

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

7010/11

319950681

COBISS •

AGRAARNA IN
REFORMA IN
KOLONIZACIJA
SLOVENIJI
1945-1948

DOCUMENTA ET STUDIA HISTORIAE RECENTIORIS

XI

ZDENKO ČEPIČ

AGRARNA REFORMA
IN KOLONIZACIJA
V SLOVENIJI
(1945–1948)

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR
1995

Copyright © 1995 by dr. Zdenko Čepič in Založba Obzorja Maribor

Delo sta sofinancirali Ministrstvo za znanost in tehnologijo
in Ministrstvo za kulturo

7010

N 7 -14- 1995 / 681

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

332.26.025.87(497.12) »1945/1948«

ČEPIČ, Zdenko

Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji: (1945–1948)/Zdenko Čepič. – 1. izd. – Maribor :
Obzorja, 1995. – (Documenta et studia historiae recentioris ; 11)

ISBN 86-377-0775-0

COBISS-ID 38134017

UVOD

Iztekajoče se dvajseto stoletje je stoletje svetovnih vojn, revolucij in tudi agrarnih reform. Te so spremljevalni pojav in proces, ki je spremljal prevrate in revolucije. Največ agrarnih reform v pestri zgodovini človeštva je bilo izvedenih po drugi svetovni vojni. Agrarna reforma je zajela ves svet. Izvedena je bila v državah, ki so se osvobajale kolonialnega gospodstva oziroma tam, kjer so bile izvedene nacionalno osvobodilne revolucije. Izvedena je bila v več kot petintridesetih državah po vsem svetu.¹ V prvih letih po koncu druge svetovne vojne so agrarno reformo uzakonili in izvedli predvsem v vzhodnoevropskih državah, ki so jih osvobodile enote sovjetske Rdeče armade in so politično postale del sovjetske interesne sfere kot tako imenovane države ljudske demokracije.²

Agrarna reforma je bila po drugi svetovni vojni izvedena tudi v Jugoslaviji, ki je bila med temi državami edina, v kateri je bila hkrati z oboroženim bojem proti okupatorju izvedena tudi politična revolucija. Z zaključkom faze oborožene revolucije – ta je sovpadala s koncem svetovne vojne – revolucija še ni bila končana. Nadaljevala se je kot družbena revolucija, zlasti na področju ekonomskih odnosov, s poudarkom na poseganju v zasebno lastnino. Revolucionarno spreminjanje le-te se je sicer začelo že v času osvobodilne vojne, a je bilo omejeno in zakrivano. Izvajali so se le tisti posegi v lastninske in ekonomske odnose, ki so sodili v okvir boja proti okupatorju in njegovim sodelavcem. Spreminjanje lastninskih odnosov je imelo značaj 'patriotične nacionalizacije' – osnovni način je bila zaplemba (konfiskacija) – kot kazen za sodelovanje z okupatorjem. Zaradi političnih, idejnih in razrednih vzrokov sodelovanja z okupatorjem je mogoče tudi v 'patriotični nacionalizaciji' videti revolucionarni način poseganja in spreminjanja lastninskih odnosov. Nova oblast, vzpostavljena v Jugoslaviji v obliki narodnoosvobodilnih odborov preko pokrajinskih oziroma nacionalnih protifašističnih svetov do Avnoja, je v zaključnem obdobju vojne začela kazati odkrit namen, da izvede revolucionarne spremembe tudi na družbeno-ekonomskem področju. Po koncu vojne se je to nadaljevalo z zakonskimi ukrepi, ki so spreminjali zasebno lastnino v državno. Med ukrepe, ki jih je izdala nova državna oblast z namenom spreminjati lastninske in urejati družbeno-ekonomske odnose, je sodila tudi agrarna reforma.

¹ Henri Mendras: Seljačka društva. Elementi za jednu teoriju seljaštva. Globus, Zagreb 1986, str. 178.

² Henryk Slabek: Problemi politike komunističkih partija u oblasti agrarne reforme (1945–1948). Prilozi za istoriju socializma, 1967, 4, str. 355–379.

Agrarna reforma, kakršna je bila izvedena v Jugoslaviji v letih 1945–1948, je izhajala iz značaja narodnoosvobodilnega boja in je bila razumljiva posledica razmerja v njem ustvarjenih družbenih sil. Prevladujoča udeležba kmetov in njihova vloga v osvobodilni vojni je dajala jugoslovanski revoluciji značaj posebne vrste kmečke vojne. Vodilna politična in idejna sila osvobodilnega gibanja – komunistična partija – je morala zato svoje revolucionarne namere prilagoditi ciljem kmetov, kakršne so ti videli v osvobodilnem boju. Kmetje so sicer vstopili v vojno proti okupatorjem predvsem iz patriotskih razlogov, vendar pa njihove družbene in ekonomske zahteve niso mogle biti – za narodnoosvobodilno gibanje s komunistično partijo na čelu – povsem zanemarljive. Sodelovanje kmetov v narodnoosvobodilni vojni je imelo zanje tudi socialne razloge. Tega se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja zavedalo. Ko je bilo osvobodilne vojne konec in domoljubje ter svoboda nista mogla biti več dovolj močno motivacijsko in mobilizacijsko sredstvo za podporo političnemu gibanju, je to morale kmete pridobiti s čim, kar mu je pomenilo vsaj toliko, če ne celo več, kot domovina. To je bila njihova zemlja, zemljiška posest vsakega posebej. Rezultat taktike oblasti je bila agrarna reforma kot izraz reševanja agrarnega in kmečkega vprašanja, kot sta bili ti dve, med seboj povezani vprašanji, razumljeni v komunistični partiji.

Kot večina agrarnih reform v preteklosti, je bila tudi agrarna reforma po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji ustvarjena z odločitvijo vseobsegajoče državne oblasti, s katero je ta sledila predvsem svojim ciljem, ne pa ciljem tistih, v imenu katerih in za katere je ta ukrep uzakonila.³ Eden od namenov oblasti je bil pridobiti kmete za nadaljnje politično in ekonomsko revolucionarno spreminjanje ustroja države in družbe – v smeri graditve socializma. Drugi cilj je bil spremeniti lastninske odnose in njihovo sestavo ter jih prilagoditi svojemu značaju in hotenjem. Agrarna reforma, izvedena v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni, je tako imela vse značilnosti, kakršne je za agrarne reforme postavil francoski ruralni sociolog Henri Mendras. Po njegovem mnenju se z agrarno reformo, ki jo izvede država po svoji volji in namenu, zadovoljuje tako kmeta kot tudi zahteve ekonomskega razvoja družbe na pragu industrializacije.⁴

Agrarna reforma je bila politično-ekonomski ukrep, uzakonjen kot pogoj nadaljnega razvoja gospodarske politike na področju kmetijstva v smeri njegove preobrazbe v socialistično, s poudarkom na kolektivizaciji. Pomenila je *conditio sine qua non* povojne kmetijske politike v Jugoslaviji in Sloveniji.

Začetki povojne agrarne reforme v Jugoslaviji segajo v čas vojne, ko so na ozemljih, pod kontrolo osvobodilnega gibanja, izvajali ukrepe, ki so imeli prvine, značilne za agrarno reformo. Po vojni je bila uzakonjena kot prva v nizu politično-ekonomskih ukrepov sprejetih z namenom utrditi pridobitve revolucije na političnem in gospodarskem področju. Uzakonjena je bila v času, ko proces politične revolucije še ni bil zaključen, oblast pa je potrebovala politično podporo večinskega dela prebivalstva – kmetov. To je bil čas oblikovanja osnovnih načel zasnove jugoslovanske kmetijske politike, katere namen je bil oblikovati socialistično kmetijstvo po vzoru Sovjetske zveze. Odnos do kmetijstva kot gospodarske

³ Mendras, n. d., str. 177.

⁴ Prav tam, str. 176.

panoge in kmetov kot proizvajalcev ni v Jugoslaviji in v Sloveniji po koncu druge svetovne vojne sicer potekal povsem po ‚sovjetskem modelu‘, pri čemer je prav izvedena agrarna reforma predstavljala bistveno razliko. Agrarna reforma namreč ni pomenila nacionalizacijo zemlje in odpravo zasebne lastnine v kmetijstvu. To pa je pomenilo, da so bili tudi nadaljnji ukrepi na kmetijskem področju nekoliko drugačni kot v Sovjetski zvezi, čeprav je bil cilj enak – odpraviti male zasebne kmetijske proizvajalce in ustvariti v kmetijstvu popolno socializacijo. Cilj je bil enak, metode nemalokdaj podobne, rezultati pa različni. Vzrok za to je bil v različnem zgodovinskem razvoju posestnih odnosov; to je bilo potrebno upoštevati že pri snovanju in nato pri izvedbi agrarne reforme.

1. Čas agrarne reforme

Za obdobje, v katerem je bila agrarna reforma sprejeta v Začasni ljudski skupščini konec avgusta 1945, in nato izvajana do leta 1948, je bilo značilno razgibano dogajanje na političnem in gospodarskem področju. Cilj vsega dogajanja je bil končati revolucijo in razvijati socialistično družbo.

Konec vojne je pomenil začetek nove etape v procesu revolucionarnega spreminjanja jugoslovanske države in družbe. S proglasitvijo republike (29. novembra 1945) in sprejemom ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije (31. januarja 1946) so bile končane politične spremembe začete v narodnoosvobodilnem boju. S tem je bila uzakonjena nova oblast, ki jo je v imenu ljudskih množic (ljudska demokracija) v resnici imela komunistična partija. V tem času je komunistična partija izvedla prevzem oblasti in se utrdila kot edina politična sila. Vzpostavljena je bila partijska država.⁵ Čas, v katerem je tedaj živela jugoslovanska družba in v katerem je bila izvajana agrarna reforma, je zato mogoče označiti kot evforijo »nad zmago v drugi svetovni vojni in nad zmagovito izpeljano revolucijo«, pa tudi kot čas shizofrenije in paranoje oblasti, ki je povzročala preganjanje vseh vrst sovražnikov.⁶ Med načini, s katerimi je to počela, so bili predvsem ukrepi, ki so revolucijo označevali in ji dajali značaj socialistične oziroma komunistične. To so bili posegi v lastninske odnose, kar so v tedanjem politično-aktivističnem besednjaku imenovali »ofenziva na kapitalistične pozicije«. Šlo je za različne oblike razlaščenja in za odpravljanje zasebne lastnine v gospodarstvu na račun države, ki se je materialno krepila. Oblike razlaščenja so bile različne. Najmnožičnejša je bila zaplemba premoženja kot dopolnilna kazen za sodelovanje z okupatorjem v času vojne ali povojnih ‚špekulantskih‘ dejanj (črnborzijanstvo, skrivanje blaga, verižništvo ipd.). Ta revolucijski proces se je zaključil s sprejemom in uresničenjem zakona o nacionalizaciji konec leta 1946 in aprila 1948. Država je s tem dobila v svoje roke večino večjih

⁵ O političnem prevzemanju oblasti in načinih, ki jih je oblast za svoje utrjevanje imela glej v *Jera Vodušek Starič: Prevzem oblasti 1944–1946*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1992.

⁶ Dušan Nečak: *Dachauski procesi v kraju in času nastanka*. Dachauski procesi, Komunist, Ljubljana 1990, str. 89. Isti: *Slovenija 1945 – čas evforije, shizofrenije in paranoje*. Borec, XLIII, 1991, 4–5–6, str. 443.

industrijskih, trgovskih, gostinskih in obrtnih obratov.⁷ S tem so bili ustvarjeni tudi materialni pogoji za razvoj socialistične ekonomike na način planskega gospodarstva, s poudarkom na industrializaciji. Po mnenju Borisa Kidriča, tedaj vodilnega gospodarskega politika, je šele to pomenilo prvo uradno razglasitev dejstva, da gre v Jugoslaviji za graditev socializma.⁸

Vsi politično-ekonomski ukrepi, med temi je bila tudi agrarna reforma, so imeli jasen politični cilj – okrepiti materialno osnovo nove oblasti na eni strani in na drugi ekonomsko oslabilo meščanstvo kot nosilce prejšnje oblasti. Hkrati pa je bil poglobitni namen vseh teh ukrepov tudi industrializacija, ki pa je imela tudi politični in ideološki značaj, saj so verjeli, da industrializacija in elektrifikacija pomenita socializem. Industrializacija je postala osrednji proces doma- la vsega družbenega dogajanja v državi. Celotno gospodarsko življenje je bilo podrejeno njenemu uspešnemu izvajanju. To velja tudi za kmetijsko politiko, katere osnovna naloga je bila omogočiti nemoteno izvajanje industrializacije. To je pomenilo zagotavljanje preskrbe za vedno večje število zaposlenih v industriji in drugih neagrarnih dejavnostih, pa tudi zagotavljanje delovne sile za gradnjo in obratovanje tovarn. Mnenje o vlogi kmetijstva pri industrializaciji izpričujejo besede enega od idejnih tvorcev povojne kmetijske politike, Edvarda Kardelja, deset let kasneje: »Kmečko vprašanje se ne rešuje prvenstveno v kmetijstvu, temveč z industrializacijo dežele, s tem da velik del delovne sile odteka z vasi v industrijsko proizvodnjo in v druge gospodarske dejavnosti... Prvi pogoj sleherne industrializacije je zagotoviti fonde hrane.«⁹ To je bila naloga kmetijstva, ki naj bi bilo organizirano na socialističnih osnovah. Pogoj za to pa je bila agrarna reforma.

Na področju kmetijstva je imela agrarna reforma v mnogočem takšno vlogo kot nacionalizacija v neagrarnem gospodarstvu – uveljavitev države kot zemljiškega lastnika. V ustavi je bila zasebna lastnina in podjetnost v gospodarstvu formalno zagotovljena; za zemljiško lastnino pa je bila izrecno določeno, da lahko pripada zemlja tistim, ki jo obdelujejo, in tudi, da velika zemljiška posest ne more biti v zasebnih rokah. Posebej je bila zapisano, da podpira država malega in srednjega kmeta, ki naj bi kot zemljiška lastnika imela posebno veljavo in položaj. To je ostal v ustavi zapisan ideal, ki se z agrarno reformo ni povsem uresničil.

Agrarna reforma, ki je bila sicer v času, ko se je začela intenzivna industrializacija, v glavnem že zaključena, je posredno vplivala na posamezne družbene procese, ki so spremljali industrializacijo oziroma jih je ta povzročila. To velja za notranje migracije in z njimi povezano deagrarnizacijo, kar je bilo tudi posledica izvedene agrarne reforme. Ta je spremenila posestno sestavo, a hkrati ustvarila veliko število malih posestev, od katerih ni bilo mogoče živeti, kar je povzročalo odhajanje na delo v tovarne. Odhajanje iz kmetijstva v industrijo pa je imelo tudi pozitivno posledico, saj se je v Sloveniji s tem uspešno reševal problem

⁷ O ukrepih razlastitev v Sloveniji glej *Milko Mikola: Zaplemba premoženja v Sloveniji v letih 1945–1946*. PNZ, XXII, 1992, 1–2, str. 155–171; *Jože Princič: Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963*. Dolenjska založba, Novo mesto 1994.

⁸ Boris Kidrič: Zbrano delo, III. knjiga. Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 234.

⁹ Edvard Kardelj: Problemi socialistične politike na vasi. Ljubljana 1959, str. 6, 33.

agrarne prenaseljenosti. Na tak način je agrarna reforma, kakor je bila zamišljena in izvedena v Jugoslaviji, povzročala spreminjanje socialne in demografske sestave prebivalstva. To je povzročalo povečanje potrošnje ob zmanjšanju kmetijske proizvodnje. Industrializacija, notranje migracije, deagrarizacija in urbanizacija so na tak način narekovale oblasti politično-ekonomske ukrepe kot so bili odkupi, obvezne oddaje, vezane cene, davki, pa vse do kolektivizacije kmetijstva z ustanavljanjem kolhoznega tipa zadružništva. To so bili ukrepi, značilni za izvajanje 'prvotne socialistične akumulacije', kar je v praksi pomenilo povečan pritisk oblasti na kmete in konec 'zavezništva' med njimi in delavskim razredom; to je bila tudi značilnost obdobja od konca vojne pa do prvih težav pri izvajanju industrializacije. V imenu delavskega razreda je oblast oziroma Partija začela zaostrovati svoj odnos do individualnega kmetijskega proizvajalca. Konec je bilo enotnosti, ki jo je med kmeti in oblastjo delavskega razreda navidezno vzpostavila agrarna reforma kot način reševanja agrarnega in kmečkega vprašanja.

Uradni zaključek agrarne reforme, v prvi polovici leta 1948, je segel v čas, ko je bilo zaradi mnogih vzrokov konec relativno mirnega sožitja med kmeti in oblastjo. To sožitje je bilo plod izvedbe agrarne reforme. Zaključek agrarne reforme je na političnem področju sovpadal z začetki spora s Sovjetsko zvezo in Informbirojem, kar je imelo za posledico tudi zaostrovanje odnosa oblasti do kmeta. Nastopilo je obdobje, ko je bil kmet, ne glede na svoje posestno stanje, nasprotnik delavskega razreda oziroma Partije, ki je v njegovem imenu nadaljevala revolucijo. Glavni objekt, proti kateremu je bila ta revolucija usmerjena, so bili kmetje. Začelo se je s procesom kolektivizacije kmetijstva, s ciljem odpraviti individualnega kmetijskega proizvajalca oziroma kmeta kot družbeni razred.

Za razumevanje celotnega obdobja revolucionarnega etatizma – trajalo je od konca vojne do začetka petdesetih let, ko je prišlo do popuščanja metod, značilnih zanj – je ključna problematika prav odnos oblasti (tako imenovane partijske države) do kmeta kot proizvajalca in lastnika proizvodnih sredstev, to je zemlje, in do kmetijstva kot gospodarske panoge. V tem odnosu se namreč skriva bistvo razumevanja nadaljevanja revolucije potem, ko je ta v resnici že zmagala; v tem se kaže bistvo tako imenovanega jugostalinizma. V odnosu med kmeti in oblastjo je bila agrarna reforma ključni dejavnik, saj je bila pogoj razvoja ne le kmetijske politike, kakršna se je razvijala v pogojih revolucionarnega etatizma, marveč tudi dejstvo za izvedbo socialistične revolucije, ki se je prav v tem bistveno razlikovala od sovjetske.

Agrarna reforma je pomenila začetek družbenega procesa z mnogimi posledicami, ki so označile povojni razvoj jugoslovanske in slovenske družbe. Bila je predvsem celovit družbeni in zgodovinski pojav, ki zaradi večplastnosti problematike dogajanja in zaradi učinkov zahteva samostojno obravnavo. Pri tem je potrebno upoštevati, da je agrarna reforma pomenila celovit proces, gledano s strani države in družbe, ki jo je izvedla; na drugi strani pa jo je potrebno razumeti kot dogodek za posameznika, ki se pomenil zarez v njegovem življenju – tako v primeru, če je zemljo izgubil ali jo dobil.

Pri tej obravnavi je poudarek na celovitem prikazu agrarne reforme, obsegu, učinkih in posledicah, ki so imele širši značaj. Skoraj nemogoče je – zaradi velikega števila tistih, ki so v agrarni reformi sodelovali, bili njen objekt – prika-

zati spreminjanje posestnih razmer na slovenskem podeželju s stališča posameznika. Ni mogoče izbrati takšnih primerov, s katerimi bi lahko potrjevali pravilo oziroma splošnost. Tega namreč ne dopušča narava arhivskega gradiva, na katerega se zgodovinar pri svojem delu mora opreti, zlasti če gre za prvo raziskavo o nekem družbenem dogajanju. Vsekakor pa ni mogoče iti mimo dejstva, da je agrarna reforma pomenila dogodek za posameznika in so bili tako ali drugače prizadeti predvsem ti; pa naj je šlo za tiste, katerim je bila zemlja odvzeta ali tiste, ki so jo dobili. Zaradi obsežnosti, ki jo problematika agrarne reforme in kolonizacije odpira, je bilo potrebno obravnavo omejiti in za začetek ugotoviti predvsem obseg, ki ga je imela agrarna reforma, ter globalne strukturalne spremembe, povzročene z njo in zaradi nje na slovenskem podeželju pa tudi širše v slovenski družbi.

Na agrarno reformo je potrebno gledati kot na prvi politično-ekonomski ukrep, ki ga je v skupščinskem postopku – v nizu zakonov za vzpostavitev političnega sistema – sprejela nova državna oblast. Zaradi pomena, ki ga je pripisovala agrarni reformi, jo je uzakonila Začasna ljudska skupščina DFJ 23. avgusta 1945. Namen in načela so veljala za celotno državo, posameznim federalnim enotam (republikam) pa je bilo prepuščeno, da glede na svoje posebnosti v zemljiško-lastninskih odnosih in posestnem stanju na osnovi tega zakona sprejmejo svoje zakone o agrarni reformi. Pri obravnavi tako ni mogoče iti mimo jugoslovanskega okvira, čeprav je bilo izvajanje agrarne reforme povsem slovenska stvar.

2. Problematika virov in literature pri proučevanju agrarne reforme

Študija sledi splošnemu pred posameznim; vzrok za to je v dosedanjem raziskovanju agrarne reforme, predvsem pa v stanju arhivskih virov, ki jih je bilo mogoče uporabljati pri raziskavi in na osnovi katerih je bilo mogoče prikazati ‚podobo‘ agrarne reforme in kolonizacije v Sloveniji v letih 1945–1948.

Proučevanje agrarne reforme v slovenskem zgodovinospisju ni vzbujalo večjega zanimanja. Edino študijo o agrarni reformi v Sloveniji, ki obravnava čas med svetovnjima vojnama, je napisala Olga Janša že pred tridesetimi leti (*O. Janša: Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama*. Zgodovinski časopis, XVIII, 1964). Ko so avtorji pri obravnavanju drugih tem iz zgodovine po drugi svetovni vojni ‚trčili‘ ob agrarno reformo, so se zadovoljili bolj ali manj z ugotovitvijo, da se je zgodila, in z navajanjem številčnih podatkov. Da ni bilo potrebe po proučevanju agrarne reforme v Sloveniji, je vzrok najbrž v navidezni jasnosti agrarne reforme v slovenski povojni zgodovini.

V jugoslovanskem merilu – pri agrarni reformi je šlo za vsedržavni ‚centraliziran‘ ukrep – tudi ni pretiranega števila del, ki bi agrarno reformo in kolonizacijo obravnavala posebej in monografsko. Avtorji, ki so pisali orise in preglede povojnega zgodovinskega razvoja Jugoslavije, so agrarno reformo seveda omenjali, vendar le na ravni dejstva, da je bila izvedena, in z navajanjem številčk o njenem obsegu. Zadovoljili so se s citiranjem uradnih državnih statističnih podatkov, objavljenih v različnih publikacijah državnega, zveznega statističnega zavoda, ali pa pionirskega dela Vladimirja Stipetića o agrarni reformi in kolonizaciji, ki

je izšlo relativno kmalu po njenem zaključku (*V. Stipetić: Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945–1948*. Rad JAZU 300, Zagreb 1954). V tem delu je poudarek na ekonomskih vidikih. To velja tudi za razpravo, v kateri se je avtor dotaknil bistvenega namena oziroma učinka agrarne reforme in je grajena na širšem delu – doktorski disertaciji (*Tihomir Vlaškalić: Uticaj agrarne reforme od 1945. godine na promene u strukturi poljoprivrednih poseda*. Ekonomski anali, 6, 1958). Med novejšimi deli, ki predvsem na zgodovinarski način obravnavajo agrarno reformo in kolonizacijo, je najobsežnejša monografija Nikola L. Gaćeše (*N. Gaćeša: Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*. Matica srpska, Novi Sad 1984). V tej monografiji je prikazal agrarno reformo tudi v posameznih jugoslovanskih federalnih enotah, vendar le ‚po vrhu‘, ker je delo gradil predvsem na gradivu, ki se je nabralo v fondu zveznih organov za izvajanje agrarne reforme in se hrani v Arhivu Jugoslavije v Beogradu. To pa je za celovitejši in poglobljen prikaz agrarne reforme v Sloveniji premalo. Za Hrvaško je agrarno reformo in kolonizacijo obdelal v vrsti razprav Marijan Matička, nazadnje še v monografiji (*M. Matička: Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945–1948*. Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb 1990). Za območje Istre, vendar samo za del, ki je pripadel Hrvaški, je že leta 1952 napisal obsežno študijo *Mato Pavlović (Agrarna reforma u Istri od godine 1946–1948*. Rad JAZU 288, Zagreb 1952).

Skupno večini avtorjev je, da so navedbe o agrarni reformi gradili na statističnih podatkih, ki izvirajo iz uradne državne statistike, pri čemer pa se ti med seboj večkrat razlikujejo. Za Jugoslavijo je večina avtorjev navajala podatke Zveznega zavoda za statistiko, ki izvirajo iz leta 1951, ko so bili objavljeni v Informativnem priročniku FNRJ, nato pa tudi v *Statističnem godišnjaku FNRJ 1954*. Ti podatki so ostali v veljavi vse do danes in so očitno postali uradni, vendar za Slovenijo niso povsem točni, saj ne upoštevajo ozemlja, ki je bilo priključeno k Jugoslaviji in Sloveniji leta 1947, in je bila tam agrarna reforma izvedena kasneje. Pomenljivo pri tem je, da je te podatke prvi navedel Edvard Kardelj septembra leta 1947, torej še preden se je agrarna reforma uradno končala. Poleg tega pa je potrebno upoštevati še priložnost, ob kateri je te podatke navedel. To je bilo namreč na ustanovnem sestanku Informbiroja, na katerem je v svojem referatu predstavil uspehe KPJ pri graditvi socializma v Jugoslaviji.¹⁰ Prav ti podatki so bili objavljeni še štiri desetletja kasneje v publikaciji, ki jo je leta 1989, ob sedemdesetletnici Jugoslavije, izdal Zvezni zavod za statistiko. O statističnih podatkih o agrarni reformi so v njej pojasnili: »Z ozirom na pomanjkanje urejenih uradnih statističnih podatkov o definitivnih rezultatih izvajanja agrarne reforme in obstoja različnih nepopolnih in metodološko neuskkljenih podatkov iz različnih obdobj, se je v Zveznem zavodu za statistiko začelo ob velikih težavah z rekonstrukcijo skupnih podatkov, ki imajo orientacijski značaj, pa jih je s takšno omejitvijo potrebno tudi uporabljati.« (*Jugoslavija 1918–1988*, str. 195)

Pri teh uradnih podatkih, po katerih je bil zemljiški sklad velik 1,566.000 ha,

¹⁰ Edvard Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, knjiga I. DZS, Ljubljana 1956, str. 166.

je zanimivo tudi to, da se številke za Slovenijo ujemajo s podatki z dne 1. julija 1947, ko se agrarna reforma v predelih, ki so bili po mirovnem sporazumu z Italijo priključeni k Sloveniji, še ni niti začela. Iste podatke je za Slovenijo navedel tudi Vladimir Stipetič, ki pa je navedel višji skupni zemljiški sklad v Jugoslaviji – 1,611.867 ha. Stipetič in državni statistični zavod sta očitno koristila isti vir, to je gradivo Komisije za agrarno reformo in kolonizacijo pri vladi FLRJ, vendar je Stipetič dopolnil podatke za Hrvaško s podatki iz dela Anteja Mihletića Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj; leta 1952 je to delo napisal za Ekonomski inštitut LR Hrvaške. Po Stipetičevi navedbi so bili podatki, ki jih je dobil pri zvezni vladni Komisiji, tisti, ki jih je ta imela nazadnje, torej so to ‚končni‘ rezultati agrarne reforme in kolonizacije v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji. Ti podatki, po katerih je bil zemljiški sklad v Sloveniji 266.478 ha, so zadnji znani tudi v statističnem gradivu, ki je hranjeno v Arhivu Jugoslavije in gradivu, ki ga o agrarni reformi hrani Arhiv Republike Slovenije. K tej površini je potrebno prišteti še površino zemljiškega sklada, ustvarjenega in tudi razdeljenega na ozemlju Slovenskega primorja, kjer je bila agrarna reforma zaradi mednarodnopolitičnega položaja tega ozemlja izvedena kasneje. Za to ozemlje so tudi podatki različni.

Kar velja za zvezne statistične podatke o agrarni reformi, velja tudi za podatke o agrarni reformi v Sloveniji. Obstaja namreč več med seboj različnih podatkov o obsegu agrarne reforme. V publikaciji Zavoda SR Slovenije za statistiko iz leta 1975 *Slovenija 1945–1975* je navedeno, da je zemljiški sklad znašal 303.003 ha. To je le eden od statističnih podatkov za agrarno reformo v Sloveniji, pri čemer je upoštevano njeno celotno ozemlje. Viri za takšno površino zemlje, ki je bila v vsej Sloveniji v zemljiške sklada, niso navedeni. Domala enako stanje (302.903 ha) je navedel tudi oddelek za agrarno reformo in kolonizacijo Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LR Slovenije v poročilu za leto 1948. S statističnim gradivom, na osnovi katerega bi se lahko ustvarila količinska podoba agrarne reforme v Sloveniji so težave. To potrjuje tudi dejstvo, da v okviru slovenskega zavoda za statistiko ni bila izdelana posebna študija o tej problematiki, čeprav so drugače statistično obdelali poglobilne družbene procese. Iz povojnih popisov zemljišč oziroma živine, perutnine in čebelnih panjev, iz katerih je mogoče razbrati tudi posestno stanje, ni razvidna agrarna reforma oziroma njeni rezultati.

Zaradi različne metodologije predvojnega in povojnega popisa kmetijskih zemljišč je težko tudi primerjati predvojno in povojno posestno stanje. To otežuje še dejstvo, da so zadnji predvojni uradni statistični podatki o kmetijskih posestvih iz leta 1931. Rezultati tega so objavljeni le delno. Zavod za statistiko in evidenco LRS je leta 1947 izvedel popis zemljišč (objavljen leta 1951) z namenom »dobiti točno sliko zemljiških fondov po administrativnih edinicah« in »dobiti socialno strukturo kmečkega prebivalstva glede na sektorje lastništva in velikost posestev«. (str. 2) Iz podatkov tega popisa ni mogoče dobiti slike o izvedbi agrarne reforme, ker je bil izveden preden se je agrarna reforma uradno končala; podatki tudi niso primerljivi s posestnim stanjem izpred vojne.

V tej študiji je poudarek tudi na številčnih podatkih, na analizi in primerjavi le-teh; zato je bilo potrebno statistične podatke o izvajanju agrarne reforme

črpati iz prilog k mesečnim poročilom oddelka za agrarno reformo. Čeprav te niso popolne, saj manjkajo za vrsto mesecev, pa je mogoče prav na osnovi teh statističnih virov ustvariti rekonstrukcijo obsega in materialnih ter s tem tudi drugih učinkov in posledic izvedene agrarne reforme. Dejstvo, da te statistike niso kompletne, ne spreminja osnovnih ugotovitev o agrarni reformi.

Prav tako ne spreminja bistva navedenih podatkov način kako so ti v študiji navedeni. Površine so namreč zaokrožene na hektare, ari in kvadratni metri so izpuščeni. Glede na veliko število posestev in površine zemlje, to bistveno ne izkrivlja razmerij med posameznimi pokazatelji agrarne reforme. To velja zlasti zato, ker je obravnava ostala na nivoju večjih upravnih enot – okrajev, okrožij oziroma celotne Slovenije.

V delu je agrarna reforma obravnavana na celotnem ozemlju Slovenije. Zaradi posebnosti v izvajanju agrarne reforme v Slovenskem primorju – zaradi mednarodnih političnih razlogov je bila izvena nekoliko kasneje – je le-ta obdelana posebej. To je narekovalo gradivo samo, saj je bila takrat, ko se je v Primorju agrarna reforma šele začela, na ostalem ozemlju Slovenije dejansko že končana. Raziskava je šla do nivoja obravnave posameznih zgodovinsko-upravnih območij Slovenije, ki je bila v času izvajanja reforme razdeljena po upravni ureditvi na štiri okrožja (celjsko, ljubljansko, mariborsko in novomeško) in okrožje Ljubljana-mesto.¹¹ Okrožja so v določeni meri odražala nekdanjo upravno ureditev slovenskih historičnih dežel oziroma delov le-teh. V letu 1947 so bila okrožja odpravljena, ostali so okraji, teh je bilo 27, in Ljubljana-mesto.¹² V letu 1948 je prišlo do nekaterih sprememb tudi pri okrajih, ker so se združevali in so se upravno-politična središča premestila,¹³ kar pa na splošno podobo agrarne reforme ne vpliva. Ohranjeno gradivo ni dopuščalo obsežnejšega obravnavanja izvajanja agrarne reforme na ravni okrajev. Različne stopnje ohranjenosti gradiva in njegova vsebinska kvaliteta – ta se spreminja glede na ustvarjalce po posameznih okrajih – vse to bi namreč splošno podobo agrarne reforme v Sloveniji zameglilo. Upoštevanje ravni Slovenije je bilo nujno tudi zato, da ne bi v obravnavi zapadli v ‚brezbrežje‘, ki ga nudi način obravnave v podrobnostih in posebnostih po posameznih okrajih in tudi krajih. Družbeno dogajanje, kot je bila izvedba agrarne reforme, je potrebno najprej obravnavati na ravni ‚splošnega‘, to je širšega območja, konkretno ozemlja Slovenije, da se ugotovijo in razložijo osnovni problemi, nato pa je mogoča (tudi nujna) obravnava na nižjih upravnih enotah, vse do posameznega naselja ali celo območja katastrske občine.

Proučevanje agrarne reforme narekuje v mnogočem prav stanje arhivskih virov, zlasti njihova ohranjenost, dostopnost oziroma urejenost. Prav slednje je odločujoče. Za zvezne organe, ki so vodili agrarno reformo, predvsem pa kolonizacijo v Vojvodino, je gradivo zbrano v Beogradu v Arhivu Jugoslavije v fondu Ustanova agrarne reforme i kolonizacije socialističkog perioda. Na osnovi tega

¹¹ Uradni list Ljudske republike Slovenije, št. 62-242, z dne 14. septembra 1946 (dalje navajam: UL LRS, 62-242/14. 9. 1946).

¹² UL LRS, 5-21/25. 1. 1947.

¹³ UL LRS, 9-55/23. 2. 1948; po tej upravni razdelitvi je bilo ozemlje Slovenije razdeljeno na 29 okrajev, od tega je bilo 6 iz Slovenskega primorja, priključenih po mirovnem sporazumu z Italijo.

gradiva je mogoče za Slovenijo spremljati predvsem kolonizacijo iz Slovenije v Vojvodino, medtem ko samo izvajanja agrarne reforme v Sloveniji kažejo predvsem mesečna statistična poročila, ki pa niso popolna. Isto velja za ta poročila, hranjena v slovenskem državnem arhivu.

V Sloveniji do pred kratkim, ko jih je v to prisilila ‚dnevnapolitična‘ situacija in povečanje zanimanje politike in ‚prizadetih‘ razlaščenih lastnikov, med arhivisti ni bilo večjega zanimanja za gradivo agrarne reforme. Leta 1990 so pripravili posvetovanje arhivskih delavcev, na katerem so govorili o arhivskem gradivu o zaplembah, nacionalizaciji in agrarni reformi (objavljeno v reviji Arhivi 1990, št. 1–2). Gradivo o agrarni reformi hranijo vsi slovenski arhivi med gradivom oblastno-upravnih organov takratnih teritorialno oblastnih enot, okrajev in okrožij; v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani pa je gradivo v fondu Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS in v fondu Ministrstva za finance.¹⁴

Večji del pričujoče raziskave temelji prav na teh virih, pri čemer je potrebno upoštevati, da je fond kmetijskega ministrstva še neurejen in zato je njegova uporaba za raziskovalne namene otežkočena. Urejajo predvsem odločbe o razlastitvah. Za gradivo iz finančnega ministrstva obstaja vsaj prevzemni zapisnik, ki lahko služi kot vodnik skozi gradivo. Oddelek za agrarno reformo pri Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo LRS je bil namreč tisti organ, ki je na republiškem nivoju vodil izvajanje agrarne reforme, neposredno pa so jo izvajale okrajne komisije pri okrajnih ljudskih odborih oziroma poverjeništvih za kmetijstvo pri le-teh. Okrajne in okrožne komisije – slednje so delovale še tudi potem, ko so bila okrožja v letu 1947 ukinjena – so pošiljala poročila oddelku pri ministrstvu, ta pa jim je pošiljal okrožnice in navodila. Poročila niso enako ohranjena za vseh 28 okrajev, kolikor jih je bilo v LR Sloveniji do priključitve ozemlja cone B Julijske krajine, to je Slovenskega primorja septembra leta 1947. Prav tako je ohranjenost poročil tudi za posamezne okraje nepopolna, tako da je ustvarjati podobo izvajanja agrarne reforme na ravni Slovenije oteženo. Enako gradivo je tudi v fondu finančnega ministrstva. Med gradivom v obeh fondih je večina odločb o razlastitvah in pritožb nanje ter prošenj. Podobno je tudi v arhivih, kjer hranijo gradivo nižjih upravnih organov. Gradivo še ni povsod stokovno obdelano. V času pripravljanja študije so nekateri arhivi gradivo še sprejemali od ustvarjalcev oziroma njihovih pravnih naslednikov.

Manj gradiva o agrarni reformi je v fondih političnih organizacij, zlasti Komunistične partije Slovenije, ki je takrat slovensko državo in družbo dejansko vodila. Kakšne so bile odločitve o agrarni reformi, tega iz zapisnikov sestankov Politbiroja CK KPS, kot tistega, ki je bil v resnici najbolj direktiven organ, ne izvemo. Iz zapisnika sestanka, na katerem so razpravljali o sprejemu zakona o agrarni reformi, izvemo le, da se je ta partijski organ, ki je v resnici sprejemal in dajal usmeritev za celotno družbeno dogajanje, sestal dan pred sprejemom zakona, kdo je bil prisoten in da so o agrarni reformi razpravljali. Ne izvemo pa, kakšne pripombe k zakonu so imeli oziroma kakšne popravke so vnesli.¹⁵ Z izva-

¹⁴ Žarko Štrumbelj: Ministrstvo za kmetijstvo LRS, Oddelek za agrarno reformo, 1945–1951. Arhivi, XIII, 1990, 1–2, str. 24–28; Marjan Zupančič: Gradivo o agrarni reformi in kolonizaciji v fondu Ministrstva za finance. Arhivi, XIII, 1990, 1–2, str. 28–29.

janjem agrarne reforme se Partija ni pretirano ukvarjala; takšen je vsaj vtis glede na zapise v ohranjenih arhivskih virih. Isto velja tudi za sprejemanje zakona v Predsedstvu SNOS, ki je takrat še opravljal zakonodajno funkcijo. To velja tudi za sprejemanje drugih normativnih aktov, saj je šele za delovanjem Ljudske skupščine LRS začela ta izdajati stenografske zapisnike zasedanj. Vendar tudi iz teh ni mogoče razbrati nič vsebinsko bistvenega. O agrarni reformi ni razpravljala niti vlada, razen da je vnesla nekaj nebitvenih stilskih popravkov v predloge zakonskih aktov v letu 1947 in 1948.

Dokumenti državnih vodstvenih organov (KPS, vlade) kažejo, da izvajanju agrarne reforme ti niso posvečali pretirane pozornosti. Nanjo so gledali predvsem kot na ukrep s političnim ciljem in se z udejanjanjem ‚na terenu‘ niso ukvarjali. To so prepuščali ministrstvu za kmetijstvo, to pa nižjim organom – okrožnim in okrajnim komisijam. Večina arhivskega gradiva izvira prav od tam.

Gradivo teh, ne le da je nepopolno in neenakomerno ohranjeno, je tudi vsebinsko borno. Ustvarjali so ga namreč ljudje, ki jim je bilo pisanje poročil tuje in so se ‚kanclijskega‘ dela otepli, kar je razvidno tudi iz poročil. Administrativni aparat komisij za agrarno reformo po okrajih je s svojim načinom dela, zlasti poročanjem, vrednost oziroma povednost arhivskega gradiva zmanjšal. Na drugi strani pa prav to pove, kakšni so bili časi in kdo jih je ustvarjal, prav tako pa tudi tisto, kar razumemo pod pojmom zgodovina.

Ob nepopolnem gradivu je problem raziskovanja agrarne reforme tudi v različnosti navedenih podatkov v arhivskem gradivu in v literaturi. Kakovost ohranjenega gradiva oziroma brezpogojna točnost navedenih podatkov ostaja sporna. Vzrok je zlasti v ustvarjalcih le-tega. Tako bo ostalo tudi po odkritju dodatnih virov, kajti problem ni toliko v količini gradiva, ampak v njegovi kakovosti. Vzrok je torej pri ustvarjalcih tega gradiva in ne pri tistih, ki ga hranijo oziroma urejajo.

Poseben problem predstavlja statistično gradivo, ki so ga ustvarjale okrajne komisije. Ne le da v arhivih ni ohranjeno celovito, predvsem je problem, da v določeni meri sploh ni bilo ustvarjeno, čeprav bi moralo biti. To velja predvsem za tako imenovane statistične obrazce, označene s številkami od 10 do 13. Te obrazce je odobril Zavod za statistiko in evidenco. V njih naj bi vpisovali: staro in novo posestno stanje vsakega posestva po kulturah pred in po izvedbi agrarne reforme (obrazec 10); posestno stanje agrarnih interesentov in kolonistov preden so dobili zemljo in potem (obrazec 11); izkaz bremen razlaščenih in zaplenjenih posestev (obrazec 12) in posestno in poklicno stanje agrarnih interesentov ter njihove zasluge za OF (obrazec 13). Ti obrazci bi v primeru, če bi bili ohranjeni popolni oziroma če bi bili tudi v celoti in pravilno ter enotno izpolnjeni, predstavljali poglobljen vir za ugotavljanje ekonomsko-socialnih učinkov izvedbe agrarne reforme v Sloveniji. To statistično gradivo ni ohranjeno v celoti, marveč le delno za posamezne okraje, pa še za te ne v celoti. Vzrok je v ustvarjalcih, ki jih niso izpolnjevali ali pa jih niso pošiljali na ministrstvo.

Izpolnjevanje teh obrazcev je potekalo počasi in zelo različno po različnih

¹⁵ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (ARS I), fond IK CK ZKS, seja Politbiroja CK KPS 15. 12. 1945.

okrajih. Izpolnjevati so jih začeli že jeseni 1946, vendar so čez leto dni poročali, da so izpolnjeni le polovično. Jeseni 1946 je Ministrstvo za kmetijstvo večini okrajnim komisijam vrnilo že izpolnjene obrazce, ker so bili ti slabo, nepopolno in napačno izpolnjeni. Zakasnitve so opravičevali s pomanjkanjem podatkov in s preobsežnostjo dela in preobremenjenostjo komisij s tekočim delom pri izvajanju agrarne reforme. Izpolnjevalci so imeli težave s pomanjkanjem stvarnih podatkov, saj marsikje niso imeli katastra, ker so ga odnesli Nemci ob odhodu. O tej težavi so poročali s Štajerskega, iz Prekmurja in Kočevskega pa tudi iz Slovenskega primorja.¹⁶ Probleme so imeli tudi z branjem katastrskih podatkov, saj večina ljudi v agrarnih komisijah ni znala nemško ali v Prekmurju madžarsko. Neizpolnjevanju ali slabemu izpolnjevanju obrazcev je botrovala tudi nesposobnost, neznanje in nezaiteresiranost pri članih komisij, ki bi morali te obrazce izpolniti. Bili so predvsem ‚praktiki‘, pravzaprav politični aktivisti, le-te pa je zanimalo razdeljevanje zemlje na terenu, ne pa, po njihovem mnenju, suhoparno pisanje poročil in izpolnjevanje statističnih podatkov. Za večino članov agrarnih komisij je bila agrarna reforma končana, ko so zabili nove mejnike. Načelnik oddelka za agrarno reformo pri Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo je jeseni 1947 utemeljeval vzroke težav pri izpolnjevanju statističnega gradiva s stalnim menjavanjem članov posameznih komisij, z njihovim ne dovolj razvitim čutom odgovornosti, s površnostjo geometrov in pomanjkanjem stvarnih podatkov o stanju zemljiških posesti. Kakšnikoli so že vzroki za pomanjkanje statističnih podatkov oziroma za stanje tistih, ki so bili izpolnjeni, pomeni to veliko težavo pri proučevanju agrarne reforme po drugi svetovni vojni v Sloveniji. Pomanjkanje tega statističnega gradiva predstavlja poglavitno oviro pri odslikavanju agrarne reforme kot procesa, kajti na podatkih iz statističnih obrazcev naj bi temeljilo tudi drugo statistično gradivo.

Statistika je v letih izvajanja agrarne reforme predstavljala resničen problem, ki je imel že obeležje političnega prekrška. Na to kaže tudi članek, objavljen v Ljudski pravici na prvi strani. V njem pisec ugotavlja, da v mnogih primerih ljudski odbori nimajo podatkov o trgovini, preskrbi, odkupih, posejanih površinah ipd. in da so dajali nadrejenim organom netočne podatke. To je označil za gospodarsko sabotažo, kar je bilo v tistih časih kaznivo dejanje s hudimi kaznimi.¹⁷

Med viri ima ključno mesto tudi gradivo pravnega in normativnega značaja, zakoni, predpisi, uredbe, ki so agrarno reformo sankcionirali in regulirali. Objav-

¹⁶ Ponazarjajoč je primer iz okraja Gornja Radgona, od koder je Ministrstvu za finance, oddelku za kataster poročal geometer v tem okraju, da so Nemci leta 1941 zemljiško knjigo prenesli v avstrijsko Radgono (Radkersburg). Ko so vojaki Rdeče armade leta 1945 to zasedli, je uspelo sodniku iz Radgone zemljiškoknjižne listine prenesti v Jugoslavijo, ostali elaborati pa so ostali preko Mure v Avstriji. Poročal je tudi o najdbi zemljiškoknjižnih map različnih katastrskih občin, nekatere so bile celo iz okolice Graza, na podstrešju stavbe okrajnega ljudskega odbora. Zapisal je še: »Od tukajšnjih uslužbencev sem zvedel, da je prvi okrajni odbor po osvoboditvi ogromne količine raznega papirja, ki so ga Nemci pustili na podstrešju in po pisarnah, zmetali skozi okno na dvorišče, nekaj zažgali, nekaj naložili na kamione ter odpeljali v tovarne v predelavo. Verjetno, da je ob tej priliki mnogo tega (zemljiškoknjižnih map in katastrskih elaboratov – op. Z. Č.) propadlo.« Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond OLO Gornja Radgona, fasc. 13.

¹⁷ Ljudska pravica, 20. 2. 1947, št. 43.

ljeni so večinoma v uradnih listih (zveznem in republiškem);¹⁸ razne okrožnice, navodila, ki pravne akte pojasnjujejo, pa so med arhivskim gradivom. Agrarna reforma je našla mesto tudi v takratnem časopisju. To so predvsem poročila in reportaže, ki so pisana v navdušujočem stilu o uspehih izvajanja agrarne reforme v posameznih vaseh. Časopisni viri glede na njihovo propagandistično raven za kakršnokoli poglobljeno predstavitev agrarne reforme niso uporabni. So bolj ilustracija časa, saj iz njih veje navdušenje nad agrarno reformo, kar pa ni bilo splošno. V teh novičkah, člankih in reportažah je nestrinjanje sicer tudi omenjeno, vendar predvsem s propagandističnim namenom pokazati na tiste, ki so agrarni reformi nasprotovali iz svojih 'sebičnih' razlogov. (Za ponazoritev kako so agrarno reformo predstavljali v časopisih so v knjigi objavljeni izbrani članki.)

Ohranjeno gradivo, kakršno je za raziskovalno delo na razpolago, in sama vsebina agrarne reforme, sta narekovali tudi način obravnave. Pri vsaki agrarni reformi gre za spreminjanje obstoječe posestne sestave s poseganjem v zemljiško-lastninske odnose, ti pa se izražajo v številu zemljiških posesti in njihovi površini, zato je poudarek na prikazu količinskih pokazateljev izvajanja in učinkov agrarne reforme v Sloveniji. Na ta način je mogoče v agrarni reformi spremljati njen pglavitni namen – kaj se je z njeno izvedbo spremenilo v posestni sestavi na Slovenskem in kakšne so bile posledice tega. Namen raziskave ni v podrobnem prikazu okoliščin, ki so agrarno reformo spremljale. Vzdušje časa in izvajanja agrarne reforme, 'na terenu' ter osnovne dileme, ki so jih imeli prizadeti posamezniki – tisti, ki jim je bila zemlja odvzeta, kot dobitniki – je bolj 'plastično', kot to lahko stori zgodovinar prikazal dramatik in pisatelj Tone Partljič v gledališki in filmski uspešnici *Moj ata*, socialistični kulak. Njegov namen sicer ni bil prikaz izvajanja agrarne reforme, to mu je predstavljalo le izhodišče in okvir dramskega dogajanja, vendar je 'odslikal', kar se je dogajalo ob agrarni reformi v slovenski vasi. Zgodovinarjevo pisanje, čeprav temelji na izvornem arhivskem gradivu (oziroma prav zaradi tega), ne more tako plastično predstaviti časa in vsega, kar je spremljalo agrarno reformo v medsebojnih odnosih posameznikov, kot to lahko stori leposlovni pisec. Tako je domala dokumentarno opisal zbor, na katerem so v dolenski vasi razpravljali o delitvi zemlje, Juš Kozak v kratkem proznem prispevku *Agrarna reforma*, napisanem leta 1947. Kljub sodbi literarnega zgodovinarja Antona Slodnjaka, da Kozak ni uspel prikazati usod in pretresov, ki jih je ljudem povzročila agrarna reforma, in da je ostal na površini dogajanja,¹⁹ je ta Kozakov opis vsekakor dobrodošel vir. Domala dokumentarno razkriva medčloveške, medsosedske odnose, katerih ni v 'suhoparnih' uradnih dokumentih.

Pričujoča študija o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji je nastala kot del raziskovalnega programa, ki ga izvaja Inštitut za novejšo zgodovino. Na nek način, čeprav ne neposredno, je v povezavi z raziskavami inštitutskih kolegov dr. Jere Vodušek Starič o prevzemu oblasti na političnem področju in dr. Jožeta Prinčiča o nacionalizaciji v letih po drugi svetovni vojni. Nastajala je celo desetletje, za kar je vzrok predvsem v obilici in (ne)urejenosti arhivskega gradiva in bila leta 1992 predložena in marca 1993 odbranjena kot doktorska disertacija

¹⁸ Glej popis zakonodaje o agrarni reformi in kolonizaciji v prilogi.

¹⁹ Anton Slodnjak: *Slovensko slovstvo*. Ljubljana 1968, str. 437.

na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (komisija: prof. dr. Tone Ferenc, prof. dr. Dušan Nečak, prof. dr. Miroslav Stiplovšek, dr. France Kresal). Za objavo v knjigi je delno spremenjena in dopolnjena.

Posebno zahvalo zaslužijo arhivski delavci arhivov, v katerih sem iskal poglavitne vire, saj je prav njihova ljubeznivost in pripravljenost iskati po večkrat neurejenem in nepopisanem gradivu omogočila ustvariti sliko o obsegu, načinu in učinkih agrarne reforme. Zahvala gre tudi vsem, ki so izdajo knjige materialno omogočili (Ministrstvu za znanost in tehnologijo, Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije), predvsem pa založbi Obzorja, da je delu uvrstila v svojo znamenito zbirko *Documenta et studia historiae recentioris*.

I. Ekonomske in politične osnove agrarne reforme v Sloveniji

1. Oris posestnih razmer in agrarne reforme v obdobju med svetovnjima vojnama na Slovenskem

Na agrarno reformo in kolonizacijo v izvedeno Sloveniji po drugi svetovni vojni so vplivale posestne razmere, kakršne so bile na slovenskem podeželju pred vojno. Gospodarske in socialne razmere, v katerih je zaradi posestnih odnosov živel večji del slovenskega kmečkega prebivalstva, so narekovale zahtevo po agrarni reformi, ki bo sposobna razrešiti posestno stanje slovenskega podeželja. Pri tem je bila bistvena zahteva po zemlji, kar je bila za večino kmetov eksistenčna zahteva, a je zaradi značaja, ki ga je imela agrarna reforma za politično oblast, bila v resnici politična zahteva. Za novo, z revolucijo vzpostavljeno oblast, so pomenile zahteve, ki jih je narekovala prav zemljiško-posestna razdelitev.

Zemljiško-posestna sestava, kakršna je bila pred drugo svetovno vojno, je bila na Slovenskem stalnica, saj se od začetka 20. stoletja ni bistveno spreminjala. Bila je posledica zgodovinskega razvoja zemljiško-posestnih odnosov v obdobju stotih let, od zemljiške odveze sredi 19. stoletja dalje. Kljub izvajanju ukrepov agrarne reforme po koncu prve svetovne vojne se posestno stanje in agrarno-premoženjska razmerja niso bistveno spremenila. Slovenija je bila še tudi ob začetku druge svetovne vojne na eni strani dežela z močno veleposestjo, prevladujočo zlasti glede posesti gozdov, na drugi strani pa so bila značilnost majhna posestva.

Tabela 1: Kmetijski obrati v Dravski banovini po stanju iz leta 1931

Velikost posestva	Število posestev		Celotna površina		Njive		Gozdovi	
	štev.	%	ha	%	ha	%	ha	%
0 – 5 ha	88792	57,4	169246	13,3	68252	23,5	35658	6,7
5 – 10 ha	28832	18,7	207704	16,2	65311	22,5	65977	12,4
10 – 20 ha	24470	15,8	344021	26,9	86973	30,0	127988	24,1
20 – 50 ha	10785	7,0	306579	24,0	51635	17,8	136098	25,7
nad 50 ha	1749	1,1	251086	19,6	18067	6,2	164923	31,1
Skupaj	154628	100	1278636	100	290238	100	530644	100

Vir: Statistički godišnjak 1936, knjiga VII, str. 86.

Razpetost kmetijske posesti na Slovenskem med dva pola – veleposest in malo, bajtarsko posest, kažejo podatki popisa prebivalstva iz leta 1931, zadnjega uradnega statističnega popisa v Jugoslaviji pred drugo svetovno vojno.¹ Število tistih, ki so jih označevali za veleposestnike in so imeli nad 50 ha zemlje, je bilo le 1,1 % vseh posestnikov v Dravski banovini. Veleposestniška skupina ni bila enovita niti po izvoru niti po velikosti posestev. Po izvoru je mogoče veleposest na Slovenskem razdeliti, glede na zgodovinsko poreklo in na lastnike, v tri skupine: fevdalna veleposest, cerkvena (ta je imela svoje posestne korenine tudi v fevdalnih odnosih) in kapitalistična. Glede na površino posestev bi bilo mogoče med veleposestva šteti tudi velike kmetije, saj jih je mnogo presegalo površino, ki se je štela za veleposest. To niso bila veleposestva, katerih izvor je bil v fevdalnih posestvih oziroma v tistih, ki so bila posledica prodiranja kapitalizma v agrarne odnose. V veliki meri je šlo pri teh kmetijah za posestva, ki so imela predvsem gozdove in pašnike, medtem ko je bilo obdelovalne zemlje resnično malo. Velike kmetije so bile predvsem v višjih predelih Slovenije (gorske kmetije). Odnos do teh kmetij je bil zato v izvajanju agrarne reforme drugačen kot do veleposestev, ki so izvirala iz fevdalnih ali kapitalističnih odnosov.

Fevdalna veleposestva so imeli v lasti potomci velikih plemiških družin. Te so po zemljiški odvezi obdržale v svoji lasti predvsem gozdove. Teh se domala ni dotaknila niti agrarna reforma med svetovnima vojnoma. Med veleposestniki fevdalnega izvora so imeli največ zemlje oziroma gozdov: knez Karl Auersperg na Kočevskem (23.503 ha, gozdov 22.856 ha), Windischgraetz Hugo iz Oplotnice (9443 ha, gozdov 8651 ha), Attems iz Slovenske Bistrice (6529 ha, gozdov 5513 ha), Thurn Vincenc (6704, gozdov 5659 ha), Thurn Dougals (4952 ha, gozdov 3824 ha), Schönburg-Waldenburg iz Snežnika (2071, gozdov 1893 ha), Herberstein Josip iz Ptuja (1961 ha, gozdov 1107 ha). V Prekmurju je veleposest predstavljala predvsem obdelovalna zemlja (Esterhazy iz Lendave 9098 ha, obdelovalne zemlje 4978 ha; Zichy Marija iz Beltinec 5076 ha, obdelovalne zemlje 2965 ha). Kot veleposest fevdalnega izvora je mogoče šteti tudi zemljiško posest v rokah cerkve. To velja še zlasti za posest Ljubljanske škofije, ki je imela v posesti predvsem gozdove (12.071 ha, gozdov 6604 ha)² in je leta 1939 dobila še zemljo Kranjskega verskega zaklada (gozdov 18.220 ha),³ ki je imela tudi fevdalni izvor. To velja tudi za posest posameznih samostanov.

¹ Statistički godišnjak 1936, knjiga VII. Opšta državna statistika, Beograd 1937, str. 86.

² Albin Prepeluh, Naš veliki socialni problem – agrarna reforma. Ljubljana 1933 (dalje navajam Prepeluh, Agrarna reforma), str. 67–75.

³ Anton Šivic: Razvoj gozdarstva in lova v Sloveniji. Spominski zbornik Slovenije, ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 344. Ljubljanska škofija je posest Kranjskega verskega zaklada (pravilno sklada) dobila v last in upravljanje od države maja 1939 z Uredbo z zakonsko osnovo o prenosu imovine verskega zaklada katoliške cerkve v lastništvo in upravo katoliške cerkve (Službeni list Kraljevine Jugoslavije, 100–217/4. 5. 1939). Začetki tega verskega sklada segajo v leto 1782, ko je cesar Jožef II. razlastil nekatere cerkvene redove in je z njihovimi posestvi upravljala država oz. v leto 1803, ko je bila sekularizirana posest izvenavstrijskih cerkvenih knezov, med katerimi so bili tudi briksenški škofje s posestvijo na Bledu in okolici. Do leta 1838, ko je bilo s cesarjevo odredbo to briksenški škofiji vrnjeno, je s to zemljo upravljala država. Leta 1858 je briksenška škofija blejsko veleposestvo (blejski grad

Kapitalistično veleposest je predstavljala zemlja v lasti raznih podjetnikov, bank, delniških družb; nastala je s prodiranjem kapitalističnih odnosov na vas oziroma v kmetijstvo. To velja zlasti za trgovino z lesom, ko so številni lesni trgovci in podjetja kupovali posestva malih in srednjih kmetov, prizadetih z uvajanjem kapitalističnih odnosov in denarnega gospodarstva. Kmetje so se namreč zadolževali in to najbolj s posojili v gotovini.⁴ Primer odkupovanja kmetij in prehajanje teh v roke neagrarnih posestnikov – podjetnikov je na območju Mežiške doline, kjer so grofi Thurni, lastniki jeklarne v Guštanju, od leta 1848 do 1918 pokupili 8251 ha zemlje, rudniki 1448 ha, drugi, predvsem lesni trgovci pa 735 ha.⁵ Zemljiško posest, ki je imela po velikosti značaj veleposesti, so imeli vsi večji industrijski obrati oziroma podjetja na Slovenskem: Trboveljska premogokopna družba 2227 ha, gozdov 1322 ha, Kranjska industrijska družba iz Jesenic 1487 ha, gozdov 1218 ha itd.

Po merilih, ki jih je za Slovenijo uvedla Uredba o prepovedi odsvojitve in obremenitve iz leta 1919, in nato Zakonu o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih leta 1931, se je za veleposestva štelo tista posestva, ki so imela nad 75 ha obdelovalne zemlje oziroma nad 200 ha skupne površine. Po teh merilih je bilo na ozemlju Dravske banovine okoli 200 veleposestev.⁶ Takih, ki so imela 75 ha obdelovalne zemlje in 1000 ha in več gozda, pa je bilo 77 z 143.447 ha skupne površine. Od tega je bilo 105.955 ha gozdov.⁷ Skupna površina teh veleposestev je bila 206.581 hektarjev. Od tega je bilo večina veleposesti razumljeno v ožjem smislu, torej posestva v zasebni lasti, lastništvo petnajstih je pripadalo cerkvi, posameznim samostanom in obema škofijama, ljubljanski in mariborski, lastniki sedemnajstih pa so bila podjetja in delniške družbe. Po površini je bilo 80 % veleposestniške zemlje v zasebnih rokah.

Lastniki večjega dela posestev niso bili slovenskega rodu. Prepeluh navaja, da je bilo od 203 veleposestev, ki jih je leta 1919 zajela agrarna reforma, 94

in jezero, gozdovi na Mežakli, Jelovici, Poljari) prodala Viktorju Ruardu, podjetniku in fužinarju, ta pa je večji del tega prodal 1871 Kranjski industrijski družbi. Od te je 1895 gozdove (28.301 ha) za potrebe verskega sklada kupila avstrijska država. Po koncu 1. svetovne vojne je verski sklad kot avstrijska državna lastnina postal lastnina Države SHS in nato Kraljevine SHS/Jugoslavije. Pravno je bil verski sklad samostojna pravna oseba, njegovi dohodki pa so bili namenjeni za vzdrževanje cerkve oz. duhovščine. GDZS/ZAP II, str. 210–211, 238.

⁴ Žarko Lazarevič: Kmečki dolgovi na Slovenskem. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1994 (dalje navajam: Lazarevič, Kmečki dolgovi), str. 17, tab. 2.

⁵ GDZS/ZAP I, str. 636. Jakob Medved: Mežiška dolina, socialnogeografski razvoj zadnjih sto let. Mladinska knjiga, Ljubljana 1967, str. 49–52, 149.

⁶ Različni viri oziroma avtorji se glede podatkov o številu veleposestev pred vojno v Sloveniji (Dravski banovini) razlikujejo. *Fran Erjavec (Kmetiško vprašanje v Sloveniji)*. Ljubljana 1928) navaja število 222 veleposestev, prav tako tudi *Ivan Bratko (Nekmetška in tuja zemljiška posest v Sloveniji)*. Tehnika in gospodarstvo, 1939, št. 7–8), *dr. Anton Šapla* pa je v referatu o agrarni reformi na kmetijski anketi leta 1938 navedel število 208 (*Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva*, poročilo o kmetijski anketi I, Ljubljana 1938). *Albin Prepeluh (Naš veliki socialni problem – agrarna reforma)*. Ljubljana 1933) pa navaja poimensko s podatki površin 200 lastnikov veleposestev.

⁷ Olga Janša: Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. *Zgodovinski časopis*, XVIII, 1964, str. 185.

domačih lastnikov in 109 takih, ki so bili tujerodci.⁸ Po popisu iz leta 1922 jih je bilo največ nemške narodnosti, in sicer 91, Madžarov je bilo 9, Italijanov pa 7. Po tem popisu je bilo veleposestnikov slovenske narodnosti 80.⁹ Veleposestva so tako predstavljala socialni in narodnostni problem.

Največje število veleposesti je bilo velikih med 50 in 100 ha; teh je bilo 1264, v lasti so imeli 82.427 ha, povprečno na posestvo 65,2 ha. Med temi so bili predvsem veliki kmetje v goratih predelih. Gorske kmetije so sicer presegle površino 50 ha, vendar jih ni mogoče šteti med prava veleposestva. Med veleposestniki so imeli največ zemlje – 7% vse zemlje v Sloveniji in 13,4% gozdov – tisti z nad 500 ha velikimi posestvi. Teh je bilo 55, imela pa so 89.658 ha zemlje, povprečno 1630,1 ha na posestvo.

Na drugi strani posestne sestave na Slovenskem so bili posestniki, ki jih je mogoče označiti kot bajtarje ali kočarje. Posestno skupino z do 5 ha velikimi posestvi, ki so komaj zadoščala za preživljanje petčlanske družine, so šteli med poljedeljsko delavstvo.¹⁰ Posestva z do 5 ha skupne površine namreč lastnikom niso dajala dovolj zaslužka in so zato bili ti primorani postati kmečki proletariat ali kar pravi polproletariat. Statistično je njihove lastnike sicer mogoče uvrščati med samostojne kmečke posestnike, hkrati pa se je smatralo, da to v resnici niso, ker je njihov gospodarski obstoj le z 10 do 20% temeljil na donosu njihove posesti. Številne rodbine s pod 5 ha zemlje so morale okrog 60% sredstev za preživljanje iskati v najemnem delu pri večjih kmetih ali v industriji. Takih posestnikov je bilo na Slovenskem pred drugo svetovno vojno nad polovico. Ta posestva so se razlikovala tudi glede na velikost: 11,8% kmečkih gospodarstev je imelo manj kot pol hektarja zemlje, 8,5% je bilo takih z od pol do enega hektarja, od 1 do 2 ha je bilo 12,7% gospodarstev, od 2 do 5 ha pa je bilo 24,3%. To je bila med vsemi posestnimi skupinami najštevilčnejša.

Med kmetijskimi obrati je bilo po podatkih popisa iz leta 1931 78,8% takih, katerih lastniki so bili po poklicu kmetje. Kar polovica teh je bila sicer v posestni skupini z do 5 ha zemlje, vendar je bilo v tej posestni skupini kar 84% vseh tistih, ki jim je kmetovanje na lastnem posestvu pomenilo stranski poklic. To pa pomeni, da je večina bajtarjev iskala zaslužek izven svojega posestva; delali so kot najemni delavci pri večjih kmetih ali v industriji. Po statističnih podatkih iz leta 1938 je bilo v Sloveniji 130.000 oseb, ki so delale v kmetijstvu kot najemni delavci.¹¹ Ni pa mogoče med temi posestniki z do 5 ha zemlje, ki jim je kmetovanje pomenilo stranski zaslužek, videti samo bajtarjev. Med te je potrebno šteti tudi tiste lastnike zemlje, ki jim je lastništvo zemlje prinašalo rento ali so jo imeli za „šport“, pri čemer je večinoma niso obdelovali sami, marveč najeta delovna sila. Za Slovenijo je značilna precejšnja stopnja absentizma, kar pomeni popolno odsotnost lastnikov posestev in njihovega sodelovanja pri obdelovanju. Posestva so jim obdelovali najemni delavci, rekrutirani iz vrst bajtarjev. Značilen primer

⁸ Prepeluh, *Agrarna reforma*, str. 14; 85.

⁹ Janša, n. d., str. 182.

¹⁰ Filip Uratnik: *Poljedeljsko delavstvo v Sloveniji. Socialni problemi slovenske vasi*, II. zvezek, zbirka študij št. 3, Ljubljana 1938, str. 7.

¹¹ Vlado Vodopivec: *Pravni in socialno politični problemi poljedeljskega delavstva*. *Sodobnost*, VIII, 1940, str. 175.

absentizma zemljiških lastnikov so bili v vinorodnih predelih Štajerske, kjer so vinograde obdelovali viničarji.

Med ti dve skupini kmetijskih posestnikov – veleposestniki na eni in bajtarji na drugi strani – so se uvrščali kmetje, ki so lahko živeli le od svojih kmetij. To so bili posestniki z nad 5 ha velikimi posestvi. V slovenskih razmerah so bili posestniki s 5 do 10 ha zemlje mali kmetje,¹² čeprav je se je ozemeljsko razlikovalo glede na lego zemljišč, klimatske in druge pogoje (oddaljenost od trga v mestih in industrijskih središč). Kmetij te velikosti je bilo 18,4%. Srednjih kmetov, posestva velika 10 do 20 ha, je bilo 15,8%.¹³

Velikih kmetov – gruntarjev, s posestvi od 20 do 50 ha, je bilo 7%. Vsi, ki so imeli nad 50 ha velika posestva, so bili za slovenske razmere veleposestniki. Na vseh posestvih, večjih od 5 ha, je bilo potrebno za obdelovanje zemlje najemati delavce, ki so se rekrutirali iz bajtarjev. Mali kmetje so najemno delovno silo potrebovali le občasno.

Površina zemlje, ki so jo imele posamezne skupine posestnikov, je bila v obratnem razmerju s številom gospodarstev posamezne posestne skupine. Najmanj zemlje so imeli tisti, ki jih je bilo največ – posestniki z do 5 ha velikimi posestvi – bajtarji. Največ zemlje je bilo v lasti srednjih kmetov, s posestvi, velikimi med 10 do 20 ha. Imeli so četrtno vse zemlje. Prav tako so imeli največ tudi obdelovalne zemlje (njive, vrtovi, travniki, vinogradi, sadovnjaki). V njihovih rokah je bilo 42% vse obdelovalne zemlje, pri čemer so imeli med vsemi največ njiv in travnikov. Posestniki z nad 20 ha skupne površine so skupaj z veleposestniki imeli v posesti 43,6% celotne površine. Veleposestniki z nad 50 ha so imeli petino zemlje, kar je znašalo več kot posestna skupina z do 5 ha zemlje skupaj. Obdelovalne zemlje so imeli posestniki z nad 50 ha zemlje najmanj, gozdov pa največ. V njihovi lasti je bila kar tretjina gozdov. Bajtarji so imeli manj kot 7% gozdov. Stanje gozdov po velikostnih skupinah posesti kaže tabela 2.

Med lastniki gozda je bilo največ zasebnikov. V zasebni lasti je bilo okoli 85% gozdov na Slovenskem. Največ jih je pripadalo veleposestnikom fevdalnega

¹² Posestne skupine so avtorji glede na njihovo ekonomsko oziroma socialno stanje različno razdeljevali in opredeljevali. *Fran Erjavec (Kmetiško vprašanje v Sloveniji*. Ljubljana 1928, str. 13) je male kmete smatral tiste z do 10 ha zemlje, srednje z 10–20 ha, trdne kmete z 20–50 ha, velike pa z nad 50 ha. *Janez Marentič (Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom*. Ljubljana 1957, str. 167) je posestnike z do 2 ha uvrščal med bajtarje, z 2–10 ha velike kmetije za male kmete, z 10–20 za srednje, z 20–50 za bogate kmete – gruntarje, posestnike z nad 50 ha pa med veleposestnike. Sodil je, da posestva z do 10 ha zemlje lastnikom ne morejo nuditi preživetja in da šele kmetije z nad 10 ha lahko krijejo življenjske stroške lastnika in njegove družine. *Anton Melik (Slovenija*. Ljubljana 1936, str. 451–453) je to mejo postavil na 5 ha. Kmetije s 5–10 ha, imel jih je za srednje, so so po njegovem omogočale lastnikom življenje le od kmetovanja na lastnem posestvu. Tudi Melik je posestva z nad 50 ha smatral za veleposestva.

¹³ Po navedbi dr. Iva Pirca (Prehrana prebivalstva. Socialni problemi slovenske vasi, I. zvezek, zbirka študij št. 2, Ljubljana 1938, str. 89–90) bi bila v Sloveniji idealna posest, ki bi preživljala osemčlansko družino, velika 14 ha skupne površine, od tega 4–5 ha njiv, 1–1,5 ha travnikov, 4 ha gozda, ostalo pa sodovnjakov, vinogradov in vrt. To pomeni, da bi šele posest velika med 10 in 20 ha, nudila ob idealnih pogojih za pridelovanje in za prodajo, lastnikom možnost preživljanja izključno od kmetijstva.

Tabela 2: Posest gozdov po velikostnih skupinah posesti v Dravski banovini leta 1939¹⁴

Velikost posestva	Število posestnikov	Površina – v ha	Povprečna površina na posestvo – v ha*
nad 2000 ha	12	77733	6477,75
1000–2000 ha	20	28894	1444,70
500–1000 ha	33	23271	705,20
300–500 ha	30	10709	357,00
100–300 ha	227	37135	163,60
50–100 ha	393	26304	67,00
10–50 ha	8547	155272	18,20
5–10 ha	19321	131535	6,80
do 5 ha	110195	217182	2,00
	138778	708035	5,10

Vir: GDZS/ZAP I, str. 455.

* Izračunano na podlagi navedenih podatkov

porekla, medtem ko je bilo po številu največ posestnikov s pod 5 ha gozda. Ti gozdovi v veliki večini niso bili v enem kompleksu, marveč so bili razkosani in med seboj oddaljeni, kar je njihovo rentabilnost zmanjševalo. Drugi posestniki (država, katoliška cerkev, banke, podjetja, agrarne skupnosti) so imele manjše deleže, ki pa so bili po površinah vseeno veliki, kar kaže tabela 3.

V delu Slovenije, ki ni bila v okviru predvojne jugoslovanske države, na Primorskem, je bila značilnost mala posest. Še v večji meri kot v Dravski banovini je prevladovala najmanjša zemljiška posest, število velikih kmetij pa je bilo minimalno. Na Goriškem je po stanju iz leta 1902, kar se med obema vojnama ni bistveno spremenilo, imelo 68% vseh zemljiških posestnikov pod 5 ha zemlje. Posestna razčlenitev za slovenski del Istre po stanju iz leta 1929 pa pokaže, da je kar 91,5% posestev imelo do 5 ha, med temi 42% od 1 do 3 ha. Značilnost v tem predelu je bila veleposest in kolonski odnosi. V davčnih občinah Piran, Koštelj in Strunjan je bila tretjina zemlje v lasti 12 veleposestnikov, dve tretjini pa sta bili razdeljeni med 3874 drobnih posestev.¹⁵ Pod fašističnim režimom se je posestno stanje v Slovenskem primorju še slabšalo. Veliko Slovencev je na dražbah izgubilo svoje premoženje in so se bili prisiljeni izseliti ali pa so ostali na »svojem« posestvu kot koloni.¹⁶ Kolonski odnosi so bili znani še v Goriških Brdih in v predelih na Vipavskem.¹⁷

¹⁴ Podatki davčnega katastra in dejansko stanje so se med seboj nekoliko razlikovali; po davčnem katastru je bilo gozdov 680.926 ha. Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 344.

¹⁵ GDZS/ZAP I, str. 178, 184. Branko Marušič: Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju. Jadranski zbornik, II, 1957, str. 250.

¹⁶ Bili so številni primeri, ko so se na posestva, ki so jih izgubili slovenski lastniki na dražbah, naselili italijanski koloni iz Italije, na primer na bonificirano zemljo v okolici Kopra. To je bil način italijanizacije teh predelov. Marušič, n. d., str. 250, 277.

¹⁷ Lavo Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo. Slovenska matica, Ljubljana 1965, str. 165–187; Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu, pregled zgo-

Tabela 3: Lastniki gozdov v Dravski banovini po davčnem katastru 1938

Lastniki	Površina v ha
država	2179
državne železnice	988
banovinske ustanove in naprave	612
mestne občine	1572
tržke občine	223
upravne občine in vasi	2414
Križevačka imovina občine bjelovarske v Lendavi	3803
Začasna državna uprava razlaščenih veleposestev	21707
Kranjski verski sklad*	18220
škofije (ljubljska, mariborska, zagrebška)	8426
župnišča in nadarbine	4457
samostani in redovi	3650
cerkve	1360
delniške družbe	9109
zadruge	157
banke	943
hranilnice, posojilnice	1667
razne ustanove	251
agrarne skupnosti	17484
zasebni lastniki	581704
Skupaj	680926

Vir: Spomiski zbornik Slovenije, str. 344

* Verski sklad je od 4. 5. 1939 bil lastnina Ljubljanske škofije

Glede na velikost niso bila posestva enakomerno razporejena po vsem ozemlju Slovenije. Velikih posesti je bilo več v zahodnih, goratih predelih, medtem ko so bila manjša posestva značilnost vzhodnih predelov in Primorja. Velikost kmetij je bila odvisna od zemljišča oziroma od kulture, ki jo je bilo tam mogoče gojiti. Tako so bile večje kmetije v goratem svetu, kjer je bilo več gozda, manjše pa v nižjih predelih in bližini urbanih središč. Največ velikih kmetij s preko 50 ha površine je bilo v okrajih v predelih Karavank in Kamniških Alp. V okrajih Dravograd, Gornji Grad, Slovenj Gradec, Kranj in Radovljica je bilo 47% vseh posestev z nad 50 ha površine. Majhna, bajtarska posestva pa so bila zlasti v predelih na vzhodu, v okrajih Ptuj, Murska Sobota, Lendava, Maribor–desni breg, Krško. V okraju Lendava je bilo posestev z do 5 ha površine kar 87% vseh v tem okraju, v okrajih Maribor – desni breg, Murska Sobota jih je bilo dve tretjini, v okrajih Ljutomer in Ptuj četrtina, v okraju Šmarje petina. V teh okrajih se je kazala največja razparceliranost na majhne kmetije. Na drugi strani pa je zaradi velikega števila posestev, velikih od 2 do 5 ha, tam bila povprečna bajtarska kmetija velika 3,3 ha, medtem ko je bila bajtarska posest v Sloveniji v povprečju pod dvema hektaroma.

dovine 1918–1945. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, str. 30; GDZS/ZAP II, str. 474–476. Marušič, n. d., str. 248–249.

Tabela 4: Kmetijska posestva v Dravski banovini po številu in površini – podatki popisa iz leta 1931

Okraj	Kmetijska posestva po površini – v ha									Skupaj
	0,01- -0,5	0,51- -1	1- -2	2- -5	5- -10	10- -20	20- -50	50- -100	nad 100	
Brežice										
štev.	679	527	804	1373	1089	685	188	9	6	5360
ha	162	380	1193	4551	7807	9311	5072	582	3974	33032
Celje – mesto										
štev.	13	8	11	13	10	2	3	1	2	63
ha	3	6	16	38	80	28	91	83	461	805
Celje										
štev.	1123	754	1022	1743	1518	1393	525	42	14	8134
ha	273	560	1500	5846	11515	19432	14846	2705	2396	59073
Črnomelj										
štev.	422	260	392	1010	1212	1221	381	8	2	4908
ha	96	193	588	3477	8901	17310	10175	489	346	41575
Dol. Lendava										
štev.	499	580	1337	3677	744	78	13	1	5	6934
ha	124	427	2018	11849	4686	959	385	77	5062	25587
Dravograd										
štev.	446	205	251	327	289	466	708	162	65	2919
ha	114	149	367	1090	2048	6817	22122	10525	16516	59749
Gornji Grad										
štev.	412	188	242	380	269	339	375	106	52	2363
ha	100	135	357	1253	2030	4853	11500	7101	17936	45265
Kamnik										
štev.	787	457	632	1106	1021	1074	424	46	9	5556
ha	181	339	931	3719	7432	15040	12065	2971	2445	45124
Kočevje										
štev.	733	344	524	1105	1157	1757	906	55	19	6600
ha	155	252	799	3701	8658	25232	24877	3532	10720	78926
Konjice										
štev.	418	291	427	566	553	602	209	31	5	3102
ha	111	265	630	1883	4002	8525	5736	2009	9574	32732
Kranj										
štev.	773	558	776	1374	1122	1155	912	174	54	6898
ha	183	420	1172	4607	8120	17023	27438	11356	17757	88076
Krško										
štev.	1293	922	1201	2101	2121	1471	370	22	17	9518
ha	310	689	1763	7017	15356	20323	10316	1433	11839	69045
Laško										
štev.	325	239	272	520	452	529	291	15	7	2650
ha	82	173	400	1775	3328	7630	8016	967	3294	25665
Litija										
štev.	526	352	520	935	923	1333	764	39	15	5407
ha	115	266	754	3076	6838	19108	21247	2332	5110	58846
Ljubljana – mesto										
štev.	172	67	84	115	85	21	15	6	2	567
ha	35	49	122	370	583	273	446	413	1092	3383

Okraj	Kmetijska posestva po površini – v ha									Skupaj
	0,01- -0,5	0,51- -1	1- -2	2- -5	5- -10	10- -20	20- -50	50- -100	nad 100	
Ljubljana										
štev.	1568	681	940	1635	1514	1621	887	116	21	8983
ha	345	503	1387	5892	11081	23052	25766	7478	4797	80311
Ljutomer										
štev.	507	701	1168	2337	1337	819	213	8	4	7094
ha	155	512	1738	7797	9270	11749	5378	618	1019	38146
Logatec										
štev.	521	243	345	746	777	912	595	76	15	4230
ha	104	175	515	2552	5587	13119	17208	4906	4264	48429
Maribor – mesto										
štev.	100	22	29	23	15	10	7	4	1	211
ha	16	17	38	73	107	144	211	267	200	1071
Maribor – desni breg										
štev.	1310	746	953	1294	990	870	382	72	56	6663
ha	303	539	1374	4221	7058	12112	11283	4901	11026	52817
Maribor – levi breg										
štev.	672	758	1327	2455	1471	1052	414	42	22	8213
ha	186	616	1984	7948	10353	14879	11659	2728	3542	53895
Murska Sobota										
štev.	406	589	1271	3918	2886	904	97	9	11	10091
ha	116	439	1900	13459	19954	11551	2460	525	3037	53442
Novo mesto										
štev.	1127	693	948	1517	1688	1911	531	22	15	8452
ha	252	523	1396	5071	12594	26645	14116	1377	7497	70472
Ptuj – mesto										
štev.	37	18	25	20	12	5	11	3	1	132
ha	10	14	38	105	90	64	260	200	385	1164
Ptuj										
štev.	1619	1749	2294	3603	2289	1597	370	18	9	13548
ha	476	1285	3386	11737	16210	22059	9306	1253	4287	70002
Radovljica										
štev.	451	193	306	776	892	815	443	79	30	3922
ha	95	144	456	2684	6073	11469	12682	5173	6416	45193
Slovenj Gradec										
štev.	596	309	383	616	539	715	512	86	28	3784
ha	129	223	557	2080	3966	10353	15546	5588	5528	43969
Šmarje										
štev.	699	754	1211	2370	1920	1113	239	12	8	8326
ha	192	549	1795	8029	13979	14959	6372	839	6130	52843
Dravska banovina										
štev.	18234	19695	28832	10785	485	154628	13208	37655	24470	1264
ha	4422	29173	207704	306579	168659	9842	125809	344021	82427	1278637

Vir: Statistički godišnjak 1937, knjiga VIII. Opšta državna statistika, Beograd 1938, str. 98–99.

Površina posesti nad 50 ha, kar se je smatralo za veleposest, je predstavljala petino kmetijske zemlje v Dravski banovini. Po okrajih je bila površina veleposesti različno zastopana glede na celotno zemljo. Največ zemlje so imela v okviru posameznega okraja veleposestva v tistih predelih, kjer so bile značilnost gorske kmetije. V okraju Gornji Grad je bil delež površine posestev z nad 50 ha 55 %, v okraju Dravograd 45 %, v okrajih Kranj in Konjice tretjinski, v okraju Slovenj Gradec četrtinski. V okraju Lendava pa je na drugi strani prevladovala po površini veleposestniška zemlja. Posestev z nad 50 ha je bilo 6, imela pa so v posesti petino vse zemlje v okraju, eno posestvo med njimi pa je merilo 4198 ha, to je šestino vse zemlje.

Za obdobje med obema svetovnjima vojnama je bilo na področju kmetijstva značilno propadanje majhnih kmetij oziroma bajtarjev – zaradi prezadolženosti – in s tem povezana proletarizacija slovenske vasi ter ‚beg z dežele‘. To je še pospešila gospodarska kriza, ki je zajela Slovenijo v začetku tridesetih let. V letu 1931 je bil po podatkih Priviligirane agrarne banke v Dravski banovini največji delež zadolženosti med kmeti s posestvi do 5 ha – 35,5 %. Zadolženih je bilo v Sloveniji okoli 40 % kmetov, več v vzhodnih predelih Slovenije, od Prekmurja do Bele krajine. V okraju Murska Sobota je bil tako delež zadolženih kmetov 92 %. Največ so se zadolževali pri privatnih upnikih, zlasti pri gruntarjih, kar je bila najtežja oblika zadolževanja (48,3 %) in pri kreditnih zadrugah (33 %).¹⁸

Agrarna reforma je bila izvedena v jugoslovanski državi tudi v obdobju med obema svetovnjima vojnama, vendar je le delno vplivala na velikostno strukturo posestev v Sloveniji, še manj pa na pravni značaj agrarno-premoženskih razmerij.¹⁹ Otopila je ostre socialne in politične zahteve, ki so se pojavile neposredno po koncu prve svetovne vojne, medtem ko propadanja malega kmeta ni uspela zavreti. Izigravanje uzakonjenih določil agrarne reforme s strani veleposestnikov,²⁰ za kar je bila dana politična osnova, je dejansko doseglo nasprotni učinek. Kmet – agrarni interesent se je v v obdobju agrarnega provizorija z zakupom zemlje zadolževal, kar je pospešilo njegovo propadanje. Gospodarska kriza v začetku tridesetih let je proces še zaostila in pospešila. Agrarna reforma je tako pomenila v veliki meri pospeševalca procesa propadanja kmeta in proletarizacije slovenske vasi.

Z agrarno reformo, kakršna je bila zasnovana in izvajana med svetovnjima vojnama, pa tudi ni uspelo razrešiti problema veleposestev, čeprav je bila predvojna agrarna reforma usmerjena izrazito protiveleposestniško. Veleposestva so ostala domala neprizadeta. Z določitvijo zemljiškega maksimuma za veleposestva na 75 ha obdelovalne zemlje in 200 ha v celoti na posestvo, leta 1919 in nato še 1931, je agrarna reforma zajela v Sloveniji 208 veleposestev, ki so imela nekaj nad 200.000 ha zemlje. Presežke nad maksimumom so dobili agrarni interesenti, vendar ne v last, marveč v zakup; sprva enoletni, nato pa štiriletni (3/4 zakupnine

¹⁸ Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 99–115.

¹⁹ GDZS/ZAP II, str. 473.

²⁰ Kot primer takšnega početja glej Mavricij Zgonik: Izigravanje zakona o agrarni reformi v predaprilski Jugoslaviji na primeru falske graščinske veleposesti. ČZN, 48 = 23, 1977, 1–2, str. 259–264.

je dobil veleposestnik, 1/4 pa je država namenila za kolonizacijo). V obdobju tako imenovanega agrarnega provizorija, od sprejemov prvih zakonov o agrarni reformi v letih 1919 in 1920, pa do zakona o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih, julija 1931, je bilo zakupljenih 16.294 ha zemlje, od tega tri četrtine obdelovalne, število agrarnih interesentov pa je bilo 20.368. Veleposestnikom je ostalo 187.053 ha.²¹ Leta 1925 je bil omogočen tudi neobvezen odkup kmetijskih zemljišč od veleposestev oziroma presežkov nad maksimumom. Kmetje – agrarni interesenti so lahko odkupovali le obdelovalno zemljo in še to v višini, ki jim je pripadala po predpisih o zakupu. Gozdove in pašnike so lahko kupovali tudi drugi, kar je koristilo predvsem velikim in bogatim kmetom in tudi veleposestnikom. Ti so s prodajo zniževali presežke nad maksimumom in se na ta način izognili agrarni reformi na njihovem veleposestvu.

Propadanje kmeta, zlasti najštevilčnejše posestne skupine – bajtarjev, se je nadaljevalo tudi zaradi določbe o zakupu zemlje. Po uredbi so dajali obdelovalno zemljo (njive, travniki, pašniki, medtem ko to ni veljalo za vinograde, sadovnjake, vrtove) agrarnim interesentom v 4-letni zakup za letno zakupnino. Ta je znašala 8-kratni čista katastrski dohodek za njive in 10-kratni za travnike in pašnike.²² Zakupnina je za tiste, ki so zemljo dobili, pomenila precejšnje breme, saj so bili to v prvi vrsti najrevnejši kmetje, ki niso imeli niti za sol, kaj šele za gnoj, kajti svoje živine v glavnem niso imeli, je to ocenil agrarni inšpektor Šapla.²³ Agrarni interesent je moral namreč za zemljo dobro skrbeti, jo gnojiti, ni smel menjavati kultur in spreminjati pašnikov v njive. Glede na izračun zakupnine po čistem katastrskem dohodku je moralo biti to dovolj veliko breme, ki je agrarne interesente sililo v zadolževanje. Koliko je to bajtarje prizadelo, sicer ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, vendar je bil vzrok njihovega zadolževanja najbrž tudi v tem. Zlasti bi lahko to sklepali za Prekmurje, kjer je bila z agrarno reformo razdeljevana obdelovalna zemlja tamkajšnjih veleposestnikov in je bila stopnja zadolžitev tudi največja.

Leta 1931 izdan Zakon o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih,²⁴ kar je bil v resnici šele pravi zakon o agrarni reformi, jo je vedno bolj oddaljeval od prvotne poti in je jasno kazal težnjo po ohranitvi obstoječih veleposestniških odnosov in posestne sestave.²⁵ Za veleposestva, katerih viške nad maksimumom naj bi razlastili, je bila določena cela vrsta izjem in ugodnosti. Po tem zakonu je sicer agrarna reforma zajela tudi pašnike in gozdove, vendar jih niso mogli dobiti posamezni agrarni interesenti, ampak so bile to lahko le pravne osebe; med njimi politične občine, agrarne skupnosti, skupine poljedelcev, združene v zadrug. V ta namen je nastalo 176 pašniških in gozdnih zadrug.²⁶ V Dravski banovini in

²¹ Janša, n. d., str. 184–185.

²² Čisti katastrski dohodek je bila denarna vrednost srednjega donosa zemljišča, ki ga je bilo mogoče doseči z običajnim gospodarjenjem po izločitvi povprečnih rednih gospodarskih stroškov. Lazarevič, Kmečki dolgovi, str. 155.

²³ Anton Šapla: Agrarna reforma. Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva. Poročilo o kmetijski anketi I, Ljubljana 1938, str. 151.

²⁴ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 42–263/21. 7. 1931.

²⁵ Janša, n. d., str. 179.

²⁶ Prepeluh, Agrarna reforma, str. 92–96.

nekaterih hrvaških okrajih, kjer ni bilo dovolj poljedeljske zemlje in je bilo prebivalstvo navezano na gozdno gospodarstvo, so smeli biti zainteresirani za gozdove tudi posamezniki. Pri tem pa je bilo postavljenih nekaj pogojev: razlastitev je bila predvidena za gozdove, ki so merili nad 1000 ha na posestvo, pri delitvi zemlje pa so morali paziti na ohranitev celovitosti gospodarskih enot. Za odvzeto zemljo je bila predvidena odškodnina. Leta 1933 je z dopolnitvami zakona agrarna reforma zajela tudi cerkvene gozdove, ki so presegali 1000 ha.

Po zakonu o končanju agrarne reforme je v Dravski banovini zajela 77 veleposestev, ki so merila skupaj 143.477 ha, povprečno 1800 ha, od tega je bilo 105.955 ha gozdov. Za agrarno reformo, za dodeljevanje proti plačilu odškodnine, je bilo določeno 15.060 ha obdelovalne zemlje, 31.922 gozdov in 3689 ha pašnikov in planin. Večina obdelovalne zemlje je bila v Prekmurju. Obdelovalno zemljo so razdelili med 20.368 družin, tako da je na gospodarstvo prišlo komaj 0,66 ha. Razlastitev je zadela 12 veleposestev, v resnici pa je bila izvedena le na treh. Pri tem je veleposestvo v lasti ljubljanske škofije, ki je skupaj z gozdovi Verskega sklada, kar je škofija dobila leta 1939, merilo okoli 40.000 ha, ostalo izven agrarne reforme. V Sloveniji je tako agrarna reforma zajela le osmino veleposestniških gozdov in dobro tretjino obdelovalne zemlje.²⁷

Kot je za agrarne reforme značilno, je bila tudi v prvi jugoslovanski državi agrarna reforma izzvana predvsem s političnimi razlogi. Takšen je bil tudi njen pravi značaj. Bila je predvsem politično dejanje oblasti, ki je imela svoje račune, zato so bili tudi rezultati in učinek takšni. »Izvedba agrarne reforme je bila potrebna tudi iz socialnih ozirih, in danes, ko je že skoraj izvedena, lahko rečemo, da je bila mogoče prav agrarna reforma oni branik, ob katerem so se zlomila radikalna socialna gibanja povojne dobe,« je bil predstavljen dosežen namen in učinek agrarne reforme v času po prvi svetovni vojni.²⁸ Za agrarno reformo, izvedeno med svetovnima vojnama, je zato mogoče upravičeno reči, da je bila »socialna akcija« in ne gospodarska preosnova kmečkega stanu, saj ni ustvarila samostojnega kmečkega gospodarstva. Zemlja, dodeljena najbolj potrebnim, je pomenila le »pripomoček v njih življenjski borbi«. Okrepila je »vero v novo državo«, ker je »v mejah možnosti osvobodila popolnoma odvisnosti od veleposestnika, ki je bil večinoma tuje narodnosti in celo tujega državljanstva«²⁹ in s tem dosegla politični učinek, kar je bil njen prvenstveni namen.

2. Videnje agrarne reforme v slovenski politiki v obdobju med svetovnima vojnama

V obdobju med svetovnima vojnama je bila za slovenske politične stranke agrarna reforma bistveno politično vprašanje. To je bilo močno poudarjeno v prevratnem času leta 1918 in v prvih letih obstoja Kraljevine SHS, v katero so

²⁷ Janša, n. d., str. 187–188.

²⁸ Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 366.

²⁹ Šapla, n. d., str. 161–162.

se po prvi svetovni vojni vključili Slovenci. V kasnejših letih je pomenila sredstvo za urejanje političnih razmerij med posameznimi strankami.

V času odločanja za prvo slovensko narodno državo, pred koncem prve svetovne vojne, so v slovenski politiki nastajale programske zamisli, v katerih so avtorji vseh strankarskih pripadnosti izražali zahteve glede bodoče ureditve slovenske države in družbe. Med temi predlogi so bile predstavljene tudi zasnove bodoče gospodarske ureditve.³⁰ V zvezi s to so bile tudi takšne, ki so posegale na področje ustrežnejše in pravičnejše ureditve zemljiško-lastniških odnosov in posestne strukture. To so bile v resnici izražene zahteve po izvedbi agrarne reforme. V predstavljanju svojih pogledov na to, za slovensko družbo pomembno, vprašanje so tedaj sodelovale vse politične stranke oziroma vidnejši predstavniki posameznih idejnih in svetovnonazorskih usmeritev. Vsem je bilo povsem jasno, da bo na Slovenskem potrebno izvesti agrarno reformo.

V najmočnejšem političnem taboru, katoliškem, so o nujnosti agrarne reforme razglabljali gospodarski in socialno usmerjeni pisci, zbrani okoli lista Jugoslovan. V kmetijstvu so videli panogo, ki ima na Slovenskem in v bodoči jugoslovanski državi največ perspektiv, zato so se odločno opredelili za agrarno reformo. Osnovo narodnega gospodarstva sta jim predstavljala delo in zemlja, zato so zagovarjali pravico malega kmeta do lastnega posestva – tako velikega, da ga lahko obdeluje sam. Jakob Mohorič je zato menil, da bo potrebna v bodoči narodni državi sprememba lastninskih odnosov na zemlji, kar je po njegovem pomenilo odpravo veleposesti, pa tudi določitev zemljiškega maksimuma. Ta pa po njegovem mnenju ne bi smel biti premajhen.³¹

Na veleposest so pisci iz katoliških vrst gledali odklonilno, saj so menili, da predstavlja proizvod kapitalizma. Prepričani so bili, da je interes veleposestnikov enak kot v industriji kapitalistov. V članku *Od česa živimo?* je pisec izrazil zahtevo, »da se odstranijo zemljiški ‚troti‘ in da postane zemlja last tistih, ki jo obdelujejo«. ³² Ista zahteva je bila izražena tudi v članku *Kmet in veleposestnik*, v katerem je avtor opozarjal na to, da sta postala mali in srednji kmet žrtvi veleposestniškega načina obdelovanja zemlje, pa tudi industrijskega kapitala. Menil je, da v lastniškem pogledu nista več samostojna, saj sta zaradi zadolževanja postala odvisna od hipotečnih zavodov in se tako spremenila v najemna delavca. Pisec se je opredelil za načelo, da ima pravico do lastnine nad zemljo tisti, ki jo obdeluje. Za veleposestnika je menil, da on na zemlji ne dela, marveč »je rentir, njegova renta je vsem drugim v škodo, je torej socialno krivična, vsled tega neopravičena«. Da bi se to stanje popravilo, je izrazil zahtevo, da »zemlja bodi tega, ki jo sam obdeluje«. ³³

Med snovalci slovenskega bodočega ustroja iz katoliškega tabora je o nujnosti sprememb na posestnem področju pisal največ Andrej Gosar. Ob zahtevi, da naj ima zemljo tisti, ki jo obdeluje, je postavil tudi načelo zemljiškega maxi-

³⁰ Zdenko Čepič: *Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo*. PZDG, XXIV, 1984, 1–2, str. 101–121.

³¹ *Jugoslovan*, 26. 1. 1918, št. 12.

³² *Jugoslovan*, 29. 6. 1918, št. 34; *Od česa živimo?*

³³ *Jugoslovan*, 29. 6. 1918, št. 34; *Kmet in veleposestnik*.

muma. Po njegovem mnenju naj bi posestvo merilo le toliko, kolikor posestnik rabi zase in za svojo družino. V tem je videl način za preprečevanje odhajanja revnih kmetov v industrijo doma in tudi v tujini.³⁴

V tako izraženih zahtevah po odpravi veleposesti – pri čemer pa se katoliški pisci niso izrecno omejili le na razlastitev teh, v lasti tujerodnih lastnikov – se v resnici kažejo njihovi pogledi na kmeta in kmetijstvo. S tako zasnovano agrarno reformo so želeli kmeta rešiti iz klešč kapitalizma, predvsem ga obvarovati proletarizacije in tudi izseljevanja. Z agrarno reformo so tako želeli doseči ohranitev agrarnega značaja Slovenije. Mohorič je zapisal: »Lepše se bomo razvijali kot narod, če smatramo industrijo le za potrebno zlo. Uredimo si torej agrarno našo domovino«. ³⁵ Osnovni pogoj za »zdrav, krepak kmetški stan«, jim je predstavljala »demokratska lastnina do zemlje«. ³⁶

Agrarno reformo je v narodno-gospodarski program vtikal tudi liberalec Milko Brezigar. V njej ni videl toliko spreminjanja posestnega stanja, ampak bolj nujen ukrep za dvig kmetijstva. V delu Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva je agrarno reformo predstavil predvsem kot proizvodjalno zemljiško reformo, ki naj bi v nekaj letih dvignila produktivnost kmetijstva, kar je smatral za enega od pogojev uspešnega gospodarskega razvoja narodne države. Da bi dosegli večjo donosnost kmetijstva, je predlagal poseg države v kmetijstvu z upravnimi sredstvi, kar je v resnici pomenilo agrarno reformo. V tej ni videl posega v obstoječe posestne razmere in njihovo spreminjanje, razlastitve tujih veleposestnikov, marveč način, kako izboljšati kmetijsko proizvodnjo z državnim posegom. Pogoj za takšno agrarno reformo je videl v nacionalizaciji zemlje – z razlastitvijo veleposestniške zemlje v posesti tujcev v korist narodne države, kar bi le-tej omogočalo posege v kmetijstvo.

Na nacionalizacijo zemlje je gledal predvsem z ekonomskega stališča. Z njo je namreč želel preprečiti odnašanje dobičkov, ki jih je ustvarila slovenska zemlja, v tujino. Zapisal je: »Zgodovinska krivica se mora poravnati, država mora posestva zaseči ter jih po potrebi razdeliti.« ³⁷ Nacionalizacijo zemlje mu je na eni strani narekovalo dejstvo, da je bil dobršen delež v rokah tujih veleposestnikov, na drugi pa neugodna porazdelitev kultur. Menil je, da »bi bil naš kmet bolje situiran, ako bi užival izključno od nje (zemlje – op. Z. Č.) dobrine«. Izhajal je iz statističnih podatkov za slovenske dežele, ki naj bi prišle v sklop narodne države, kjer je na povprečno kmečko družino (to je ocenil na 5,4 osebe) prišlo okoli 14 ha veliko posestvo. Takšna površina mu je predstavljala tudi bodoče optimalno kmetijsko posestvo, ki naj bi omogočalo preživljanje povprečni kmečki družini.

Brezigar je vmešavanje države v kmetijstvo štel za pogoj nadaljnjega razvoja le-tega. Menil je, da mora imeti država pravico predpisovati individualnim kmetijskim pridelovalcem način obdelovanja. Zemlja bi sicer ostala kmetova last, prav tako tudi pridelki. Z državnim posegom v način obdelovanja zemlje bi se po Brezigarjevem mnenju dvignila prenizka produktivnost. ³⁸ Na ta način Brezigar

³⁴ Jugoslovan, 6. 6. 1918, št. 35; Demokratična gospodarska Jugoslavija.

³⁵ Jugoslovan, 27. 4. 1918, št. 25; Narodnogospodarske drobtine XV.

³⁶ Jugoslovan, 26. 1. 1918, št. 12.

³⁷ Milko Brezigar: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Celje 1918, str. 13.

³⁸ Brezigar, n. d., str. 78.

ni posegal v lastninsko strukturo: kmet – pridelovalec bi ostal izključni lastnik svoje zemlje in pridelka, država pa bi mu predpisovala, kaj in kako naj prideluje.

Na načelih državnega intervencionizma v kmetijstvu je torej Brezigar zasnoval tudi svoje poglede na agrarno reformo, katere osnovni namen je videl v ustvaritvi optimalno velikega posestva. To naj bi bilo po njegovem izračunu veliko med 15 in 20 ha, pri čemer naj bi bilo polovico gozda. Ni pa pojasnil načina, kako takšno posestvo ustvariti.

Socialistično opredeljen Albin Prepeluh-Abditus se je v svojem radikalnem programu ljudske meščansko-demokratske narodno-osvobodilne revolucije³⁹ zavzel za osvoboditev slovenskega naroda v socialnem in gospodarskem smislu. To mu je predstavljalo pogoj narodne in politične osvoboditve in osamosvojitve. Kot eno osnovnih zahtev svojega programa je tako postavil agrarno reformo. V pomanjkanju zemlje v rokah slovenskega kmeta je videl osnovni vzrok vseh njegovih težav, pa tudi celotnega slovenskega naroda. Izhajajoč iz tega spoznanja je zahteval, da se osvobodi zaplenjena zemlja in vrne ljudstvu, ki na njej živi.⁴⁰ V svojem socialnem programu je zato na prvo mesto postavil prav izvedbo »kmetiške in industrijske odveze naše zemlje.«⁴¹ Ost njegovih zahtev je bila tako uperjena v prvi vrsti proti tistim, za katere je menil, da so slovenski narod v preteklosti razlastili. Za take je štel zlasti veleposestnike neslovenskega rodu kot preostanke fevdalizma. Menil je, da je vse te, v okviru narodne osvoboditve, potrebno razlastiti in jim v korist slovenskega naroda odvzeti vse, kar jim je ostalo po zemljiški odvezi. Tako zamišljena agrarna reforma, v resnici nacionalizacija zemlje, naj bi razrešila socialno vprašanje, ki ga je povzročalo pomanjkanje zemlje v rokah slovenskega kmeta. Hkrati pa bi bila s tem dosežena tudi nacionalna osvoboditev.

Na ta način je Abditus v zahtevani agrarni reformi dal prvenstvo narodnostni osvoboditvi, socialna osvoboditev pa naj bi izhajala iz te. Predvidel je nacionalizacijo zemlje in tudi naravnih bogastev. Vse to naj bi po njegovem mnenju morale postati kolektivna last naroda oziroma narodne države. V zvezi z nacionalizacijo in z njo povezano agrarno reformo se je zavzel tudi za radikalnejše posege v lastninske odnose. Ni namreč ostal le pri zahtevi po razlastitvi tujerodnih veleposestnikov, ampak je predlagal, da razlastijo vse tiste, ki iz zemlje oziroma lastnine nad njo dobivajo rento, kar bi lahko pomenilo razlastitev vseh tistih, ki zemlje sami ne obdelujejo.

Podobnost videnja agrarne reforme med predstavniki različnih političnih taborov kaže na pomembnost tega vprašanja že v obdobju pred nastankom nove državne tvorbe, v katero so se vključili Slovenci. Že tedaj je to postalo področje političnega delovanja posameznih strank. Slovenske politične stranke so bile zaradi družbenih okoliščin prisiljene posvetiti agrarni reformi veliko pozornost.

³⁹ Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938. Od strani 295 naprej se opombe nanašajo na razpravo Dušana Kermavnerja Albin Prepeluh-Abitus, njegov idejni razvoj in delo (dalje navajam: Prepeluh-Kermavner), str. 441.

⁴⁰ Demokracija, 1918, 3–4, str. 42–50; Abditus, Pismo socialni demokraciji.

⁴¹ Franc Rozman: Korespondenca Albina Prepeluha v letih 1917/1918 (Albin Prepeluh dr. Ivanu Prijatelju, Kočevje, 7. 1. 1918). PNZ, XXVIII, 1988, 1–2, str. 187.

V to so jih silile posestne razmere na vasi, v katerih so videli vzroke za propadanje velikega dela kmetov zaradi zadolževanja in izseljevanja. Še bolj so jih v to prisilili sami kmetje s svojimi odločnimi zahtevami po spremembah in z revolucionarnimi akcijami.⁴²

Stališče do agrarne reforme je postalo v resnici bistveno politično vprašanje z močno socialno in gospodarsko noto. V letih, ki so sledila do konca Kraljevine Jugoslavije, stranke niso več toliko posvečale pozornosti zemljiškim odnosom in njihovemu spreminjanju, kot so to počele v obdobju od prevrata do volitev v Konstituantno, novembra 1920. Takrat je bila agrarna reforma pomembno torišče za pridobivanje volilcev. V času do volitev so bili tudi že izdani vsi pomembnejši zakonski akti, ki so opredeljevali agrarno reformo.⁴³ Politična misel o agrarni reformi, ki se je izoblikovala v obdobju od konca prve svetovne vojne pa do sprejema ustave (junija 1921) pri vseh političnih strankah v Sloveniji, je bila tako na eni strani predvsem izraz družbenega in političnega stanja, na drugi pa politične taktike. Pri različnih strankah je zato vidna njihova idejna in politična usmeritev in pragmatičen pogled na ta ukrep. Za politično življenje in za poglede na agrarno reformo tudi velja »precejšnja razlika med teoretičnimi programi in praktičnimi poljudnimi gesli«.⁴⁴

V prevratnih dneh so se v strankah oblikovali pogledi na agrarno reformo, ki so odkrivali njihovo razumevanje družbe, gospodarstva, poglede na socialno vprašanje; vse z namenom približati se hotenjem večine slovenskega prebivalstva in si prodobiti čim več volilcev. Vse stranke so predstavile svoje agrarne programe, ki se v bistvenih potezah niso razlikovali. Osnovna misel pri vseh je bila nacionalizacija zemlje oziroma razlastitev veleposestev fevdalnega porekla in delitev zemlje tistim, ki jo obdelujejo. Razlike pa so bile glede različnega razumevanja in razlaganja teh načel, še bolj pa glede njihovega izvajanja. Različni so bili pogledi na odškodnino, višino in način odplačevanja, pa tudi glede določitve zemljiškega maksimuma. Bistvena razlika med strankami je bila v tem, kaj

⁴² Franček Saje: *Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917–1919*. PZDG, VII, 1967, 1–2, str. 141–150. Revolucionarne akcije so bile v glavnem tri vrste: nasilno izvajanje agrarne reforme, boj proti vojnim dobičkarjem in verižnikom, rušenje stare oblasti in neprižnavanje nove, meščanske, v mnogih primerih neprižnavanje kralja in monarhije in zahteve po republici. Kmetje so se ponekod sami imeli za boljševike in izjavljali, »da hočejo imeti tako, kot je v Rusiji« (Loška dolina), kot boljševiško gibanje pa so njihove akcije na Dolenjskem, Posavju in Beli krajini ocenjevale tudi oblasti.

⁴³ V letu 1920 je ministrstvo za agrarno reformo izdalo nekaj naredb, s katerimi so bila vsa veleposestva postavljena pod državno nadzorstvo, nekatera pa tudi pod sekvester – državno upravo. Izdana je bila tudi uredba o delni ekspropriaciji zemljišč veleposestev za javne interese, kolonizacijo in izgradnjo delavskih in uradniških stanovanj in vrtov, in uredba, ki je omogočala dajanje zemljišč veleposestev v 4-letni zakup. S tem je bila končna rešitev agrarne reforme odložena, veleposestniki pa so morali dati zemljo v 4-letni zakup poljedelcem brez zemlje ali tistim, ki je niso imeli dovolj, vojnim invalidom vdovam padlih vojakov, dobrovoljcem, zadružnim organizacijam ali kolektivnim interesentom. Ta odlok je postal maja 1922 zakon. Janša, n. d., str. 175–176.

⁴⁴ Melita Pivec: *Programi političnih strank in statistika volitev. Slovenci v desetletju 1918–1928*. Ljubljana 1928, str. 358.

so želele z agrarno reformo doseči; ali so jo razumele predvsem kot gospodarsko vprašanje ali kot socialno. Ob tem se je najbolj očitno pokazal značaj strank.⁴⁵

Agrarna reforma je postala osrednje vprašanje prevratnih dni, zato je moralo Narodno viječe Države SHS sredi novembra 1918 v poslanici obljubiti agrarno reformo z razdelitvijo zemlje; konec istega meseca, še pred združitvijo v kraljevino, pa še osnovna načela agrarne reforme. Ta so bila: likvidacija vseh fevdalnih odnosov in vseh pravic, ki so iz njih izhajale; razdelitev zemlje med kmete, ob upoštevanju pravične odškodnine za vsa posestva, ki se jih bo glede na krajevne prilike smatralo za veleposestva in bodo razlaščena, kar je bilo predvideno tudi za vsa posestva, pridobljena v času vojne iz vojnega dobička, ne glede na njihovo velikost.⁴⁶

O agrarni reformi je spregovoril v začetku leta 1919 tudi regent Aleksander Karadorjevič, ki je obljubil pravično reševanje agrarnega vprašanja z odpravo velikih zemljiških posesti, ukinitvev tlačanstva in razdelitev zemlje. V tem razglasu je v zvezi z agrarno reformo zavzel protifevdalno stališče in predstavil njene socialno politične cilje. Njegov razglas je vseboval misel o tem, da pripada zemlja tistim, ki jo obdelujejo.⁴⁷

Slovenske politične stranke so se na regentov razglas odzvale in predstavile svoje poglede na agrarno reformo. Stranka, ki je veljala za kmečko, Slovenska ljudska stranka, je regentove obljube pozdravila, zlasti osvoboditev slovenskega kmeta tujih veleposestnikov. Razlastitev in razdelitev veleposestev, kot je bila predvidena in nato tudi uzakonjena v Predhodnih odredbah za pripravo agrarne reforme,⁴⁸ so pozdravili kot padec enega izmed stebrov kapitalizma. V uvodniku Slovenca je bilo zapisano: »Veleposestev je konec in pred nami je čas racionalnega kmetovega gospodarstva na svobodni domači grudi. S to postavo se bodo kmečki delavci in bajtarji zblížali še bolj s kmetom in s to postavo se odpirajo vrata posplošenja in razdelitve kapitala tudi drugih vrst.«⁴⁹ »Kmetški stan« je

⁴⁵ Miroslav Stiplovšek: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918–1920. PZDG, XIV, 1974, 1–2, str. 82.

⁴⁶ Građa o stvaranju jugoslovenske države, tom II. dok. št. 566. Beograd 1964, str. 654–655.

⁴⁷ Domoljub, 9. 1. 1919, št. 2; S tem razglasom je regent Aleksander samo izrazil svojo željo s ciljem umiritve situacije na podeželju in pridobiti kmete za monarhijo, vendar s tem ni nase prevzel nobene odgovornosti glede izvajanja v proglašeni obljubljenih stališč do agrarne reforme. Vladi je bilo prepuščeno, koliko bo to njegovo željo upoštevala in se namenila uresničiti, oz. sprejeti ustrežna zakonske ukrepe. Milivoje Erić: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941 god. Sarajevo 1958, str. 154.

⁴⁸ *Predhodne odredbe za pripravo agrarne reforme* je sprejela vlada 25. 2. 1919, po več poskusih, ker niso mogli uskladiti pogledov, zlasti v zvezi z odškodnino. (Erić, n. d., str. 155–156.) Ta zakonski akt za izvajanje agrarne reforme – »agrarna ustava« – je v 9. členu predvidel razdeljevanje veleposestev. Ni pa opredelil, kaj se smatra za veleposestvo; to naj bi določil poseben zakon. *Uredba o prepovedi odsvojitve in obremenitve* z dne 21. 7. 1919 je točno določila, kaj je veleposest, da se jim ne odvzame vse zemlje, ampak je bil določen zemljiški maksimum. Ta je bil za različne predele države različen. Za Slovenijo je bil določen na 75 ha obdelovalne zemlje in 200 ha zemlje sploh. Za objekte agrarne reforme so se štela večja posestva, le-tem je bila zemlja nad določenim maksimumom razlaščena. Janša, n. d., str. 175.

⁴⁹ Slovenec, 1. 2. 1919, št. 26.

bil po mnenju pisca v Domoljubu najtrdnejša opora države in stabilnosti družbe, pri čemer je za pogoj, da se to doseže, postavil pravilno razdelitev zemlje. Zemljo je razglasil za skupno last vseh ljudi, a hkrati zahteval njeno enakomerno razdelitev. »Čim bolj enakomerno je zemlja razdeljena med državljane, tem bolj enakomerno se razvija država, tem manj se je bati prekucij. Nekaj mora vsak državljan imeti svoje lastnine, če ne v zemlji, pa v drugačni vrednosti, drugače bo požigal in moril... Čim bolj pravilno je zemlja razdeljena, tem več zadovoljstva je v družbi.«⁵⁰

Kljub temu, da so v SLS možnost delitve zemlje v načelu pozdravili in tudi predvideli, kdo vse bi moral zemljo dobiti; med drugim so za Štajersko menili, da pridejo na vsak način v poštev tudi viničarji;⁵¹ pa so v zvezi s predvideno delitvijo opozarjali »ne delimo kmetij, ustanavljajmo nove«. To je pisca članka Na svoji zemlji svoj gospod privedlo k razmišljanju, koliko zemlje naj dobi tisti, ki jo želi obdelovati, in od kod dobiti zemljo za to, da bi se ustvarile nove kmetije, da ne bi kmečki sinovi, ki niso bili dediči, odhajali z zemlje v industrijo. Glede prvega je menil, da mora vsak »kdor hoče zemljo obdelovati, kolikor jo more ali hoče obdelovati, ali vsaj kolikor jo rabi, da more preživljati sebe in svojo družino«. ⁵² To je bilo načelo eksistenčnega minimuma. Način za ustvarjanje novih kmetij, na katerih bi gospodarili kmečki sinovi, ki posestva niso mogli dedovati, je pisec videl v delitvi veleposestev tudi med te in ne le med invalide, vdove padlih vojakov, kmečke posle ipd. V agrarni reformi so tako videli možnost ohranitve kmečkega stanu in način obvarovanja pred obubožanjem in begom z zemlje.

Z zahtevami po izvedbi agrarne reforme po načelu »zemljo naj ima oni, ki jo sam obdeluje«, z razlastitvijo veleposestev kot stebrov kapitalizma ter z razdelitvijo, v kateri morajo dobiti upravičenci toliko zemlje, kolikor jo lahko obdela srednje velika družina, se je pokazala prilagodljivost stranke »levemu« duhu časa.⁵³ V to so jih prisilile družbene in politične razmere, saj je postala agrarna reforma in stališče do posameznih vprašanj v zvezi z njo torišče boja med strankami.

Več od načelnih stališč SLS izpričujejo članki enega vodilnih katoliških socialnih in gospodarskih piscev in takratnih politikov, dr. Andreja Gosarja. Pomladi 1919 je v vrsti sestavkov, objavljenih v časopisu Slovenec, razmišljal o vprašanjih v zvezi z agrarno reformo in je pokazal zelo napreden, če ne kar radikalen pogled na kmetijsko problematiko in njeno reševanje z agrarno reformo.

V prvem sestavku je predstavil osnovne pripombe k agrarnemu vprašanju. Izrazil je prepričanje, da razdelitev veleposestniške zemlje ni glavni cilj agrarne reforme in da to ne sme biti njeno zaključno dejanje. Glede razdelitve ga je zanimala velikost posestev, ki naj bi nastala na ta način. Le-to naj bi bilo tako veliko, da bi ga lahko srednje velika družina (5–6-članska) obdelala sama, brez najete delovne sile. To pa zato, ker »zemljišče, katerega mora srednje velika

⁵⁰ Domoljub, 6. 2. 1919, št. 6.

⁵¹ Slovenec, 16. 2. 1919, št. 39.

⁵² Domoljub, 13. 2. 1919, št. 7.

⁵³ Prepeluh – Kermavner, str. 506.

družina sama obdelati, je v naših razmerah edina solidna podlaga za kmečki stan«. Hkrati je izoblikoval tudi zahtevo po zakonski zaščiti takega posestva, da ne bi postalo žrtev zadolževanja, rubeža in odprodaje. V ta namen naj bi oblikovali institucijo za zaščito kmečkega stanu, temelječo na eksistenčnem minimumu. To je imenoval »stalni dom«. ⁵⁴ Z njim je želel preprečevati možnost, da bi kapitalistični veleposestniki z zadolževanjem in odkupovanjem uničevali kmeta, ki bi se na ta način proletariziral in bil prisiljen oditi z zemlje. Menil je, da je lahko zadolževanje možno le do tretjine vrednosti posestva. ⁵⁵ »Stalni dom« mu je tako pomenil sredstvo proti propadanju kmečkega stanu, hkrati pa omejevanje možnosti bogatitve na račun kmeta. Menil je, da velja »stalni dom« le za tiste kmete, ki obdelujejo posestvo sami, saj »kdor svojega zemljišča ne obdeluje sam, ga ne bi kazalo ščititi v njegovi posesti«. Zavedal pa se je, da »stalni dom« ne bo zagotavljal povsod po Sloveniji eksistence kmečki družini – zaradi geografskih in klimatskih razmer ter načina obdelovanja. Zato je menil, da si bo morala takšna družina poiskati postranski zaslužek. Predlagal je domačo obrt. Predlagal je tudi, da naj bi se v predelih z razvito industrijo ali obrtjo površina stalnih kmečkih domov zmanjšala tako, da bi razpoložljivo zemljo lahko dobilo čim več kmetov. V članku Maksimalna meja za nanovo nastajajoča kmečka posestva pa je Gosar storil korak naprej v vsem dotedanem razumevanju agrarne reforme, ki se je ustavilo pri razlastitvi in razdelitvi veleposestniške zemlje. Predstavil je za takrat maksimalni program agrarne reforme ne le v okviru SLS, marveč tudi drugih tedanjih političnih strank. Ugotavljal je, da se uzakonjena agrarna reforma omejuje na razdelitev veleposesti, da pa bodo druga velika posestva, ki presegajo »obdelovalno« mejo, ostala nedotaknjena. Izoblikoval je radikalno mnenje, da »bo prej ali slej prišel čas, ko bomo rekli: Kdor ima več zemlje, kot jo mora obdelati sam s svojo družino, naj jo odstopi, kolikor je ima preveč, tistemu, ki bi jo rad obdeloval, pa je nima nič, ali pa vsaj premalo... Razvoj agrarnega in splošnega gospodarskega vprašanja bo nujno privedel do te stopnje. Priznati pa moramo tudi, da bi bila v naših razmerah taka razdelitev zemlje edino *pravična in poštena*.« (v originalu tiskano razprto – op. Z. Č.)

Gosar je na ta način stopil korak naprej. Ni namreč zahteval razlastitve in razdelitve zgolj fevdalnih in kapitalističnih veleposestev, ampak tudi velikih kmetij, ki jih gospodar ni mogel obdelovati sam s svojo družino. Menil je, da te niso upravičene, »ker životarijo nujno na račun revnih ter bednih poljskih delavcev in najemnikov, katere hote ali nehote izrabljajo ter jih ovirajo, da se ne morejo osamosvojiti in postati samostojni gospodarji. *Zato je prav in potrebno, da se taka kmečka posestva prej ali slej razdelijo.*« (podčrtal Z. Č.) ⁵⁶

Njegov radikalen pogled na agrarno reformo razkriva tudi stališče do odškodnine za razlaščen posestva. Zanj je bilo to pri izvedbi agrarne reforme manj pomembno vprašanje, kajti na »rešitev agrarnega vprašanja samega po sebi je ta točka sploh brez bistvenega pomena«. Menil je celo, da bi se morali veleposestniki pravici do odškodnine dosledno odreči »s strogo socialnega stališča«,

⁵⁴ Slovenec, 3. 4. 1919, št. 76.

⁵⁵ Slovenec, 19. 4. 1919, št. 90.

⁵⁶ Slovenec, 4. 5. 1919, št. 102.

saj je menil, da je zemlja po svojem bistvu namenjena predvsem tistim, ki jo sami obdelujejo. Kljub takšnim pogledom na zemljiško lastnino in odškodnin zanjo, se je vseeno izrekel za njeno izplačevanje. Kot vzrok je navedel, da brezplačna oddaja zemlje malemu človeku ne bi prinesla koristi, kajti »največkrat je to le povod k lahkomišljenemu in brezskrbnemu gospodarjenju, ki vodi do propasti«. Zavzel se je za nizko odškodnino »kot zahteva socialna pravičnost«, takšno, da bi jo vsak ob skrbnem gospodarjenju na dodeljeni zemlji lahko odplačeval.

Gosar je v zvezi z izvajanjem agrarne reforme predlagal tudi komasacijo, kajti bil je prepričan, da je vzrok neracionalnosti v kmetijstvu in zato majhnem pridelku v raztresenosti zemljišč. Glede delitve razlaščenih gozdov je zavrnil možnost o delitvi med kmete. Prav tako je s stališča rentabilnosti nasprotoval podržavljanju gozdov, pač pa je predlagal združno upravljanje zasebnih gozdov, za katere naj bi se določil razumen maksimum.

Na koncu razmišljanj o agrarni reformi – kot sredstvu za reševanje agrarnega vprašanja v Sloveniji – je Andrej Gosar zapisal: »Če smo kaj pri prvem poizkusu pripraviti pot agrarni reformi zašli v mešetarijo, je to jasen dokaz, da primanjkuje pri nas resne volje, da bi izvedli prepotrebne reforme tudi tam, kjer bi morala sebičnost stopiti nekoliko v ozadje. Ali se bo ljudstvo zadovoljilo s samimi obljubami, to bo pokazala prihodnost.«⁵⁷

Čeprav se v SLS vsi niso strinjali z Gosarjem, so njegove zamisli o agrarni reformi postale uradne strankine, ko jih je aprila 1920 sprejel zbor zaupnikov SLS.⁵⁸ V prvih mesecih leta 1919 izoblikovano stališče do agrarne reforme je v SLS obveljalo tudi v volilnem programu za volitve v Konstituantno, jeseni 1920, ko so šli na volitve z geslom: »Zemlja naj bo last tistega, ki jo obdeluje in nihče drugi nima do nje pravice!«⁵⁹

Z Gosarjevimi pogledi na reševanje agrarnega vprašanja in agrarne reforme se ni strinjal tudi liberalni prvak dr. Ivan Tavčar, ki je v vsem nasprotoval »novemu agrarskemu vzoru«. Zdel se mu je preveč radikalen in nevaren. V Slovenskem narodu je svaril pred agrarno reformo, češ da dobiva »nevarno lice«, ker se njena ost premika od tujih veleposestnikov tudi na domače gruntarje. Tavčar se je namreč postavil povsem na stran veleposestnikov in menil, da ni namen agrarne reforme v tem, da bi vsak obdelovalec imel svojo zemljo. Nasprotoval je Gosarju v tem, da naj pride zemlja v roke malih kmetov in tudi ustvarjanju družinskih kmetij. Razlog nasprotovanja je bil v tem, »da se ta vzor da le s tem doseči, da se ostrižejo gruntarska in polgruntarska posestva«.⁶⁰

Slovenski liberalci so se proglasili za stranko agrarne reforme,⁶¹ ker so bili prepričani, da so bili na Slovenskem prva stranka, ki je izoblikovala stališče do nacionalizacije zemlje in agrarne reforme. Nanjo so v mnogočem gledali sorodno kot v katoliškem taboru. Spremembe posestnih razmer so smatrali za nujnost.

⁵⁷ Slovenec, 25. 6. 1919, št. 143.

⁵⁸ Slovenec, 8. 4. 1920, št. 79.

⁵⁹ Slovenec, 26. 11. 1920, št. 271.

⁶⁰ Slovenski narod, 7. 5. 1919, št. 106.

⁶¹ Domovina, 8. 8. 1919, št. 32.

Reševanje agrarnega vprašanja so videli v razdelitvi zemlje, pri čemer so imeli pred očmi gospodarski in socialni vidik. Pravičnost so razumeli v tem, da je bil gospodar zemlje tisti, ko jo sam obdeluje. Zemlja mora pripadati edinole poljedelcu, je bilo stališče, sprejeto na zboru zaupnikov JDS v začetku julija 1919. Veleposestvo so označili kot obliko agrarnega kapitalizma, z njihovo razlastitvijo pa so želeli doseči popravo »krivic«, ki so jih veleposestva prizadela slovenskemu kmetu s tem, da so po zemljiški odvezi nekdanji fevdalci, ki so postali veleposestniki, vključevali oziroma odkupovali kmetovo zemljo.⁶² »To krivico popraviti je ena najvažnejših nalog kmečke preosnove«, je namen agrarne reforme predstavljal Ivan Pucelj.⁶³

Liberalci so glede nacionalizacije zemlje in zasebne zemljiške lastnine razvili svoj pogled. Pri tem so jih vodili interesi države, ki so jih razumeli kot narodne. Agrarno reformo so predstavljali kot problem celotnega naroda in ne kot domeno katerekoli stranke, zato so njen namen in izvajanje presojali z narodno-gospodarskega stališča. Pisec članka v Domovini z zgovornim naslovom V zasebni lastnini – najidealnejša socializacija zemlje! je to predstavil kot preureditev družbenega reda tako, da bi zadovoljila vse tiste, ki delajo in hočejo za svoje delo imeti pošteno in udobno življenje. Zapisal je, da morajo vsa proizvodna sredstva biti v skupni lasti. Narod je proglasil za lastnika zemlje, kmeta pa za njegovega delavca. »Narod – organiziran v državi – daje malemu in srednjemu kmetu produktivno sredstvo – zemljo, kmet daje delo svojih rok«,⁶⁴ je kmeta postavil v službo naroda oziroma države. Pridelovalcu je sicer namenil svobodno razpolaganje s pridelki, ampak le toliko, kolikor mu to dovoli narod – država. »Zasebna« lastnina, ko je kmet gospodar na svoji zemlji, je po mnenju pisca predstavljala najidealnejšo socializacijo, zato je menil, da ni treba več nobenih sprememb.⁶⁵

Svoje zahteve po nacionalizaciji zemlje so v liberalnem taboru omejili na veleposestva, pri čemer so jih delili na fevdalna in kapitalistična. Slednja so šteli med obdelovalce, torej naj jih ne bi nacionalizirali, ne glede na njihovo velikost. Nacionalizacija naj bi zajela le tiste veleposestnike, ki niso bili slovenskega rodu oziroma je njihova posest izvirala iz nekdanje fevdalne posesti. Te naj bi zamenjali domači posestniki, zato je poslanec Voglar predlagal, da naj se nacionalizirana veleposestva ne delijo, marveč naj se jim omogoči odkup celotnega veleposestva. Glede poddržavljanja gozdov je zastopal mnenje, da naj gozd ostane dotedanjemu lastniku, temu pa bi bilo omejeno povsem svobodno razpolaganje z njim.⁶⁶ Prav tako se je zavzel za ohranitev veleposestev avtor v Slovenskem narodu, ko je zatrjeval, da je vloga veleposestev »danes drugačna,

⁶² V Domovini je pomladi leta 1919 bila rubrika Razlastitev in razdelitev veleposestev, v kateri so v vrsti člankov o posameznih veleposestvih opisovali njihov razvoj in dokazovali s konkretnimi primeri, kako so se v njih 'utapljali' kmetje in kako so jim zemljo odvzemali 'z zvijačo in nasiljem'. To so smatrali za krivico, ki so jo tuji veleposestniki storili slovenskemu kmetu. O naraščanju veleposesti po zemljiški odvezi glej v: GDZS/ZAP I, str. 175, 631–637.

⁶³ Domovina, 28. 2. 1919, št. 9.

⁶⁴ Domovina, 19. 5. 1920, št. 55.

⁶⁵ Domovina, 19. 5. 1920, št. 55.

⁶⁶ Domovina, 4. 7. 1919, št. 27.

kakor je bila v času tlake«. Veleposestva je primerjal z velikimi industrijskimi obrati, odpravljanje prvih pa z odpravo drugih in njihovo nadomestitev z obrtjo. Za veleposest se je zavzel z ekonomskega vidika, ki ga je predstavil kot splošno korist. V neagrarni proizvodnji in tudi v kmetijstvu imajo veleobrati eksistenčno pravico in še večji pomen kot nekdanji, je bil prepričan pisec članka Agrarna reforma in naša posestva.⁶⁷ To je kompromisni pogled na agrarno reformo, glede razdeljevanja zemlje pa predstavlja volilni program JDS za volitve v Konstituantno. Po besedah dr. Gregorja Žerjava, izrečenih na seji izvršnega odbora stranke neposredno pred volitvami, »gre pri tem tudi za zakon proti razdrobitvi zemlje, ker smatramo kmetško družino, ki dostojno izhaja na zaokroženem posestvu za najboljše zrno naroda, s kojim država stoji in pade«.⁶⁸

Med liberalci so bili tudi takšni, ki so vsaki agrarni reformi nasprotovali, kajti »vsi oni državni ukrepi, ki segajo v premoženjske pravice, so pač sami po sebi silno sumljivi in opasni... Že beseda agrarna reforma sama na sebi je prinesla produkciji dosti gorja in škode«. Avtor zapisa, objavljenega v Slovenskem narodu, se je izrekel proti delitvi zemljišč, ker je videl možnost dviga proizvodnje – kot pogoj blagostanja države – le v velikih posestvih.⁶⁹ Nasploh pa so prav iz liberalnih vrst prihajali najbolj odkriti napadi na agrarno reformo in zahteve po zaščiti veleposestev.

Podobne poglede na agrarno reformo in na namen le-te je imela tudi nova politična stranka, ki je izšla iz liberalnega tabora, a je želela postati kmečka stanovska stranka. Samostojna kmetška stranka je nastala v času politiziranja agrarnega vprašanja v slovenskem političnem prostoru, leta 1919, in je bila tedaj edina izključno kmečka stranka med vsemi političnimi strankami na Slovenskem. Preko nje so želeli slovenski liberalci prodreti na podeželje, kjer je bila tradicionalna volilna trdnjava Slovenske ljudske stranke, in prevzeti njeno mesto med kmeti. Njihovo vodilo v nastopu je bilo geslo: »Kmet, pomagaj si sam in svoje stališe v državi uravnaj si sam!« Še bolj kot v katoliškem taboru, so želeli prikazati kmeta kot temelj družbe in države, poveličevali so kmečko življenje, predvsem pa kmetovo posest. Takšni so bili tudi njihovi pogledi na agrarno reformo, za katero so menili, da ta ne pomeni, »da bi vsakdo smel lastiti si tujo zemljo in tujo lastnino sploh«.⁷⁰ Bistvo agrarne reforme, kot so jo razumeli v SKS, je predstavil strankin tajnik Alojz Jamnik, ko je zapisal, da »ni in ne sme biti samo 'omejevanje veleposesti', ampak ureditev kmetijsko-gospodarskih razmer za doseg ugodnejše predelovalne možnosti, kmetijske storilnosti in primerne rentabilnosti kmetijskega obrata«.⁷¹ V volilnem programu pa so se izrekli za

⁶⁷ Slovenski narod, 7. 12. 1920, št. 280.

⁶⁸ Domovina, 22. 10. 1920, št. 211.

⁶⁹ Slovenski narod, 17. 9. 1922, št. 211.

⁷⁰ Kmetijski list, 17. 7. 1919, št. 1.

⁷¹ Kmetijski list, 24. 7. 1919, št. 2. A. Jamnik, urednik strankinega glasila in tajnik SKS je v članku Koliko zemlje pustiti velikim posestnikom? sicer poudaril, da ga je napisal kot osebno mnenje, a je v njem hkrati pozval kmete na premislek glede zemljiškega maksimuma. Glede tega je menil, da bi moral biti v ravnini do 30 ha obdelovalne zemlje in do 300 ha celotne površine, v hribovitih predelih do 50 ha obdelovalne zemlje in do 400 ha vse površine, za vzorne kmetije pa prav toliko.

agrarno reformo, vendar ne le za razdeljevanje zemlje, »nego bodi prava agrarna reforma, ki naj ustvari pogoje za mogočen napredek kmetijstva«. ⁷²

SKS ni bila za hitro izvedbo agrarne reforme. Preradikalne so ji bile celo vladne uredbe, v katerih so videli celo boljše vizem. Posesnik Ivan Mermolja je predlagal le nacionalizacijo fidejkomisov, ⁷³ fevdalnih in tudi samostanskih ter škofijskih veleposestev, medtem ko je druga iz podržavljanja izvzel. Podržavljena posestva naj bi dajali v začasen zakup. ⁷⁴ Glede delitve zemlje so v volilnem programu zapisali, da naj se upoštevajo samo tisti, ki se s kmetijstvom dejansko ukvarjajo ali to želijo in so zemlje tudi potrebni ter »sposobni v smislu naukov in modernih pridobitev tehnike čim bolj gospodarsko porabljati zemljo v korist celokupnosti«. ⁷⁵ Nasploh so menili, da ne sme biti pri izvajanju agrarne reforme odločilnega pomena velikost zemljišča, ampak gospodarska vrednost le-tega, kar je pomenilo, da so v načelu nasprotovali delitvi zemlje. Argument za to so videli v tem, da ni smotno uničevati obstoječe gospodarske enote. ⁷⁶ Namen agrarne reforme so predstavljali kot ureditev gospodarskih odnosov med veleposestvi in agrarnimi interesenti. ⁷⁷ Odkrito so se tudi zavzemali za razlastitev cerkvenih posestev in to ne le veleposestev, temveč tudi malih. »Cerkvena posestva naj se porabijo za izobrazbo našega kmetskega naraščaja,« je predlagal v ustavodajni skupščini strankin poslanec Ivan Majcen. ⁷⁸

Pogledi Jugoslovanske socialnodemokratske stranke na agrarno reformo se v načelih niso bistveno razlikovali od razumevanja v meščanskih strankah. Glavni izvedenec v socialnodemokratski stranki o agrarni reformi po prevratu je bil Abditus, ki se je tudi sicer edini v stranki ukvarjal s kmečko problematiko. Socialdemokratski kmečki program je predstavil na shodu v Šmihelu pri Novem mestu, februarja 1919. Pojasnil je pomen socializma za kmeta, ki naj bi po njegovem mnenju postal predstavnik agrarnega socializma. Kot cilj, za katerega se mora boriti, je postavil osvoboditev zemlje. Za doseg tega cilja je zahteval izvedbo popolne kmečke odveze po načelu, da »bodi zemlja samo tistega, ki jo sam obdeluje«. Pogoj za doseg tega je videl v razlastitvi in omejitvi veleposestev. ⁷⁹ »Zemlje je pri nas za vse dovolj, ako se pravično razdeli,« je menil Abditus. ⁸⁰

Abditus je bil tudi avtor strankinega stališča o kmečkem vprašanju, ki ga je sprejela JSDS na XI. kongresu v začetku novembra 1919. V sprejeti resoluciji je predstavil zahteve socialne demokracije glede reševanja kmečkega in agrarnega vprašanja. Kot pogoj za izpolnitev postavljenih zahtev pa je postavil agrarno reformo kot radikalen poseg v posestne razmere. Zbor se je izrekel za razlastitev

⁷² Kmetijski list, 21. 10. 1920, št. 43.

⁷³ Rodbinska neodtujiva in nedeljiva posest, v celoti jo je dedoval prvorojenec; služila za ohranitev plemiških veleposestev, za ustanovitev je bil potreben pristanek ustavodajne državne oblasti.

⁷⁴ Kmetijski list, 14. 8. 1919, št. 5.

⁷⁵ Kmetijski list, 21. 10. 1920, št. 43.

⁷⁶ Kmetijski list, 22. 9. 1921, št. 38.

⁷⁷ Kmetijski list, 19. 1. 1922, št. 3.

⁷⁸ Kmetijski list, 9. 6. 1921, št. 23.

⁷⁹ Naprej, 19. 2. 1919, št. 41.

⁸⁰ Naprej, 19. 2. 1919, št. 41.

veleposestev, pa tudi zemljiške lastnine cerkve in verskih redov. Načela, ki jih je za preureditev zemljiških odnosov postavila JSDS, so bila: ohranitev malega kmečkega obrata, vendar so se hkrati izrekli za združevanje malega kmeta v prisilne zadružne gospodarske enote kot edine, ki zagotavljajo kmetom ekonomski napredek v pogojih kapitalistične ureditve. Gozdovi naj bi bili vodeni kot veleobrat. Kot idealen lastninski odnos je strankin zbor postavil večno najemno pravo. Zahtevali so tudi uvedbo zakona o neprodajnosti malih in srednjih kmečkih posestev.⁸¹

Slovenski socialdemokrati so se izrekli tudi za načelo, da je lastnik zemlje lahko le tisti, ki jo sam s svojo družino tudi obdeluje. Zemlje naj bi le-ta dobil toliko, da bo mogel z družino živeti od njenih sadov. Razdelitev zemlje med kmete so zagovarjali s socialnega in ekonomskega stališča, saj so bili prepričani, da je na malih posestvih proizvodnja večja kot na velikih.⁸²

Zavzemali so se za zaščito malih kmečkih posestev, a hkrati so njihovo prihodnost videli v združevanju v zadruge. »Bodočnost bo prinesla socialistične poljedeljske zadruge z enotnim smotrenim centralnim vodstvom,« je bilo razloženo v Ljudskem glasu v zvezi z resolucijo JSDS o kmečkem vprašanju.⁸³

Slovenski komunisti, ki so po razkolu s socialno demokracijo »napravili obrat na jug«,⁸⁴ niso na agrarno vprašanje in na agrarno reformo gledali bistveno drugače kot v JSDS. Tudi komunisti so se zavzemali za agrarno reformo, za razlastitev veleposestev in cerkvenih posestev in dodelitev zemlje tistim, ki jo »obdelujejo v potu svojega obraza«. V resoluciji o agrarnem vprašanju – sprejeti na prvem kongresu Delavske socialistične stranke za Slovenijo, to je komunistov, aprila 1920 – ti niso niti izražali svojih izvirnih stališč, marveč tista, ki jih je leto dni pred tem sprejel prvi, združevalni kongres jugoslovanskih komunistov. Resolucija tega je vsebovala poudarjeno protifevdalno usmeritev, razlastitev ostankov fevdalizma brez odškodnine in razdelitev zemlje med kmete v njihovo last. Slovenski komunisti so bili tudi v naslednjih letih v veliki meri glede opredelitev do agrarnega in kmečkega vprašanja vezani na stališča partijskega »centra« in kakšnih izrazito svojih mnenj niso izražali. Med vsemi slovenskimi političnimi strankami je bila v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države prav KPJ najbolj 'jugoslovanska' v organizacijskem in direktivnem pomenu, saj je izražala in usmerjala svojo politično misel in akcijo za ozemlje celotne države iz enega organa. To je vzrok, da misli slovenskih komunistov o agrarni reformi ni mogoče obravnavati ločeno od celotne KPJ.

Razlogi za odločno protifevdalno usmeritev agrarne reforme v resoluciji o agrarnem vprašanju, so bili predvsem politično- pragmatični; v fevdalnih ostankih na vasi so videli razlog zadrževanja ekonomskega razvoja. V le-tem pa je proletariat videl svoj interes oziroma možnost, da se pripravijo »objektivni pogoji za zmago nove socialistične oblike proizvodnje«. Korenita odprava vseh še

⁸¹ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920. Beograd 1951, str. 402–403.

⁸² Naprej, 29. 4. 1919, št. 97.

⁸³ Ljudski glas, 26. 12. 1919, št. 30.

⁸⁴ Prepeluh – Kermavner, str. 512.

obstoječih fevdalnih ostankov jim je torej pomenila predvsem sredstvo za dosego cilja, ustvaritev pogojev za proletarsko revolucijo – in ne toliko sam cilj. V resoluciji so se izrekli za razlastitev ostankov fevdalizma brez odškodnine in za razdelitev zemlje med kmete v njihovo last. Kot »demagoško in utopijsko parolo in kot mero (ukrep – op. Z. Č.) socialne in politične reakcije« so zato odklonili tudi zakup, prav tako pa tudi socializacijo posameznih veleposestev, za kar so tudi obstajali predlogi. »Samo z razlastitvijo politične in ekonomske moči buržoazije in s popolno likvidacijo kapitalističnega reda je mogoče pretvoriti socializem i idejo v delo,« je opredeljevala resolucija reševanje agrarnega vprašanja.⁸⁵

Na II. kongresu KPJ, leta 1920 v Vukovarju – tega so se udeležili tudi slovenski predstavniki – je v stališčih do agrarne reforme prišlo v stranki do različnih mnenj med pripadniki manjšine in boljševiške večine. Slovenski delegati so se vsaj glede kmečkega vprašanja, sodelovanja delavskega gibanja s kmeti, postavili na stran desnice, medtem ko glede agrarnega vprašanja in agrarne reforme niso povedali svojega mnenja. Stališča obeh »struj« so bila namreč različna tudi glede razumevanja namena agrarne reforme, kot tudi samega izvajanja le-te. Složni so bili samo v tem, da je z njo potrebno odpraviti fevdalne ostanke. Razhajali so se ob vprašanju, ali naj se razlaščena zemlja razdeli med kmete, v prvi vrsti male in tiste brez zemlje, ali naj se socializira. Manjšina je na agrarno reformo gledala predvsem kot na nujen, takojšnji ukrep s socialno vsebino in predlagala razdelitev razlaščene zemlje. Po mnenju Živka Topalovića bi s tem najboljše pomagali malim kmetom, saj bi se njihovo posestno stanje izboljšalo. Menil je, da bi s tem malemu kmetu bolj pomagali kot z revolucijo.⁸⁶ Levica se je zavzemala bolj za socializacijo vse razlaščene zemlje, pa tudi za postopno razlaščanje vseh kmetov, tudi malih, torej za odpravo zasebne lastnine v kmetijstvu. Vse spremembe v lastninskih odnosih pa so v večini pogojevali z revolucionarnim prevzemom oblasti.

Komunistična večina v KPJ se je ogrevala za izvedbo agrarne reforme v dveh etapah: v prvi bi razlastitev zajela veleposestva in velike kmete, malim in tistim brez zemlje pa bi se brezplačno dodelila; v drugi bi razlastili tudi te, njihova zemlja pa bi se socializirala – kolektivizirala. V strankinem programu je bila glede razlastitev in socializacije kompromisna rešitev: razlastila in socializirala naj bi se samo veleposestva. Ta naj bi služila za vzgled, kako je mogoče zemljo obdelovati z modernim orodjem in stroji. Namen tega je bil prepričati – na podlagi pozitivnih izkušenj – male in srednje kmete, da bi se sami, prostovoljno odločili za skupno obdelavo zemlje. S tem je program v bistvu sprejel načelo prostovoljne in postopne kolektivizacije kot ideala marksistične misli o reševanju agrarnega vprašanja.⁸⁷

⁸⁵ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921, št. 1, 37. Ljubljana 1980, str. 93–94.

⁸⁶ Drugi (Vukovarski) kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/1/2. Komunist, Beograd 1983, str. 112.

⁸⁷ Vprašanje zemljiške lastnine – ali zasebna, mala ali kolektivna – je bilo aktualno v mednarodnem delavskem gibanju od začetkov njegovega organiziranega delovanja. V okviru I. internacionale se je razvnel spodad med pristaši Proudhona, ki so zagovarjali privatno zemljiško lastnino kot osnovo osebne svobode, in marksisti, ki so bili za kolektivno lastništvo

Protifevdalna usmeritev agrarne reforme, kakršna je bila sprejeta na II. kongresu leta 1920, je v KPJ ostala v veljavi tudi v naslednjih obdobjih, ko je bila KPJ postavljena izven zakona in se je na revolucijo pripravljala v ilegali. Partijo je v njenem revolucionarnem snovanju in delovanju bolj zanimalo kmečko vprašanje kot reševanje agrarnega. Tega so smatrali bolj kot pomoč pri reševanju prvega in kot sredstvo razrednega boja.

V dvajsetih letih so v KPJ večkrat ponovili ista stališča glede agrarnega vprašanja in agrarne reforme. Resolucija o agrarnem vprašanju, sprejeta na III. državni konferenci, je bila ponovljena tudi v Neodvisni delavski stranki Jugoslavije,⁸⁸ legalni obliki delovanja KPJ. Partijski pogledi na agrarno reformo glede delitve zemlje in stališča do lastnine niso bili nič spremenjeni ali dopolnjeni. Osnovna ugotovitev vseh resolucij o agrarnem vprašanju je bila ocena, da je agrarna reforma buržoazna in da ni izpolnila pričakovanj, zato je naloga partije boj proti njej. To je bilo ponovljeno tudi v resoluciji III. kongresa KPJ o agrarnem in kmečkem vprašanju, maja 1926.⁸⁹

Socializacijo zemlje so imeli v mislih tudi slovenski socialisti, natančneje socialni demokrati na Štajerskem, zbrani okoli dr. Milana Koruna. V članku Socializem in agrarno vprašanje so zapisali, da »socializem ne bo odpravil zasebne lastnine od danes na jutri, pač pa bo ustanovil možnost takega prehoda, da bo socializiral predvsem tam, kjer so dani predpogoji za to, tam, kjer je podjetje ali obrat 'zrel', zmožen, da se obdrži pri življenju sam«. Tak prehod so videli v veleposestvih, za katera so predvidevali socializacijo, pa tudi skupno obdelavo.⁹⁰

Po volitvah v Konstituanto in sprejemu vidovdanske ustave⁹¹ ni v dvajsetih letih v slovenski politiki opaziti malodane nobenih misli o agrarni reformi. Do srede dvajsetih let je bila izdana vsa zakonodaja o agrarni reformi, s katero je bilo vzpostavljeno stanje t.i. agrarnega provizorija.⁹² Agrarna reforma je postala sredstvo medstrankarskega političnega boja. Samostojna kmetijska stranka je obtoževala SLS, da kot najmočnejša slovenska stranka agrarno reformo zavlačuje, ker je sama velik zemljiški posestnik. Kmetom so očitali, da so sami krivi, če se agrarna reforma ne izvaja, saj so to sami izbrali, ker so volili SLS.⁹³ Slovenec je v nekaj uvodnikih aprila 1925 nasprotoval zahtevam liberalcev in njihovim

zemlje. K. Marx je menil, da je malo, parcelno kmečko gospodarstvo v pogojih kapitalizma obsojeno na propad, kar je zakoličilo stališče v delavskem gibanju marksistične smeri do zemljiške lastnine. Leta 1894 je F. Engels v razpravi »Kmečko vprašanje v Franciji in Nemčiji« postavil načela reševanja agrarnega vprašanja: propada malega kmeta se ne sme pospeševati, marveč ga je treba z zgledom pridobiti, da se bo odločil za združno proizvodnjo.

⁸⁸ Glas svobode, 21. 5. 1923, št. 1.

⁸⁹ Treci kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/I/6. Komunist, Beograd 1986, str. 162–178.

⁹⁰ Enakost, 1. 12. 1922, št. 18.

⁹¹ V socialnih in ekonomskih določilih vidovdanske, ustave je bilo glede zemljiške lastnine in njenega spreminjanja določena ukinitve fidejkomisov, razlastitev gozdnih kompleksov v korist države, v primeru oseb, ki jim je gozdove poklonila tuja oblast brez odškodnine, ukinitve fevdnih odnosov in razdelitev veleposestniške zemlje tistim, ki jo obdelujejo, za kar je bila napovedana ureditev z zakonom.

⁹² Janša, n. d., 174–179.

⁹³ Kmetijski list, 8. 8. 1923, št. 42; 7. 5. 1924, št. 19.

zahtevam po razlastitvi cerkvenih veleposestev, predvsem posestev ljubljanske škofije.⁹⁴ Čeprav je bila agrarna reforma sredstvo medstrankarskega boja, slovenske politične stranke tudi v svojih volilnih programih in proglaših za volitve v dvajsetih letih tej temi niso posvečale posebne pozornosti. Proti koncu dvajsetih let se je v Slovenski kmetijski stranki izoblikovalo mnenje, da je treba agrarno reformo končati. Drugim strankam so očitali, da jo predstavljajo kot »boljševiško nevarnost« zato, da bi preprečile njeno izvajanje.

Vodilno vlogo v zahtevah po končanju agrarne reforme v korist malega kmeta je prevzela Zveza slovenskih agrarnih interesentov, »organizacija malokmetijskega delavskega ljudstva«. Želela je biti nadstrankarska organizacija, ki je govorila v imenu 20.167 revnih kmečkih družin, kolikor je bila po njihovih podatkih v Sloveniji agrarnih interesentov. Edino podporo v javnosti jim je nudil Kmetijski list, glasilo Slovenske kmetijske stranke, ki je bila z uvedbo kraljevo-vojaške diktature ukinjena, tako kot vse druge politične stranke. V Zvezi sta igrala vodilno vlogo Albin Prepeluh in dr. Janže Novak, vodilni organizator kmečko-delavskega gibanja. V letih njenega najaktivnejšega delovanja sta oblikovala njen idejni profil.⁹⁵

V številnih resolucijah, naslovljenih na vlado, v katerih je predlagala vrsto konkretnih rešitev, je Zveza zahtevala izvajanje in končanje agrarne reforme. Zahtevali so poseben agrarni zakon za Slovenijo, predvsem pa znižanje zemljiškega maksimuma za razlaščena veleposestva s 75 na 50 ha. To so utemeljevali s tem, da je mogoče v Sloveniji največ tolikšno površino obdelati v lastni, družinski režiji, brez najete delovne sile. Poudarjali so torej načelo delovnega odnosa do zemlje. V Zvezi so na agrarno reformo gledali širše, ne le kot na razdelitev zemlje, in so v zvezi z njo zahtevali ureditev dednega prava, reformo zakonov o razkosavanju in zaokroževanju, to je arondacijah kmetijskih zemljišč; zakona o kreditih in zadolževanju, o melioracijah ter reformo lastništva planinskih pašnikov. Zagoovarjali so tudi odpravo viničarskih in drugih deputatnih odnosov. Za deputatno zemljo so zahtevali, da mora postati last tistih, ki jo obdelujejo. Namen te zahteve so utemeljevali tudi z obrambnim razlogom, ker »država se mora zavedati, da bo najboljša njena obmejna obramba tisti mali kmet, ki se bo zavedal, da v slučaju potrebe brani svojo zemljo, svoj svobodni kmetijski dom«.⁹⁶

Posebno vztrajni so bili glede zahteve, da mora agrarna reforma zajeti tudi veleposestniške gozdove in pašnike, pa tudi cerkvena veleposestva. Leta 1929 so predlagali, da naj bi vsa gozdna posestva z nad 200 ha postala kolektivna last države.

O podržavljenju gozdov in skupni lastnini le-teh je pisal Prepeluh že v knjigi *V boju za zemljo in državo* in razložil namen takšnega reševanja problematike

⁹⁴ Slovenec, 25. 4. 1925, št. 92; 26. 4. 1925, št. 93.

⁹⁵ Delovanje Zveze slovenskih agrarnih interesentov je predstavil njen podpredsednik, v resnici pa njen idejni snovalec in vodja Albin Prepeluh v knjigi *Naš veliki socialni problem – agrarna reforma* (Ljubljana 1933). Objavil je zapise letnih občnih zborov in resolucije, sprejemate na teh, iz katerih se lahko razbere zahteve in misli o agrarni reformi. Uradno je bila ustanovljena na občnem zboru 24. 3. 1929, vendar je imela prvo zborovaje že novembra 1928; na njem so oblikovali poglobitve zahteve in svoj pogled na agrarno reformo.

⁹⁶ Prepeluh, *Agrarna reforma*, str. 32.

gozdov. »Prva in pglavitna naloga njihovega skupnega gospodarstva je, da se gozd ohrani in izboljša ter podpre kmetsko gospodarstvo z realnimi pravicami do rabnega lesa in stelje in, kjer je mogoče, tudi do paše.«⁹⁷

Vprašanje gozdov je postalo posebno aktualno po izdaji Zakona o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih, julija 1931; predvidel je dodelitev razlaščenih gozdov političnim občinam. To je Zveza odklonila, kot subjekte agrarne reforme pa je želela postaviti pašniške in gozdne zadruge. Teh je bilo ustanovljenih 176. Združene so bile v Zvezo pašniških in gozdnih zadrug kot centralni organ, ki naj bi vodil skupno gospodarstvo pri izkoriščanju gozdov. Prepeluh je predlagal, da naj bi dohodke od razlaščenih gozdov odvajali v poseben sklad kot osnovo starostnega in tudi nezgodnega zavarovanja malih kmetov in kmečkih delavcev.⁹⁸

Zveza slovenskih agrarnih interesentov se je torej zavzemala za ohranitev velikih gozdnih kompleksov v skupni upravi, prav tako pa za ohranitev malih kmetij. V njih so videli najidealnejšo obliko posesti za slovenske razmere.

Nujnost obstoja malih kmetij – kar so povezovali z agrarno reformo oziroma razdeljevanjem razlaščene veleposestniške obdelovalne zemlje – je Janže Novak utemeljeval s svetovno gospodarsko krizo, ki je v tistem času zajela tudi Slovenijo. Po njegovem mnenju je bila prav mala kmetija najprimernejša gospodarska oblika za premagovanje krize. Hkrati je priporočal kot primerno obliko tudi »mešane« kmetije, torej polproletarski oziroma polkmečki delovni odnos. Male kmetije in »mešana« gospodarstva je povezoval z industrializacijo Slovenije, v čemer je videl možnost in nujnost razvoja glede na prenaseljenost in zmanjšane možnosti izseljevanja zaradi gospodarske krize. Agrarno reformo, obstoj malih kmetij, je neposredno povezal z industrializacijo in ustvarjanjem »mešanih« kmečkih gospodarstev. Zapisal je: »Mala kmetija pomeni v gospodarskem pogledu neposredno potrošnjo proizvodov naše zemlje, v kulturnem in moralnem pogledu omogočuje mala kmetija našemu človeku ohraniti neposredno zvezo z zemljo, ki je za fizično zdravje in za vzgajanje novih naraščajev neprecenljivega pomena. Ta malokmetska Slovenija pa nujno zahteva, da jo industrializiramo. Za industrializacijo Slovenije nudi prav ta mala kmetija dobrih in cenjenih delavcev, naša zemlja pa druge tehnične predpogoje. Vsakdo mora priznati, da pomeni razvoj v tej smeri boljše bodočnost Slovenije.«⁹⁹

Odpravo veleposesti in vzpostavitev malih kmetij je torej želel zato, ker je videl v tem možnost industrializacije Slovenije.

Čeprav je Prepeluh ocenil, da je »zasebna lastnina kmetov potrebna in neodpravljiva, ako hočemo vzdržati in dvigniti kmetijsko produkcijo«,¹⁰⁰ je zaradi zemljiške razdrobljenosti in preprečenega izseljevanja zaradi izbruha svetovne gospodarske krize zapisal, da »smemo z vso gotovostjo pričakovati, da bo nekega dne postavljeno čisto konkretno vprašanje, kako preiti tudi v poljedeljski produkciji k načrtnemu gospodarstvu in potom njega celo k nekakšnemu kolektivizmu, kakršen bi bil primeren za naše drobne in siromašne razmere.«¹⁰¹

⁹⁷ Albin Prepeluh: V boju za zemljo in državo, socialno politična pisma. Kmetijska matica, Ljubljana 1928, str. 118.

⁹⁸ Kmetski list, 21. 9. 1932, št. 38.

⁹⁹ Kmetski list, 17. 6. 1931, št. 24.

¹⁰⁰ Prepeluh, V boju za zemljo, str. 102.

Ko se je v tridesetih letih proces odtujevanja zemlje Slovencem zaostрил in so Nemci na slovenski severni narodnostni meji kupovali slovenska posestva,¹⁰² so dobile zahteve po izvedbi agrarne reforme tudi narodnoobrambni vidik. Nanj so opozarjali v vseh slovenskih političnih taborih. Uvodničar v liberalno usmerjenem Mariborskem večerniku Jutra je izvajanje agrarne reforme povezal z obrambo državne in narodnostne meje na Štajerskem; zapisal je: »To pa je vredno več nego iznašajo morebitne izgube na produktivnosti zemlje.«¹⁰³ Vprašanje narodnostne meje na Štajerskem in socialno problematiko so odločno povezovali v nacionalističnem unitarističnem gibanju, ki se je v Mariboru zbiralo okoli časopisa Borba. V svojem socialnem programu so med drugim izrazili zahtevo, da naj bo bogastvo tistega, ki ga ustvarja. V tem in nacionalnem smislu je bila postavljena tudi zahteva, da naj se zemlja, ki so jo v obmejnih krajih kupovali tujci, da tistemu, ki jo obdeluje. »To bo najboljše narodno- obrambno sredstvo,« so zapisali v članku, v katerem je bilo rečeno, da so najlepša posestva v rokah tistih, ki tam ne živijo in niso jugoslovanski državljani.¹⁰⁴ Misel o povezanosti agrarne reforme in obrambe meje je zastopal tudi avtor podlistka D. F. z naslovom Bajtarjem zemljo v Kmetemskem listu leta 1940, ko je menil, da je treba v Halozah in Slovenskih goricah tuje lastnike vinogradov razlastiti.¹⁰⁵

Zahtevo po lastništvu proizvodjalnih sredstev so povezali s slovenskim narodnim vprašanjem oziroma njegovim reševanjem v gibanju slovenskih mačkovcev, zbranih okoli glasila Slovenska zemlja. V programskem članku Kaj hočemo? so zapisali, da je slovenska skupnost po svoji večini kmečko-delavska in da njim pripada gospodarska in politična moč ter da bo Slovenija svobodna samo takrat, ko bodo proizvodjalna sredstva last tistih, ki sami obdelujejo zemljo ali njene pridelke predelujejo s svojo roko in s svojim umom.¹⁰⁶

V tridesetih letih se je zanimanje za agrarno reformo v slovenski politiki zmanjšalo. V vseh političnih taborih so se ukvarjali bolj z obravnavanjem problema gospodarskega in socialnega položaja slovenskega kmeta in s problematiko zadolževanja kmetov, propadanja kmetij in ubožoanjem kmetov ter njihovo popolno proletarizacijo. Pri tem so prednjačili v marksističnem taboru.

Svoje stališče o agrarni reformi so slovenski komunisti v prvi polovici tridesetih let izražali v svojih notranjih strankarskih programskih nastopih, pa še to bolj posredno. Javno je o agrarni reformi pisal Boris Kidrič pod psevdonimom

¹⁰¹ Sodobnost, 1933, str. 275.

¹⁰² V okraju Gornja Radgona je v letih 1933–1937 prešlo v nemške roke 214 slovenskih posestev, v okraju Maribor – levi breg pa 245 zemljišč. Najbolj se je povečala nemška posest na območju Slovenskih goric. V okraju Gornja Radgona je bilo v leta 1922 v nemških rokah 22% zemlje, leta 1937 pa že 48% kakovostno najboljše zemlje. Nemški posestniki so skušali tudi na Kočevskem sistematično prodirati proti jugu kočevskega jezikovnega otoka in se zanimali za nakupe vinogradov v okolici Semiča in Črnomlja. *Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1533–1941*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1966 (dalje navajam: *Biber, Nacizem in Nemci*), str. 122; *Ivan Bratko: Nekmetška in tuja zemljiška posest v Sloveniji*. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, 7–8, str. 164–180.

¹⁰³ Mariborski Večernik Jutra, 8. 1. 1931, št. 5.

¹⁰⁴ Borba, 5. 3. 1934, št. 9.

¹⁰⁵ Kmetemski list, 21. 2. 1940, št. 8.

¹⁰⁶ Slovenska zemlja, 15. 8. 1935, št. 1.

A. Smrekar v Književnosti, ko je kritično obravnaval Prepeluhovo knjigo o agrarni reformi in delovanju Zveze slovenskih agrarnih interesentov.¹⁰⁷ V tej Kidričevi knjižni oceni ni mogoče zaznati nikakršne posebne misli slovenskih komunistov o agrarni reformi. Izrazil je predvsem njen protifevdalni namen.

Slovenski komunisti so na agrarno vprašanje gledali v ozki povezavi z nacionalnim vprašanjem, na Slovenijo pa kot na nacionalno zatirano deželo s številnimi fevdalnimi ostanki. Razrešitev obeh so ocenili kot problem »nesocialističnih kapitalističnih elementov« oziroma kot je zapisal Edvard Kardelj, »mi vemo, da niti nacionalno, niti agrarno vprašanje nista vprašanji proletarske revolucije, nista socialistični vprašanji«. ¹⁰⁸ Kardelj v svojih nastopih – v referatu na pokrajinski konferenci KPJ v Goričanah, tedaj temeljnem programskem dokumentu slovenskih komunistov o vprašanju kmeta in tudi v poročilu namenjenem CK KPJ kot nadaljevanju tega – ni omenjal neposredno agrarne reforme kot enega načinov razreševanja agrarnega vprašanja.

Pet let kasneje, jeseni 1939, je Kardelj zahteve slovenskih komunistov v zvezi z agrarno reformo predstavil jasno in javno v proglasu Kaj hočemo?. Izdala ga je Zveza delovnega ljudstva nastala, jeseni leta 1939 kot poskus združevanja slovenskega kmečkega in delavskega gibanja, vendar je v resnici predstavljala poskus oblikovanja množičnega gibanja pod vodstvom KPS.¹⁰⁹ S tem je glede predstavljenih zahtev slovenskega kmečkega ljudstva izražal najbolj jasna in nedvoumna stališča o posegih v posestno-lastninske odnose. To so bile misli o popolni agrarni reformi, po kateri naj se »razlastijo brez odškodnine veleposestva, gozdovi in vinogradi domačih in inozemskih bogatašev, cerkve in države«, polja in vinogradi pa naj se »brezplačno razdele kmetom, ki so zemlje potrebni, predvsem pa onim, ki že sedaj to zemljo obdelujejo«. Glede razlaščenih gozdov, je bilo v razglasu rečeno, da naj »se vrnejo v roke slovenskega ljudstva«. V proglasu so bile predstavljene zahteve po celoviti zaščiti slovenskega kmeta: zavarovanje posesti pred prodajo, špekulacijami in odtujitvami, skrb za planinske in obmejne kmetije. Zemljo naj bi kupovali le kmetje, ki bi jo tudi obdelovali, ne pa nekmetje. Prav tako naj bi vrnili lastnikom tisto zemljo, ki je prišla v času gospodarske krize v roke nekmetov.¹¹⁰

Proglas Kaj hočemo? je v resnici izražal najcelovitejši pogled slovenskih komunistov na agrarno reformo v času, ko so se ti že pripravljali na revolucijo. Predstavlja dokument o tem, kako so si ta ukrep in njegov namen zamislili v marksističnem taboru.

Stališče komunistov je neposredno pred izbruhom druge svetovne vojne na jugoslovanskem prostoru in pričakovane revolucije ostajalo takšno, kot so ga izoblikovali glede agrarne reforme dvajset let pred tem na partijskem kongresu v Vukovarju. Ostajali so pri prvenstveno protifevdalnem namenu agrarne reforme

¹⁰⁷ Književnost, 1. 2. 1934; Boris Kidrič: Zbrana dela I. knjiga. Državna založba Slovenije, Komunist, Ljubljana 1987, str. 6–12.

¹⁰⁸ Edvard Kardelj: Zbrana dela, 1 knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1989, dok. št. 31, str. 330–331.

¹⁰⁹ Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Borec, Ljubljana 1978, str. 143–192.

¹¹⁰ ARS I, fond KPS, Množična gibanja.

in pri priznavanju načela zasebne zemljiške lastnine. Takšno je bilo tudi stališče, sprejeto na V. državni konferenci KPJ oktobra 1940. V resoluciji o delu na vasi je bilo zapisano, da se morajo komunisti na vasi posvetiti med drugim tudi boju za brezplačno razdelitev veleposestniške, cerkvene, državne in zemlje mestne buržoazije kmetom z malo ali brez zemlje.¹¹¹

3. Agrarna reforma na Slovenskem v času druge svetovne vojne

Med drugo svetovno vojno je na Slovenskem hkrati z narodnoosvobodilnim bojem potekala tudi revolucija. V prvi vrsti je bila izvedena sicer na političnem področju, z razbijanjem stare oblasti in njenega aparata in vzpostavljanjem nove, revolucionarne, vendar je ta s svojimi ukrepi posegala tudi na področje družbeno-ekonomskih in lastninskih odnosov. Agrarna reforma, kakršno so si v obdobju med svetovnima vojnama, zlasti pa neposredno pred izbruhom vojne v Jugoslaviji, zamislili komunisti, se je lahko udejanjala.

»Temeljito socialno in gospodarsko preosnovo¹¹²« so razglašali tudi nasprotniki narodoosvobodilnega gibanja in Osvobodilne fronte Slovenskega naroda. Za to so se odločile tiste politične sile, ki so hotele v sodelovanju z okupatorjem ohraniti poleg politične oblasti predvsem svoj ekonomski položaj. Kljub hotenju ohraniti svoj politični in ekonomski položaj, so se v narodnoosvobodilnemu gibanju nasprotnem taboru vseeno zavedali potrebe po nekaterih socialno-ekonomskih spremembah, zato so napovedovali »temeljito socialno in gospodarsko preosnovo« z novim gospodarskim in socialnim redom, v katerem »je treba zasebne koristi učinkovito podrediti narodnim potrebam«. ¹¹³ Med predvidenimi spremembami je bila tudi agrarna reforma, ki naj bi temeljila na že znanih načelih meščanskih strank iz časa med svetovnima vojnama. Tako je jeseni 1941 t.i. katoliška sredina (dr. Andrej Gosar) izdala okrožnico, v kateri je Slovencem razlagala, da odklanja »levo« in »desno« zaradi skrajnosti ene in druge strani. Z okrožnico je predstavila tudi svoj program in v njem predvidela agrarno reformo po načelu »zemlja bodi načelno last tistega, ko jo sam obdeluje. Tuja posest na ozemlju Zedinjene Slovenije se mora razlastiti v prid domačinov in dežele... Agrarna reforma se mora izvesti do kraja. Kar se ne bo dalo uspešno koristno razdeliti, ostane v lasti samoupravnih edinic (občin – op. Z. Č.)«. ¹¹⁴ Agrarno reformo so načrtovali kot eno reformnih točk, ki naj bi jo upoštevali pri vzpostavljanju Jugoslavije, tudi v jugoslovenarsko nastrojenem liberalnem taboru. Skupina Nova Jugoslavija je v programu, izdanem na letaku poleti 1941 glede so-

¹¹¹ Peta zemaljska konferenca KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/1/10. Komunist, Beograd 1980, str. 239. O tem glej še: Tito, Zbrana dela, 6, Ljubljana 1980; Propadanje delovnih kmetov v Jugoslaviji po prvi imperialistični vojni (str. 98–108), Politični razvoj, izkušnje in boji kmetov v Jugoslaviji od 1918. do 1940. leta (str. 109–113), Program KPJ za vas (str. 114–118).

¹¹² Slovenec, 4. 5. 1945, št. 101; Narodna izjava z dne 29. oktobra 1944, 4. točka.

¹¹³ Slovenska zaveza, 7. 5. 1942, št. 1.

¹¹⁴ Božo Repe: Mimo odprtih vrat, Izbrani dokumenti o dejavnosti okupatorjevih sodelavcev na Slovenskem. Borec, Ljubljana 1988, str. 47–48.

cialno-gospodarskih sprememb načrtovala popolno agrarno reformo, podružabljanje vseh proizvodjalnih sredstev ter gospodarskih ustanov občega narodnega pomena, omejitev zasebne lastnine in dednih pravic in uvedbo načrtnega gospodarstva.¹¹⁵ Stara pravda je tudi zagovarjala socialni reformizem, vendar z ‚ultra levimi socialnimi gesli‘, pri čemer so za svoj socialno-gospodarski program želeli, da bi postal tudi program Osvobodilne fronte.

Agrarno reformo, ki »se mora izvesti dosledno« je kot pomembno točko projekta za obnovo Slovenije in Jugoslavije vključil jeseni 1941 v program Slovenski narodni odbor. Predvideli so tudi izselitev pripadnikov sovražnih narodnosti, njihova kot tudi imovina »notranjih sovražnikov narodne države« pa naj bi se uporabila za nadomestilo škode žrtvam vojne in za kolonizacijo.¹¹⁶ Agrarna reforma je bila ene od točk, ki so jo glede socialne in gospodarske preosnove jugoslovanske države in Slovenije v njej načrtovali tudi v Slovenski zavezi, organizaciji združenih nasprotnikov narodnoosvobodilnega gibanja iz vrst meščanskih političnih strank. V proglasu Slovencem so o predvideni agrarni reformi zapisali: »Na novo osvobojene pokrajine in narodno očiščeno posest je treba smotrnno kolonizirati, izvesti agrarno reformo po novih vidikih do kraja, da se okrepi in zavaruje kmetski dom in zdravje družine. Pravico do zemlje imajo le tisti, ki jo obdelujejo.«¹¹⁷

Ti programi se tako v svojih načelih niso bistveno razlikovali od pogledov na spreminjanje lastništva zemlje, kakršno je bilo v narodnoosvobodilnem gibanju. V času vojne se je uresničevala samo agrarna reforma, kot jo je pred vojno zasnovala komunistična partija, pri čemer so upoštevali okoliščine, nastale z okupacijo in vojno, ki je proti okupatorjem potekala kot narodnoosvobodilni boj. V spreminjanju obstoječega posestnega stanja so zato upoštevali tudi nekatera načela in poglede o agrarni reformi, znani iz časa po prvi svetovni vojni. To velja za takrat predstavljene poglede socialista Albina Prepeluha o nujnosti razlaščenja tujerodnih veleposestnikov. Izvajane spremembe v zemljiško-lastninskih odnosih v času druge svetovne vojne so bile namreč povsem temeljile na tej osnovi. Poseganje v lastninske odnose je potekalo kot ‚patriotična nacionalizacija‘; osnovni razlog za razlaščenje je bil narodnostna pripadnost lastnika oziroma njegov odnos do okupatorja – ali je z njim sodeloval proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Oblika razlaščenja je bila zaplemba, ki je predstavljala dopolnilno kazen za sodelovanje z okupatorjem. V tem je bila stična točka med osvobodilnim bojem proti okupatorju, kolaboracionizmu in družbeno revolucijo, kajti za sodelovanje z okupatorjem so se odločali predvsem tisti, ki so v tem videli zaščito pred družbenimi spremembami.

Posege v lastnino, kar je bil – zaradi vodilne vloge komunistične stranke v narodnoosvobodilnem gibanju – tudi revolucionarni proces ‚ekspropriacije ekspropriatorjev‘ je mogoče spremljati v vseh predelih Jugoslavije že od začetka NOB, čeprav do jeseni 1944 »socialistična revolucija po svojih programatičnih

¹¹⁵ France Škerl: Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. ZČ, XXI, 1967, str. 144.

¹¹⁶ AJ, fond Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije, fasc. 33, 193.

¹¹⁷ ARS II, fasc. 124/II.

direktivah na splošno ni imela tiste vsebine, ki bi pomenila nov ekonomski in družbeni red«. ¹¹⁸

V Sloveniji je proces razlaščenja dobil polet pomladi 1942, potem ko je v začetku tega leta ‚narodna revolucija‘, narodnoosvobodilni boj proti okupatorju, začela preraščati tudi v družbeno revolucijo. ¹¹⁹ Zunanji izraz tega sta bila odloka, ki ju je sprejel Izvšni odbor OF marca 1942; prvega v začetku, drugega kot njegovo konkretizacijo pa konec meseca. Ta je bil temeljni zakonski akt, s katerim je slovensko narodnoosvobodilno gibanje poseglo v lastninske odnose, natančneje v zemljiško lastnino. Prvi odlok je govoril o povrnitvi škode, nastale v narodnoosvobodilnem boju, ¹²⁰ v katerem je kot vir za povrnitev škode bilo predvideno zaplenjeno premoženje »tujih nasilnikov« in njihovih domačih pomočnikov. Drugi, odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene po okupatorjih, ¹²¹ pa je bil glede razlastitev bolj določen in je v resnici predstavljal zasnovo za izvajanje nekakšne agrarne reforme.

Pomladi 1942 je IO OF oziroma vodstvo KPS, ki je izdalo takšnega odloka predlagalo, ¹²² »da vežemo kmeta na OF z gospodarskimi vprašanji«, ¹²³ imelo pred očmi celotno paleto problematike, ki je pritiskala na slovenskega kmeta pred vojno. Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je želelo pomladi 1942 s temi ukrepi končati tisto, kar so videli kot nalogo meščanske demokratične revolucije. Med te so uvrščali v prvi vrsti agrarno reformo. V članku Pomemben dekret, objavljen je bil v isti številki Slovenskega poročevalca kot odlok o razlastitvi, je Kidrič razčlenil in pojasnil pomen odloka. Označil ga je kot »uvod v tisto novo, ljudsko, slovensko zakonodajo, ki bo prvič v zgodovini slovenskega naroda zajamčila, da bo slovenski kmet na svoji zemlji res svoj gospodar«. ¹²⁴

Namen odloka o razlastitvi tujih veleposestnikov je bil jasen: razlastiti tuje veleposestnike in iz njihovega razlaščenega imetja, predvsem zemljiške posesti – to je predstavljal v glavnem gozd – črpati sredstva, iz katerih bo mogoče povrniti slovenskemu kmetu škodo, ki jo je povzročil okupator. Ta je namreč iz maščevanja požigal cele vasi. ¹²⁵ Čeprav je bil poudarjen reparacijski namen, je imel odlok jasen narodnoosvobodilni in tudi družbeno-osvobodilni cilj. Ta odlok

¹¹⁸ Makso Šnuderl: Zgodovina ljudske oblasti. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1950, str. 346.

¹¹⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knjiga I. Ljubljana 1962, dok. št. 122, str. 274–275 (dalje navajam: DLR I, dok. 122, str. 274–275); Boris Kidrič: Država v državi. Več o tem glej: Zdenko Čepič: O ukrepih za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov leta 1942 v Sloveniji. Borex, XXXIX, 1987, 10, str. 643–665.

¹²⁰ DLR I, dok. 146, str. 311.

¹²¹ DLR I, dok. 150, str. 316.

¹²² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga II. Ljubljana 1964, dok. št. 98., str. 267 (dalje navajam: DLR II, dok. 98, str. 267).

¹²³ DLR I, dok. 151, str. 324. Za »gospodarska vprašanja« lahko štejemo v Kardeljevem pismu Titu tudi napovedano izdajo odloka o moratoriju na kmečke in delavske dolgove in o prepovedi denarnim zavodom in oderuhom, da bi izterjevali denar. Teh odlokov ni v času vojne izdal v Sloveniji noben organ NOG.

¹²⁴ DLR II, dok. 2, str. 6–7.

¹²⁵ Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, 1. knjiga: Država v državi. (dalje navajam Ferenc, Ljudska oblast 1) Ljubljana 1987, str. 41.

je bil prvi odkrit izraz družbene revolucije s socialističnimi prvinami, ki pa so bile še vedno utemeljene z narodnoosvobodilnimi razlogi in reparacijskim namenom. Razredni vidik tega odloka je bil prikrit z narodnoosvobodilnim namenom, saj je razlastitev zadela v prvi vrsti pripadnike okupatorskih narodov in nato še tiste slovenske posestnike, ki so sodelovali z okupatorjem. V odloku ni mogoče videti že zakonitve celovite agrarne reforme; na to kaže dejstvo, da je predvidel le zaplenbo oziroma razlastitev, sicer brez brez odškodnine, ne pa tudi morebitne delitve zemlje med z okupatorjevim nasiljem prizadete kmete.

Poseganje v zemljiško lastnino in agrarno reformo, kakršna je bila izvajana na osvobojenem ozemlju v Sloveniji pomladi leta 1942, je Boris Kidrič na partijski konferenci na Cinku – ko je bilo delovanje partizanske oblasti že mogoče oceniti na podlagi dejstev – označil za agrarno revolucijo. Ta po njegovih besedah sicer ni bila razglašena, bila pa je izvajana. Kot razlog, da ni bila razglašena, je navedel dejstvo, da je bil tedaj namen narodnoosvobodilnega gibanja prvenstveno osvobodilna vojna proti okupatorjem, ne pa demokratična oziroma socialna revolucija. »Sproščamo samo toliko elementov demokratične revolucije, kolikor to zahteva osvobodilna borba,« je povedal. Med te elemente je očitno štel tudi izvajanje agrarne reforme, kot so jo izvajali na osvobojenem ozemlju. Izvajanje »agrarne revolucije« pa je pogojil z uspešnostjo osvobodilnega boja. Z uspešnim razvojem boja proti okupatorju je namreč predvidel večje sodelovanje »socialno reakcionarnih elementov« z njim proti narodnoosvobodilnemu gibanju, kar naj bi temu olajšalo tudi izvajanje posegov v lastnino na osnovi ‚patriotične nacionalizacije‘. Izvajanje agrarne reforme je napovedal po koncu vojne, po osvoboditvi celotnega slovenskega ozemlja, ko je predvidel tudi razlastitev tistih posestnikov, ki jim ni bilo mogoče dokazati petokolonstva; torej izvajanje agrarne reforme ne več le na osnovah ‚patriotične nacionalizacije‘, marveč kot socialno razredni ukrep.¹²⁶

Z odlokom o razlastitvi je bil izpolnjen le del, potreben pri izvajanju agrarne reforme – z razlaščenjem ustvarjanje zemljiškega sklada, ki se nato deli med zemlje potrebne poljedelce, ki jo sami obdelujejo. Tega v odloku ni bilo predvideno, ampak je bilo le razdeljevanje posameznih premičnin, od gradbenega materiala, živine, semen; vse kot nadomestilo za povzročeno škodo. Na ta način je imel odlok bolj reparacijski namen kot pa značaj agrarne reforme. Razdeljevanje sprva niti ni bilo predvideno. Tudi v Uredbi o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov – urejala je za nujne potrebe kmečkega prebivalstva zbiranje stelje, gozdnih sadežev, gob, borovnic v razlaščenih gozdnih, pripravljanje drv in sekanje stavbnega lesa¹²⁷ – ni bilo omenjeno razdeljevanje.

Vprašanje delitve zaplenjene zemlje je preseglo sam neposredno zapisan namen odloka o razlastitvi tujih veleposestnikov, ki je bil v povrnitvi vojne škode. Razdeljevanje zemlje bi pomenilo v resnici izvajanje agrarne reforme, pri čemer pa vprašanje, komu zaplenjeno zemljo deliti in kdaj, ni bilo rešeno. Glede prvega je IO OF konec maja 1942 v navodilih za izvrševanje odloka o postavitvi narodne oblasti¹²⁸ priporočil, da naj se razlaščena zemlja in inventar daje »slovenskim

¹²⁶ DLR II, dok. 98, str. 267.

¹²⁷ DLR II, dok. 65, str. 144–145.

bajtarjem in delavcem, ki žele obdelovati zemljo«, prvenstveno žrtvam fašističnega terorja in rodbinam padlih partizanov. V teh navodilih se je IO OF zavzel za razdeljevanje razlaščene zemlje po socialno-razrednem merilu, s čimer bi agrarna reforma dobila pravo vsebino. Razdeljevala naj se ne bi le razlaščena – zaplenjena zemlja tujih in domačih veleposestnikov, temveč tudi zemlja italijanske družbe Emona, ki je bila v resnici lastnica nekdanje zemlje kočevskih Nemcev, ki so se konec 1941 in v začetku 1942 preselili na ozemlje ob Savi in Sotli.

Glede vprašanja, kdaj deliti, pa so bila izrečena oziroma zapisana mnenja različna. Dilema je bila, ali razdeljevati zemljo takoj ali šele po koncu vojne. Neposredno po sprejemu odloka o razlastitvi je Kardelj v pismu Titu poročal, da »odlok vsebuje zaplembo, ki se deloma izvrši že sedaj, *po vojni pa popolnoma, zemlja pa se razdeli med kmete*«. (podčrtal Z. C.)¹²⁹ Kardelj, ki je bil morda celo odločilen snovalec vsebine odloka, je v njem torej videl način za izvedbo agrarne reforme. V pozivu, ki ga je ob razpisu posojila svobode, sredi aprila 1942, izdal IO OF, je bilo zapisano, da bodo zemljo razdeljevali po osvoboditvi,¹³⁰ medtem ko je Kidrič dva meseca kasneje, ko je odlok na osvobodjenem ozemlju zaživel v praksi, predvidel takojšnje razdeljevanje.

O možnosti razdeljevanja zaplenjene zemlje že v času vojne je pisal Kidrič v članku »Kmetu zemljo!«. Objavljen je bil junija 1942 v partijskem glasilu Delo z motom »Zemlja pripada tistemu, ki jo obdeluje«. V njem je zatrdil, da partiji glede vprašanja zemlje ni treba smernic šele iskati, saj je to načelo v njenem programu od vsega začetka. Kidrič je zapisal, da je potrebno čimprej poskrbeti za to, da bo razlaščena zemlja prišla v last tistih, ki so do nje upravičeni. To nalogo je poveril razlastitvenim odborom; le-te naj bi izvolili kmetje po vsem osvobojenem ozemlju,¹³¹ bili pa naj bi »osnovna organizacijska oblika zastopanja interesov malega kmeta«. V tem članku je Kidrič v resnici izrazil misel o agrarni reformi, ki naj bi se izvajala po socialno-razrednem merilu. Zemljo naj bi dobili bajtarji in dninarji, zato je priporočil: »Ne pohlep po zemlji, ampak potreba mora biti merilo za delo teh odborov.«¹³²

To je omenil zaradi primerov, ko so kmetje, ki so že imeli zemljo, hoteli dobiti od razlaščene veleposestniške zemlje večji delež kot tisti, ki zemlje niso imeli. To so utemeljevali s tem, da oni lahko obdelujejo zemljo, kajti imajo živino in orodje, česar pa bajtarji vedno niso imeli in so bili glede tega odvisni od kmetov.

Dodeljevanje zemlje, ki so jo zapustili oziroma prodali italijanski družbi Emona kočevski Nemci in je bila tudi zaplenjena, je uredil odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju.¹³³ Sprejel ga je IO OF sredi junija 1942 in v njem določil, da s to zemljo upravlja Osvobodilna fronta kot predstavnica slovenskega naroda. S tem je ta

¹²⁸ DLR II, dok. 53, str. 114–117.

¹²⁹ DLR I, dok. 150, str. 324.

¹³⁰ DLR II, dok. 7, str. 15.

¹³¹ DLR II, dok. 62, str. 138–140.

¹³² DLR II, dok. 98, str. 225.

¹³³ DLR II, dok. 72, str. 154–155.

zemlja postala v resnici zametek skupne, državne lastnine. Osvobodilna fronta jo je dodeljevala v brezplačno uporabo, ne pa v lastništvo. Nepodeljeno zemljo so upravljale gospodarske komisije ali razlastitveni odbori, ki so organizirali obdelavo na »kolektivni« osnovi.

Za izkoriščanje razlaščenih gozdov, pa tudi za razdeljevanje zemlje so skrbeli razlastitveni odbori, ki so jih volili »neposredno sami kmetje«. Uzakonjeni so bili z odlokom o izkoriščanju veleposestniških gozdov,¹³⁴ znani pa sta dve obliki njihovega delovanja: na Dolenjskem so skrbeli za razlaščenje in tudi razdeljevanje zemlje, na Kočevskem pa so imeli na skrbi predvsem kolektivno obdelovanje zemlje.

Razlaščenje in tudi razdeljevanje zemlje med kmete, torej agrarna reforma, čeprav ni bila razglašana, so jo leta 1942 izvajala zlasti na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske.¹³⁵ Na Kočevskem zemlje niso delili ali dodeljevali v brezplačno uporabo, kot je bilo zapisano v odloku o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev, ampak so jo obdelovali kolektivno. Razlog za to je bil predvsem praktičen in ni imel nobene politične ali ideološke osnove. Razlog je bil v želji obdelati čim več zemlje, za kar pa ni bilo potrebne delovne sile. Kmetje, ki so imeli svojo zemljo, so obdelovali tudi nerazdeljeno zemljo. Pomladi leta 1943 so razdelili v obdelovanje tudi njive, kolektivni so ostali travniki in senožeti.¹³⁶

Posege v zemljiške odnose, kakršne je izvajala ljudska oblast na osvobojenem ozemlju leta 1942, so tedaj v vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja razumeli kot povezavo stremljenj narodne osvoboditve na eni in socialne osvoboditve na drugi strani. Partijsko vodstvo je v izjavi o pomenu osvobojenega ozemlja – potem ko je že besnela velika italijanska ofenziva na Dolenjskem in Notranjskem in je bilo osvobojeno ozemlje praktično izgubljeno – o agrarnih posegih zapisalo, da so pokazali slovenskim kmečkim množicam nazorno pot, kako naj postane slovensko ljudstvo na svoji zemlji resnično svoj gospod.¹³⁷ Osvobojeno ozemlje oziroma osvoboditev, kot so to imenovali, je pomenila »dejanški prehod iz obdobja hlapčevanj tujim narodom in domačim zatiralcem v dobo prave svobode, samostojnosti in *novega socialnega reda*« (podčrtal Z. Č.).¹³⁸ Kidrič je agrarne ukrepe, izvajane na osvobojenem ozemlju, ocenil za takšne, ki so »nazorno pokazali razliko med resničnostjo in demagoško ‚agrarno reformo‘. Pokazali so, po kateri poti bo slovenski kmet resnično postal na svoji zemlji svoj gospod, in predstavljajo potemtakem korenito likvidacijo fevdalnih ter polfevdalnih odnosov na slovenski zemlji«. ¹³⁹ Politično je odlok o razlastitvi tujih

¹³⁴ DLR II, dok. 65, str. 145.

¹³⁵ Jože Levstik-Vid: Izvajanje agrarne reforme med NOB na Dolenjskem. Borec, XXIV, 1972, 8/9, str. 423–427; Tone Ferenc: Ljudska oblast 1, str. 314–320.

¹³⁶ Metod Mikuž: Slovensko partizansko gospodarstvo. Borec, Ljubljana 1969, str. 37–38; Ferenc, Ljudska oblast 1, str. 646–647.

¹³⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga III. Ljubljana 1966, dok. št. 66, str. 135 (dalje navajam: DLR III, dok. 66, str. 135).

¹³⁸ DLR III, dok. 62, str. 126–127.

¹³⁹ Boris Kidrič: Zbrana dela, II. Državna založba Slovenije, Komunist, Ljubljana 1987, str. 364.

veleposestnikov imel za cilj razširiti osnovo narodnoosvobodilnega gibanja tudi na kmečko prebivalstvo in ga vezati nase s tistimi ukrepi, ki jih je razumel in jih tudi želel in podpiral. Zaradi razlaščenja prvenstveno zemljiških lastnikov tujega rodu, je imel narodnoosvobodilni značaj, medtem ko je zaradi političnega namena imel hkrati tudi značaj spreminjanja družbenega reda. Namen je bil »izgnati s slovenske zemlje ne le okupatorje, ampak tudi vse tiste petokolonce, ki so oropali slovenskega kmeta njegove zemlje«, ¹⁴⁰ torej je bil naperjen tudi proti domačim veleposestnikom in gruntarjem.

Podoben ukrep o razlastitvi, kot ga je sprejel pomladi 1942 IO OF, je septembra 1943 na Primorskem sprejel tamkajšnji Narodnoosvobodilni svet. Razlastitev po odloku o veleposestvih je prav tako kot v odloku IO OF iz pomladi 1942 temeljila na narodnostnem načelu, saj so bili brez vsake odškodnine razlašeni vsi veleposestniki okupatorskih narodnosti, družba Ente per la Rinascita Agraria della Tre Venezie (Zavod za agrarno obnovo Treh Benečij), italijanske banke ter veleposestniki – narodni izdajalci. ¹⁴¹ V razlaščenju veleposestnikov zato tudi niso videli ukrepa proletarske revolucije, ker »veleposestniki niso buržuiji, temveč le ostanek fevdalizma«. ¹⁴²

V smislu narodnega osvobajanja, kot ga je predvidel odlok o razlaščenju veleposestev, so se v Brdih lotili tudi vprašanja kolonata. ¹⁴³ Pri tem so naleteli na nemajhne težave, tako da so konec leta 1943 odstopili od reševanja kolonatske problematike, saj se je ta pokazala mnogo bolj zapletena in večplastna, kot so sprva pričakovali v političnem vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja Slovenskega primorja. Razlastili so sicer skoraj vse tuje veleposestnike, vendar s tem kolonat ni bil odpravljen, pač pa so razlastitve povzročale socialna trenja, saj je razlastitev zajela le del veleposestev in s tem le del kolonov. ¹⁴⁴ Izkazalo se je, da je bil velik del posestnikov, ki so v Brdih obdelovali zemljo s koloni, Slovencev ter da so podpirali partizane. To pa je pomenilo dvojno merilo, saj bi bili koloni pri slovenskih posestnikih na slabšem, kajti »osvoboditev« zaenkrat ni veljala.

Ker je reševanje kolonatskega vprašanja v Brdih v mnogočem presegalo

¹⁴⁰ DLR II, dok. 62, str. 138.

¹⁴¹ ARS, dislocirana enota II (nekdanj Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino), fasc. 538, mapa I, ovoj 3 (dalje navajam: ARS II, 538/I, 3).

¹⁴² ARS II, 533; dopis PK KPS okrožnemu komiteju KPS za Brda in Slovensko Benečijo 7. 11. 1943.

¹⁴³ Kolonat je bilo agrarno razmerje med zemljiškim lastnikom in zakupnikom-kolonom, v katerem je prvi pogodbeno prepustil drugemu v obdelavo posestvo ali del in stanovanjske in gospodarske prostore, za kar mu je moral kolon dati del pridelka, ponavadi polovico. Čeprav je kolonat izviral iz fevdalnih odnosov, ni bil odpravljen z zemljiško odvezo leta 1848 – zaradi prvin prostega zakupa oz. odpovedljivega civilnopravnega zakupa med lastnikom in zakupnikom. Znan je bil v Slovenskem primorju, zlasti v okolici Kopra in v Goriških Brdih ter na Vipavskem. Po »pomanjkljivih podatkih« je bilo v Brdih okrog 778 kolonov (z družinami), ki so obdelovali približno 2050 ha zemlje, kar je znašalo 44% vse obdelovalne zemlje v Brdih. F. Jurašević: Partizansko gospodarstvo na Primorskem, Koper 1975, str. 160. Iste podatke navaja tudi Tone Ferenc (Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, 2. knjiga, Ljubljana 1985, str. 249), pri čemer navaja, da je podatke dobil od komisije za agrarno reformo pri OLO Nova Gorica.

¹⁴⁴ ARS II, 538/II, a; dopis NOS za Primorsko Slovenijo IO OF 13. 1. 1944.

narodnoosvobodilni okvir NOB, je ob obisku Brd vodilni primorski politični delavec dr. Joža Vilfan izrazil mnenje, »da danes ni čas za odpravo kolonata sploh«, ¹⁴⁵ po priporočilu Franca Leskoška-Luke, pa je NOS sredi decembra zavrl izvajanje odloka o veleposestvih. »Končno je gospodarsko važno za kolona ne, da se že danes imenuje lastnika določenega kosa zemlje, ampak to, da mu ostane plod njegovega dela – pridelek,« je politično odločitev utemeljil pokrajinski odbor OF za Primorsko Slovenijo. ¹⁴⁶

Za drugi konec Slovenije, Štajersko, je o razreševanju viničarskih odnosov pisal septembra 1944 dr. Makso Šnuderl in to pogojeval z izgonom in razlastitvijo spodnještajerskih Nemcev, ki so bili lastniki velikega števila vinogradniških posesti. Svoj predlog je predložil Študijski komisiji predsedstva SNOS. V izgonu in razlastitvi Nemcev iz predelov slovenske Štajerske ni videl le možnosti narodnostne osvoboditve, ampak tudi reparacijski ukrep z ugodnimi materialnimi posledicami, kajti spodnještajerski Nemci so imeli v svojih rokah velik kapital v industriji, obrti, trgovini, pa tudi v zemljiških posestvih. ¹⁴⁷ Ob materialnih posledicah pa je Šnuderl v izgonu Nemcev in zaplembi njihove imovine videl tudi socialne. Te bi se pokazale z osvoboditvijo viničarjev, kajti sodil je, da je večina viničarjev na posestvih nemških lastnikov. ¹⁴⁸

Poskusi izvajanja agrarne reforme in reševanje vprašanja kolonov na slovenski zahodni narodnostni meji, kot tudi predlogi za odpravo viničarskih odnosov na severovzhodni meji Slovenije, so izhajali iz narodnoosvobodilni temeljev. To je bila značilnost vseh ekonomskih in lastninskih ukrepov, ki jih je sprejemalo in izvajalo v času druge svetovne vojne slovensko narodnoosvobodilno gibanje.

Agrarna revolucija oziroma reforma, izvajana v Sloveniji med vojno, je bila ozemeljsko omejena, kar je bil tudi razlog, da ni bila uradno razglašena, ¹⁴⁹ vendar je v njej in njenem praktičnem izvajanju mogoče zaznati zametke povojne agrarne reforme. Hkrati so v njej opazne mnoge misli o agrarni reformi, izrečene oziroma zapisane ob osvobajanju slovenskega naroda in nastajanju prve slovenske narodne države ob koncu prve svetovne vojne. Agrarno reformo so tudi tedaj videli predvsem kot nujno narodnostnoosvobodilno dejanje – da se vrne zemlja tistim, ki na njej delajo in od nje živijo. Ukrepi revolucionarne oblasti na Slovenskem v času druge svetovne vojne, na področju poseganja in spreminjanja lastniško-zemljiških odnosov, so ostajali na ravni narodne osvoboditve in so sodili v okvir

¹⁴⁵ ARS II, 538/II, 2, c; poročilo dr. J. Vlfana NOS 6. 11. 1943.

¹⁴⁶ ARS II, 578/II, 1; dopis POOF za Primorsko Slovenijo okrožnemu odboru OF za Zapadno Primorsko 19. 12. 1943.

¹⁴⁷ Na ozemlju slovenske Štajerske je bilo 144 industrijskih podjetij v lastništvu Nemcev, 131 pa v rokah slovenskih lastnikov. Med Nemci na slovenskem Štajerskem je bila četrtna obrtnikov, petina trgovcev, kar vse kaže na močne ekonomske pozicije nemške manjšine v slovenskem delu Štajerske. V kmetijstvu je bilo kar dve tretjini vse spodnještajerske veleposestniške zemlje v nemških rokah. Nemški posestniki so imeli velik del vinogradniške posesti v Slovenskih goricah in v Halozah. *Biber: Nacizem in Nemci*, str. 27–28; *Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Obzorja, Maribor 1968, str. 552–553.

¹⁴⁸ Makso Šnuderl: *Dnevnik 1941–1945. 2, V partizanih*. Obzorja, Maribor 1994, str. 508–511.

¹⁴⁹ DLR II, dok. 98, str. 267.

dosledne demokratične revolucije, kot je prve posege v lastninske in ekonomske odnose v letu 1942 ocenil Boris Kidrič.¹⁵⁰ Na izhodiščih zametkov agrarne reforme iz leta 1942 je slovenska revolucionarna oblast postavila tudi zasnove agrarne reforme, izvajane po koncu druge svetovne vojne, ko je ta bila sploh prvi politično-ekonomski ukrep nove oblasti, tako imenovane »ofenzive na kapitalistične pozicije«.

¹⁵⁰ DLR II, dok. 19, str. 53.

II. Politične, idejne in zakonske osnove agrarne reforme

Proti koncu osvobodilne vojne, ko se je oboroženi boj proti okupatorjem in njegovim domačim sodelavcem uspešno bližal h koncu, so se pred novo, na revolucionarni način vzpostavljeno oblast, čedalje bolj postavljale naloge, ki so posegale tudi na področje gospodarstva in spreminjanje družbeno-ekonomskih odnosov. Nova oblast, ki se je v času oboroženega boja deklarativno izogibala vsakemu pretiranemu načinu poseganja v družbeno-ekonomske odnose in strukturo, se je s približevanjem konca vojne tako znašla pred nalogo, ko je morala svoje vojaške in politične dosežke potrditi tudi na gospodarskem področju. Nastopil je čas, ko je bilo potrebno politično oblast potrditi oziroma jo materialno okrepiti in začeti s procesom, ki bo značaj gospodarstva izenačil z značajem nove oblasti. Z zasedanjem v Jajcu konec novembra 1943 je Avnoj razrešil bistvena politična vprašanja in se vzpostavil kot nova revolucionarna oblast, medtem ko je bilo potrebno na prvi korak te oblasti na ekonomskem področju čakati eno leto, do novembra 1944. Tedaj so bili ustvarjeni pogoji, da je Predsedstvo Avnoja lahko 21. novembra 1944 sprejelo Odlok o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile.¹ S tem je prešla revolucija tudi uradno na lastninsko in ekonomsko področje. Začel se je proces 'ekspropriacije ekspropriatorjev', značilen za revolucionarno spreminjanje lastninskih in družbeno-ekonomskih odnosov v socialističnih revolucijah.

1. Zaplemba in nacionalizacija zemlje

Z odlokom Predsedstva Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino je dobila zaplemba kot osnovna oblika spreminjanja lastninskih odnosov v času narodnoosvobodilnega boja – bila je v veljavi od vsega začetka tega boja – tudi pravno osnovo. S tem so politične pridobitve narodnoosvobodilnega boja in revolucije, izražene predvsem v avnojskih sklepih, dobile tudi ekonomsko vsebino. Še vedno pa je proces razlaščenja potekal na patriotični osnovi in

¹ Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, številka 2, odlok št. 25, z dne 6. februarja 1945 (dalje navajam: UL DFJ, 2–25/6. 2. 1945). Odlok je bil objavljen v Uradnem listu šele februarja 1945, ker je ta začel izhajati šele s 1. februarjem tega leta. Z objavo v Uradnem listu je odlok začel uradno veljati.

ne na neposredno razredni. Šlo je za kazenski ukrep zaradi sodelovanja z okupatorjem, za kar pa je bil osnovni razlog v ohranitvi razrednega položaja, temelječega na zasebni lastnini tistih, ki so z okupatorjem sodelovali. Že naslov odloka pove, da je šlo za razlaščenje premoženja sovražnika, konkretno Nemcev. Po odloku Predsedstva Avnoj je bila zaplenjena in je postala lastnina države vsa imovina nemškega rajha in njenih državljanov, ki je bila na ozemlju DFJ, vsa imovina oseb nemške narodnosti, razen tistih, ki so bili v vrstah NOV ali pa so bili državljani nevtralnih držav in se niso sovražno vedli do narodnoosvobodilnega gibanja. Po tem odloku je bila zaplenjena tudi vsa imovina vojnih zločincev, narodnih izdajalcev in tistih, ki so jih sodišča obsodila na izgubo imovine v korist države. Razlaščenje na osnovi tega avnojskega odloka je imelo torej značaj ‚patriotičnega‘ in to v narodnostno-osvobodilnem in tudi ekonomsko-osvobodilnem smislu.²

Odlok Predsedstva AVNOJ iz novembra 1944, s katerim se je v jugoslovanski revoluciji de iure začel proces spreminjanja lastninskih odnosov, je bil zakonski akt z globalnim namenom in ne le parcialnim, ki bi segal le na eno področje. Namen je bil zagotoviti novi državni oblasti materialno osnovo, ki bi se kazala kot lastnina države na vseh področjih gospodarstva. Odlok je zajel vso lastnino nemškega porekla in ne le zemljiško, ki je sicer tedaj, ko je začel odlok veljati, predstavljala največji del te nove državne lastnine. To lastnino je upravljala Državna uprava narodnih dobara (DUND) – državna uprava ljudskih posesti. Upravljala je vso zaplenjeno nemško imovino na celotnem državnem ozemlju, razdeljena je bila na dvanajst odsekov, ki so pokrivali glavne gospodarske panoge, med njimi pa je bilo tudi področje agrarne proizvodnje.³

Odlok Predsedstva Avnoja z dne 21. novembra 1944 je mogoče označiti za uradni začetek ‚druge etape‘ revolucije, ki naj bi se na gospodarskem področju kazala kot okrepljen proces nacionalizacije in tudi socializacije. Jasno je bilo, da bo prišlo prej, ali slej, do procesa negacije družbeno-ekonomske osnove buržoazije. Proces razlaščenja je potekal vso vojno, odvisno od vojaških in političnih pogojev, v različnih obdobjih in predelih. Kot pojavnne oblike ‚druge etape‘ so bili znani predvsem poskusi agrarne reforme in to domala v vseh predelih Jugoslavije. To pa je razumljivo, saj je šlo, kljub proletarskemu značaju vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za revolucijo, ki se je dogajala predvsem v ruralnem okolju; tudi udeleženci so bili predvsem iz vrst agrarnega prebivalstva.

Avnojski odlok o zaplembi nemške imovine in njenem prehodu v državno lastnino je sicer pomenil bistven premik v jugoslovanski osvobodilni vojni in revoluciji v smeri družbeno-ekonomskih sprememb, vendar se z njim še ni začelo razreševati eno ključnih vprašanj jugoslovanske socialistične revolucije – agrarno vprašanje. To je zadevalo veliko večino prebivalstva in tudi veliko večino borcev v narodnoosvobodilni vojski. Osnovni pogoj za razreševanje agrarnega vprašanja je bila takšna agrarna reforma, ki bo potešila lakoto po zemlji velike večine agrarnega prebivalstva. Stanje, kakršno je bilo v Vojvodini zaradi nemških poses-

² Zdenko Čepič: Prispevek k proučevanju ekonomskih vidikov revolucije v obdobju NOB. PNZ, XXVII, 1987, št. 1–2, str. 138.

³ UL DFJ, 3–47/9. 2. 1945.

tev,⁴ je pogojevalo sprejem zakonskega ukrepa, s katerim so ta posestva postala državna. Odlok Predsedstva AVNOJ je v resnici prvi ukrep nove državne oblasti na področju agrarne politike. Njegov praktični učinek je bil tak, da so bile izvedene velike spremembe prav na področju zemljiško-lastniških odnosov. Ni pa še to bila agrarna reforma, marveč le njen del. Šlo je predvsem za del agrarne reforme, za zaplembo kot način ustvarjanja zemljiškega sklada. Agrarna reforma ni bila v odloku niti omenjena. V resnici je šlo za nacionalizacijo zemlje. Državno in partijsko vodstvo nove Jugoslavije je imelo že tedaj, ko je sprejemalo odlok o zaplembi nemške imovine, v načrtu izvajanje agrarne reforme. Vendar je v ukrepu poddržavljanja vse nemške imovine videlo začetek širšega procesa v smeri nacionalizacije. Tedaj, ko so odlok sprejemali, je bila največji materialni izraz nemške imovine, ki je postala po odloku državna nemška zemlja v Vojvodini. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je imelo agrarno reformo in njeno izvedbo nedvomno pred očmi ves čas narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Ker razprava na seji Predsedstva Avnoja, na kateri so ta odlok sprejeli, ni ohranjena,⁵ ni znano, ali niso morda – kljub vsemu – ob snovanju odloka bolj jasno govorili tudi o vprašanih agrarne reforme oziroma o potrebnih zemljiških virih zanjo. V resnici je bil odlok sprejet predvsem s tem namenom, saj je materialni vidik nemških posesti v Vojvodini nedvomno predstavljal dobrodošel povod za sprejem odloka o zaplembi nemške imovine.

Na to je med drugim opozoril Moša Pijade v pismu, ki ga je pisal iz Moskve 13. oktobra 1944, Titu. To dopušča možnost, da je bil sprejem odloka Predsedstva Avnoja z dne 21. novembra 1944 o zaplembi nemške imovine v posredni zvezi s stališči Kremlja. Moša Pijade je v pismu – v njem naj bi bilo sploh prvič govora o izgonu Nemcev, pa tudi Madžarov iz Jugoslavije oziroma tedaj konkretno iz Vojvodine – zapisal da bi z izgonom dobili »ogromno potrebnih stvari za naše kmete«. V mislih je verjetno imel že ustvarjanje zemljiškega sklada, potrebnega za izvajanje agrarne reforme. Menil je še, da je treba z izganjanjem Nemcev in Madžarov začeti takoj, računajoč z zaplembo njihovega žita. Pijade je imel pred očmi tudi ekonomske učinke izгона oziroma zaplembe imovine Nemcev in Madžarov.⁶

Dejstvo, da je v Vojvodini živelo toliko Nemcev, ki so se po osvoboditvi tega ozemlja, jeseni leta 1944, umaknili hkrati z nemško vojsko, navaja na možnost, da je bil sprejem odloka Predsedstva Avnoja pogojen s stanjem zemljiške posesti

⁴ Večina nemškega prebivalstva, ki ga je zajel avnojski odlok o zaplembi nemške imovine, je živel v Vojvodini. Od 499.969 Nemcev, kolikor jih je bilo v Jugoslaviji po popisu prebivalstva leta 1931 (po kriteriju materinega jezika), jih je bilo v Vojvodini (Bačka, Baranja, Srem) 342.853. Kar 84 % v Vojvodini živelih Nemcev je živel v podeželskih občinah, 65 % na vasi, 30 % naseljenih v mestih pa je živel od dohodkov iz kmetijstva. Biber, Nacizem in Nemci, str. 19.

⁵ Na isti seji je Predsedstvo Avnoja sprejelo tudi odlok o amnestiji. Za ta odlok je ohranjena obrazložitev, ki jo je v imenu NKOJ podal Tito, pa tudi razprava, medtem ko glede odloka o zaplembi ni ohranjena niti utemeljitev niti razprava. Zakonodavni rad Predsedništva AVNOJ-a i Predsedništva narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944 – 27. oktobra 1945), po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Prezidijum narodne skupštine FNRJ, Beograd 1951 (dalje navajam: Zakonodavni rad P. AVNOJ-a i P. PNS), str. 17–20.

⁶ Navajam po Branko Petranović – Sava Dautović: Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941–1945). Narodna knjiga – Naučna knjiga, Beograd 1988, str. 289.

v Vojvodini. Veliko zemljiške posesti je z odhodom nemškega prebivalstva ostalo prazne, kar je narekovalo zakonsko ureditev vprašanja razpolaganja in upravljanja s temi posestvi. Stanje nastalo z odhodom nemškega prebivalstva oziroma s tem, da so bila za ostale organizirana delovna taborišča,⁷ je torej pomenilo dobrodošel povod za uzakonitev zaplembe na nacionalni osnovi. Čeprav se je državno in partijsko vodstvo zavestno odločilo, da do končne osvoboditve celotnega državnega ozemlja ne bo radikalnih sprememb na področju zemljiško-posestnih odnosov, pa prav materialni učinek avnojskega odloka na področju le-teh kaže nasprotno. Učinek zakonskega ukrepa, po katerem je nemška imovina postala last države, je bil najbolj viden prav na področju spreminjanja zemljiško-posestnih odnosov. Zaplenjena zemlja je bila praktično nacionalizirana v korist države. Z odlokom Predsedstva Avnoja o prehodu nemške imovine v roke države so bile v praksi izvedene obširne spremembe v zemljiško-posestnih odnosih. Lastnik zaplenjene zemlje je postala država, z zemljo pa je upravljala DUND. Zemlja nemškega porekla je bila v resnici nacionalizirana oziroma podržavljena. Zaplenjena zemlja je tako postala splošna ljudska imovina pod upravo države. S tem je bil ustvarjen velik državni zemljiški sklad, ki je – konkretno za Vojvodino, kjer ga je bilo mogoče oziroma potrebno obdelovati – bil izkoriščen že pomladi leta 1945. Obdelava je bila skupna, organizirala in vodila jo je Komisija za setev Vojvodine preko uprav ljudskih kmetijskih posesti ali krajevnih kmetijskih komisij.⁸

Čeprav je šlo pri odloku Predsedstva Avnoj v veliki meri za spremembe v zemljiško-posestnih odnosih, ki so bili storjeni v korist države, tega vseeno še ni mogoče označiti kot agrarno reformo. Bil je le prvi uradni korak nove oblasti v tej smeri, ki se je kazal v posledici – v prehodu velikih zemljiških kompleksov v roke države, s čimer je ta zagotovila pričakovani agrarni reformi bistven delež

Tabela 5: Zaplenjena zemlja po federalnih enotah na osnovi odloka P. Avnoj z dne 21. 11. 1944

Federalne enote	Število posestev	%	Površina posestev	%
BiH	3523	3,4	12733	2,8
Črna gora	–	–	–	–
Hrvaška	20457	20,9	120977	19,0
Makedonija	–	–	–	–
Slovenija	5704	5,8	114780	18,0
Srbija + Kosovo	1	0,0	193	0,0
Vojvodina*	68035	69,6	389256	61,0
FLRJ	97720	100	637939	100

* Zaradi pomena Vojvodine pri agrarni reformi izvzeta iz okvira Srbije

Vir: Gačeša, Agrarna reforma, str. 362 – tabela I.

⁷ Branko Petranović: Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove. Institut za savremenu istoriju, Beograd 1969 (dalje navajam: Petranović, Politička i ekonomska osnova), str. 236.

⁸ Nikola L. Gačeša: Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948. Matica srpska, Novi Sad 1984 (dalje navajam: Gačeša, Agrarna reforma), str. 79.

zemlje, potrebne za njeno izvajanje. Zaradi tega je zato mogoče v odloku Predsedstva Avnoja videti izraz agrarne reforme, predvsem glede na obseg zemljiške posesti, ki je postala državna. Po avnojskem odloku je prešlo v državno lastnino v vsej državi 97.720 posesti nemškega izvora s 637.939 ha površine, od tega je samo v Vojvodini prešlo v državne roke 68.035 posesti s površino 389.256 ha, kar je pomenilo 61 % vse zemljiške posesti (69,6 % po številu zaplenjenih posestev), ki je na osnovi odloka postala državna last.

V celotni Jugoslaviji je bilo na osnovi avnojskega odloka nacionalizirane 38,7 % zemlje. Ta je bila vključena v zemljiški sklad agrarne reforme. Domala vsa zaplenjena zemlja (98 %) je bila v predelih, ki so pred letom 1918 pripadali habsburški monarhiji.⁹

2. Agrarna reforma v zamislih državno-partijskega vodstva pomladi 1945

Državno in partijsko vodstvo se je s približevanjem konca vojne, ko so na jugovzhodu države začeli živeti bolj ali manj na 'mirnodobski' način, znašlo med drugim tudi pred reševanjem agrarnega vprašanja. Osnovni način tega je bila agrarna reforma. Pojavljalo se je vprašanje, kako jo zasnovati in izvesti. Dilema je bila, kaj narediti z velikim zemljiškim skladom, ki je na osnovi odloka Predsedstva Avnoja postal del državne lastnine. Zaplenjena zemljiška posest nemškega porekla je bila dejansko nacionalizirana, vprašanje pa je bilo, kaj naj državna oblast s to zemljo stori. Ali naj jo 'de iure' nacionalizira po zgledu Dekreta o zemlji iz Oktobrske revolucije v Rusiji ali naj ta zemlja služi za razdeljevanje kmetovalcem v privatno lastnino.

Agrarno vprašanje in način njegovega razreševanja z agrarno reformo sta bili za državno-partijsko vodstvo v Jugoslaviji ob koncu 2. svetovne vojne tisti točki, v katerih se je skrival močan ideološko-politični naboj. V resnici je šlo za bistveno vprašanje usmeritve nadaljnega razvoja revolucionarnih pridobitev, priborjenih v narodnoosvobodilnem boju. Razreševanje agrarnega vprašanja kot bistvenega za agrarno deželo, kot je bila Jugoslavija, je zato prišlo v načrt in v izvedbo nove oblasti.

Bistveno vprašanje pri nadaljnjih korakih v revoluciji je bilo reševanje agrarnega in kmečkega vprašanja, kar je bilo za Jugoslavijo kot izrazito kmečko državo odločilnega pomena. Šlo je za vprašanje, kako izvesti lastninske spremembe v kmetijstvu, in za položaj individualnega kmetijskega pridelovalca oziroma njegove zemljiške lastnine; ali bo ostal lastnik zemlje ali bo šel razvoj v smeri zanikanja privatne zemljiške lastnine. Šlo je tudi za širše vprašanje: na eni strani je zadevalo v razumevanje marksistične teorije o lastnini ter vlogi in položaju malih kmetijskih pridelovalcev in njihovih posestev, na drugi pa je šlo za sprejemanje stalinistične dogme o nedopustnosti privatne lastnine nad zemljo.

V jugoslovanskem partijskem vodstvu, ki je bilo snovalec vseh političnih odločitev in opredelitev, se je pomladi, še pred uradnim koncem vojne in mesec

⁹ Gaćeša, Agrarna reforma, str. 78, 362 – tabela I.

in pol po njej, vodila idejna bitka o načelih razreševanja agrarnega in kmečkega vprašanja. Ta ‚bitka‘ ni bila vodena na sejah in ni prišla v zapisnike sestankov Politbiroja jugoslovanske Partije. Izgleda, da so člani tega partijskega organa, posredno pa tudi države, imeli različne poglede na zasnovo rešitve agrarne reforme, zlasti kar zadeva podeljevanje zemlje.

Pogoji za jasnejše napovedi v zvezi z razreševanjem agrarne problematike so bili ustvarjeni z razreševanjem osnovnih političnih zadev, ki so bile za novo, revolucionarno oblast bistvenega pomena – formiranje enotne vlade. Sestavljena je bila 7. marca 1945, dva dni kasneje je podala svojo programsko izjavo in v njej opredelila svoja načela in prvenstvene naloge. V gospodarskem in socialnem programu je napovedala tudi razreševanje agrarne reforme in kolonizacije, in to tako, »da bi siromašni sloji dobili *na uživanje* (podčrtal Z. Č.) zemljo s potrebnim inventarjem«. ¹⁰ Napovedala je tudi reševanje problema dolgov kmetov in obrtnikov. S tem je bila agrarna reforma in z njo povezana kolonizacija aktualizirana in tudi uradno napovedana.

V deklaraciji je bilo povedano, kdo bo dobil zemljo in na kakšen način. Jasno je bilo rečeno, da bo zemlja razdeljevana glede na socialno stanje poljedeljskega prebivalstva, pomembnejše pri tej napovedi agrarne reforme pa je bilo to, da naj bi ti dobili zemljo v užitek in ne v lastnino. Začasna vlada se je torej v svoji izjavi s tem izrekla za načelo nacionalizacije zemlje. Na ta način se Začasna vlada DFJ glede agrarne reforme ni bistveno odmaknila na eni strani od predvojne jugoslovanske agrarne reforme, na drugi pa tudi ne od rusko-sovjetskega modela Oktobrske revolucije. ¹¹ V resnici se je opredelila prav za ta do tedaj edini znan način izvedbe agrarne reforme v pogojih socialistične revolucije.

Deset dni po objavi Deklaracije Začasne vlade DFJ je o agrarni reformi na beograjskem radiu spregovoril Moša Pijade, kar je potrjevalo dejstvo, da je ta predstavljala državno-partijskemu vodstvu eno ključnih vprašanj pri prehodu iz politične v ekonomsko fazo revolucije. V predavanju je Pijade izhajal iz dejstva, da so v državi kmetje predstavljali največji delež prebivalstva in da so prispevali za osvoboditev največje človeške ter materialne žrtve, »zato morajo tudi obveze ljudske države do siromašnega in srednjega kmeta biti največje.« Govoril je o skladu agrarne reforme, pri čemer je mislil na zemljo, ki je postala državna na osnovi zaplembe oziroma je ostala zapuščena zaradi izganjanja prebivalstva z nje. Napovedal je tudi, da bo v sklad agrarne reforme prešla še zemlja, ki je postala last bank in oderuhov na podlagi zadolževanja kmetov. S tem je razširil vir agrarnega sklada za novo kategorijo, pri čemer pa ni pojasnil, na kakšen način oziroma na kateri zakonski osnovi bo zemlja v lasti bank in oderuhov postala del državne lastnine. Glede dodeljevanja zemlje je imel v mislih dvojni način, ki naj bi bil različen glede na krajevne in druge pogoje. Del zemlje naj bi odstopili kmetom brezplačno v polno lastnino, del zemlje, ki je bila državna lastnina, pa naj bi bil prav tako brezplačno odstopili v večni užitek. To je pomenilo, da bi

¹⁰ Slobodan Nešović: Stvaranje nove Jugoslavije, str. 566.

¹¹ Z Dekretom o zemlji, sprejetim na zasedanju II. vseruskega kongresa sovjetov 8. novembra (25. oktobra) 1917, je bila vsa zemlja nacionalizirana in je postala vseljudska imovina, ki pa je bila dana *v uživanje* vsem, ki jo obdelujejo. V. I. Lenin: Izbrana dela, III. Cankarjeva založba, Ljubljana 1949, str. 300–305.

tisti, ki bi dobil zemljo na tak način, sicer na tej zemlji gospodaril, ne bi pa bil lastnik in je ne bi smel prodati, niti mu je nihče ne bi smel vzeti. Lastnik zemlje bi bila še vedno država. To slednje je imelo zaščitni namen, da ne bi moglo prihajati do pojavov oderuštva in zadolževanja zemlje ter prehajanja iz rok kmeta obdelovalca v roke oderuha ali banke, kot se je to dogajalo pred vojno. Pijade je del nacionalizirane zemlje v večjih kompleksih namenil v večno uživanje kmečkim družinam za skupno, združeno obdelovanje. To je utemeljil z obstoječo prakso ali z vojnimi pogoji, ki so zahtevali skupne napore, da bi se obdelali deli svobodnega zemljišča. Pijade se je posredno zavzemal za skupno lastnino nad zemljo in skupno obdelavo. Pojasnil je tudi, komu bodo zemljo dodeljevali. Prvenstvo je dal tistim brez zemlje, med temi pa tistim, ki so »na bojnem polju prelivali kri«. Opozoril pa je, da agrarne reforme in kolonizacije ne bo mogoče izvajati, dokler ne bo popolnoma osvobojena celotna država.¹²

Pri tem predavanju je pomembno dvoje; prvič: nekdo iz ožjega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja oziroma komunistične partije je konkretno spregovoril o agrarni reformi; drugič: razložil je njeno zasnovo. Napovedal je dvojno merilo glede dodeljevanja zemlje. S tem da je predvidel možnost dodeljevanja zemlje kmetom v polno privatno last, je napravil korak dalje od tistega načina, kakršnega je predstavila v svoji programski izjavi Začasna vlada. Kriterija, po katerem naj bi se zemlja enim dodeljevala v trajno in polno last, drugim pa v večni užitek Pijade ni pojasnil.

Vse to kaže, da pomladi 1945 zasnova agrarne reforme in kolonizacije še ni bila povsem jasna in razdelana ter da gre pri tej Pijadejevi zamisli nedvomno za teoretični koncept brez presedana in nepreveren v praksi; prav zato ga partijsko in državno vodstvo DFJ ni obravnavalo kot enega možnih načinov za reševanje agrarnega problema.¹³ Moša Pijade se je v svoji razlagi zasnove agrarne reforme vsekakor držal marksistične teorije, pa tudi prakse nacionalizacije zemlje iz Oktobrske revolucije. Pri tem Pijadejevem predavanju o agrarni reformi je vprašanje, ali je šlo za njegov samostojen nastop ali za mnenje, izdelano v vodstvu države in partije. Potrditev za to v arhivskem gradivu ni, čeprav je verjetno, da so o tej problematiki razpravljali v ožjem krogu partijskega vodstva, saj je bilo jasno, da bo ustrezno zasnovana in izvedena agrarna reforma eden ključnih politično-ekonomskih ukrepov nove državne oblasti pri njenem utrjevanju. Pijadejevo predavanje je verjetno bilo plod razmišljanj v partijskem vodstvu o zasnovi agrarne reforme in načinih ter možnostih razdeljevanja zemlje. Nastop na radiu je bil v neposredni zvezi s sejo najožjega in najvišjega partijskega vodstva in tudi državnega vrha. V svojem radijskem predavanju o agrarni reformi je Moša Pijade omenjal razmere na vasi v Srbiji ter pri tem zanikal, da je Srbija dežela »srečnega gospodarstva«, kar naj bi veljalo pred vojno. Politbiro CK KPJ je namreč na seji sredi marca razpravljal o političnem razporejenju med srbskimi kmeti. Po mnenju Edvarda Kardelja so imeli ti politično rezerviran odnos do nove oblasti, Tito pa je poudaril »nujnost približevanja srbskim kmetom«.¹⁴

¹² Moša Pijade: Izbrani spisi, tom 1, knjiga 3. Beograd 1965, str. 230; Borba, 21. 3. 1945, 71.

¹³ Gačeša, Agrarna reforma, str. 98.

¹⁴ Arhiv Jugoslavije (AJ), arhiv CK SKJ, fond CK KPJ, 1945/ 137; zapisnik seje PB z dne 15. 3. 1945.

Namen Pijadejevega predavanja je bil politično propaganden; spadalo je med prizadevanja državnega oziroma partijskega vodstva, da utrdi svojo politično oblast na terenu in tedaj že osvobojenih predelih države z obljubljanjem razreševanja agrarnega vprašanja.

Konec marca 1945 so o agrarni reformi govorili tudi na seji Politbiroja CK KP Slovenije. Na tej seji so govorili o gospodarskih nalogah in ukrepih na tem področju ob prevzemu oblasti in v času po osvoboditvi. Med temi ukrepi so poleg agrarne reforme bili še progresivno obdavčenje ter stabilizacija gospodarstva, to je normalizacija gospodarskih razmer, predvsem poživitve trgovine in preskrbe ter industrijske proizvodnje.¹⁵ Kaj konkretno so rekli o agrarni reformi, o načelih in načinu izvajanja, ni znano, ker je zapisnik zapisan v 'telegrafskem' slogu le z navedbo, da je bila agrarna reforma na dnevnem redu seje. Vprašanje pa je, če so o agrarni reformi razpravljali v smislu tistega, kar je predstavil Moša Pijade, ali pa so imeli svoje poglede, ki so morda temeljili na izkušnjah iz poletja leta 1942. Vprašanje je tudi, v kolikšni meri so se pogledi slovenskega partijskega vodstva o tem vprašanju skladali s pogledi 'centralnega' vodstva. Seja je bila namreč neposredno po vrnitvi Borisa Kidriča iz Beograda, kjer je med drugim lahko izvedel tudi za bistvena vprašanja v zvezi z agrarno reformo. Na tej seji je Kidrič tudi napovedal bolj centralistične ukrepe zaradi smotrnosti in praktičnosti.

Pred to sejo Politbiroja slovenske Partije so se s kmečkim vprašanjem in njegovim reševanjem v času po vojni ukvarjali tudi v oblastnih organih slovenske države. V začetku marca 1945 so na seji načelnikov odsekov in predsednikov komisij pri Predsedstvu SNOS razpravljali o predavanju Edvarda Kardelja O današnjih poglavitnih nalogah zaledja, ki ga je imel sredi februarja po beograjskem radiu.¹⁶ Na seji je glavni ton razpravi dajal dr. Aleš Bebler, ki ji je prisostvoval kot član IO OF, torej kot član organa političnega vodstva slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Poudaril je, da so gospodarsko vprašanje in naloge, o katerih je govoril Kardelj, predvsem političnega značaja. Izpostavljeno je bilo tudi vprašanje v zvezi s kmeti in izoblikovana ocena, da sta mali in srednji kmet v veliki meri na nasprotni politični in vojaški strani in v domobrantskih vojaških formacijah, medtem ko veliki kmetje sodelujejo in podpirajo narodnoosvobodilni boj. Glede na takšno stanje se je postavilo vprašanje, kakšna bo nadaljnja politika nove oblasti do kmetov, ki sodelujejo s sovražnikom. Vzrok za takšno stanje je Bebler videl v zaostalosti kmetov. Glede velikih kmetov pa je menil, da bodo ti začeli po vojni vedno bolj prehajati v nevtralnost. Na seji so zato tudi izoblikovali mnenje, da je potrebno malega in srednjega kmeta pridobiti s pravilno politiko. Kot način takšne politike so predlagali, da bi jim dodeljevali zemljo, ki je postala državna na osnovi avnojskega odloka.¹⁷ S tem so se v resnici opredelili za agrarno reformo. Bili so za razdeljevanje nacionalizirane zemlje kmetom v lastnino. To pa je bilo bistveno drugačno stališče od tistega, ki ga je predstavila Začasna vlada v deklaraciji, pa tudi Moša Pijade v radijskem predavanju.

¹⁵ ARS I, fond CK KPS; zapisnik s seje CK KPS z dne 29. 3. 1945.

¹⁶ Edvard Kardelj: Pot nove Jugoslavije. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1946 (dalje navajam: Kardelj, Pot nove Jugoslavije), str. 102.

¹⁷ ARS II, 464/I.

O agrarnem vprašanju in načinu njegovega reševanja je bilo pomladi 1945 v vodstvenih organih nove države še precej govora. V teh se sicer neposredno niso dotikali vprašanja nacionalizacije zemlje oziroma njenega razdeljevanja v užitek ali v privatno lastnino, marveč so se ukvarjali s povsem praktičnim problemom. Ta pa je bil močno politično in nacionalno obarvan. Šlo je za agrarno vprašanje na Kosovu in Metohiji. V zvezi s to problematiko je Politbiro CK KPJ na seji v začetku aprila sploh prvič neposredno spregovoril o agrarni reformi, resda v zvezi z njenim izvajanjem na Kosovu in Metohiji.¹⁸ Nasploh je bilo vprašanje agrarne reforme in kolonizacije v mnogih točkah povezano prav z vprašanjem vračanja kolonistov iz obdobja med obema vojnama na Kosovo.¹⁹

V organih državne oblasti je bilo tedaj prisotno vprašanje agrarne reforme in z njo povezane kolonizacije. To potrjuje konec aprila 1945 v Ministrstvu za konstituanto izdelan Načrt navodil za organizacijo Ministrstva kolonizacije. V Načrtu sta bili opredeljeni dve vrsti kolonizacije: zvezna in tista, ki bo izvajana v mejah posamezne federalne enote. V tem dokumentu je pomembno, da je v njem dan načelen odgovor glede razmejitve pravic državne, centralne oblasti in oblasti po federalnih enotah v zvezi z agrarno reformo in kolonizacijo. Po mnenju Ministrstva za konstituanto naj bi zvezna oblast dajala samo glavna načela in smernice, medtem ko bi zakonodaja in izvajanje agrarne reforme bilo v domeni federalnih enot.²⁰

Naslednjo stopnjo razumevanja agrarne reforme predstavlja članek – predavanje Edvarda Kardelja Moč ljudskih množic iz srede maja 1945, torej iz časa, ko je že bilo osvobojeno celotno državno ozemlje. V tem obširnem predavanju po radiu Beograd, (objavljen je bil v Borbi, v začetku julija pa tudi v Ljudski pravici) je Kardelj v zvezi z vprašanjem zemlje in njene razdelitve zavzel stališče, da je zemljo potrebno razdeliti med kmete v trajno, popolno privatno last. Pojasnil je tudi, zakaj se je do tedaj zemlja dajala v užitek. Vzrok, ki ga je navedel, je bil ta, »ker so s tem hoteli preprečiti nepravilnosti v zvezi s prehitrim in nezadostno pripravljenim razdeljevanjem«.

Kardelj je videl v takšni zasnovi agrarne reforme, po kateri bi bila zemlja nacionalizirana in nato dajana v užitek, le nujno prehodno fazo, pogojeno s praktičnimi razlogi. Z osvoboditvijo celotnega državnega ozemlja pa je »že prišel čas, da se ta zemlja začne *deliti v popolno privatno last* (podčrtal Z. Č.) med kmete, ki jim je ta zemlja potrebna«. Kardelj je torej odklonil dodeljevanje zemlje v trajni užitek, ampak se je zavzel za dodeljevanje v last. Vzrok za takšno Kardeljevo stališče je iskati predvsem v njegovem vedenju o položaju in zgodovinskem razvoju slovenskega kmeta in posestnih odnosih pri nas. Ta je bil povsem različen od tistega v Rusiji ob revoluciji leta 1917, saj je kmet v Jugoslaviji, zlasti še v Sloveniji, kar je Kardelj dobro poznal, bil zemljiški lastnik že od zemljiške odveze, torej ni bilo mogoče uporabiti Leninovega ‚modela‘ za razreševanje agrarnega vprašanja. Predvsem pa je Kardelj gledal na razreševanje tega vpra-

¹⁸ AJ, fond CK KPJ, Politbiro III/ I; zapisnik s seje z dne 1. 4. 1945.

¹⁹ Petranović: Politička i ekonomska osnova, str. 401; Gačeša, Agrarna reforma, str. 162–163.

²⁰ AJ, Fond ustanova agrarne reforme in kolonizacije socialističkog perioda (signatura fonda 97), fasc. 1, a. j. 11 (dalje navajam: AJ, 97/1, 11).

šanja pragmatično glede na politični trenutek po koncu vojne, ko se je morala nova oblast pokazati v dobri luči tudi »na delu«. V agrarni reformi je Kardelj videl prvenstveno politični smisel, kajti menil je, da vsi ti ukrepi odkrivajo ljudstvu pravo demokratično bistvo ljudske oblasti. »Taki ukrepi dokazujejo našim delovnim množicam, da država kljub izredno težkim gospodarskim pogojem stori vse, kar le more, da zadovolji njih interese.«²¹

Kardelj je imel pred očmi politično razsežnost ekonomskega vprašanja, predvsem agrarnega in z njim povezanega kmečkega. Pri tem je videl v vprašanju zasebnega lastništva ali nelastništva nad zemljo enega bistvenih problemov, ki bi lahko imel politične posledice. V »kolektiviziranju«, ki ga je posebej omenil kot pojav, ki naj ne bi bil v skladu s tedanjimi hotenji oblasti, je mogoče razumeti ne le pravi pomen te beseda, ampak je bil to tudi drugi izraz za nacionalizacijo zemlje, ki bi se nato dajala v užitek. Kolektivizacijo in nacionalizacijo zemlje pa je Kardelj tedaj odklonil in se jasno zavzel za načelo privatne lastnine zemlje.

Nekaj dni pred predavanjem na beograjskem radiu je Kardelj govoril o agrarnem in kmečkem vprašanju tudi na ustanovnem kongresu KP Srbije. Pojasnil je, zakaj je komunistična partija zmagala; to je utemeljil z njeno pravilno politiko, ker je na osnovi narodnoosvobodilnega boja uspela pridobiti kmete in srednje sloje, kar po njegovih besedah za povojni čas ne bo dovolj. Novi, povojni čas je zahteval še druge vrednote, predvsem neposredno življenjsko pomembne, materialne. Zahteval je, da »tej zvezi delavcev in kmetov damo čim več ekonomske osnove«. (podčrtal Z. Č.)²² Na drugi strani je posebej opozoril, da ne gre prehitovati, saj so bili primeri, ko so »nekateri tovariši postavljali večje zahteve in perspektive za neko kolektiviziranje.« Omenil je za Vojvodino običajno prakso, da se je zemlja kmetom dajala v užitek in ne v lastnino. »Če bomo šli po tej poti, bomo zelo pogrešili,« je opozoril, kajti to pomeni nezadostno povezanost kmečkih množic s partijo.²³

Iz teh Kardeljevih nastopov v prvi polovici maja 1945 je mogoče razumeti, da je že tedaj videl agrarno reformo le kot razdelitev zemlje kmetom v privatno lastnino. To je bil že bistven odklon od sovjetskega vzorca, od nacionalizacije in nato socializacije zemlje. V začetku junija je v govoru v Mladenovcu, ko je obiskal Šumadijo, o agrarni reformi spregovoril tudi Tito. Povedal je, da je vprašanje agrarne reforme postalo aktualno; da načrtujejo zakon, ki bo verjetno dokončno obravnavan šele v ustavodajni skupščini. Obljubil je radikalno, popolno rešitev agrarnega vprašanja. O konkretnih rešitvah je rekel, da tega še ne more bolj pojasniti.²⁴ Vzrok za to je bil nabrž v tem, da ni želel prejudicirati tako pomembnega družbenega oziroma političnega problema že pred sklicanjem zasedanja Avnoja.²⁵

Kakšna je bila radikalna agrarna reforma, ki jo je omenil Tito, je dva dni

²¹ Kardelj, Pot nove Jugoslavije, str. 118–119.

²² Osnivački kongres KP Srbije, 8.–12. maja 1945. Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972, str. 85.

²³ Prav tam, str. 87.

²⁴ Josip Broz Tito: Govori i članci, knjiga I. Naprijed, Zagreb 1959 (dalje navajam: Tito, Govori i članci, I), str. 305.

²⁵ Gačeša, Agrarna reforma, str. 98.

kasneje brez vsake zadrege pojasnil Moša Pijade. V Borbi je predstavil osnovna načela agrarne reforme, kakršna so bila dva meseca kasneje uzakonjena. V tem prispevku Pijade ni zgolj pojasnjeval načel razdelitve, marveč tudi način ustvarjanja zemljiškega sklada, potrebnega za delitev. V nasprotju s svojo prejšnjo zasnovo, ki je vsebovala dvojnost glede dodeljevanja zemlje, se je Pijade v tem članku zavzel za brezplačno dajanje zemlje z mrtvim in živim inventarjem v popolno privatno lastnino. S tem je bilo tudi prvič uradno, iz vrst najvišjega državnega oziroma političnega vodstva, zapisano osnovno načelo agrarne reforme: »Zemljo ima lahko le tisti, ki jo obdeluje.« S tem načelom, ki je temeljilo na delovnem odnosu do lastništva nad zemljo, je posredno napovedal razlastitev zemljiške lastnine. O tem, koliko komu razlastiti in koliko mu pustiti, je ostal Pijade nedoločen. To vprašanje naj bi reševali odvisno od krajevnih oziroma pokrajinskih ali republiških pogojev.

Ko je napovedal razlaščenje zemljiške lastnine, je storil korak naprej, saj je bilo do tedaj govora le o zaplenjeni oziroma podržavljeni zemljiški lastnini – kot tisti, ki se bo delila kmetom. V tem članku pa se je Pijade opredelil za ukinitvev vsake posesti, ki je temeljila na delu najete delovne sile.²⁶

Odnos nove oblasti do kmeta oziroma do njegove zemljiške lastnine je Moša Pijade opredelil po načelu delovnega odnosa do zemlje kot proizvodjalnega sredstva. Pijade je s tem že nakazal opredelitev oblasti do različnih socialnih skupin zemljiških lastnikov, čeprav je ostal nejasen glede kriterijev, kdo je siromašen in kdo srednji kmet. Vsekakor je v tem članku že napovedal proces razredne diferenciacije na vasi.

Načela agrarne reforme, izražena v Pijadejevem članku, so bila najbrž tudi plod dela komisije, ki jo je za pripravo »projekta za rešitev agrarne reforme« imenoval Politbiro CK KPJ na svojem sestanku 11. junija 1945. Na čelu te komisije je bil Moša Pijade.²⁷ Na delo te komisije se je najbrž skliceval Tito, ko je v Mladenovcu množici povedal, da »projekti zakona nastajajo«.

S tem je bil razvoj zasnov načel agrarne reforme zaključen. Vzpostavljeni sta bili dve osnovni načeli: na eni strani, komu se bo zemlja vzela in zakaj, na drugi pa, kdo bo zemljo dobil in na kak način. S tem je bil napravljen bistven korak od sovjetske teorije in prakse, ki so jo kot edini možni način reševanja agrarnega vprašanja tudi v Jugoslaviji svetovali oziroma vsiljevali sovjetski svetovalci.²⁸

Opredelitev za načela agrarne reforme, kakršna je predstavil Moša Pijade v Borbi, je doživelo v jugoslovanski javnosti edini javni odmev pri najvišjih predstavnikih katoliške cerkve. Nadškof Alojzij Stepinac je 10. julija v imenu predsedstva škofovske konference poslal predsedstvu Avnoja pismo in v njem ugovarjal napovedenemu razlaščenju, še preden je bilo o tem sploh kaj več znana. Predvsem ni bilo znano, kolikšen bo zemljiški maksimum. Katoliška cerkev je na napoved agrarne reforme reagirala na osnovi »govorov odgovornih državnikov« in pisanja dnevnega tiska, kot je zapisal Stepinac v svojem pismu. To pa

²⁶ Borba, 26. 6. 1945, št. 148.

²⁷ AJ, fond CK KPJ, Politbiro III/1, A; zapisnik seje z dne 11. 6. 1945.

²⁸ Leo Mates: Medunarodni odnosi socialističke Jugoslavije. Nolit, Beograd 1976, str. 98.

je bil Titov nastop v Mladenovcu in Pijadejev članek v Borbi, na katerega se je Stepinac v pismu skliceval in ga tudi citiral. Na tej osnovi je sklepal, da »stojimo neposredno pred radikalno izvedbo agrarne reforme«. Skliceval se je na Titovo ustno izjavo njemu v začetku junija, ko sta se srečala v Zagrebu, da se bodo vsa vprašanja odnosov države in cerkve reševala sporazumno.²⁹ V imenu katoliške cerkve je zato zahteval, da se pri izvajanju nove agrarne reforme ne bo posegalo v cerkvene nepremičnine, to je v zemljiško posest, ker je, kot je trdil, ta potrebna za vzdrževanje cerkve. Na koncu pisma je vprašal, če ne bo radikalna agrarna reforma, »kakršna je načeta po g. predsedniku Zakonodajnega odbora AVNOJ« (Moša Pijade – op. Z. Č.), pomenila odkritega sovražnega dejanja države proti milijonom katoliških vernikov, ker bi to pomenilo osiromašenje cerkve in prenos njenega vzdrževanja na breme vernikov. To je izenačil z odkritim preganjanjem cerkve, zato je izrazil upanje, da bo vprašanje agrarne reforme rešeno sporazumno glede – na potrebe cerkve in države.³⁰

Ko so bila načela agrarne reforme izoblikovana in znana ter je prišel prvi in izgleda tudi edini uradni ugovor, je bilo odprto vprašanje uzakonitve tega ukrepa. To je bilo na eni strani vprašanje: kdo bo to uzakonil, na drugi pa priprava samega zakonskega predloga. Kar se tiče prve dileme, je bilo to povezano s Titovo izjavo v govoru v Mladenovcu, ko je sprejem zakona o agrarni reformi vezal na zasedanje Konstituante, medtem ko je bil Moša Pijade za datumsko bližji oziroma za hitrejši sprejem zakona. V tem je videl eno prvenstvenih političnih in socialnih nalog državne oblasti, za kar je bil po njegovem mnenju vzrok v ‚lakoti‘ kmetov po zemlji. Časovno najbližje se je to lahko zgodilo na zasedanju najvišjega zakonodajnega organa – Avnoja, ki se je moral sestati še pred volitvami v Konstituanto.

3. Uzakonitev agrarne reforme in kolonizacije

Sprejem zakona o agrarni reformi so začeli pripravljati za zasedanje Avnoja oziroma Začasne ljudske skupščine, ki naj bi se po prvih predvidevanjih sestala že konec julija 1945.³¹ Projekt zakona o agrarni reformi in kolonizaciji so pripravili

²⁹ Rad zakonodavnih odbora Predsedništva AVNOJ i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ (3. aprila – 25. oktobra 1945), po stenografskim beleškama i drugih izvorima. Prezidium Narodne skupštine FNRJ, Beograd 1952 (dalje navajam: Rad zakonodavnih odbora P.AVNOJ i P. PNS DFJ), str. 661. Branko Petranović: Aktivnosti rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 – septembar 1946). Istorija XX. veka, zbornik radova II, Beograd 1963 (dalje navajam: Petranović, Aktivnosti rimokatoličkog klera), str. 227–278.

³⁰ Rad zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNS DFJ, str. 663, 664. Glede sporazumnega reševanja vprašanj, ki so se tikala cerkve in države, kar je po mnenju Stepinca bila tudi izvedba agrarne reforme, je potrebno opozoriti na Stepinčevo razumevanje oz. interpretacijo tega odnosa. Stepinac je namreč s tem mislil na neposredni odnos med Sveto stolico (Vatikanom) in jugoslovansko državo. (Petranović, Aktivnost rimokatoličkog klera, 279). Tudi agrarna reforma, ki bi zadevala v cerkveno imovino, naj bi se torej reševala na meddržavniški ravni med Vatikanom in DFJ. Na tak našin je bodoča agrarna reforma dobila tudi zunanjepolitično obeležje.

³¹ III. zasedanje Avnoja se je začelo 7. avgusta 1945 in je trajalo do 10. avgusta, ko se je Avnoj preimenoval v Začasno ljudsko skupščino. Ta je zasedala do 26. avgusta. Na zasedanju

Moša Pijade, predsednik Zakonodajnega odbora Avnoja in predsednik partijske komisije za pripravo načel agrarne reforme, Vaso Čubrilović, minister kmetijstva, in Sreten Vukosavljević, minister za kolonizacijo v Začasni vladi DFJ, ter pomočniki obeh ministrov.³² Osnova, na kateri so gradili zakonske stilizacije, je predstavljal »projekt za rešitev agrarne reforme«, o katerem je razpravljala partijska komisija, kar pomeni, da so bila temeljna načela agrarne reforme rezultat partijskih opredelitev. Državni oblastni in upravni organi o agrarni reformi niso razpravljali do razprave v Zakonodajnem odboru Začasne ljudske skupščine. V tem času vlada ni imela sej, sestala se je ponovno po treh mesecih, tik pred začetkom III. zasedanja Avnoja, ko so bili predstavljeni zakonski projekti, ki naj bi jih zakonodajno telo na zasedanju sprejelo. Zakonodajni odbor Začasne ljudske skupščine je prvič obravnaval predlog zakona o agrarni reformi in kolonizaciji na seji 11. avgusta 1945, ko je bila sploh prva seja, na kateri se je ta odbor ukvarjal z vsebino, kajti dan pred tem so ga formalno konstituirali. Predlog zakona o agrarni reformi in kolonizaciji je bil prvi zakonski predlog, ki so ga skupščinskem zakonodajnem odboru obravnavali. To kaže na pomen, ki so ga dajali temu zakonu oziroma na težo problematike, ki naj bi jo s tem zakonom razreševali. Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji je bil tudi v skupščini sprejet med prvimi, saj so bili pred njim sprejeti le takšni zakoni, katerih vsebina je bila v zvezi z dograditvijo državnega sistema, kot je bil zakon o ustavodajni skupščini in zakon o volitvah poslancev v to skupščino. To vse kaže na pomen, ki sta ga imeli za oblast agrarna reforma in kolonizacija.

Državno in partijsko vodstvo je v agrarni reformi videlo predvsem ukrep s političnim namenom. V njem so videli način za reševanje kmečkega vprašanja, kar je pomenilo način približevanja oblasti kmečkemu prebivalstvu. Agrarna reforma je bila sredstvo za vzpostavljanje političnega zavezništva in sodelovanja »proletarske oblasti« s kmeti, kar je bilo bistvenega pomena za nadaljnji razvoj novega družbeno-političnega in ekonomskega sistema v smeri socializma. Sprejemanje zakona o agrarni reformi v Začasni ljudski skupščini je pokazalo, da je šlo pri tem predvsem za ukrep s političnim značajem in namenom. Kljub temu je predstavljalo sprejemanje zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v tej skupščini določeno izjemo, saj je skupščina sprejela predvsem ‚paket‘ političnih zakonov v zvezi z volitvami v ustavodajno skupščino. Agrarna reforma je to presejala, kajti bila je edini sprejeti ukrep, ki je posegal na družbeno-ekonomsko področje, čeprav s političnim namenom. Glede na to je imel sprejem zakona o agrarni reformi in kolonizaciji na nek način takšen značaj in namen, kot ga je imel v Oktobrski revoluciji Dekret o zemlji. Bil je sprejet s podobnim, če ne kar istim ciljem, ki je bil bolj politične kot ekonomske narave.

Kot o vseh zakonih, ki jih je sprejela Začasna ljudska skupščina, je tudi razprava o agrarni reformi potekala najprej v Zakonodajnem odboru. Razprava o predlogu zakona je v Zakonodajnem odboru pokazala na dva pola glede razu-

Avnoja oz. ZLS je bilo 318 ‚poslancev‘ izvoljenih v Avnoj in 107 tistih, ki so bili vanj vključeni na podlagi predlogov zavezniške konference v Jalti. Glej v *Rajko Kuzmanović: Privremena narodna skupština DFJ – od AVNOJ-a do konstituyente*. Savremena administracija, Beograd 1981.

³² Gaćeša, Agrarna reforma, str. 109.

mevanja agrarne reforme oziroma njenega namena. Na eni strani so bili uradni predlagatelji (Pijade, Čubrilović, Vukosavljević) in ‚avnojski‘ poslanci, na drugi pa predstavniki tako imenovane meščanske opozicije, kooptirani v Avnoj, kot poslanci skupščine izvoljene leta 1938 iz vrst predvojnih političnih strank, ki niso sodelovali z okupatorjem.

Razprave so pokazale na dvojna merila oziroma razumevanje agrarne reforme, zlasti še njenih posledic. Tako so ‚avnojski‘ poslanci poudarjali politični pomen agrarne reforme, medtem ko so v skupščino kooptirani poslanci imeli pred očmi tudi ekonomske razsežnosti tega ukrepa, predvsem pa njegove ekonomske posledice. V agrarni reformi so videli sicer potreben ukrep, priznavali so mu tudi določen politični pomen, hkrati pa so prav zaradi tega opozarjali na nekatere slabosti in predvideli posledice, ki se bodo pokazale na ekonomskem področju. Tega ‚avnojski‘ poslanci niso priznavali, saj so videli v agrarni reformi politično-ekonomski ukrep s poudarjenim razrednim razlogom. S tako zasnovano agrarno reformo naj bi bilo po njihovem mnenju v načelu razrešeno agrarno in kmečko vprašanje v Jugoslaviji.

V razpravi so bili jasno izpostavljeni razlogi, zakaj je agrarna reforma nujna, in kakšen je njen namen. Iz besed Moše Pijadeja in Vase Čubrilovića je mogoče razumeti politični namen, namreč »da mora ljudska oblast, takšna kot je naša, rešiti takšno vprašanje, ki se tiče velikanskega števila prebivalstva – kmetov« ter da se »oddolžimo kmetom« za požrtvovalnost in velike žrtve v NOB.³³ Pijade je sprejem zakona utemeljeval tudi z »dolgom kmečki revščini«,³⁴ torej je agrarno reformo ocenil kot socialno dejanje in tudi kot politično potezo ljudske oblasti. Čubrilović je posredno navedel kot vzrok agrarne reforme tudi ekonomske razloge, kot je prenaseljenost zemlje in nepravilna razdelitev zemljiških posesti oziroma velike razlike med kmetijskimi posestniki. Kot tretji razlog je navedel obstoj velikega deleža zemlje, ki je nastal na osnovi odloka Predsedstva Avnoja z dne 21. novembra 1944 z zaplembo nemške imovine.

Na drugi strani so bili poslanci, ki so to postali z razširitvijo Avnoja, do predlaganega načina agrarne reforme bolj zadržani. Menili so, da je naloga Začasne skupščine sprejeti zakone, ki bodo omogočili volitve v Konstituantno. Po besedah Dragića Joksimovića, predsednika demokratskega kluba, ni imela Začasna ljudska skupščina nobenih drugih nalog, kot da sprejme zakonodajo v zvezi s sporazumom Tito-Šubašić in s krimsko konferenco³⁵ Načeloma so se z agrarno reformo sicer strinjali, niso pa bili za radikalnost, zlasti glede razlaščenja. Med najodločnejšimi nasprotniki predlagane agrarne reforme je bil Milan Grol, podpredsednik začasne vlade in prvak sbških demokratov, ki se je zavzel za ekonomsko načelo agrarne reforme in ne za politično. Zanj naglica, s katero se je po njegovem mnenju zakon sprejemal, ni bila združljiva z učinkovitostjo ukrepa. Bil je proti drobitvi posesti, ker bi se po njegovem s tem uničila njihova gospodarska učinkovitost. Prvenstvo je dajal posesti, gospodarski enoti in njeni gospodarski učinkovitosti, ne pa socialni in politični noti, zato je bilo njegovo

³³ Rad zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNS DFJ, str. 253.

³⁴ Prav tam, str. 255.

³⁵ Rad Zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNS, str. 465.

stališče »ne izhajati od interesentov (agrarnih – op. Z. Č.), ampak od samega objekta.«³⁶ Drugi predstavniki tako imenovane meščanske opozicije v Začasni ljudski skupščini agrarni reformi niso tako ostro nasprotovali, bili pa so mnenja, da se zaradi njenega značaja in pomena ne bi smela sprejemati tako na hitro. Dragoljub Jovanović, vodja levega krila Saveza zemljičarstva oziroma tako imenovane Zemljičarske stranke, je bil za sprejem zakona o agrarni reformi, a je opozarjal na nujnost počasnega in temeljitega dela pri njenem izvajanju.³⁷

Poseben pogled na agrarno reformo, v določenih točkah podoben Grolovemu, je izpričal v svoji razpravi Aleksa Tomić, poslanec iz vrst Republikanske demokratske stranke. V agrarni reformi je videl način, kako odpraviti, po njegovem mnenju, eno od »družbenih bolezni«. Vzrok zanjo je videl v lastniškem odnosu oziroma v veleposestvih, v katerih je spoznaval »leglo zla« za obubožanje kmečkega prebivalstva in vzrok njegovega izseljevanja z zemlje. Trdil je, da »izseljevanje raste s kvadraturu velikega posestva.« Iz istega razloga je nasprotoval tudi ustvarjanju velikih državnih kombinatov. Zavzel se je za mala posestva in njihovo povezovanje z industrijo. Rešitev agrarnega vprašanja je videl na eni strani v policentričnem razvoju gospodarstva, na drugi pa v razvoju takšne industrije, ki bi bila vezana na kmetijstvo kot svoj surovinski vir. Predelovalna, predvsem prehrabena industrija naj bi torej bila dopolnilo kmetijstva. Spraševal se je, zakaj bi kmetje prodajali žito, če lahko moko ali kar testenine in podobne proizvode sami proizvajajo v tovarnah. Kot način proizvodnje v teh tovarnah je predlagal, da bi v njih delali kmetje sami, potem ko bi opravili svoje delo na polju. Na ta način bi okrepili svoje gospodarstvo. Takšno sožitje med agrarno in neagrarno proizvodnjo mu je predstavljalo vzor. Kot primer je navedel Slovenijo, kjer naj bi »domača obrt«, to je dopolnilno delo kmetovalcev, pocenila proizvodnjo cele vrste blaga široke potrošnje.

V tem je videl še eno dobro potezo: kmet bi bil vezan na svojo zemljo, ker se mu ne bi bilo potrebno več izseljevati. Zaradi svoje delne zaposlitve v tovarni bi se počasi pretvarjal v nov tip industrijskega delavca. Tak postopen prehod od kmeta do industrijskega delavca naj bi imel še en pozitiven učinek. Industrijski delavec, ki bi nastal postopoma iz kmeta, naj ne bi bil več proletarec – brezdomovinec, marveč bi bil »konstruktiven element« države – domovine. Po njegovem mnenju naj bi kmet, delno zaposlen v industriji, »spoznal, kako težko in mučno je življenje delavca, kako je okoli njega vse surovo: nebo, dimniki, tovarne, dvorišča in izba, v katero se zavleče. Zato, ker mu je vse surovo, postaja on tisti, ki trese verige in ki pravi, da nima domovine. Ko se ustvarja socialna država, postaja delavec v tej državi nacionalen, postaja sin domovine in takšnega človeka želimo mi ustvariti.«³⁸

Tomić je želel s takšnim predlaganim načinom, ki je presegal samo agrarno reformo, doseči več pozitivnih posledic: zagotoviti sožitje med agrarno in neagrarno proizvodnjo in olajšati proces deagrarizacije prebivalstva brez hkratne

³⁶ Prav tam, str. 274.

³⁷ Prav tam, str. 257.

³⁸ Treće zasedanje AVNOJ i zasedanje Privremene narodne skupštine (7.–26. avgusta 1945), stenografske beleške. Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd (dalje navajam: Zasedanje AVNOJ i PNS), str. 237–238.

deruralizacije. Na drugi strani je videl v takšnem načinu deagrarnizacije ustvarjanje, po njegovem mnenju, idealnega, novega tipa industrijskega delavca, ki bi ne bil več brezdomovinec, kar naj bi bila po splošnem prepričanju značilnost proletarca. To bi bil način, kako ustvariti delavca, pravega patriota, vezanega na svojo zemljiško posest in domovino. Tomić je s tem želel ubiti dve muhi na mah: zagotoviti malemu kmetu boljše življenje, ki bi mu ga omogočala materialna osnova, pridobljena izven agrarne proizvodnje, na drugi strani pa ustvariti iz njega drugačen tip industrijskega delavca, kot je bil klasičen proletarec po predstavi marksistične teorije. Aleksa Tomić je torej v agrarni reformi videl ne le način, kako odpraviti »leglo zla« – po njegovem mnenju je bila to veleposest – in na ta reč in rešiti agrarno vprašanje, temveč je predlagal že kar usmeritev gospodarske politike. Ta je bila zelo blizu teoriji ‚balansiranega razvoja‘. Po tej teoriji naj bi država s takšno gospodarsko strukturo, kot jo je imela Jugoslavija, razvijala predvsem kmetijstvo in z njim povezano predelovalno industrijo.³⁹ To se gotovo ni skladalo s partijsko predstavo o industrializaciji, temelječi na graditvi težke, bazične industrije, kar je predstavljalo poglobitni ideal za graditev socializma. Čeprav je bilo stališče Alekse Tomića do agrarne reforme in nasploh iz nje izhajajoče agrarne politike takšno, da je bilo v neposrednem nasprotju z zasnovo, kakršno je želela z agrarno reformo doseči vodilna politična sila – komunistična partija, ni njegovo izvajanje povzročilo nikakršnega odklonilnega nastopa. Tomić je bil tudi edini, ki je neposredno iz agrarne reforme in njenih predvidenih posledic in usmeritve izhajal k nadaljnji usmeritvi ne le kmetijske, ampak celotne gospodarske politike.

Posebno problematiko, ki so jo nakazali v razpravi o agrarni reformi v Zakonodajnem odboru, je predstavljala kolektivizacija. Ta je bila povsem drugače razumljena pri predlagalcih zakona na eni strani in pri Grolu na drugi. Pri tem je šlo v veliki meri za nesporazum ali celo za to, da Grola niso želeli razumeti. Bil je namreč mnenja da »kolektivisti«, pri čemer je imel v mislih komuniste, niso dosledni glede kolektivizacije. Pri tem je izhajal iz prepričanja, da so velika posestva organska celota, ki morajo biti povezana s prehrambeno industrijo. Zaradi ekonomskih interesov bi po njegovem mnenju morala zato takšna posestva ostati skupaj in jih ne bi smeli z agrarno reformo deliti. To bi se po njegovem mnenju moralo reševati na združni osnovi.⁴⁰ Glede kolektivizacije vasi pa je bil mnenja, da ta ne sme biti obvezna, ampak mora temeljiti na prostovoljnosti, izvajana pa mora biti brez pritiska. Možnost oziroma smotrnost kolektivizacije je videl v tem, da bi se na združni osnovi vzpostavila velika posestva, ki bi kot močne gospodarske enote bile v zvezi s prehrambeno industrijo.

Na Grolovo stališče sta reagirala Moša Pijade in Miloš Minić. Oba sta zatrjevala, da gre pri kolektivizaciji, predvideni v predlogu zakona, za spoštovanje prostovoljnosti in da so dotedanji pojavi skupne obdelave zemlje nastali brez vpliva oblasti. Po njunem prepričanju je šlo pri tem za samostojno odločitev obdelovalcev, ki je temeljila na izkušnjah iz obdobja NOB, in na prepričanju,

³⁹ Radmila Stojanović: Teorije privrednog razvoja u socializmu. Naučna knjiga, Beograd 1964, str. 25. Ekonomska enciklopedija, I. Savremena administracija, Beograd 1984, str. 952.

⁴⁰ Rad zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNZ, str. 255, 274.

da moč s skupnim delom doseči večje uspehe. Po Pijadejevem mnenju bo agrarna reforma pospešila razvoj pri nas popolnoma novih, popolnejših oblik dela na vasi – kmečke delovne zadruga.⁴¹ Vasa Čubrilović pa je o tistih velikih posestvih, ki so bila organsko vezana na industrijo, pojasnil, da teh ne bodo delili med agrarne interesente, temveč da bodo postala državna. Že v uvodni razlagi predloga zakona je povedal, da bo določen del zemlje iz ustvarjenega sklada agrarne reforme postal državna lastnina. Razlog, ki ga je pri tem navedel, je bil ekonomske narave, »ker srednji mali kmet ne bo v stanju, da racionalizira proizvodnjo«.⁴²

Državna posestva naj bi torej zagotavljala v kmetijski proizvodnji večjo racionalnost in učinkovitost, na primer s kvalitetnimi semeni in plemensko živino. Takšno stališče, ki ga je navedel Čubrilović, kaže na eni strani, da je praktičen gospodarski razlog narekoval državna posestva, po drugi kaže tudi na to, da so se predlagatelji agrarne reforme že ob pripravi zavedali nekaterih ekonomskih posledic tega ukrepa. Bili so v dvomu glede učinkov proizvodnje na malih posestvih, kakršne so predvideli z razdelitvijo zemlje iz agrarnega sklada. To tudi kaže, da je bil namen agrarne reforme v prvi vrsti političen in da se na ekonomske vidike in predvidene posledice niso preveč ozirali.

V pripravah na zakonski predlog so v Ministrstvu za kmetijstvo izračunavali posestno stanje, koliko je potrebno razlastiti, da bi ustvarili dovolj velik sklad za razdeljevanje. Ugotovili so, da zemlje, kljub razlaščenju različnih kategorij zemljiških posestnikov, ne bo dovolj za vse predvidene agrarne interesente. Teh naj bi bilo po izračunih Ministrstva za kmetijstvo okoli 700.000. Predvideli so, da del kmetov ne bo dobil dovolj zemlje, zlasti ne za »zdravo in ekonomsko sposobno malo kmetijsko posestvo«, ki naj bi bilo po njihovem mnenju od 4 do 5,7 ha in da bo zato moral odditi na delo v neagrarne panoge, predvsem v industrijo.⁴³ Ekonomska učinkovitost agrarne reforme je bila tako vprašljiva že v pripravah nanjo, česar so se snovalci zavedali.

Velikost zemljiškega sklada v času sprejemanja zakona še ni bil znana. Ni še bilo znano kolikšen delež zemlje bo odvzet ‚nekmetom‘, to je tistim, ki jim kmetijstvo ni bil glavni poklic ali glavni vir preživljanja. Kljub nejasnostim v zvezi z velikostjo zemljiškega sklada agrarne reforme pa je Čubrilović pojasnil predvideni način razdelitve agrarnega sklada. Zaplenjena zemlja, to je bila tedaj državna lastnina, naj bi bila namenjena predvsem za kolonizacijo, medtem ko bi zemlja pridobljena z razlastitvami, služila za razdeljevanje med krajevne agrarne interesente v okviru posameznih federalnih enot.⁴⁴

Nasploh je mogoče dobiti vtis, da je bil snovalcem agrarne reforme že od vsega začetka bolj pred očmi del zemlje, pridobljen z zaplembami, zlasti tisti, ki je postal državna lastnina na osnovi odloka Predsedstva Avnoj. Ta zemljiška posest je bila namreč že zagotovljena in to z večino kmečkega inventarja in z hišami ter gospodarskimi poslopji. Več dilem je očitno povzročalo razlaščenje zemlje tistih, ki je nisi sami obdelovali. To je bilo vprašanje višine zemljiškega

⁴¹ Prav tam, str. 261–262.

⁴² Prav tam, str. 253.

⁴³ Gaćeša, Agrarna reforma, str. 142–143.

⁴⁴ Rad zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNS DFJ, str. 271.

maksimuma za posamezne kategorije zemljiških lastnikov, ki jih je zajela agrarna reforma.

Proti predlagani višini zemljiškega maksimuma je najodločneje nastopil Duda Bošković, vojvodinski veleposestnik in predvojni politik, vodja frakcije samostojnih demokratov, ki je govoril v svojem imenu. Predlagal je tudi večji zemljiški maksimum, ki naj bi po njegovem predlogu znašal 50 do 60 ha. Zavzemal se je za postopnost pri razlaščenju in predlagal, da naj bi razdelili samo zaplenjeno zemlja. Nasprotoval je temu, da bi zakon o agrarni reformi sprejela Začasna ljudska skupščina.⁴⁵

Večji del razprave pri sprejemanju zakona o agrarni reformi in kolonizaciji na zasedanju Začasne ljudske skupščine (na sedmi in osmi seji, 22. in 23. avgusta) je bil naperjen proti mnenjem Duda Boškovića. Te razprave so imele izrazito politični ton z diskvalifikacijami osebnosti Boškovića vred. Proti Boškovićevim stališčem so postavljali razredno-socialne razloge.

Za nekatere skupine razlaščenec je prišlo v sprejetem zakonskem aktu do manjših sprememb glede predlaganega zemljiškega maksimuma. Na dan, ko je prišel predlog zakona o agrarni reformi in kolonizaciji na dnevni red zasedanja Začasne ljudske skupščine, je Zakonodajni odbor obravnaval pisni predlog ministra za kmetijstvo Narodne vlade Slovenije Janeza Hribarja. Predlagal je povečanje maksimuma za gozdna posestva v lasti tistih, ki jim kmetijstvo ni bil glavni poklic, ampak so se ukvarjali še z drugimi dejavnostmi, imeli so na primer žage, mline ali kakšne druge podobne obrate. Nedvomno je Hribarjev predlog upošteval tista kmetijska posestva v Sloveniji, ki so imela v veliki meri gozdni značaj in jim je gozd pomenil osnovni vir zaslužka, saj je bila zaradi njihove gorske lege poljedeljska proizvodnja premajhna za preživljanje. V Hribarjevem predlogu, ki ni izhajal samo iz njegovega osebnega mnenja, ampak širšega, ustvarjenega v organih oblasti v Sloveniji, je bil maksimum za gozdno posest nekmetov postavljen na 10 ha, kar bi bilo več, bi razlastili proti odškodnini. Po mnenju članov odbora bi bilo 10 ha preveč, zato so se odločili za kompromis, to je za razpon od 5 do 10 ha ter za razlastitev brez izplačevanja odškodnine. Čubrilović je pojasnil, da se mu zdi 10 ha gozda, ki bi ga obdržali in po lastnem preudarku izkoriščali lastniki – nekmetje, preveč. To je utemeljeval z možnostjo, da bi v takem primeru ti svoj gozd enostavno posekali. Ta bojazen je temeljila na primerih iz Srbije, kjer je šlo za gozdove, v katerih je lahko sekal le lastnik, tako imenovane ‚zabrane‘. Glede situacije z gozdovi oziroma lastništvom le-teh v Sloveniji in o pomenu gozda za slovenskega kmeta, pa je Čubrilović priznal, da ob pripravi predloga niso poznali slovenskih razmer oziroma, da niso upoštevali dejstva o tem, da je slovenski kmet gospodarsko vezan na gozd tako kot nikjer drugje v Jugoslaviji.⁴⁶

Ta seja Zakonodajnega odbora Začasne ljudske skupščine DFJ je pokazala, da velikost zemljiškega maksimuma za nekatere posestne skupine, ki jih je zajela razlastitev, ni bila jasna. Tako so na tej seji povečali tudi maksimum cerkvenim posestvom od 5 na 10 oziroma od 10 na 30 ha. Vzrok za to je bil še neurejen odnos med cerkvijo in državo. Po pojasnilu Moše Pijadeja bi prevelika razlastitev cerkve

⁴⁵ Zasedanje AVNOJ i PNS, str. 221.

⁴⁶ Prav tam, str. 452–453.

privedla do vprašanja njenega obstoja.⁴⁷ Vsekakor je bila to politična odločitev, do katere je prišlo zaradi ostrih protestov vrhov tako katoliške kot tudi pravoslavne cerkve.⁴⁸

Na skupščinskem zasedanju je za znižanje zemljiškega maksimuma za tiste, ki jim obdelovanje zemlje ni pomenilo glavnega poklica, podal predlog Ivan Nemeč, ki je to predlagal v imenu Kluba sekcije OF. V predlogu zakona je bil za to skupino zemljiških lastnikov postavljen maksimum od 3 do 5 hektarjev obdelovalne zemlje. Nemeč je menil, da je to preveč in predlagal maksimum od enega do treh hektarjev. Takšno radikalnejše stališče do razlaščenja te ‚športne zemlje‘, kot je poimenoval takšno posest tistih, ki jim kmetijstvo ni bil glavni vir za preživljanje, je utemeljeval s trditvijo, da bo preveč zemlje ostalo v rokah nekmetovalcev. Opozoril je tudi na izvor lastništva te zemljiške posesti. Po njegovih besedah je ta temeljil predvsem na človekovi nesreči oziroma na odedu, zato se mu je zdelo nedopustno, da prav te zemlje, ki so jo mnogi imeli za razvedrilo, za ‚šport‘, ne bo v dovoljšni meri zajela agrarna reforma. Predlagal je, da se tistim, ki so zemljo izgubili zaradi zadolževanja,⁴⁹ le-ta vrne. S tem bi se po njegovem mnenju preprečevalo tudi izseljevanje in sezonsko delo.⁵⁰

Z Nemečem se glede znižanja maksimuma za nekmete ni strinjal Vaso Čubrilovič, ki je predlagani maksimum zagovarjal. Njegov argument je bil v veliki meri izraz čustvenosti in ni izhajal iz realnosti predloga. Čubrilovič je menil, da bi se v primeru manjšega maksimuma marsikomu, ki zemljo ljubi in je nanjo navezan s spomini iz otroštva, vzela možnost povezanosti z zemljo. Takšna argumentacija, temelječa na izgubi »zveze s svojim rojstnim krajem« ni temeljila na oceni stvarnega stanja o političnih ter ekonomskih posledicah, ki bi jih lahko imelo znižanje maksimuma za nekmete. Čubrilovič je sicer dopuščal možnost, da bodo posledice glede interesov malega kmeta slabe, na primer v Sloveniji, vendar bodo te po njegovem mnenju relativno majhne v primeru z osnovnim in velikim uspehom, namreč »da se ohrani zveza med vasjo in mestom s puščanjem malih posesti«.⁵¹ Že v pripravi zakona v Zakonodajnem odboru je Moša Pijade menil, da je tistim, ki imajo do kmetovanja »ljubezen«, pa niso kmetje, potrebno pustiti do 5 ha zemlje, kajti to naj bi imelo tudi ugodne posledice za napredek kmetijstva, ker naj bi takšna posestva postala vzor za druge.⁵² V takšnem stališču o višini maksimuma za nekmete je mogoče videti način, kako pridobiti z agrarno reformo srednje sloje in pripadnike tako imenovanih svobodnih poklicev, ki v

⁴⁷ Prav tam, str. 452.

⁴⁸ O reakcijah katoliške in pravoslavne cerkve na predlog zakona o agrarni reformi glej v: Rad zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNS DFJ, str. 654–661. (Spomenica arhierejske sinode pravoslavne cerkve in spomenica škofovske konference) in v: Petranović, Aktivnosti rimokatoličkov klera, str. 285–295.

⁴⁹ O zadolževanju kmetov pred vojno v Sloveniji glej v Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi, Isti, Zadolževanje kmetov v Sloveniji v letih 1918–1941 s posebnim ozirom na bremenske vpise v zemljiško knjigo vzorčno izbranih katastrskih občin. Magistrska naloga, Filozofska fakulteta, oddelek za zgodovino, Ljubljana 1989; Isti, Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918–1941. PNZ, XXIX, 1989, 2, str. 349–383.

⁵⁰ Zasedanje AVNOJ i PNS, str. 222–225.

⁵¹ Prav tam, str. 243–244.

⁵² Rad Zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNS DFJ, str. 254.

Srbiji niso bili povsem na strani nove oblasti. To je kazalo tudi na politični namen agrarne reforme.

Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji so sprejeli poslanci v Začasni ljudski skupščini DFJ 23. avgusta 1945 soglasno. Zanj je po poimenskem klicanju poslancev glasovalo vseh 385 prisotnih poslancev. Veljati je začel z objavo v uradnem listu pet dni kasneje.⁵³

V praksi je agrarna reforma zaživela kmalu po sprejemu zakona v Začasni ljudski skupščini DFJ. Konec avgusta je bil imenovan Agrarni svet DFJ,⁵⁴ organ ki je imel nalogo oživeti zakonska določila o agrarni reformi in kolonizaciji. Imel je celoten nadzor nad izvajanjem agrarne reforme in kolonizacije. Usklajeval je delovanje oddelkov za agrarno reformo in kolonizacijo, ki so bili ustanovljeni pri federalnih – republiških ministrstvih za kmetijstvo. Ti so bili po federalnih enotah zadolženi za izvajanje agrarne reforme. Agrarni svet je bil koordinator dela pri pripravljanju in izdajanju federalnih zakonov in uredb za izvajanje agrarne reforme.⁵⁵

V praksi je agrarna reforma zaživela s kolonizacijo. Prvi kolonisti so bili preseljeni v Vojvodino že septembra 1945. Pri izvajanju določil zakona na zveznem nivoju je bil dan močan poudarek predvsem kolonizaciji v Vojvodino, saj je bila izvedba same agrarne reforme in notranja kolonizacija prepuščena federalnim enotam.

Zakon, sprejet v Začasni ljudski skupščini, je bil le okvirjen. Določal je osnovna načela, ni pa se spuščal v podrobnosti oziroma posebnosti posameznih območij. Načelne rešitve, ki jih je uzakonil, so zato v nekaterih točkah predstavljale kompromis med različnimi pogledi na reševanje določenih problemov, ki so bili posledica zgodovinskega družbeno-ekonomskega razvoja. Konkretnosti pri izvajanju agrarne reforme so bile zato prepuščene federalnim enotam. V ta namen so zakonodajni organi posameznih federalnih enot izdali za svoje območje svoj zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, v katerem so urejali posebnosti, ki jih je bilo potrebno z agrarno reformo razrešiti.

Predsednik Agrarnega sveta Moša Pijade je zaradi političnega namena zakona priporočil organom po republikah, da zakone za svojo federalno enoto sprejmejo čim prej, po možnosti pred volitvami v ustavodajno skupščino.⁵⁶ Do konca leta 1945 so bili v vseh republikah, razen v Bosni in Hercegovini, sprejeti republiški zakoni o agrarni reformi in kolonizaciji, vendar v nobeni pred volitvami v ustavodajno skupščino.

⁵³ UL DFJ, 64–605/28. 8. 1945.

⁵⁴ UL DFJ, 67/4. 9. 1945.

⁵⁵ O organizaciji in organih za izvajanje agrarne reforme in kolonizacije glej Marijan Maticka: Organi za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji (1945–1948). Arhivski vjesnik, XXXI, 1987, sv. 31, str. 29–37.

⁵⁶ Marijan Maticka: Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945–1948. Školska knjiga, Zagreb, 1990, str. 52.

4. Končanje boja za staro pravdo

V Sloveniji so se organizacijske priprave na izvajanje agrarne reforme začel neposredno po sprejemu zakona v Začasni ljudski skupščini. Konec avgusta 1945 je bila imenovana Državna komisija za agrarno reformo in kolonizacijo kot začasni pomožni organ Ministrstva za kmetijstvo Narodne vlade Slovenije, ki se je v začetku septembra preimenovala v Odsek za agrarno reformo in kolonizacijo. Naloge tega odseka so bile: pripraviti predlog zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji, ustvariti potreben upravni aparat za njuno izvajanje ter skrbeti za pojasnjevanje določb zakona preko svojega aparata po okrožjih, okrajih in krajevnih narodnoosvobodilnih odborih in neposredno preko časopisov. Za izvajanje agrarne reforme v Sloveniji je Odsek v septembru izdelal navodila in obrazce za prijavo zemljiških posestev, ki jih je zajela agrarna reforma. Razposlal jih je okrajnim oziroma krajevnim NOO, ki so bili zadolženi za zbiranje teh prijav in za njihovo kontrolo na podlagi katastrskih podatkov, zemljiških knjig in posestnih listov. Na ta prvi popis posesti, ki naj bi jih zajela razlastitev, je bil odziv majhen. Tisti, ki jim je po zakonu grozila razlastitev, niso želeli svojega posestnega stanja prijaviti oblastnim organom; kontroliranje točnosti tistih, ki so svoje posestno stanje prijavili pa je bilo otežkočeno, ker so zemljiške knjige in katastrski vpisi marsikje uničile ali odnesle ob koncu vojne okupatorske oblasti. To je tudi kasneje povzročalo nemalo težav pri izvajanju agrarne reforme v Sloveniji. Odsek je začel tudi z zbiranjem prošenj za kolonizacijo v Vojvodino. Do konca septembra se je za preselitev prijavilo 142 interesentov.⁵⁷

Hkrati s praktičnimi postopki za izvajanje agrarne reforme pa so potekale tudi politične priprave nanjo. Te so se začele že poleti 1945, ko je Osvobodilna fronta v razširjenih temeljnih točkah izrazila zahteva po agrarni reformi. Tedaj je bila zahteva po agrarni reformi postavljena kot zahteva po stari pravdi in odpravi ostankov tlačanstva. Izražena je bila tudi programska usmeritev »veleposestnikom nobene odškodnine«. »Stara pravda« je bila izpostavljena tudi v volilne razglasu, ki so ga pred volitvami v ustavodajno skupščino podpisali predstavniki slovenskih kmetov in sta ga 7. novembra objavila oba dnevnikarja na prvi strani pod naslovom »11. novembra – odločamo za Staro pravdo«. Ta razglas je bil naslovljen na kmete, poljedeljske delavce, kmečke žene in kmečko mladino Slovenije. V njem so bili razgrnjeni programski pogledi na reševanje kmečkega in agrarnega vprašanja, od agrarne reforme do problematike kmečkih dolgov.⁵⁸ Sprejem slovenskega zakona o agrarni reformi in kolonizaciji je kot konec boja za staro pravdo ocenil tudi Janez Hribar, minister za kmetijstvo in gozdarstvo NVS.⁵⁹

Geslo boja za staro pravdo je najbolj prihajalo do veljave v agitaciji za volitve v zakonodajno skupščino, ki so bile 11. novembra 1945. Tri dni pred volitvami je bil v Slovenskem poročevalcu objavljen osnutek slovenskega zakona o agrarni

⁵⁷ Arhiv Republike Slovenije, fond Ministrstvo za finance LRS, serija agrarna reforma in kolonizacija, fasc. 49 (dalje navajam: ARS, MF 49).

⁵⁸ Slovenski poročevalec, 7. 11. 1945, št. 171; Ljudska pravica, 7. 11. 1945, št. 168.

⁵⁹ Ljudska pravica, 21. 12. 1945, št. 207; Kmečki glas, 21. 12. 1945, št. 15.

reformi.⁶⁰ Isti dan je bil na prvi strani obeh tedanjih dnevnikov, Slovenskega poročevalca in Ljudske pravice objavljen Proglas agrarnih interesentov Slovenije.⁶¹ Ti so ga sprejeli na konferenci, ki so jo imeli 3. novembra 1945 skupaj s predstavniki Narodne vlade Slovenije: predsednikom Borisom Kidričem ter ministroma za kmetijstvo in gozdarstvo Janezom Hribarjem in Tonetom Fajfarjem. Predstavnike agrarnih interesentov iz okrožij je na konferenco sklicala vlada z namenom dati vtis, da pomenijo priprave na sprejem zakona o agrarni reformi zanimanje in dejavnost samih interesentov. Konferenca se je udeležilo 120 agrarnih interesentov, vsi pa so bili člani različnih organov oblasti in politični funkcionarji. Na tej konferenci so dali velik poudarek nujnosti čim večje aktivne udeležbe agrarnih interesentov pri pripravah na agrarno reformo in pri njenem izvajanju. Sklenili so, da bodo pri sedežih krajevnih narodnoosvobodilnih odborov ustanovili odbore agrarnih interesentov.⁶² Ti naj bi ob sodelovanju organov oblasti pripravili spiske tistih, ki jih je potrebno razlastiti, in tistih, ki jim je treba zemljo dodeliti. Odbore so pozvali, naj začnejo z delitvijo zemlje takoj, še pred sprejemom slovenskega zakona o agrarni reformi. Delili naj bi tisto zemljo, ki je že bila del splošne ljudske imovine, to je zaplenjeno zemljo lastnikov neslovenskega rodu in okupatorjevih sodelavcev. Podpisniki razglasa so prav v tem, da bo »agrarna reforma /bo/ dokončno strla gospodarsko moč najbolj mračnih sil reakcije, narodne izdaje in tuje nadoblasti«, videli glavni namen agrarne reforme. Najhujši ‚sovražnik‘, proti kateremu je bil zakon naperjen, so bili po njihovem mnenju veleposestniki ali, kot so jih imenovali, »izdajalska, petokolonaška kasta na naši zemlji«. V agrarni reformi so torej videli način narodnostnega in socialnega osvobajanja. Poudarek so dajali političnemu namenu agrarne reforme, pri čemer v razumevanju njenih ciljev še niso naredili bistvenega premika od tistega, kar je predpisoval odlok IO OF iz pomladi 1942 o razlastitvi tujih veleposestnikov in so bile tudi zahteve slovenskih političnih strank po prvi svetovni vojni. Agrarna reforma jim je pomenila nadaljevanje procesa, začetega leta 1942 na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske. V razglasu so agrarno reformo razglasili za zaključek boja za staro pravdo. To so povezali neposredno z volitvami in zapisali: »Na teh volitvah bomo odločali tudi o naši Stari pravdi in zemlji.«⁶³

Dan pred volitvami je bila v Slovenskem poročevalcu objavljena tudi razlaga nekaterih členov zakona, predvsem tistih, ki so bili po mnenju predlagalca

⁶⁰ Objavljen je bil tudi poziv agrarnim interesentom, da naj sporočijo svoje predloge in pomisleke o agrarni reformi, s čimer je bila odprta nekakšna javna razprava. Zanj je bil postavljen enotedenski rok, vendar odziva ni bilo.

⁶¹ Slovenski poročevalec, 8. 11. 1945, št. 172.

⁶² ARS, fond Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS, oddelek za agrarno reformo in kolonizacijo (dalje navajam: AS, MKG) (neurejeno); Konferenca agrarnih interesentov s predstavniki naše Narodne vlade. Ko je odgovarjal na vprašanja udeležencev konference, je Kidrič med drugim dejal: »Dobra in hitra izvedba tega zakona (o agrarni reformi – op. Z. Č.) je odvisna od vas samih, ki ste zainteresirani na tem zakonu. Dajte iz te konference, ponosite to zavest na teren, ustanavljajte odbore agrarnih interesentov, ki bodo proučevali, katera posestva bodo razlašena, komu bodo dodeljena itd.«

⁶³ V isti številki Slovenskega poročevalca sta bila objavljena tudi na prvi strani še dva razglasa: »Slovenskim katoličanom!«, ki so ga podpisali duhovniki in drugi verujoči sodelavci OF in razglas slovenskih kulturnih delavcev. V obeh je bil poudarek na volitvah.

potrebni razlage zaradi možnosti drugačnega razumevanja, zaradi česar bi lahko prišlo do politično odklonilnih stališč – ne le v zvezi z agrarno reformo, ampak predvsem v zvezi z volitvami. Drugače v časopisih ni bilo zaslediti posebnih člankov o agrarni reformi. Izjemo je predstavljal članek o problemih agrarne reforme v Mežiški dolini, objavljen v Ljudski pravici 27. novembra 1945. Avtor je bil pisatelj Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, na volitvah izvoljen za poslanca ustavodajne skupščine za okraj Prevalje. V članku, objavljen je bil v rubriki z naslovom Dopisi na zadnji strani časopisa, je predstavil svoj pogled, kako naj bi bila izvedena agrarna reforma v ‚njegovem‘ okraju, posebnost le-tega so bile gorske kmetije. Zavzel se je za dvojje splošnih načel, ki naj bi ju pri agrarni reformi upoštevali: izvajati se ne bi smela mehanično, za vsa območja v državi in republici po istem kopitu, »temveč se bo izvajala tako, kakor to ustreza deželnim in krajevnim potrebam agrarnih interesentov«. Drugo načelo je bilo, da se mora agrarna reforma izvajati v praksi, da ne bi bila takšna kot pred vojno.⁶⁴

Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji je sprejelo Predsedstvo SNOS 17. decembra 1945 na svoji 4. seji.⁶⁵ Pred tem je o projektu zakona razpravljaj tudi Politbiro Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije.⁶⁶ Hkrati s tem zakonom je izdalo Predsedstvo SNOS še zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji, z namenom da se »dokončno ukinejo še obstoječi fevdalni in njim podobni odnosi«.⁶⁷

5. Načela in zakonodaja agrarne reforme in kolonizacije

Slovenski zakon se je od zveznega le malo razlikoval; le v nekaterih členih je bil slovenski bolj določen. Oba zakona sta poleg splošnih določb, v katerih je bilo opredeljeno načelo agrarne reforme, imela štiri poglavja, v katerih so bile določbe o razlastitvi, zemljiškem skladu, dodelitvi zemlje, izvajanju agrarne reforme in kolonizacije; v slovenskem pa sta bili še poglavji o prijavi zemljiških posesti ter kazenske določbe.

Zakon, tako zvezni kot slovenski, je doživel pomladi 1946 nekaj dopolnitev, v katerih je bilo konkretiziranih nekaj vprašanj, ki so se pojavila ob izvajanju zakona.⁶⁸ Te spremembe oziroma dopolnila je skupaj s prvotnim zakonskim bese-

⁶⁴ Lovro Kuhar – Prežihov Voranc: Zbrano delo, deseta knjiga. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983 (dalje navajam: Prežihov Voranc, ZD, X), str. 211.

⁶⁵ ARS, fond Predsedstvo SNOS, fasc. 14. Predsedstvo SNOS je nastopalo kot zakonodajalec. Na seji sta imela referata o obeh zakonih sprejetih na tej seji – o agrarni reformi in o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo viničarji in koloni – predsednik NVS Boris Kidrič in minister za kmetijstvo Janez Hribar. Obeh referatov v gradivu ni.

⁶⁶ ARS II, fond IK CK ZKS, III. Kakšno je bilo mnenje oziroma kakšne so bile posamezne pripombe o predlaganem zakonu o agrarni reformi, iz zapisnika ni mogoče razbrati, ker je pisan v ‚telegrafskem‘ slogu. Navedeno je, da so bili na seji Politbiroja vnešeni nekateri popravki v predloga zakona o agrarni reformi, ni pa znano, kakšni so ti bili, ker priloge, ki je v zapisniku omenjena, ni.

⁶⁷ UL SNOS in NVS, 62–397/19. 12. 1945.

⁶⁸ UL FLRJ, 24–152/22. 3. 1946; UL LRS, 30–125/17. 4. 1946.

dilom 17. februarja 1948 sprejela Ljudska skupščina LR Slovenije kot Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Ljudski republiki Sloveniji.⁶⁹

Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji je izhajal iz načela, da zemlja pripada tistim, ki jo obdelujejo in da jo dobijo v popolno zasebno last. V 2. členu zakona je bilo zapisano, da preide dodeljena zemlja v zasebno last tistega, ki mu je bila dodeljena, ter da se v zemljiški knjigi takoj prepíše na njegovo ime. Ob spremembah in dopolnitvah zakona pomladi 1946 je bil ta člen spremenjen tako, da je zemlja postala last gospodarstva, vpis lastninskih pravic v zemljiško knjigo pa je bil predviden za vse člane gospodarstva, tako da so vsi dobili enake so-lastniške pravice.⁷⁰

Slovenski zakon o agrarni reformi in kolonizaciji je tudi natančno opredelil, kaj je štel za zemljiško posest in katera posestva oziroma posestno stanje je spadalo pod agrarno reformo. Zemljiška posest je bila posest moža in žene, če na dan 10. julija 1945 nista bila sodno ločena. Posestva, ki jih je zajel zakon, so bila razlaščena v takšni površini, kot jo je izkazovalo katastrsko stanje na ta dan. To je bil datum, ki ga je določal odlok zveznega ministra za notranje zadeve, s katerim je bila prepovedana prodaja, kupovanje in zadolževanje kmečkih poseseti.⁷¹ Določeno je bilo tudi, kaj šteje kot obdelovalna zemlja. To so bile njive, vrtovi, sadovnjaki, vinogradi, travniki in takšni pašniki, ki so bili primerni za obdelavo. Jasno je bilo tudi opredeljeno, kaj je kmetijski in gozdni inventar, ki ga bodo po določbah zakona razlastili. Vanj so šteli hišni inventar, ki je bil na posestvu potreben za njegovo redno obratovanje, pa tudi žage, vinske kleti ipd. Pomladi 1946, ko je izvajanje agrarne reforme že potekalo in so se ob tem pojavljale razne nejasnosti in različne razlage, je Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS to določilo bolj pojasnilo. Razlastili naj bi le tiste obrate, ki so predelovali surovine, predelane na razlaščenih posestvih, medtem ko tistih, ki so predelovali nabavljene surovine ne bi razlastili.⁷² Pomembna za agrarno reforma oziroma njen značaj in učinke je bila določba, da se mora posestvom, ki se ne razlastijo v celoti, pustiti sorazmeren del njiv. Kot eno zemljiško posestvo se je štelo to tudi v primeru, če je imel lastnik zemljo v večih krajih ali celo v drugi republiki. V slovenskem zakonu je bil tudi člen, ki je opredeljeval vprašanje bremen in dolgov novega in starega lastnika; zemljo so prepisali na novega lastnika brez bremen in dolgov, medtem ko je zemlja, ki je bila odzeta kot višek in je po izvedbi agrarne reforme ostala lastnikom, bila obremenjena sorazmerno površini, ki je ustrezala obdržani zemlji.⁷³

⁶⁹ UL LRS, 10–61/24. 2. 1948.

⁷⁰ Leta 1953 je ta člen v Uradnem listu pojasnila Komisija za razlago zakonov LRS; to določbo je bilo nujno razumeti tako, da dodeljeno agrarno zemljo vknjižijo v zemljiško knjigo na ime obeh zakoncev kot njuno skupno premoženje po nedoločenih deležih, če je v gospodarstvo vključena samo ena družina. Če pa je bilo v gospodarstvo vključenih več družin, se je dodeljena zemlja vpisala na vse zakonce v skupno gospodarstvo vključenih družin. UL LRS, 21–75/2. 7. 1953.

⁷¹ UL DFJ, 48–439/10. 7. 1945.

⁷² AS, MF 4; navodilo št. 3362/1, z dne 20. 4. 1946.

⁷³ Glede dolgov je bil oktobra 1945 izdan Zakon o končni likvidaciji kmečkih dolgov (UL DFJ, 89/1945). Glej Zarko Lazarevič: Usoda predvojnih kmečkih dolgov po letu 1945, ZČ, XLIV, 1990, 2, str. 265–270.

Značaj povojne agrarne reforme v Jugoslaviji se je kazal v prvi vrsti skozi razlaščenje in zaplembo, to je skozi način ustvarjanja zemljiškega sklada. Razlaščenje, zajelo je šest kategorij zemljiških lastnikov, je bilo glavni način poddržavljanja zemlje in ustvarjanja zemljiškega sklada, medtem ko je bila zaplemba dopolnilni način, čeprav je glede na površino zemlje v skladu predstavljala enakovreden oziroma celo prevladujoč način.

Zemljiški sklad je bil ustvarjen na eni strani na osnovi upoštevanja delovnega odnosa do zemlje, na drugi pa predvsem na narodnostni osnovi kot ‚patriotična nacionalizacija‘. V resnici je ta način, ki je bil pretveza za pravi, to je socialno-razredni vzrok, prevladoval. Z razlastitvami in zaplembami so nameravali doseči osnovni cilj agrarne reforme – odpraviti ostanke fevdalnih odnosov na vasi ter drugih, kapitalističnih oblik lastništva zemlje in izkoriščevalskih odnosov, pa tudi okrepiti položaj države na agrarnem področju. Namen agrarne reforme je bil odpraviti izkoriščevalski značaj privatne lastnine, ni pa imel namena odpraviti privatne lastnine zemlje.

Zakon je v poglavju o razlastitvi določal, kdo bo razlaščen, zakaj in kako – ali z odškodnino ali brez in do katere mere (zemljiški maksimum). Zaradi načela delovnega odnosa do zemlje je bilo potrebno razlastiti vse, ki svoje zemlje niso obdelovali sami oziroma njihovi družinski člani, ampak jo je obdelovala najeta delovna sila ali so jo dajali v najem. Zakon je kot osnovni način ustvarjanja zemljiškega sklada določil razlastitev in za prehod v roke države šest vrst posestev: 1. veleposestva, 2. zemljiška posestva bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnih pravnih ustanov, 3. zemljiška posestva cerkva, samostanov, verskih ustanov ter vseh vrst ustanov (zadužbin), posvetnih in verskih, 4. presežek zemljiških posestev, ki niso veleposestniki, 5. presežek kmečkih posestev, 6. zemljiška posestva, ki so med vojno iz katerega koli razloga ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika.

Za veleposestva so šteli posestva, ki jih lastniki niso obdelovali sami ali s svojo družino (delovni odnos do zemlje), po površini pa so presegala 45 ha skupne površine ali več kot 25 ha do 35 ha obdelovalne zemlje. V slovenskem zakonu je bilo določeno, da za veleposestva štejejo tista z nad 25 ha obdelovalne zemlje, kar je izviralo iz slovenskih razmer, ko so vsa veleposestva obsegala predvsem gozdove. Zemlja veleposestev, bank, podjetij, delniških družb je bila razlaščena v celoti, z vsemi zgradbami in napravami ter celotnim živim in mrtvim kmetijskim inventarjem – brez odškodnine. Slednje je veljalo tudi za cerkveno zemljo, vendar je bil za to zemljo določen zemljiški maksimum. Ta je bil 10 ha, razen za verske ustanove zgodovinskega ali posebnega pomena. Tem se je lahko pustilo do 30 ha obdelovalne zemlje in do 30 ha gozda. Pri tem je bilo pomembno, kaj so šteli za gospodarsko enoto oziroma za posest v rokah posamezne cerkvene ustanove. To je bila na primer župna cerkev, posamezni samostan ali pa tudi celotna škofija.

Razlastitev brez odškodnine je torej veljala za tiste zemljiške posestnike, ki zemlje niso obdelovali sami, ampak z najeto delovno silo ali so jo dajali v zakup in živeli od rente. Brez odškodnine so bila razlaščena tudi posestva, ki so ostala brez lastnika in brez pravnih naslednikov. Razlaščena, ampak z odškodnino, so bila tudi posestva takih zemljiških lastnikov, ki svoje zemlje niso obdelovali sami,

vendar niso glede na površino posesti spadali med veleposestnike. Pri teh je bilo odločilno, ali so bili po osnovnem poklicu kmetje. Takim lastnikom je bil razlaščen presežek nad 3 ha zemlje, v primeru pa, da to ni bila obdelovalna zemlja, se jim je pustilo do 5 ha gozda. Prav tako je bila odškodnina predvidena za kmečka posestva, ki so jih lastniki obdelovali sami oziroma s svojo družino in so bili po poklicu kmetje. Za ta posestva je bil določen zemljiški maksimum, ki je v resnici predstavljal maksimum v povojni jugoslovanski agrarni reformi. Presežek zemlje je bil razlaščen kmetom z nad 20 do 35 ha obdelovalne zemlje in nad 10 do 25 ha gozda. To je bilo odvisno od števila družinskih članov ali števila članov zadruga, kakovosti zemljišča in glede na vrsto kulture, ki jo je kmet gojil. Natančnejša določila v zvezi s tem so bila prepuščena federalnim zakonom. Maksimum na teh posestvih je bilo mogoče zvišati tudi v planinskih krajih, če je bila kvaliteta zemlje slaba ali v primeru, ko je šlo za večjo družinsko zadrugo. Tudi to je bilo prepuščeno federalni zakonodaji. Za Slovenijo je prišlo v poštev samo določilo, ki se je nanašalo na posestva v višjih legah, medtem ko družinskih zadrug v Sloveniji ni bilo. Skupna površina obdelovalne zemlje in gozda skupaj za ta posestva ni smela biti večja od 45 ha. Odškodnina za to razlaščeno zemljo in zemljo nekmetov je bila predvidena v višini enoletnega donosa na hektar te zemlje. Za ti dve skupini kmetijskih posestev je bilo tudi določeno, da mora biti v odvzetem presežku sorazmerni del njiv, medtem ko je lastnik lahko obdržal vinogradniške in sadovnjaške površine vse do določenega maksimuma. Pri tem je bila mišljena v glavnem tako imenovana 'športna zemlja'.

Večina zemlje, ki je postala del zemljiškega sklada na podlagi razlastitev, je bila nacionalizirana brez odškodnine, le manjši del proti odškodnini. Od vse zemlje, ki je bila nacionalizirana z razlastitvami in zaplembami, je v zemljiškem skladu država morala plačati odškodnino le za šestino; medtem ko je bilo pri tistem deležu, ki je bil razlaščen, potrebno plačati odškodnino za tretjino zemlje. To kaže na poudarjeno razredno- politično usmeritev oziroma namen agrarne reforme. Po mnenju Dragana Veselinova kaže to tudi na to, da je oblast pri načrtovanju in izvajanju agrarne reforme nastopila brez večjih ekonomskih motivov.⁷⁴

V zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji je bila glede določenega maksimuma dvojnost v merilu, koliko zemlje bo lahko imel tisti, ki jo obdeluje sam s svojim delom in z delom svojih družinskih članov. Na eni strani je bilo to delovno načelo kot temeljno načelo agrarne reforme, na drugi pa je bilo to odvisno od velikosti zemljišča. Na ta način zemljiški maksimum ni temeljil le na delovnem načelu, marveč na družbeno-ekonomskem, lastniškem oziroma na razrednem kriteriju. V tem primeru je ta prevladal, tako da je bil del zemljiških lastnikov, kmetovalcev, razlaščen nad določenim maksimumom – zaradi velikosti svoje zemljiške posesti. V zemljiškem maksimumu za kmete je zato zaznati tudi protislovje uzakonjene agrarne reforme. Lastništvo nad zemljo je bilo na eni strani pogojeno z osebnim delom oziroma delom družinskih članov lastnika, medtem ko je bila na drugi strani v primeru kmetov velikost tako obdelovanega posestva omejena z zakonsko določenim zemljiškim maksimumom. Ta je v resnici vseboval

⁷⁴ Dragan Veselinov: Agrarno pitanje u Jugoslaviji. Beograd 1981, (dalje navajam: Veselinov, Agrarno pitanje) str. 118.

odkrit razredni namen, ki se je kazal v dejstvu, da so morali nad določenim maksimumom razlastiti tiste, ki so zemljo sicer obdelovali, a so je, po mnenju zakonodajalca, imeli preveč. Pri tem so bolj upoštevala velikost posestva, ne pa načelo, da pripada zemlja tistemu, ki jo obdeluje oziroma jo lahko obdela sam. Kriterija, po katerem naj bi bil prav zakonsko določen zemljiški maksimum tista pravnjena velikost zemljiškega posestva, ki naj bi ga obdelal lastnik z družino sam, v postopku sprejemanja zakona v Začasni ljudski skupščini ni nihče od predlagalcev pojasnil.

Glede skupine zemljiških lastnikov, ki jim poljedelstvo ni bil glavni poklic, je bil uveden še poseben kriterij. To je bil stanovski oziroma razredni kriterij. Šlo je za označevanje kmeta kot pripadnika poklicne oziroma družbene skupine. Komur namreč ni bilo priznано, da je kmet po glavnem poklicu – a je imel zemljo, ki jo je obdeloval sam ali z družinskimi člani – ni mogel obdržati zemlje do maksimuma, marveč le 3 – 5 ha. S takšnim ‚poklicnim‘, stanovskim načelom je bilo osnovno načelo, da pripada zemlja tistemu, ki jo obdeluje, prilagojeno.⁷⁵

Razlaščena zemlja in zemlja, ki je postala državna na osnovi zaplembe po odloku Predsedstva Avnoja z dne 21. novembra 1944 in drugih zakonskih aktov, v katerih je bila kazen zaplembe imovine, je ustvarjala zemljiški sklad. Razlaščena zemlja je, enako kot že prej zaplenjena, postala del državne lastnine in je bila v resnici nacionalizirana. Vanj je država dala tudi svojo zemljo.

Drugi pol agrarne reforme je bilo razdeljevanje tako ustvarjenege zemljiškega sklada. V razdeljevanju, ki je na eni strani dajal agrarni reformi močan socialni pečat, je bil skrit politični namen. Ta je bil vsekakor bolj jasno izpostavljen kot ekonomski. Razdeljevanje zemlje med kmete je imelo še bolj neposredno politično funkcijo kot ustvarjanje zemljiškega sklada z razlastitvami in zaplembami. Namen je bil vezati kmeta na oblast. Temu se je v tedanjem političnem besednjaku reklo »utrjevanje zveze med delavskim razredom in delovnimi kmeti.«⁷⁶ Razdeljevanje zemlje v agrarni reformi je predstavljalo funkcijo razreševanja kmečkega vprašanja.

Iz tega, kako je bila razlaščena in zaplenjena zemlja razdeljena, je mogoče spoznati tudi politični in ekonomski namen agrarne reforme. Na eni strani je bil zemljiški sklad namenjen reševanju socialnega problema, izboljšanju posestnega stanja malih zasebnih kmetijskih pridelovalcev brez ali s premalo zemlje oziroma za kolonizacijo teh, na drugi strani pa za okrepitev državnega kmetijskega sektorja. Država je namreč od vse razlaščene in zaplenjene zemlje obdržala okoli polovico zemljiškega sklada.⁷⁷

⁷⁵ Marijan Srbašič, Draško Dobranic: Prilog poznavanju problematike agrarnog maksimuma. Problemi socialističkog razvoja poljoprivrede i sela. Ljubljana 1984, str. 540.

⁷⁶ Edvard Kardelj, KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem. V. kongres KPJ, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str. 318. Namen povojnih ukrepov na področju kmetijstva je Kardelj takrat pojasnil: »Odstranitev fevdalnih ostankov v kmetijstvu Jugoslavije, agrarna reforma, dodelitev veleposestniške zemlje kmetom, vse to je bilo storjeno v smislu utrjevanja zveze med delavskim razredom in delovnimi kmeti, hkrati pa je bila storjena vrsta restriktivnih ukrepov, preračunanih na omejevanje, na izrivanje kapitalističnih elementov na vasi.«

⁷⁷ Podatki o virih zemljiškega sklada se pri različnih avtorjih razlikujejo, prav tako tudi

Zemljo so dodeljevali kmetom, ki so bili brez nje ali je niso imeli dovolj. Lahko so jo dobili v domačem kraju ali v neposredni bližini, lahko pa tudi drugod, v okviru svoje federalne enote ali izven nje. Sestavni del agrarne reforme je bila namreč tudi kolonizacija. Bila je notranja, ko je interesent dobil zemljo v okviru svoje republike, medtem ko je zunanja pomenila preselitev v predele izven njenih meja. Po drugi strani je bil z agrarno reformo ustvarjen tudi močan državni sektor na področju kmetijstva.

Država je iz zemljiškega sklada izvzela zemljo, za katero je predvidela, da bo nujno potrebna zveznim, federalnim in krajevnim državnim kmetijskim posestvom, socialnim, znanstvenim, prosvetnim, kulturnim in sindikalnim ustanovam, in zemljo za potrebe Jugoslovanske armade. Ta zemlja je bila državna in je bila uporabnikom dana le v izkoriščanje. Za značaj in učinke agrarne reforme je bilo najpomembnejše dejstvo, da je država od razdeljevanja izločila vse razlaščene in zaplenjene gozdove in ves gozdni inventar. Glede na ta določila v zakonu je zemljiški sklad, predviden za razdeljevanje med tiste kmetovalce brez ali s premalo zemlje, v resnici predstavljala samo obdelovalna zemlja.

Posebej je bilo v zveznem zakonu določeno, da delež zemlje v Bački, Banatu, Baranji in Sremu, zaplenjene osebam nemške narodnosti, namenijo za kolonizacijo borcev. Ta delež je znašal 500.000 oralov ali 287.500 ha. Za kolonizacijo borcev je bilo tako izločeno iz zemlje, zaplenjene na podlagi avnojskega odloka, 45 % zemlje oziroma 17,5 % iz ustvarjenega celotnega zemljiškega sklada. Zakonsko je bilo določeno, da bo vsaka družina, ki se bo naselila na tej zemlji, dobila 8 do 12 oralov (4,6–6,9 ha) obdelovalne zemlje. V zakonu pa je bila postavljena tudi zahteva o obvezi naseljencev – kolonistov, da bodo dodeljeno jim zemljo v resnici obdelovali. S tem je bila kolonizacija v zveznem zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji sploh prvič omenjena, čeprav je bila zamišljena in tudi izvajana kot bistveni, če ne celo poglavitni del agrarne reforme na vsedrjavni ravni.

Prvi pogoj pri dodeljevanu zemlje je bil, da se je interesent poklicno ukvarjal s kmetovanjem oziroma, da je bil kmet. Pri dodeljevanju zemlje so prvenstveno upoštevali socialno merilo, pa tudi politično. V prvi vrsti so imeli namreč pravico do zemlje tisti poljedelci, ki so bili borci NOV in POJ ter JA in invalidi iz NOB. Pri tem je bilo posebej določeno, da imajo prvenstvo borci, ki so postali partizani v letih 1941–1943, so bili prostovoljci, torej pred razglašeno mobilizacijo v letu 1943. Po istem vrstnem redu so bili zemlje upravičeni tudi rodbinski člani (žena, otroci, starši, bratje, sestre pa tudi drugi člani hišne skupnosti) v primeru njihove

podatki o razdelitvi zemljiškega sklada. V. Stipetić navaja, da je dobil privatni sektor 49,2 % zemlje, (Stipetić, Agrarna reforma, str. 452) kar je nekoliko več kot navaja Gaćeša (Agrarna reforma, str. 367, 368). Delež zemlje, predane v privatne in državne roke, je imel tudi svojo idejno politično razsežnost oziroma je služil kot politični argument. Boris Kidrič je na V. kongresu KPJ navedel, da je dobil privatni sektor z agrarno reformo 47,2 %, državni pa 52,7 %. Takšno razmerje mu je služilo za argument v trditvi, da pomeni zato izvedena agrarna reforma v Jugoslaviji »ekonomski ukrep socialističnega značaja«. (V. kongres KPJ, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str. 395–396). Medtem ko je po Kidričevih podatkih dobil državni sektor nad polovico zemlje iz zemljiškega sklada, prav tako pa kažejo tudi znanstveno utemeljeni podatki Stipetića in Gaćeše, dajejo podatki Zveznega zavoda za statistiko, objavljeni v Statističnem godišnjaku FNRJ 1954 (str. 115) drugačno razmerje. Po teh podatkih je dobil privatni sektor 51 % zemlje.

smrti. Zemljo so lahko dobili tudi tisti borci, ki se do tedaj niso ukvarjali s kmetijstvom, če so se zavezali, da bodo zemljo sami ali s svojo družino obdelovali. Zakon je glede dodeljevanja zemlje izenačeval borce in invalide iz let 1941–1945 z invalidi iz balkanskih vojn (1912–1913), prve svetovne vojne ter iz tako imenovane ‚aprilske vojne‘ leta 1941.⁷⁸ Zemlje pa niso mogli dobiti tisti, ki niso imeli volilne pravice, čeprav so bili po socialnem merilu za to upravičeni.

Tisti, ki so ustrezali tem merilom, so zemljo lahko dobili, da so si povečali že obstoječe posestvo ali pa so dobili novega. To so bili kolonisti. Pri dodeljevanju posameznih parcel ni smela skupna površina posestva z nanovo dodeljeno zemljo presežati 5 ha obdelovalne zemlje; posestva, ki so bila dodeljevana kolonistom, pa prav tako niso smela imeti več kot 5 ha obdelovalne zemlje. Predvideno ja bilo, da lahko minister v primeru slabe donosnosti dodeljene zemlje to površino primerno zviša.

Glede na določilo o petih hektarjih obdelovalne zemlje, kolikor je lahko skupaj z dobljeno zemljo od agrarne reforme merilo posestvo, je bilo s tem opredeljeno, kakšen bo ekonomski in socialni učinek agrarne reforme. Posestva, ustvarjena z agrarno reformo, so bila po merilih predvojnih strokovnjakov taka, da niso bila dovoljšna za preživljanje družine brez dodatnih virov, udinjania v najemnem delu pri sosedih ali v neagrarni proizvodnji.⁷⁹

Zakon je predvidel tudi možnost ustanavljanja zadrug za skupno obdelavo oziroma bila je predvidena možnost dodeljevanja zemlje skupini proslilcev.

Tako, da je bila zemlja dodeljena v lastništvo oziroma je bila izločena iz razdeljevanja in je ostala v rokah države, je bila z agrarno reformo tudi na kmetijskem področju vzpostavljena mešana lastnina proizvajalnih sredstev. Na eni strani je bila zemlja v zasebni lasti, na drugi pa v lasti države; prisotna je bila tudi zasnova nove oblike lastnine – zadruga kot kmečke delovne zadruge. Kmečkim delovnim zadrugam, ki so nastale ob izvajanju agrarne reforme, je bilo v Jugoslaviji predano 2,2 % zemlje iz zemljiškega sklada.⁸⁰ Kljub majhnemu deležu zemlje, ki so ga dobile z agrarno reformo, so te zadruge predstavljale zarodek socializacije malega parcelnega zemljiškega lastništva v Jugoslaviji.⁸¹

⁷⁸ UL DFJ, 68–631/7. 9. 1945.

⁷⁹ Filip Uratnik: Poljedeljsko delavstvo v Sloveniji. Socialni problemi slovenske vasi, II. zvezek, zbirka študij št. 3. Ljubljana 1938, str. 7.

⁸⁰ Gačeša, Agrarna reforma, str. 367.

⁸¹ Zakon o agrarni reformi je omogočal združevanje tistih, ki jim je bila zemlja individualno dodeljena v skupno obdelavo za najmanj tri leta, ni pa predpisal načina oziroma pravil o delovanju za zadruge s kolektivno obdelavo. Omogočal je tudi skupinsko zahtevo za dodelitev zemlje. Že ustanovljeni KDZ je bila dodeljena površina zemlje, ki je odgovarjala sorazmernemu številu članov oz. članov družin.

Kmečke delovne zadruge (KDZ), ki so nastajale ob izvajanju agrarne reforme, so sprva temeljile na zakonskih predpisih, ki jih je februarja izdalo Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo FLRJ (pravila o delovanju KDZ – enotna vzorna pravila za štiri tipe kmečkih delovnih zadrug) in Komisija za agrarno reformo in kolonizacijo pri zvezni vladi (Splošna navodila za ustanavljanje in poslovanje KDZ). To je bila tudi osnova za zakon o zadrugah.

Kot proizvajalne zadruge, ki se bavijo s skupnim kmetijskim gospodarstvom, so bile KDZ opredeljene v Splošnem zakonu o zadrugah, sprejetem v Ljudski skupščini FLRJ julija 1946 (UL FLRJ, 59–412/23. 7. 1946). Po zakonu so takšne zadruge lahko ustanovili samo tisti, ki jim

Poseben socialno-političen namen je imelo v zakonu določilo, da zemlje, dodeljene individualnim ali skupinskim interesentom, niso smeli razdeliti oziroma je ti niso smeli prodati, dati v zakup ali zastaviti – niti v celoti niti delno, in to za dobo dvajsetih let. Namen te omejitve je bil preprečevati vsako odtujevanje zemlje, da ne bi prihajalo do zastavljanja kmetij, kot so bili znani mnogi primeri pred vojno. Z istim namenom je zakon tudi predvidel takojšnji vpis novega lastnika v zemljiške knjige, vključno s klavzulo o prepovedi odtujevanja z agrarno reformo dodeljene zemlje. Kdor je dobil zemljo, je po zakonu ni smel odsvojiti 20 let. V slovenskem zakonu je bilo predvideno tudi plačilo za dodeljeno zemljo, ki naj bi jo plačali dobitniki. Višino zneska naj bi izračunal tako, da bi skupni znesek, ki ga bi morala plačati država na območju LR Slovenije tistim, ki so bili do odškodnine upravičeni, sorazmerno razdelil na vso površino zemljišč zemljiškega sklada. Povedati velja, da tega niso plačevali, kajti tudi država ni v celoti izplačala predvidene odškodnine.

Za izvajanje agrarne reforme je zakon predvidel organe, ki so jo udejanili. To so bile okrajne komisije za agrarno reformo, ki so na terenu ob sodelovanju in pomoči krajevnih ljudskih odborov in odborov agrarnih interesentov v resnici izvedle razlastitve, predvsem pa razdeljevanje zemlje. Okrajne komisije so bile dolžne izdajati odločbe. V okrožjih so bile okrožne komisije, na vrhu pa je bil organ pri ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo – oddelek za agrarno reformo in kolonizacijo. Posebno pomembno je bilo določilo, da sme minister za kmetijstvo razveljaviti vsako odločbo, če je menil, da ni bila v skladu z zakonom. To je pomenilo, da je bil v primeru pritožb prizadetih minister ‚najvišji razsodnik‘.

Za kršitve določil o prijavi zemljiških posestev, kar so morali storiti lastniki sami, je bila predvidena kazen, kar je veljalo tudi za agrarne interesente, če so navedli napačne podatke o svojem posestnem oziroma socialnem stanju. V prehodnih določbah je bilo rečeno, da so nične vse odločbe in ukrepi okupatorja in domačih oblasti v okupatorjevi službi, izdani v pogojih okupacije, ki so povzročile spremembo zemljiških posesti. Isto je veljalo za naselitve na zapuščena, državna in sekvestrirana posestva.

je bilo kmetijstvo glavni poklic. Članstvo v zadrugi je bilo prostovoljno, člani KDZ pa so bili lahko člani kmečkega gospodarstva, če so izpolnili 16 let. Ob vstopu v KDZ so člani vpisali vanjo svojo zemljo, razen ohišnice, ki je merila najmanj četr hektarja, največ pa en hektar. Zadrugna ni postala tudi stanovanjska hiša in gospodarska poslopja, potrebna za obdelovanje na ohišnici. Članstvo v zadrugi je bilo predpisano za najmanj 3 leta. Zemlja se je lahko vnesla v zadrugo na štiri načine, ki so opredeljevali tipe zadrug. Obstajali so štirje tipi KDZ: I. – kmetje so dali zemljo zadrugi v zakup (najem), dohodek so delili po vložnem delu vsakega člana; II. – kmetje so vložili zemljo v zadrugo kot osnovo za delitev dohodka zadruge. Dohodek se je delil glede na vrednost vložnega zemljišča in opravljenega dela člana; III. – kmetje so svojo zemljo vložili v KDZ kot delež, dohodek pa se je delil na podlagi vložnega dela; IV. – vnešena zemlja je zadrugna lastnina. Zadrugniki so ostali solastniki zemlje in jim je pripadala tudi ob izstopu iz zadruge, razen v primeru IV. tipa.

a) Urejanje agrarnih najemnih in delovnih razmerij

Ko so agrarno reformo že izvajali, se je pokazalo, da so potrebna tudi nekatera dopolnila in spremembe zakona. Ta so imela za izvajanje agrarne reforme v praksi velik pomen. Med bistvenejša spada tisto, ki je razširjalo oziroma konkretiziralo, komu je zemlja dodeljena. S tem dopolnilom je bilo določeno, da se lastninska pravica za dodeljeno zemljo razširja na vse člane gospodarstva. Lastninske pravice so morali vpisati v zemljiško knjigo za vse člane gospodarstva, s čimer so vsi dobili enake solastniške pravice. Dopolnilo se je nanašalo tudi na razlaščenega veleposestevca, kajti očitno so se ob razlastitvah le-teh pojavljali primeri, ko je razlaščen lastnik ostal brez sredstev za preživljanje in je na ta način postal socialni primer. Da bi to preprečili, je bilo sprejeto, da se tistim lastnikom veleposestev, ki niso imeli druge imovine kot zemljo in tudi ne drugega poklica, od katerega bi se lahko preživljali, pusti razen hiše za stanovanje še 5 ha obdelovalne zemlje ter pripadajoči živi in mrtvi inventar. S tem so takšni razlaščeni veleposestniki dejansko dobili položaj nekmetov – lastnikov zemlje. Posebej je bilo poudarjeno, da gradovi, graščine ali dvorci⁸² ne štejejo za stanovanjske hiše in jih je bilo zato potrebno razlastiti. Bila je dana tudi možnost, da takšnemu razlaščenemu veleposestniku dodelijo drugo zemljo in hišo. Glede na to, da je bilo to potrebno uzakoniti v spremembah in dopolnilih zakona o agrarni reformi in kolonizaciji, to niso mogli biti niti tako osamljeni primeri, saj drugače ne bi bilo potrebno zanje sprejemati zakonskih dopolnil in s tem tudi spreminjati načel agrarne reforme. Prej so bile to izjeme, ki so potrjevale pravilo.

Sprejeto dopolnilo je zajelo tudi nekmete. Njim razlaščeni presežek nad 3–5 ha so lahko dodeljevali njihovim bližnjim sorodnikom (prvo in drugo sorodstveno koleno), če so ti bili kmetje. V takih primerih je bilo potrebno upoštevati njihovo imovinsko stanje, pa tudi število in potrebe drugih agrarnih interesentov v kraju. Glede stroškov za obnovo zgradb, ki so bile dodeljene agrarnim interesentom in kolonistom, so sprejeli določilo, da se ti razdelijo sorazmerno na vse naseljence, tako da bi ne bili tisti, ki bi se naselili v hiši v slabem stanju, v slabšem položaju.

Dopolnilo zakona je omogočalo ministru za kmetijstvo in gozdarstvo, da je površino obdelovalne zemlje in gozda za takšno posestvo zvišal preko maksimuma v primerih, ko je bilo kmečkemu posestvu odvzet višek nad 35 ha obdelovalne zemlje, a je bilo to slabo donosno in ni omogočalo pridelovanje zadostnih količin za preživljanje. V Sloveniji je to veljalo predvsem za gorske kmetije, ki so imele obdelovalne zemlje malo, večino posesti pa je predstavljal gozd. Takšne kmetije so bile v prevaljskem okraju na Koroškem, na Pohorju, v okraju Mozirje, v jeseniškem okraju in nasploh v velikem delu na severni meji države v alpskem svetu.

Poleg osnovnega zakona o agrarni reformi in kolonizaciji je bil v Sloveniji sprejet še poseben zakon, ki je posegel v specifične slovenske zemljiško-lastniške odnose oziroma agrarna razmerja. To je bil Zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji.⁸³ Razlaščeni so bili z vsem živim in mrtvim inven-

⁸² Razlaščenih gradov je bilo 137. ARS, MKG (neurejeno).

⁸³ UL SNOS in NVS, 62–397/19. 12. 1945.

tarjem brez odškodnine. Odškodnina je bila predvidena le v primerih, če je šlo za manjše posestnike, ki so posest pridobili s prihranki. Sprejem tega sta narekovali svojevrstni lastniško-delovni razmerji, ki sta bili v veljavi v Sloveniji v dveh predelih. Kolonatski odnosi so bili znani v Istri ter v Goriških Brdih, medtem ko je viničarstvo bilo v vinorodnih predelih Štajerske,⁸⁴ v Slovenskih goricah in v Halozah.⁸⁵

Ta zakon ni bil izdan na temelju zveznega zakona o agrarni reformi in kolonizaciji, marveč je bil poseben zakon, sprejet z namenom dokončno odpraviti vse fevdalne in njim podobne odnose v kmetijstvu v Sloveniji, ki so bili v nasprotju s pridobitvami narodnoosvobodilnega boja.⁸⁶ Po tem zakonu so bili lastniki, katerih zemljo so obdelovali koloni in viničarji, razlaščeni, zemlja pa je prešla v zemljiški sklad agrarne reforme. Razlastitev je zadela samo nekmete, katerim so vinograde obdelovali koloni in viničarji. Razlaščeno zemljo so dobili ti, s čimer je bilo v pravem pomenu uveljavljeno načelo, da dobi zemljo tisti, ki jo obdeluje. Osnovni namen tega zakona ni bil v odpravljanju izkoriščevalskih odnosov, marveč v razlastitvi lastnikov vinogradov na obmejnih slovenskih območjih, kjer je bilo veliko lastnikov tujcev. Večino lastnikov vinogradov namreč ni bilo mogoče razlastiti na osnovi zakona o agrarni reformi, kajti po tem zakonu je lastnik – nekmet lahko obdržal vinograde in sadovnjake do višine do 5 hektarjev. Velik del vinogradov takšne površine ni dosegal. V primeru, ko zemlje ni obdeloval viničar, marveč najemni delavec, ta ni mogla biti razlaščena.

Zakon o razlastitvi posestev, ki so jih obdelovali koloni in viničarji, teh najemnih in deputatskih razmerij ni odpravljajal. Sprva so po tem zakonu razlaščevali samo takšna posestva, kjer imel viničar z lastnikom sklenjeno pisno viničarsko pogodbo. Takšnih primerov ni bilo mnogo in so lastniki od svojih viničarjev zahtevali, da so agrarnim komisijam izjavljali, da so najemni delavci. Novembra 1946 so zato na skupnih konferencah ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo, javnega tožilca in kontrolne komisije sklenili, da razlastijo vsa posestva, kjer so viničarski odnosi obstajali v praksi in ne le, če so bili uradno potrjeni s pogodbo med lastnikom zemlje in viničarjem. Merilo so postali dejanski viničarski odnosi, ne pa pisna pogodba.⁸⁷

Razlaščevanje posestev, ki so jih obdelovali koloni in viničarji, je praktično pomenilo ne le socialno osvobajanje pridelovalcev od zakupnih odnosov, temveč je imelo to tudi nacionalno osvobodilni učinek. V resnici je šlo pri tem razlaščevanju za ‚patriotično nacionalizacijo‘. Velik del posestev, ki so jih obdelovali koloni, je namreč pripadal lastnikom italijanskega porekla, medtem ko je na

⁸⁴ Po podatkih popisa iz leta 1931 je bilo okoli 14.000 viničarjev; o viničarjih na Štajerskem glej v Miroslav Novak: Prispevek k zgodovini viničarskega vprašanja na slovenskem Štajerskem. Zbornik občine Slovenska Bistrica II, 1990, str. 223–232.

⁸⁵ Kolonat in viničarstvo sta bili obliki najemnih razmerij med obdelovalcem in zemljiškin lastnikom; kolonat je bilo zakupno razmerje, pri viničarstvu pa je šlo za delovno razmerje. O pravnih osnovah kolonata in viničarstva glej v Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Slovenska matica, Ljubljana 1961, str. 490–493. GDZS II, str. 389–402, 474–476.

⁸⁶ ARS, MF 4; Odgovor Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstva LRS na pritožbo Lah Ivanke iz Maribora, št. 5649/1, z dne 26. 4. 1947.

⁸⁷ ARS, MF 49.

primer skoraj polovica vinogradov v mariborski okolici in v okolici Ormoža ter Slovenske Bistrice pripadala nemškim lastnikom. Prav tako so bili Nemci lastniki nad polovice kvalitetnih vinogradov v okolici Gornje Radgone in v vzhodnem delu Haloz. Lastniki teh vinogradov niso bili le Nemci s predvojnimi jugoslovanskim državljanstvom, ampak so bili tudi avstrijski oziroma nemški državljani, iz Radgone, Cmureka, Lipnice in Gradca.⁸⁸

Na osnovi odloka Avnoj o zaplembi lastnine Nemcev je bilo zaplenjeno 694 vinogradov s površino 1600 ha, ki so jih obdelovali viničarji. Na teh posestvih je živelo in jih obdelovalo 887 viničarskih družin, kar je že konec junija 1945 ugotovila komisija v mariborskem okrožju zadolžena za proučitev viničarskega vprašanja.⁸⁹ Do sprejema zakona, po katerem so bila vsa posestva nekmetov, ki so jih obdelovali koloni in viničarji, razlaščenca, je ostalo v viničarskem odnosu še 1820 viničarskih družin.

Slovenski zakon o agrarni reformi in zakon o razlastitvi posestev, ki so jih obdelovali koloni in viničarji, teh odnosov nista odpravljala, zato je Narodna vlada Slovenije v začetku novembra 1945, še pred sprejetjem obeh zakonov, izdala Uredbo o začasni ureditvi prejemkov viničarjev. Z njo je natančno opredelila, koga šteje za viničarja in kakšne so njegove pravice.⁹⁰ Po tej uredbi je bil viničar oseba, ki jo je najel vinogradnik v službo z namenom, da obdeluje vinograd in pripadajoče dele posestva, za kar dobi plačilo v denarju in v naturalijah, živi pa v lastnem gospodinjstvu v vinogradnikovem posloplju. Viničar je imel pravico do prostega stanovanja v vinogradnikovem posloplju ter do deputatne zemlje, in to na vsakega pol hektarja vinograda do osminke hektarja zemlje, sposobne za pridelavo žitaric. Če vinogradnik te zemlje ni imel, je bil dolžan dajati viničarju toliko krušnega žita ali krompirja, kolikršen je bil povprečen pridelek na viničarju pripadajoči površini. Določeno je bilo tudi, koliko gnoja, tropin in vina mora dobiti viničar od lastnika. Kot plačilo v denarju je uredba predvidela nagrado 200 dinarjev letno za vsakega pol hektarja vinograda, ki ga je viničar obdeloval. Na vsak hektar vinograda, ki ga je obeloval, je moral viničar dobiti najmanj 25 litrov vina iz žlahtnega grozdja, in to za vsako delovno moč, torej tudi za ženo in otroke, če so sodelovali pri obdelavi vinograda. Maja 1946 je ta del uredbe bil še posebej uradno, obvezno tolmačen. Pojasnjeno je bilo, da ta količina vina kot nagrada za delovno moč velja le v primeru, če je ta delala v vinogradu dvesto delovnih dni, drugače se je količina sorazmerno zmanjševala, za vsak dan dela manj za 1/8 litra vina.⁹¹ Uredba je določala tudi dnevne mezde po urah dela glede na težavnost posla. Mezda je bila za področje Haloz določena višje kot v drugih predelih, kjer so obstajali viničarski odnosi.

S to uredbo je bil torej opredeljen položaj viničarjev vse do sprejema zakona, ki je viničarske odnose povsem odpravil, sredi leta 1953. V praksi so to uredba kršili lastniki vinogradov. Sami so viničarjem določali pogoje, predvsem v zvezi s pravico do stanovanja. Tega so ponavadi morali odslužiti z delom.⁹²

⁸⁸ Franjo Baš: Prispjevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Obzorja, Maribor 1989, str. 103.

⁸⁹ Slovenski poročevalec, 28. 6. 1945, št. 59; Ljudska pravica, 28. 5. 1945, št. 56.

⁹⁰ UL SNOS in NVS, 50–364/7. 11. 1945.

⁹¹ UL LRS, 35–138/11. 5. 1946.

Agrarna reforma viničarskega vprašanja v resnici ni rešila, ga je le omilila oziroma zmanjšala število viničarjev. Reševanje viničarske problematike v okviru agrarne reforme je imelo vpliv na nastajanje prvih kmečkih delovnih zadrug oziroma vinogradniških zadrug, saj je večina zadrug, ki so nastale zaradi agrarne reforme, nastalo v vinorodnih predelih v veliki večini z združitvijo viničarjev.

Vprašanju viničarjev je oblast posvetila pozornost že konec junija 1945, ko je bila v Mariboru konferenca viničarjev. Te se je udeležil tudi predsednik slovenske vlade Boris Kidrič. Na tej konferenci so se viničarji, ki so živeli na zaplenjenih nemških posestvih, odločili za združno obdelavo.⁹³ Viničarsko konferenco, predvsem usmeritev v združevanje viničarjev, je zato mogoče smatrati za prvi izraz izvajanja agrarne reforme v Sloveniji.

Medtem ko se je reševanje viničarskega vprašanja začelo celo že pred uradno uzakonitvijo agrarne reforme, reševanje kolonatskih odnosov ni bilo mogoče vse do priključitve ozemlja k Jugoslaviji v letu 1947 na podlagi mirovnega sporazuma z Italijo. Povsem samostojno so problematiko kolonata reševali v slovenskem delu Istre, ki je postal del Jugoslavije in Slovenije šele leta 1954, po podpisu Londonskega memoranduma.

Viničarski, pa tudi drugi deputatski polfevdalni odnosi, ofarski, hubarski, so ostali v veljavi do srede leta 1953, ko so bili zakonsko ukinjeni.⁹⁴

⁹² V časopisju je bilo opisana vrsta primerov kršenja uredbe o začasni ureditvi prejemkov viničarjev. Tako je na primer dobil viničar iz Belskega Vrha v Halozah za obdelovanje 25 arov velikega vinograda 180 kg krompirja in 54 kg krušnega žita, medtem ko se je moral za stanovanje oddolžiti z delom. *Ljudska pravica*, 19. 2. 1947, št. 42.

⁹³ *Ljudska pravica*, 28. 6. 1945, št. 56. Po navedbi B. Kidriča se je konference udeležilo 300 ljudi. Boris Kidrič, *Zbrano delo II*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 328.

⁹⁴ UL LRS, 22-77/08. 07. 1953.

III. Izvajanje in učinki agrarne reforme v Sloveniji

Z izvajanjem agrarne reforme so v Sloveniji začeli v začetku leta 1946. Najprej so bili postavljeni organi za izvedbo agrarne reforme na terenu. Po okrožjih in okrajih so bile imenovane štiri- ali petčlanske komisije; le-te je sredi januarja z odločbo potrdil še minister za kmetijstvo in gozdarstvo LRS,¹ čeprav so z delom začele v začetku januarja. Najpomembnejše za izvajanja agrarne reforme so bile okrajne komisije, ki so imele nalogo, da ob sodelovanju krajevnih organov oblasti, predvsem pa ob pomoči odborov agrarnih interesentov, izvedejo agrarno reformo na terenu. Okrajne komisije so bile tudi tisti organi, ki so izdajali odločbe o razlastitvi in dodelitvi zemlje. Na te odločbe so bile nato možne pritožbe na višje 'inštançe', vse do ministra.

Kot kažejo podatki, objavljeni v uradnem listu, je bilo razmeroma malo članov okrožnih, pa tudi okrajnih komisij kmetov. Obstajale so okrajne komisije, v katerih ni bilo nikogar, ki bi bil naveden kot kmet. Glede na navedeno poklicno sestavo jih je bilo največ z oznako »delavec«, v eni pa je bil član celo »bivši orožnik«, kot je bil njegov poklic predstavljen v uradnem listu.

Komisije so poslovale enako ali vsaj zelo podobno. Delo so začele v pisarni, kjer so pregledovali prošnje agrarnih interesentov, izločali neupravičene, upravičene pa razvrstili tako, da so bili najzaslužnejši na čelu. To je bil predlog komisije, ki ga je nato predstavila agrarnim interesentom na sestanku. Ta je moral biti dan pred delitvijo zemlje na terenu ali je bil sklican na dan same delitve. Sestankov naj bi se udeleževali le upravičeni agrarni interesenti, tisti, ki jih je kot take spoznala agrarna komisija, drugi pa so morali prostor sestanka zapustiti. Na sestankih so nato obravnavali vsakega posameznika – interesenta posebej, in to po takšnem vrstnem redu, kot ga je določila komisija. »Pri slučajih, kjer bi se vam zdelo, da interesent ni politično ali kakor koli upravičen, je treba izzvati maso, da poda o njem odločno mnenje,« je bilo priporočeno v okrožnici s smernicami glede izvajanj sestankov agrarnih interesentov v celjskem okrožju.²

Pomembno vlogo pri izvajanju agrarne reforme so imeli tudi odbori agrarnih interesentov. Ti so praktično vodili izvajanje agrarne reforme v svojem okolju, saj so ga najbolj poznali. Prva njihova naloga je bila pregledati prijave lastnikov posesti in podati mnenje, koga in koliko naj razlastijo. To je bilo predvsem v

¹ UL LRS, 7–28/23. 1. 1946

² Zgodovinski arhiv v Celju, fond KUNI, fasc. 21, spisi okrožne komisije za agrarno reformo Celje.

slučajih razlaščenja nekmetov in presežka kmetov nad zemljiškim maksimumom. Določali so tudi, komu zemljo podeliti in koliko, tako da so bili v resnici ‚alfa in omega‘ agrarne reforme v posameznem kraju. Oblikovali so karakteristike agrarnih interesentov in jih posredovali okrajnim agrarnim komisijam.

Odbori so šteli od pet do sedem članov, ustanovili so jih ponavadi na množičnih zborovanjih agrarnih interesentov. Mnogi odbori agrarnih interesentov so bili ustanovljeni že decembra 1945, a so jih ob začetku izvajanja agrarne reforme reorganizirali zaradi večje operativnosti. Čeprav naj bi ti odbori ne bili organi oblasti, temveč posebni organi agrarnih interesentov, ki naj bi s temi pri izvajanju agrarne reforme sodelovali, so večkrat vodili te odbore prav predsedniki ali tajniki krajevnih ljudskih odborov. Bili so tudi primeri, ko so bili v odborih bogatejši kmetje in obrtniki, taki, ki jih je zajela agrarna reforma. V delovanju odborov agrarnih interesentov je v obeh primerih, takrat ko so bili ti v resnici v rokah predstavnikov oblasti in njena izpostava, pa tudi takrat, ko so v njih prevladovali ‚vaški mogotci‘ prihajalo do nepravilnosti. Bili so primeri pritiskov, podkupovanj, lokalpatriotizma, izrabljanja sorodstvenih zvez, večkrat tudi malomarnost in brezbržnost. Postavljali so tudi napačna merila za določanje upravičenosti agrarnih interesentov do zemlje. Prihajalo je do pojavov sektašenja in napačnega, samovoljnega interpretiranja, kdo je upravičen dobiti zemljo zaradi svojih zaslug za narodnoosvobodilno gibanje. Tako so bili primeri, ko so v nekaterih odborih menili, da imajo več pravic dobiti zemljo od agrarne reforme industrijski delavci, češ da imajo več zaslug za revolucijo in osvobodilno fronto.³ Tak ‚proletarski‘ razredni pogled je bil v nasprotju z načelom, da dobijo zemljo tisti, ki jo obdelujejo, kaže pa na takraten pogost odnos posameznih predstavnikov oblasti do kmetov na lokalni ravni.

Na sestankih agrarnih interesentov so razpravljali, kdo naj dobi zemljo. Zborovanja so bila običajno burna, saj je bilo interesentov več kot razpoložljive zemlje za razdelitev. V Pišecah, v okraju Krško, je zbor, na katerem so razdeljevali zemljo, trajal od 14. do 23. ure in na koncu se je več kot sto interesentov zedinilo,

Dolenjski kmetje se najbolj zanimajo za delitev zemlje

Po vseh naših okrožjih se te dni ustanovljajo odbori agrarnih interesentov in okrajne ter okrožne komisije za agrarno reformo, ki bodo pričele deliti zemljo, tako da bo zemlja razdeljena še v teku te zime. Na sestankih se agrarni interesenti seznanjajo z zakonom o agrarni reformi in živahno razpravljajo o zemlji, ki bo razdeljena v njihovem kraju.

V grosupeljskem okraju so ustanovili v sedmih vaseh odbore agrarnih interesentov, v bližnjih dneh pa bodo ti odbori ustanovljeni še v šestih krajih. V mesecu decembru so imeli agrarni interesenti v grosupeljskem okraju več sestankov. Na sestanku 10. decembra v Šmarjah so agrarni interesenti, ki jih je že 120 vpisanih, zahtevali, da se odzame cerkvi čim več zemlje, ker jo na primer domači župnik sam itak ne obdeluje. Cerkvene zemlje je

v Šmarjah približno 40 ha, od tega je polovico obdelovalne zemlje.

Tudi na Turjaku se je 9. decembra vršil sestanek, ki se ga je udeležilo okoli 150 ljudi. Vsi so odobravalni zakon o agrarni reformi, saj imajo okoliški kmetje zelo slabo zemljo in še te premalo za dostojno življenje. Graščak Auersperg pa ima velike gozdove in zelo dobro zemljo. V tem kraju se je že priglasilo 77 agrarnih interesentov.

Na Rašici se je 16. decembra zbralo okoli 150 kmetov, ki so izvolili krajevni odbor agrarnih interesentov. Čeprav je zemlje, ki bo prišla v poštev za delitev, v tem kraju malo, se vsi zelo zanimajo za agrarno reformo in so navdušeni za takojšnjo delitev zemlje. Nekateri duhovniki pa skušajo zavirati agrarno reformo.

Kmečki glas, 1. 1. 1946, št. 1.

³ ARS, Planska komisija LRS, 3; Poročilo o izvajanju agrarne reforme v Sloveniji v letu 1946.

Tudi Dolenjci si delijo veleposestniško zemljo

Pred vojno je imela pečica veleposestnikov in industrijalcev skoraj vso zemljo v svojih rokah. Tri četrtine vseh kmetov je imelo le slabih 30% zemlje, ki je morala dajati dovolj kruba njihovim pogosto številnim družinam.

Naš kmet iz Prekmurja je moral prejšnje čase vsa poletja in vse mrzle, neprijazne jeseni kopati zemljo tam gori na severu Nemčije, namesto da bi obdeloval svoje domače njive. Naš kmečki človek z Dolenjske, Notranjske, iz vseh krajev Slovenije se je moral ozirati za zaslužkom daleč od svojega doma.

Enega teh dni so kmetje v Martinji vasi na Dolenjskem glasno zvonili v podružnični cerkvi. Veselo je pel zvon in oznanjal daleč okoli, da je malemu kmečkemu človeku napočil nov čas. Od vseh strani so prihajali ljudje, da si razdele zemljo, na kateri so doslej delali le kot težki najemniki, le kot delavci, ki so prejemale za težko delo toliko plače, kolikor se je zdelo gospodarjem. Zdaj so prihajale matere, katerih sinovi so po tej zemlji prelili kri, prihajale so vdove, katerih možje so izkrvaveli za to zemljo, prišel je oče, ki je v tej vojni izgubil štiri sinove. Težko jim je danes, ko dobivajo zemljo in mislijo na svoje mrtve — in materam vdovam tečejo solze po nagubanih licih. Solze hvaležnosti!

Enega teh dni, bila je nedelja 27. januarja, se je velika množica ljudi zbrala pred starodavno graščino. Nekdaj so tam oholo gospodarili nemški baroni kmetom iz novomeškega okraja. Teга dne pa je graščina Hmeljnik doživela zadnji dan svoje slave; pokopali so jo — potomci nekdanjih tlačanov, mali kmetje in delavci iz Kamnja in Karteljeva in drugih okoliških vasi so prišli, da za

večno podpišejo novo pogodbo z graščino Hmeljnikom. Toda zdaj so oni narekovali pogoje!

S seboj so prinesli zastave, prišli so s pesmijo in godbo, stare trudne žene in sivolasi očetje, mladina in otroci — vsi so hoteli biti priče, kako prehaja hmeljnška graščina v ljudske roke. Nikdar ni bila v teh vaseh nobena nedelja tako praznična kakor ta mrzla januarska nedelja, ko so vaščani drug za drugim zabijali v hmeljnško zemljo svoje okrašene količke in iz rok komisije prejemale potrdila, da postajajo polnopravni lastniki graščinske zemlje!

Še druge vasi na Dolenjskem so tega dne praznovale svoj veliki praznik osvoboditve. Zbrali so se ljudje pred cerkvijo v Št. Rupertu k množičnemu zborovanju. Iz svoje srede so izbrali najpotrebnejše in najbolj zaslužne družine, nato pa krenili „a cerkvene njive, da si jih razdelijo, kakor določa zakon o agrarni reformi. Pustili so župniji 10 ha, čeprav je bilo splošno mnenje, da bi bilo treba to številko močno znižati. Kakor pod Hmeljnikom, tako se je tudi tu razlegala vesela pesem mladine, tako so tudi tu žuljave roke sprejemale v last to, kar so imele prej le v dragem zakupu.

Danes Hmeljnik, jutri Lanšprež, danes ta veleposestnik, jutri drugi — tako se vrstijo vasi in graščine in župnije, dokler ne bodo po vsej Dolenjski okrašeni količki zaznamovali pravične meje, ki jih je postavilo ljudstvo. Danes se komaj zavedamo, kakšna velikanska izprememba se dogaja v našem gospodarskem življenju! Šele mladina, ki si bo na tej izpremembi zgradila bodočnost, se bo zavedala tega v polni meri.

Kmečki glas, 7. 2. 1946, št. 6.

da se 86 ha zemlje razdeli med 46 interesentov.⁴ Seveda agrarne komisije povsod niso delovale tako, kot bi v načelu morale, in zemlje niso razdeljevali preko sestankov agrarnih interesentov. Po poročilu nepodpisanega uvodničarja na seji okrajne komisije v Ljutomeru konec marca 1946, je prihajalo do takšnih pojavov, da je »zemljo dobil, kdor je prišel slučajno v pisarno, ne oziraje se na njegov poklic«, komisija pa se tudi ni posvetovala z izvoljenim odborom agrarnih interesentov.⁵ Z delom agrarnih komisij in delovanjem odborov agrarnih interesentov pa niso bili zadovoljni tudi drugod. Vendar so bile pritožbe predvsem plod nezadovoljstva posameznih interesentov, ki niso dobili izbrane zemlje ali so manj dobili, kot so pričakovali, tako da tega ni mogoče razumeti kot pravilo.

Preden je komisija lahko začela s postopkom delitve zemlje, je morala najprej izvesti razlastitve in ustvariti zemljiški sklad za delitev. Agrarna komisija je morala poklicati vsakega zemljiškega lastnika, ki je imel zemljo za razlastitev. Vsak lastnik je moral komisiji predložiti svoje posestno stanje. To so morali posestniki storiti že pred tem pisno, vendar tega mnogokrat in marsikje niso

⁴ ARS, MF 6; Konferenca okrajnih agrarnih komisij okrožja Novo mesto, z dne 30. 1. 1946. AS, MKG (neurejeno); Razdelitev zemlje v Pišecah, okrajna komisija za agrarno reformo Krško, 27. 1. 1946.

⁵ Pokrajinski arhiv Maribor, fond Okrajni LO Ljutomer, fasc. 7 (dalje navajam: PAM, OLO Ljutomer, 7).

Delitev zemlje na Lavrici 27. 1. 1946

izvajali, ker ti komisijam enostavno niso dali podatkov o svojem posestnem stanju. Na podlagi pisnih prijav ter zaslišanj pred komisijo je ta izdala odločbo o razlastitvi.

Izdajanje odločb je bilo za marsikatero komisijo mukotrpno in zamudno delo. Razlaščenci v mnogih primerih niso želeli sodelovati s komisijami sodelovati. Člane le-teh so smatrali za »bedake in pastirje« kot so zapisale komisije v poročilih in jim zato niso hoteli dati podatkov o svoji zemljiški posesti in jim povedati, katere parcele žele obdržati. Okrajne komisije so morale zato večkrat same izbirati in določati parcele, ki so bile nato razlaščene in so prešle v zemljiški sklad, čeprav bi vsak zaslišani lastnik lahko sam odločil, kaj bo obdržal.⁶ To je bilo predvsem v primeru nekmetov, pa tudi kmetov s presežkom nad zemljiškim maksimumom, saj je bilo drugim zemljiškim lastnikom v načelu odvzeto vse.

Mnogo dela in težav so imele komisije z izdelavo razlastitvenih odločb, zlasti v primerih, ko je šlo za razlaščevanje veleposesti, posesti ustanov in podjetij. V takšnih primerih so morale komisije izdelati natančne elaborate o posestnem stanju takšnih lastnikov. Na podlagi teh so lahko izdale odločbo o razlastitvi. Komisija za agrarno reformo okraja Trbovlje je tako porabila za izdelavo elaborata o razlastitvi Trboveljske premogokopne družbe kar ves mesec.⁷

Še večji problem kot slabo sodelovanje prizadetih posestnikov z agrarnimi komisijami, je predstavljalo pomanjkanje zemljiških knjig in katastrskih podatkov. Mnoge je uničil okupator ali jih prenesel v Avstrijo. Po drugi strani pa mnogi

⁶ ARS, PK LRS 3; Poročilo o izvajanju agrarne reforme v Sloveniji v letu 1946.

⁷ ARS, PK LRS 3.

Agrarni interesenti izpod Krima zborujejo

Dne 3. januarja t. l. je bil sestanek agrarnih interesentov na Igu pri Ljubljani. Sestanku je prisostvovalo nad 300 agrarnih interesentov iz vseh podkrimskih vasi.

Po objasnitvi pomena in zakona o agrarni reformi se je razvila živahna diskusija, pri kateri je sodelovala večina udeleženih agrarnih interesentov. Iznešeni so bili različni predlogi v zvezi s spremembo zakona o agrarni reformi.

Cerkvi ni treba nobene zemlje, ker dobijo duhovniki plačo in jim ne pripada več kot 2 ara zemlje, kot je po zakonu predpisano, da lahko dobi nameščeneec za vrt, 10 ha zemlje je več kot preveč, ker noben duhovnik sam ne obdeluje zemlje. Vsa zemlja se mora razdeliti med tiste, ki jo obdelujejo. Sedaj, ko imamo ljudsko oblast, moramo upoštevati želje ljudstva, ki zahteva, da se dodeli zemljo tistemu, ki jo obdeluje.

Na Barju je tudi Kozlerjeva gošča. V tem gozdu so belogardistični rablji množično pobijali zavedne Ižance in Barjane. To zemljišče meri okrog 200 ha in je last graščaka Kozlerja iz Ortneka. Agrarni interesenti so predlagali, da se to zemljišče izkorišča na zadržni podlagi. Tako bodo okoliške vasi dobivale šoto, ki jo rabijo za kurjavo. Ko bo šota izrezana, pa naj se razdeli med posamezne agrarne interesente.

Kako je gospodarila cerkev na nagrbljeni zemlji, je razvidno iz izjav agrarnih interesentov z Jezera. Blizu te vasi se nahajajo tako imenovane »cerkvence«. Te »cerkvence« so dobivali v izkoriščanje največji posestniki, ki so imeli že svoje zemlje dovolj in so potem dajali to zemljo v najem. Ker ni imel to zemljo v lasti tisti, ki jo je obdeloval, je bila zelo zanemarjena in zamočvir-

jena ter se je že od daleč ločila od druge zemlje. Vsi navzoči agrarni interesenti so zahtevali, da se ta zemlja takoj razdeli in da jo bo tisti, ki jo bo dobil, obdelal tako, da bo prinašala največjo korist. Stavljena je bila tudi zahteva, da dobi zemljo najprej tisti, ki se je boril in ni doma sedel in morda bil še v izdajalskih vrstah. Izdajalci naj si iščejo zemljo pri Rupniku, ki je že v Ljubljani iz čaka na sodbo, ali pa v velikem »Reichu«, za kae terega so se borili.

Posebno vprašanje predstavlja pod Krimom vprašanje agrarne reforme na Golem, Skrilju pri Iški vasi in Zapotoku. Te vasi so požgane. Predlogi so bili, da naj se to uredi delno s kolonizacijo, delno pa z dodelitvijo zemlje v ravnini v okolici Iga.

Na sestanku je bil tudi izvoljen odbor agrarnih interesentov z Iga. Do sedaj so že izvoljeni odbori v Želimlju, Brestu, Iški vasi, na Golem in v Skrilju. Izvolili se bodo še po ostalih krajih, takšni da bo vsa Ižanska prepletena z odbori agrarnih interesentov.

Ker je veliko agrarnih interesentov in malo zemlje, ki pride v zemljiški sklad, so na sestanku sklenili, da osnujejo odbor agrarnih interesentov za vso Ižansko. V ta odbor pride po en delegat iz vsakega krajevnega odbora agrarnih interesentov. Odbor bo reševal vprašanja, ki se tičejo več krajevnih odborov.

Po sestanku so agrarni interesenti že živahno razpravljali, kako bodo pričeli z delitvijo zemlje, da jo bodo imeli do spomladi že razdeljeno.

Vsi navzoči agrarni interesenti so se razšli z zavestjo, da bo ljudska oblast z izvedbo agrarne reforme odpravila stoletne krivice, ki so trle našega kmeta.

Kmečki glas, 10. 1. 1948, št. 2.

podatki iz katastra in zemljiških knjig niso več odgovarjali stanju na terenu, saj so bili stari nad sto let. V tem obdobju je prišlo do mnogih sprememb. Tam, kjer je bil pred sto leti in več vrisan gozd, je bila v resnici obdelovalna zemlja, ali pa je bilo obratno.⁸

Hkrati z ustvarjanjem aparata za izvedbo agrarne reforme se je že začelo njeno izvajanje v praksi. Iz poročila oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo pri ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo LRS o izvajanju agrarne reforme v Sloveniji za prvo tromesečje leta 1946 je razvidno, da je bila prva razlastitev izvedena 7.

⁸ Na težave, ki jih je povzročal zastareli kataster, izdelan v letih 1818–1828, je opozoril tudi Zavod za statistiko in evidenco LRS v uvodu v Popis zemljišč iz leta 1947 (Ljubljana 1951), str. 5. Opozorili so, da sprememb v naravi niso tekoče vnašali v katastrske operate, zlasti ne po letu 1914. V letu 1932 je bilo sicer revidiranih 200 katastrskih občin, kar je pomenilo le 8% vseh v tedanji Dravski banovini, pa še te revizije so bile opravljene z zasliševanjem zemljiških lastnikov v občinskih pisarnah in ne na terenu. Zavod za statistiko in evidenco LRS je ugotovil znatne razlike med površinami, navedenimi v katastru, in rezultati popisa iz leta 1947. Po starem katastru je bilo 333.000 ha njivskih površin, po popisu zemljišč pa 265.000 ha, kar je za četrtnino manj. Manj je bilo tudi vinogradov (24%), travnikov (13%), več pa pašnikov (1,2%) in gozdov (3%). Eno petino njivskih površin so spremenili v druge kulture ali so se izgubile zaradi urbanizacije in industrializacije.

Prekmurci zabijajo prve mejnike

Začelo se je v Loški dolini, nadaljuje se v Petanjcih, v Ptuju, Prevaljah, v Presiki in Kottljah, Slovenjem Gradcu — zemljemerci merijo zemljo, tisto zemljo, ki se po desetletjih in stoletjih vrača v roke pravemu lastniku — ljudstvu.

Dne 10. januarja se je zbralo v Mladinskem domu v Petanjcih 87 agrarnih interesentov. Delila se bo zemlja in ljudje naj sami odločajo, kdo bo kaj dobil. Tu je zemlja, ki so jo doslej imeli v najemu ali pa so delali na njej kot težaki. Danes si jo bodo razdelili v svojo nepobitno last...

Vsi se strinjajo s predlogom tov. predsednika Jožeta Šiftarja, naj se zemlja v prvi vrsti dodeli borcem iz prvih let osvobodilne borbe. Vsi so zadovoljni z nadaljnjim predlogom, naj se najbolj plodni del zemlje izloči za združni gramoznico nekaj čez en ha obsegač sadovnjak pa dodeli mladinski organizaciji.

Pretrasajo prošnje interesentov. Tisti, ki imajo že toliko zemlje, da se lahko preživljajo, ne bodo dobili nič. Preveč je onih, ki niso še nikdar izorali niti ene svoje lastne brazde.

Vznemirjeni gredo ljudje s sestanka na zemljišče, ki se bo začelo takoj deliti. Z njimi je predstavnik agrarne komisije in zemljemerec Kolarš. Predsednik Jože Šiftar predlaga, naj se določeni agrarni interesente sami izbirajo njive po želji. Kmetje z navdušenjem izbirajo, ostali agrarni interesenti z zadovoljstvom pritrjujejo.

Geodet tov. Kolarš je takoj pričel z merjenjem. Ljudje so veselo sledili njegovemu delu, kazalo je, da tega skoraj niso mogli verjeti. Točno ob 11.37 je geodet Kolarš pozval, naj se zabije prvi mejni kol. Medtem je tov. Šifter, delavec,

prijel težko kovaško kladivo, se obrnil k ljudstvu in dejal:

»Dragi tovariši in tovarišice! Napočil je svečani trenutek, ko delovno ljudstvo odpravlja zadnje osoanke tlačanstva in jemlje svojo zemljo, ki mu pripada po načelih OF — zemljo tistemu, ki jo obdeluje! Za to vse se imamo zahvaliti OF in tistim mnogim žrtvam, ki so izkrvavele za veliki cilj, da se ljudstvu ustvari boljše in pravičnejše življenje. Zato naj živi naša ljudska oblast, naj živi OF in njen veliki voditelj maršal Tito!»

Tov. Janez Kovač, delavec, mu zakliče: »Zabij ga za sebe in za svoje potomce, naj služi nam in našim naslednikom!»

Tako jel je viharno zaorilo iz vrst ljudstva. Narod je vzklikal ljudski oblasti, Osvobodilni fronti in svemu maršalu Titu. Zatem je tov. Janez Šiftar z nepopisnim veseljem udarjal po mejnem kolu, ki je bil prvi zabit v Prekmurju po zakonu o agrarni reformi.

Ves dan so ljudje vztrajali kljub mrazu pri delitvi zemlje, in to zelo disciplinirani. Pogostoma so prihajali tudi pionirski in po skupinah opazovali delo zemljemerca in agrarnih interesentov. Z nastopajočo temo so prenehali z delom; ljudstvo pa se je razšlo na svoje domove...

Tako so bili Petanjčani prvi, ki so v Prekmurju zabili mejne kole novih posestnikov. Toda že se jim pridružujejo agrarni interesenti iz Sebeborcev, iz Kroga, iz Bakovcev. Tudi tam je zemlja onih, katerim je domač človek tako dolgo tlačanal. Tudi ta zemlja mora priti naposled v prave roke, v roke tistih, ki so jo tako dolgo pojili s svojim znojem.

Kmečki glas, 17. 1. 1946, št. 3.

Petanjci-Murska Sobota

Poročali smo že o delitvi zemlje grofice Mikeš Olge. Medtem smo delitev že končali in je bilo razdeljenih 115 hektarjev med 63 družin. Delitev je potekala v popolnem redu, brez zavisti in kreganja. Zemljo so dobili najpotrebnejši, poljski delavci brez zemlje po 1 hektar in 15 arov njiv ter 43 arov travnikov, mali posestniki pa polovico manj.

Ko so zabili zadnji mejni kol, so položili oreh nanj, tov. Rabar pa, ki je udaril po njemu, vzklikne: »Tako se zabija vsakemu glava, kdor bo kot sovražnik kdaj poskusil stopiti na našo zemljo!« Takoj nato se je oglasil nekdo, češ da kol, ki so ga zabili, ni zadnji. Zadnji da bo iz cementa in v spomin padlih partizanov. Vsi so temu pritrdili, le da mora velik biti, so zahtevali, tak, da se ne bo dal ganiti z mesta.

Kmečki glas, 31. 1. 1946, št. 5.

januarja v Loški dolini.⁹ Poročila okrožnih in okrajnih agrarnih komisij ter poročila in zapisniki posameznih razlastitev in razdelitev po vaseh kažejo, da je bila v mnogih predelih agrarna reforma v teku, tako da je težko točno ugotoviti in določiti, kje in natančno kdaj je bila izvedena prva razlastitev in razdelitev zemlje med agrarne interesente v Sloveniji. Dejstvo je, da so povsod po Sloveniji začeli

⁹ ARS, MF 49.

takoj v začetku leta 1946 izvajati zakonske določbe v praksi, saj je bila direktiva: »Zemlja mora biti razdeljena do pomladi«.

Delitev zemlje ni bilo zgolj tehnično vprašanje, marveč predvsem politična akcija. Imela je politično-propagandni značaj. Kljub zimi in snegu so zemljo delili na terenu, in to svečano, z govori in petjem. Okrožna agrarna komisija v Novem mestu je tako organizirala godbo in naročila postaviti zvočnike, »ki bodo prenašali nedeljske svečane delitve«. Priporočala je delitev zemlje ob nedeljah »da se ljudstvo lahko udeleži.«¹⁰ Agrarni interesenti so ob svečanih delitvah zemlje pobirali prostovoljne prispevke za komunistično partijo.

Kako so razumeli agrarno reformo in vzdušje ob njenem izvajanju, kažejo zapisniki sestankov agrarnih interesentov in resolucije ter zahvalna pisma, sprejeta na njih in poslana posameznim predstavnikom in organom oblasti. Tako so ob delitvi zemlje grofice Olge Mikeš v Petanjcih v okraju Murska Sobota poročali, da je po kratkem govoru predsednika okrajne komisije »ljudstvo samo brez vsakega spodbujanja klicalo ljudski oblasti in maršalu Titu. Ko so zabili zadnji kol, so na istega dali oreh, na kar je tov. Ribaš udaril po kolu in dejal: ‚Tako se razbije vsakemu glavo, kdor bo poskusil kdaj stopiti kot sovražnik na našo zemljo.‘ Narod je bil neobično navdušen.«¹¹ Okrožni izvršni ljudski odbor Novo mesto pa je sklenil, da naj ob delitvi zemlje v Št. Jerneju oddide tja »tudi novomeška godba, ki bo poudarila pomen tega svečanega dne«.¹²

Navdušenje za agrarno reformo pa ni bilo vsesplošno. Bila so tudi nasprotovanja, predvsem s strani ‚vaških mogotcev‘ in duhovščine. Ta je ljudi odvrčala od agrarne reforme s trditvijo, da pomeni vzeti cerkveno zemljo božji rop.¹³ Takšna propaganda je imela določene rezultate, saj so bili primeri, da so agrarni interesenti zavrnilo potrdila o dodelitvi zemlje, ki je bila pred tem razlaščena župnišču. Ponekod so po vaseh organizirali pobiranje podpisov, da cerkvene zemlje ne bi delili.¹⁴ V Stopičah v novomeškem okraju so večji kmetje zahtevali, da naj župniku pustijo zemljo. Vzrok za takšno stališče pa ni bil toliko religiozen, ampak predvsem praktičen, namreč, da ga njim ne bi bilo treba vzdrževati. Takšen je bil razlog tudi, ko so proti razlaščevanju cerkvene zemlje nastopili »na zboru volilcev odnosno vseh davkoplačevalcev na področju KLO v Novi Štifti«, to je na območju, kjer je bila lastnik zemlje ljubljanska škofija; kritizirali so nepravilno razlastitev župnijske nadarbine v Novi Štifti. Agrarna komisija iz Mozirja ji je namreč odvzela vrt v izmeri 26 arov. Prav tako so ji vzeli tudi gozd, pustili so ji ga le hektar, pa še ta je bil po navedbi KLO izsekan, tako da je bil neuporaben. Zborovalci so v dopisu ministrstvu za kmetijstvo zahtevali, da upoštevajo volja ljudstva, »ker je bilo vse tukajšnje ljudstvo proti razlastitvi omenjene nadarbine«, česar ni, po njihovem mnenju, upoštevala niti okrajna

¹⁰ ARS, MF 6; Konferenca okrajnih agrarnih komisij okrožja Novo mesto z dne 30. 1. 1946.

¹¹ ARS, MF 6; Agrarna komisija za okraj Murska Sobota z dne 17. 1. 1945; Poročilo o delitve agrarne zemlje.

¹² ARS, Odsek za izgradnjo narodne oblasti pri P. SNOS, fasc. 34.

¹³ Zborovanje agrarnih interesentov v vasi na Dolenjskem je v črtici Agrarna reforma predstavil Juš Kozak in orisal nastop župnika ter nasprotja med ljudmi in njihovimi interesi glede delitve cerkvene zemlje. Juš Kozak: Gašper Osat. Ljubljana 1949, str. 145.

¹⁴ ARS, MF 6; Zapisnik seje okrožne agrarne komisije Novo mesto z dne 18. 1. 1946.

Zaradi duš pokojnih naj bi ne delili cerkvene zemlje?

Agrarna komisija za naš okraj dela z vsemi močmi. Postavljeni so vsi odbori agrarnih interesentov, ki so se tudi vrgli z vso požrtvovalnostjo na delo. Dne 9. januarja 1946 ob 10 dopoldne so izpršili proo zasliševanje in kot prvega smo ozeli župnika iz Stranic. K temu zaslišanju smo povabili celokupen odbor agrarnih interesentov iz Stranic. G. župnik Zolnir Jožef je takoj ob začetku izpovedal, da pripada vse zemljišče mašnim (perskim) ustanovam. Tako, da cerkev prav za prav ne poseduje ničesar, če celo glede pokopališča in cerkvenega prostora pravi, da ni sigurno, če je last cerkve, ampak isto last perskih ustanov. Izjavil je, da mora za duše onih, ki so zemljo darovali, čitati od dobri letini 30 maš, ob slabi pa 22 maš in da če se zemlja razlasti, ne bo nihče drugi oškodovan kakor le tile.

Interesent tov. Raonjak Filip, mali posestnik

iz Prelog pa je bil drugega mnenja glede ikode tem dušam. Rekel je: »Po naših gorah je v teky narodnoosvobodilne borbe izgubilo mnogo naših najboljših sinov svoje žitjenje, kakor tudi po taboriščih in kot talci, ko so jih množično streljali in obešali, za katere mnoge nifi ne vemo kje počivajo. Za te duše se pa nikdo ne spomni, da bi se za njih čitale so. maše. Zato mislim, da te duše, ki so že več stoletij v onostranstvu, ne bodo zaradi razlastitve prav nič oškodovane.« Nato župnik Zolnir Jožef ni nič odgovoril. Ob koncu je še pripomnil, da se ne poteguje za zemljo in da mu je vseeno, če se razlasti ali ne. Nato so vsi navzoči zapisnik prečitali in ga podpisali. To je bilo naše proo zaslišanje, pri katerem smo bili še pri nekaterih stvareh prav za prav še negotovi. Vendar prvi korak je že storjen in tako smo prepričani, da bomo v najbližji bodočnosti res dosledno in dokončno izpediti Staro pravdo.

Kmečki glas, 17. 1. 1946, št. 3.

Nekateri duhovniki skušajo zavirati agrarno reformo

Po drugi strani pa se reakcionarna duhovščina, ki je med vojno podpihovala narodno izdajstvo, na vse načine brani agrarne reforme in prisepetava kmetom, naj zemlje ne jemljejo. Svoj duhovniški vpliv izkoriščajo, da bi še nadalje obdržali zemljo in z visokimi najemninami izkoriščali svoje »ovčke«. V Škocijanu se je 18. decembra udeležilo sestanka kakih 80 ljudi, ki pa so pod vplivom tamkajšnjega župnika. Tako se je v Škocijanu prijavilo le 12 agrarnih interesentov. Osnovali so tudi svoj odbor, iz katerega pa so trije odborniki izstopili, ker se šo vedno boje starega župnika. Mnogi v Škocijanu so bili celo mnenja, naj se cerkvi zemlja kar pusti, ker bodo sicer morali plačevati previsoko biro.

Ta primer, ki je sicer eden redkih, nam dokazuje, kako reakcionarna duhovščina še boljše izrablja vero in duhovniški vpliv v svoje sobične namene. Morda so kmetje v Škocijanu danes res prepričani, da je bolje tako, če zemlje ne delijo. Če so tako nespametni in če še niso spregledali, pravi Zemlja se bo kljub temu delila, in to zemljo bodo dobili drugi kmetje, ki so je potrebni. Kesanje škocijanskih kmetov pa bo tedaj prepozno.

V Št. Vidu pri Stični se je sestanka, ki se je vršil 16. decembra, udeležil tudi župnik. Mirno so se vedel k vratom in poslušal. Kmetje so bili sprva nekoliko v zadregi. Kmalu pa so spoznali, za kaj gre in z navdušenjem pritrjevali govorniku, ki jim je pripovedoval o kmečkih uporih, o bojih za zemljo in zakonu o agrarni reformi.

Kmečki glas, 1. 1. 1946, št. 1.

agrarna komisija iz Mozirja niti okrožna v Celju. Razlog, da nadarbine ne bi razlastili, so navedli »novo breme, ki bo zadelo naše ljudstvo z izdrževanjem vsakokratnega župnika«.¹⁵

Za cerkveno zemljiško posest župne cerkve in nadarbine so se zavzeli tudi prebivalci Ptujске Gore, verjetno pa tudi njene širše okolice, saj naj bi se jih na »ljudskem sestanku« februarja 1946 na ptujskogorskem trgu pred cerkvijo zbralo približno tisoč. Na tem zborovanju, sklicanem proti delitvi zemlje ptujskogorske cerkve, je govoril javni tožilec krajevnega ljudskega odbora tega kraja. Kot argument je navedel, da je cerkev zgodovinski spomenik prvega reda, pa tudi, da je cerkvena zemlja hribovita in slaba ter zato tudi ni dajala župniku nobenih presežkov. Povedal je še, da je bil župnik izgnan v Srbijo in da je po vrnitvi »našel župnišče popolnoma izropano, tako da niti ne spi v svoji postelji«. Poudaril je še župnikove zasluge za elektrifikacijo Ptujске Gore. Kljub zborovanju krajanov

¹⁵ ARS, MF 6; Nepravilna razlastitev cerkvene nadarbine Nova Štifta z dne 12. 6. 1946.

in podpora njihovemu župniku ter navkljub župnikovi uradni pritožbi so zemljo ptujskogorske cerkve in nadarbine razlastili in to v izmeri 33 ha, od tega je bilo 26 ha vinogradov. Cerkev na Ptujski Gori je ostalo 10 ha.¹⁶

Glede udeležbe na sestankih agrarnih interesentov, ko so delili zemljo, so bili primeri, najbrž niti ne tako redki, ko so menili, »da je treba povsod preprečiti pristop na sestanke agrarnih interesentov tistim, ki že imajo nad 5 ha zemlje«. Verjeti je, da to stališče, izrečeno na konferenci okrajnih komisij v okrožju Novo mesto, ni bil edini tak primer sektašenja in nepravilnega odnosa do kmetov, ki so jih prištevali med srednje.

Pri snovanju in izvajanju agrarne reforme je imel poseben politični pomen odnos do srednjega kmeta. Tega so smatrali za jeziček na politični tehtnici agrarne reforme. Avtorju članka, ki je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu v začetku novembra 1945; še pred objavo osnutka slovenskega zakona o agrarni reformi in kolonizaciji; v resnici je bil pojasnjevalni članek o agrarni reformi, se je zato zdelo potrebno posebej opozoriti, da se »agrarna reforma /se/ ne bo izvajala pri nas na škodo srednjega kmeta«. ¹⁷ Boris Kidrič je konec januarja 1946, ko je izvajanje agrarne reforme na terenu že steklo, opozoril v članku O nekaterih nevarnih sektaških napakah¹⁸ na stališče oblasti do srednjega kmeta. Imenoval ga je »stalni zaveznik«, v smislu razumevanja reševanja kmečkega vprašanja. Namen agrarne reforme je pojasnjeval z utrjevanjem gospodarske zmogljivosti majhnega in srednjega kmeta, kar je pomenilo, da je v agrarni reformi videl hkrati način reševanja agrarnega vprašanja. Razrešitev le-tega preko agrarne reforme naj bi pomenilo tudi rešitev kmečkega vprašanja.

Ob izvajanju agrarne reforme so politični aktivisti večkrat opozarjali, da z agrarno reformo ne smejo prizadeti in odbiti srednjega kmeta. »Poudarjati moramo, da ni naš namen uničiti srednjega kmeta, ampak dvigniti malega kmeta... Na te, katerih je skupno nad 60 %, se bo naša ljudska oblast najbolj trdno naslonila,« so menili v novomeškem okrožju. ¹⁹ S tem so izrazili bistvo in razkrili celoten namen agrarne reforme kot politično-ekonomski ukrep.

V večini primerov so agrarni interesenti na svojih zborovanjih izražali glede cerkvene zemlje nasprotne zahteve od stališč duhovnikov. Predlagali in zahtevali so, da se cerkvam odvzame več zemlje, kot je določal zakon. Predlagali so, naj posameznim cerkvam oziroma župnijam pustijo 3 ha ali celo manj zemlje, »to pa zato, ker duhovnik ni kmet, zemlje ne obdeluje sam, nima skrbi s svojo družino«. ²⁰ Drugi so menili, da župnik sam ne obdeluje niti vrta in da mu morajo zato vzeti vso zemljo, ki naj jo razdelijo med agrarne interesente.

¹⁶ ARS, MKG (neurejeno).

¹⁷ Slovenski poročevalec, 1. 11. 1945, št. 167.

¹⁸ Boris Kidrič, Zbrano delo, knjiga II. Cankarjeva založba, Ljubljana 1978, str. 462.

¹⁹ ARS, MF 6; Konferenca okrajnih agrarnih komisij okrožja Novo mesto z dne 30. 1. 1946.

²⁰ ARS, MF 4; resolucija agrarnih interesentov iz St. Ruperta – Straže poslana ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo 20. 2. 1946. Ohranjena je vrsta resolucij, v katerih agrarni interesenti zahtevajo, da se cerkvam pusti le po 1 ha zemlje. V nekaterih so zahtevali kar spremembo zakona, ki naj bi uzakonil za cerkve in župnišča po 1 ha veliko posest, češ »duhovniki imajo stalno dobre dohodke« – iz resolucije agrarnih interesentov iz St. Janža na Dolenjskem. Prav tam.

Med ljudmi so se v zvezi z agrarno reformo širile različne govorice, kot ta, da bo država zemljo, dobljeno z agrarno reformo, kmetom kmalu vzela; da bo prišlo do socializacije in kolektivizacije kmetijstva. V agrarni reformi so videli le način kolektivizacije, ki so jo zavračali in se je bali. Tako imenovana »reakcija« je razširjala mnenje o neresnosti agrarne reforme, češ »danes ti podarijo zemljo. Če se jim zameriš, ti jo jutri odvzamejo.«²¹ Širile so se tudi govorice, da bodo prišli Angleži in Američani ter da bodo napravili red in vrnili zemljo razlaščenecem. V obmejnih predelih Štajerske so grozili s »križarji«. Iz Bele krajine pa so poročali, da tam krožijo govorice, ki odvrtačajo agrarne interesente od kolonizacije na Štajersko ali v Vojvodino, češ da jih bodo tam vse pobili.²² To kaže na razumevanje agrarne reforme kot političnega ukrepa tudi pri prizadetih. Prizadeti zemljiški lastniki so izrekli nezadovoljstvo in nezaupanje do agrarne reforme kot ukrepa, pa tudi do tistih, ki so jo izvajali, to je do agrarnih komisij ali posameznih članov teh komisij. Posmehljivo so jih imenovali »pastirji«, s čimer so jih zaničljivo označevali kot tiste, ki so bili po pojmovanju posestnikov na dnu družbene lestvice na vasi.

Nasploh je bilo med tistimi, ki jih je agrarna reforma zajela, opaziti določeno mero nezaupanja v organe izvajanja agrarne reforme, pa tudi v namen agrarne reforme same. To velja tako za tiste, ki so zemljo dobili in so na reformo gledali kot na pozitiven ukrep, še bolj pa za tiste, ki so jo videli v negativni luči, ker so zaradi nje zemljo izgubili. Iz vrste primerov je mogoče zaznati vzajemni odnos med njimi in tistimi, ki so agrarno reformo izvajali. Ta odnos ni bil vedno pozitiven, ne s strani razlaščenih kmetov in tudi ne agrarnih interesentov, pa tudi ne s strani ljudi v organih za izvajanje agrarne reforme.

Primer, ki ponazarja poglede agrarnih interesentov na izvajanje agrarne reforme in stališče organov do zahtev le-teh, je sicer z Dolenjske, a so bila takšna stališča prisotna tudi drugod. Predsednik odbora agrarnih interesentov iz Pogancev je v njihovem imenu zahteval, da razdelijo vso zemljo tamkajšnje graščine med agrarne interesente, ne pa, da so najboljša zemljišča pustili za kmetijsko šolo iz Novega mesta. Izrazil je dvom o tem, da gledajo pri izvajanju agrarne reforme resnično na željo agrarnih interesentov. Menil je, »da se dela tako, kot se zahteva od zgoraj«. To obtožbo na račun dela agrarne komisije je predstavnik okrožne komisije zavrnil s pojasnilom, »da aktivisti ne smejo jahati na repu množic, katera še ni dovolj vzgojena«.²³ Slednje kaže, kako so ljudje v agrarnih komisijah, ki so imeli v rokah platno in škarje agrarne reforme, gledali na agrarne interesente in njihove zahteve. Zanje so bili ti predvsem objekt agrarne reforme.

Ta konflikt med predstavnikom agrarnih interesentov in oblastnim organom izvajanja agrarne reforme opozarja tudi na poglede agrarnih interesentov do nastajanja državnega sektorja v kmetijstvu. Ti so izražali določeno mero odpora in nezaupanja v državni sektor. Ogrevali so se za razdelitev vse zemlje kmetom v zasebno last. Že omenjeni predsednik odbora agrarnih interesentov iz Pogancev

²¹ AJ, 97/9, 61; Poročilo oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo v Sloveniji za julij, avgust, september 1946.

²² ARS, MF 6; Zapisnik konference agrarnih komisij okrožja Novo mesto z dne 22. 1. 1946.

²³ ARS, MF 6; Zapisnik seje okrožne agrarne komisije Novo mesto z dne 17. 1. 1946.

Pismo iz Grajene

Zemljo le tistim, ki jo obdelujejo

Sem iz Krajevnega ljudskega odbora Grajena ter želim povedati nekaj o naših agrarnih interesentih.

Nekateri naši agrarni interesenti prav radi kritizirajo, eni z namenom, drugi pa kar take. Po večini so nahnjskani in naselajo sveti bivši gospodi, ki prav spretno poskuša vzbujati med ljudmi različna nezadovoljstva. Imamo interesentko, ki pravi, da ji ni nikdar tako slabo šlo kakor sedaj. Dobila pa je lepo hišo ter dva in pol ha zemlje. Ima pa tričlansko družino. Pravi, da si je sam vrag izmislil agrarno reformo. Seveda na zemlji je pač treba delati. Govorili smo ji o tem, kako je morala naša partizanska vojska trpeti, preden je požela svojo zasluženo zmago. Rekla sem ji, ni sadov brez truda. Ona nam pa zabrusi nazaj surov odgovor: »Vrag naj vzame vse skupaj.«

Vprašam vas agrarni interesenti, kako bomo sodili takega človeka? Povsem jasno je, da je treba takim nepoboljšljivcem zemljo vzeti in jo dati človeku, kateri jo bo vesel in jo bo ljubil ter bo od veselja vzklikal: »Živeli partizani!« in »Živela Osvobodilna fronta!«.

Agrarna interesentka iz Grajene.

Kmečki glas, 3. 10. 1946, št. 40.

je videl v posestvu kmetijske šole le novo obliko posestva, ki bo izkoriščalo najemno delovno silo, zato je zahteval razdelitev vse zemlje med kmete.

Ko je bil aprila 1946 z razdelitvijo večine zemlje prvi val izvajanja agrarne reforme končan, se je poleti istega leta začela nova politična akcija. Komisije za agrarno reformo, organi lokalnih oblasti in agrarnih interesenti so na skupnih sestankih 'pretresali' vse, ki so z agrarno reformo dobili zemljo. Po socialnih in poklicnih merilih so ugotavljali, če so jo dobili upravičeno. Pomembne so bile tudi politične zasluge posameznika v času vojne in po vojni. Tako so v agrarnih komisijah gledali tudi, ali se je agrarni interesent udeležil volitev. Pregledovanje upravičenosti prejemnikov agrarne zemlje so imenovali revizijo. Bila je v resnici posebna politična akcija, ki je tekla od poletja 1946 do pomladi 1947, pa tudi kasneje.

Za neupravičene agrarne interesente so spoznali tiste, ki so bili v delovnem odnosu. To so bili v glavnem industrijski delavci, mali vaški obrtniki, učitelji, državni uslužbenci, na primer železničarji. Posebne težave so imele komisije za revizijo s sezonskimi delavci, ki so kot taki zemljo dobili, nato pa so se redno zaposlili. Neupravičeni agrarni interesenti so bili tudi takšni kmetje, ki so že imeli pet hektarjev svoje zemlje, pa so jo dobili še z agrarno reformo. To je bilo namreč v nasprotju z določili zakona, da skupna površina posestva z dodeljeno zemljo ne sme presegati 5 ha obdelovalne zemlje. Oddelek za agrarno reformo in kolonizacijo pri ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo LRS je zagovarjal stališče, da vsem tem dodeljeno zemljo odvzamejo. To so utemeljili s tem, da

»se delavec pravilno ne zaveda in ga je zato treba poučiti, da bo bolje živel v tovarni kot pa na malem koščku zemlje. Ne smemo delavca vezati na košček zemlje, ne smemo mu vzbujati lastninskega instinkta, temveč mu moramo zadevo prikazati v pravi luči.«²⁴ Na sestankih agrarnih interesentov so odvzemanje zemlje polkmetom utemeljevali, da »tistim, ki imajo premalo zemlje za preživljanje dokazujejo, da si bodo z zaposlitvijo v industriji zboljšali svoj gmotni položaj in s tem več doprinesli k obnovi naše domovine.«²⁵ V začetku leta 1947 je tako prepričevanje že učinkovalo, kajti poročali so, da so mnogi agrarni interesenti prostovoljno odstopali zemljo, ker so postali industrijski delavci.

Dodelitev zemlje so razveljavili tudi v primeru, ko je agrarni interesent dajal zemljo dobljeno z agrarno reformo, v najem. Bili so primeri, ko je agrarni interesent dal dodeljeno zemljo v najem nekdanjemu lastniku, sam pa je odšel na delo v tovarno. V okraju Lendava pa je okrajna agrarna komisija na podlagi odločbe ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo razveljavila vse dodelitve v vasi Motvarjevci, ker agrarni interesenti zemlje sploh niso obdelali.²⁶ Z revizijo so namreč tudi ugotavljali, kako je agrarni interesent zemljo obdeloval. Bili so tudi primeri, ko agrarni interesenti zemlje niso dobro obdelovali in jeseni niti niso pospravili pridelka.²⁷

Zemlja, ki je bila neupravičenim agrarnim interesentom z revizijami odvzeta, je postala državna lastnina; z njo je upravljal krajevni ljudski odbor. Načeloma so jo pustili v najemu ali nadaljnjem obdelovanju tistemu, ki mu je bila odvzeta kot njegova lastnina, če temu ni nasprotovala vaška skupnost oziroma drugi agrarni interesenti. Običajno je bilo zemljišče dano v najem za tri leta, lahko pa tudi za več. V okraju Celje so očitno dajali v dosmrtni najem, na kar je kot na nepravilnost opozorilo ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo.²⁸ Zemlja, ki so jo dobili, je bila povsem odvzeta, ko so bili neupravičeni agrarni interesenti kmetje, ki so že imeli posestvo z nad 5 ha zemlje. Takšno je bilo tudi stališče Kontrolne komisije pri vladi LRS.²⁹

Do konca leta 1946 so z revizijami agrarnih interesentov odkrili 15 % takih, ki do dodeljene zemlje niso bili upravičeni. V okraju Jesenice pa je bilo neupravičenih agrarnih interesentov kar 70 %. Tam so zaradi nepravilnega dela okrajne agrarne komisije z revizijami odkrili tudi primer, ko so kmetu s 105 ha zemlje pustili kar 97 ha.³⁰ V ptujskem okraju je komisija v šestdesetih primerih dodelila zemljo tistim, ki je niso sami obdelovali.

Po mnenju oblasti je revizija agrarnih interesentov dobro uspela in dosegla svoj namen. V poročilu oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo je bilo zapisano:

²⁴ PAM, fond okrajni LO Murska Sobota, Ljutomer, fasc. 24; Zapisnik konference pri oddelku za agrarno reformo in kolonizacijo ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS z dne 27. in 28. 12. 1946.

²⁵ ARS, MF 49; Poročilo za mesec januar 1947.

²⁶ ARS, MF 49; Mesečno poročilo za junij 1947.

²⁷ Ljudska pravica, 12. 3. 1946, št. 60.

²⁸ ARS, MKG (neurejeno).

²⁹ ARS, Kontrolna komisija pri vladi LRS, fasc. 1., mapa 1; Poročilo o delu in organizaciji RKK za Slovenijo za maj 1946 (dalje navajam AS, KK, 1/1).

³⁰ Ljudska pravica, 6. 3. 1947, št. 55; Tribuna javne kritike.

»Ljudstvo odobrava, da se je dodelitev razveljavila industrijskim delavcem, obrtnikom, špekulantom, lumpenproletarcem (pijanci, zapravljivci).«³¹

Nad razdeljevanjem zemlje so se pritoževali, čeprav v manjši meri, tudi posamezni prizadeti agrarni interesenti. Menili so, da niso dobili dovolj zemlje, ali pa da jim ni bila dodeljena tista parcela, na katero so že pred tem, 'vrgli oko'. Pri tovrstnih pritožbah agrarnih interesentov so prihajali na dan medsosedski odnosi in so bili predvsem izraz zavisti. V pritožbah na okrajne, okrožne agrarne komisije pa tudi na ministrstvo, na kontrolno komisijo vlade ali celo javnemu tožilcu so trdili, da so dobili zemljo manj upravičeni ali celo neupravičeni interesenti. Pisali so pisma in pritožbe, v katerih so obtoževali okrajne komisije, da so bile pristranske, nepošteno, pa tudi, «da se delitev ni vršila premišljeno in trezno, ker so bili v komisiji funkcionarji bolj vinjeni».³² Bili so tudi primeri, da so komisije delile zemljo po sorodstveni liniji, vendar je bilo po zatrjevanju ministrstva takih primerov malo. V pregledovanje izvajanja agrarne reforme se je vključila tudi Kontrolna komisija republiške vlade, ki je ugotovila še druge nepravilnosti, od sektaštva in oblastništva ljudskih odbornikov, napak pri zaplembah, razdelitvah, pa do oportunitizma krajevih organov oblasti.³³

S pregledovanjem agrarnih interesentov, pa tudi kolonistov, od poletja 1946 dalje je bilo ugotovljeno, da je bilo neupravičenih okoli 20%. Po reviziji, izvedeni poleti 1946, se je število prejemnikov zemlje iz vrst agrarnih interesentov zmanjšalo za okoli 3400, površina zemlje pa za 4000 ha. Pomladi leta 1947 pa je zaradi revizij število agrarnih interesentov še bolj padlo; po stanju z dne 1. julija 1947 je bilo za 10.000 manjše kot konec aprila prejšnjega leta oziroma za 6600 od septembra leta 1946, kar je pomenilo četrtnino manj agrarnih interesentov od tistih, ki so prejeli agrarno zemljo v prvem valu podeljevanja.

³¹ ARS, MF 49; Poročilo za februar 1947.

³² ARS, MF 4; Pritožba zoper agrarno komisijo pri KLO Stari Grad /pri Vidmu/. O pritožbi treh; po njihovem mnenju jih je agrarna komisija ogoljufala; se je nabral cel dosje. Zadeva se je vlekla od konca marca, ko je bila dodelitev zemlje izvedena, do srede julija 1946. Takrat je na podlagi zapisnika KLO Stari Grad, odbora OF in odbora agrarnih interesentov tega kraja okrožna komisija za agrarno reformo iz Novega mesta njihovo pritožbo zavrnila. To je le ena od številnih pritožb, ki ustrezno ilustrira slog in vsebino pritožb ter reakcijo oblasti. Običajno je ta tovrstne pritožbe zavrnila kot neutemeljene.

³³ ARS, KK 1/1; Poročilo o delu Kontrolne komisije od ustanovitve do 1. 9. 1946. Iz pritožb agrarnih interesentov na nepravilno razdeljevanje zemlje in na postopek je mogoče spoznati kako je potekala delitev zemlje. Kljub krajevnim posebnostim, je mogoče iz posameznih primerov spoznati splošne težave, nepravilosti in tudi osebne poteze tistih, ki so zemljo delili. Takšen je primer iz okraja Krško, iz kraja Dolnji Leskovec pri Brestanici, kjer se je šest vaščanov pritožilo, ker so je menili, da je bila razdelitev zemlje izvedena nepravilno. Navedli so, da so tisti, ki so zemljo dobili navedli netočne podatke o svojem posestnem stanju. Pritožitelji so trdili, da je dobil zemljo nekdo z 11 ha zemlje, navedel pa je, da ima le 11 arov. Po njihovem mnenju je bilo to mogoče, ker je bil ta v dobrih odnosih s predsednikom odbora agrarnih interesentov, ki je sam odločal o razdelitvah. Menili so, da »so vsi njegovi prijatelji dobili parcele, ne glede na to ali so bili potrebni ali ne. Pripominjamo tudi, da je predsednik agrarnega odbora Presledol-Dolnji Leskovec si je dodelil toliko zemlje, da bi površina lahko imeli 2 do 3 interesenti. Pri delitvi je bil stalno v pijanem stanju in se je naslanjal le na one, ki so mu prinašali jedila in pijače,« so zapisali. ARS, MKG (neurejeno); Pritožba na nepravilno razdelitev zemlje, 14. 6. 1946.

Z revizijami agrarnih interesentov oziroma z zmanjševanjem njihovega števila in površin dodeljene jim zemlje se je krepil državni sektor v kmetijstvu. V resnici je revizija agrarnih interesentov pomenila način nacionalizacije zemlje.

Z revizijami so nadaljevali tudi v letu 1948 in 1949, ko so zemljo, odvzeto neupravičenim agrarnim interesentom, dodeljevali združnim ekonomijam splošnih kmetijskih zadrug, ekonomijam gospodarskih podjetij, ustanov in sindikalnih organizacij in ekonomijam teritorialno-upravnih enot. Revizije, izvajane v letu 1949, so bile v ozki povezavi z akcijo ustanavljanja kmečkih delovnih zadrug in kolektivizacijo kmetijstva. Kakšen obseg so v nekaterih okrajih imele, kažejo podatki iz aprila 1949 za okraje Krško, Novo mesto in Trebnje. Tam so ugotavljali, da so jih izvajali preveč masovno in je bila zemlja odvzeta tudi upravičenim agrarnim interesentom. Nekaterim je bila nato vrnjena. Z revizijami so v okraju Krško odvzeli zemljo več kot polovici agrarnih interesentov, v trebanjskem nekaj pod polovico, v novomeškem okraju pa tretjini. Vsa odvzeta zemlja je bila dodeljena kmečkim delovnim zadrugam in zemljiškim ekonomijam kmetijskih zadrug.³⁴ To je bil sicer le primer z Dolenjske, za kar imamo podatke, vendar je verjeti, da je takšna akcija potekala na podoben način po vsej Sloveniji.

Ob izvajanju agrarne reforme so bile ustanovljene tudi prve kmečke delovne zadruge. Za ustanavljanje zadrug, v katerih so združniki zemljo obdelovali skupaj, so se odločali predvsem v predelih, kjer je bila agrarna reforma izvedena na podlagi zakona o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. Ti so bili predvsem v vinorodnih predelih Štajerske. Viničarji z razlaščenih posestev so se odločali za ustanavljanje vinogradniških zadrug, ki so bile v resnici oblika kmečkih delovnih zadrug. Tako je bila že 10. januarja 1946 v ljutomerskem okraju, ob prvi delitvi zemlje, ustanovljena vinogradniška zadruga Presika, ki jo je ustanovilo 36 viničarjev oziroma njihovih družin. Do 10. februarja 1946 so bile v ljutomerskem okraju ustanovljene še tri vinogradniške zadruge (Svetinje, Kerenčič v Kogu in Železne Dveri v Ljutomeru);³⁵ skupaj so imele okoli 990 ha zemlje, od tega 370 ha vinogradov.³⁶

Ustanovljenih je bilo tudi nekaj poljedeljskih kmečkih delovnih zadrug. Teh je bilo največ v okraju Gornja Radgona, kjer je bilo močno kolonizacijsko središče notranje kolonizacije v Sloveniji. Okrajne komisije za agrarno reformo so tudi po drugih predelih na množičnih sestankih agrarnih interesentov propagirale ustanavljanje kmečkih delovnih zadrug, vendar z bolj malo uspeha. Agrarni interesenti niso pokazali zanimanja za skupno obdelovanje zemlje. Oblasti jih tedaj tudi niso pretirano silile v zadruge, čeprav so izvajale določeno mero propagande. Prevladovalo je prepričanje, da se v zvezi s kmečkimi delovnimi zadrugami ni potrebno pre nagliti, ker bi imelo to politično negativne posledice. Po mnenju, izrečenem na konferenci agrarnih komisij novomeškega okrožja, kjer kmečkih delovnih zadrug niso ustanavljali, naj bi te ustanavljali le tam, kjer so za to dani pogoji. Odsvetovali so pre nagljenost, »kajti ona (zadruga – op. Z. Č.) mora biti najbolj vzorno posestvo, ki bo ljudstvo pritegovala in mu pokazala

³⁴ ARS, MF 21.

³⁵ PAM, OLO Ljutomer, 7; AS, MF 4.

³⁶ AJ, 97/9, 61; Pregled kmečkih delovnih zadrug ustanovljenih pri izvajanju agrarne reforme v LRS, z dne 14. 5. 1946.

Ustanovitev vinogradniške zadruga

Dne 10. januarja 1946 so tudi viničarji, dninarji, kočarji iz Presike, Jalšovca, Nunskega grabna, Gibine, Safarskega in okolice uresničili »Staro pravdo«. 93 ha vinogradov, 46 ha njih in travnikov ter 28 ha sadovnjakov je prešlo v žuljave roke tistih, ki so doslej smeli le garati in stradati.

Zbrali so se z godbo, do zadnjega očanca in otroka, v Stročji vasi. Odločiti so morali o vprašanju, ali bodo vinograde delili ali pa združno obdelovali. Odločitev ni bila težka: vinogradi so različni, nekaj je dobrih, nekaj zelo opešanih. Na velikih, razlaščenih (po večini bivših nemških vinogradih) so velika stanovanjska in gospodarska poslopja. Komu bi ta pripadala, če bi vinograde delili? In kako bi se odhržali viničarji na dodeljenih parcelah, brez orodja, zidanic, stiskalnic?

Zato so složno sklenili ustanovitev vinogradniške zadruga, v kateri bodo skupno obdelovali

vinograde in sadovnjake. Njive in travnike pa so medsebojno razdelili v zasebno last. Izbrali so tudi iz svojih vrst upravni odbor s predsednikom Matijo Habjancem, viničarjem iz Rincetovega grabna.

36 viničarskih in kočarskih družin je vstopilo v zadruga in bilo sprejeto; viničarja Ozmeča, ki se je v letih okupacije izkazal kot malopriden hlapec Nemcev, pa je skupščina odbila.

Veliko navdušenje je pozdravilo mala kmeta Jožeta Cimermana in Aleksandra Krellina, ko sta izjavila, da vstopita s svojimi vinogradi v zadruga. Vinograde sta si v pomanjkanju in dolgoletnem garanju dobesedno pristradala. Sele v mraku se je zborovanje, med prepevanjem narodnih in partizanskih pesmi ter igranjem tamburaškega orkestra, zaključilo.

Tisočletnega zatiranja je konec! Z 10. januarjem 1946 se je začel na teh blagoslovljenih gorica novi vek.

Kmečki glas, 17. 1. 1946, št. 3.

Viničarji v Slovenskih goricah so za združno obdelavo vinogradov

Pozno v noč so se vlekli sestanki, živahno razpravljanje, prepričevanje, razlaganje zakona o agrarni reformi. Skozi Jalšovec, Razkrižje, Robadje, Presiko in Stročjo vas so hodile komisije in odbori agrarnih interesentov, ljudje so vneto izpolnjevali vprašalne pole. Nihče jih ne bo več izkoriščal, nihče se ne bo več redil ob njihovem trudu in stradanju, nihče si ne bo več koval cekinov iz njihovih žuljev...

Dne 8. januarja so se zbrali viničarji iz bližnjih in daljnih krajev v Nunski grabi in tu so se zedinili, da bodo imeli največ koristi od svojih vinogradov, ako jih bodo skupno obdelovali. Vsi so se izrekli za združno obdelavo, izvolili so pripravljalni odbor, ki naj izvrši vse priprave za ustanovitveno skupščino. Dva dni so trajale priprave in 10. januarja se je že vršila ustanovitvena skupščina prve vinogradniške zadruga z o. j., ki ima sedež v Presiki.

Dan 10. januar je postal največji praznik našega viničarja, s tem dnevom se v ljutomerskih goricah začel nov čas. Vse je ta dan pohitelo v Stročjo vas, kjer so se zbrali poleg agrarnih interesentov in viničarjev tudi zastopniki agrarne

komisije, političnih, združnih in sindikalnih organizacij iz ljutomerskega in mariborskega okraja. Ob godbi in petju so srečni viničarji postavljali temelje novemu življenju, ki se bo posledje razvijalo v teh vinorodnih krajih. Razdeljenih bo 39 ha vinogradov, 46 ha njih in 28 ha sadovnjakov med 36 vinogradniških rodbin z okoli 200 rodbinskimi člani. Skupščina je določila, da se vinogradi in sadovnjaki obdelujejo skupno, njive in ostala zemlja pa zasebno.

Kasno zvečer so se vračali viničarji in agrarni interesenti v svoje revne domove, srečni, da so doživeli dan, ko so se jim uresničile najlepše sanje. To noč je Ivan, ki ga je gospod klical Johan, laže legel na revno slamnjačo, pogrnjeno na ilovnata tla svoje viničarije. Gospodova hiša na hribu, tista ponosna hiša, ki so jo odklepali le trikrat na leto, kadar je prihajal gospod iz Nemčije v Slovenske gorice, ne bo več zaprta. Še lani so po teh gozdovih in grabah padali domači sinovi, ki so se borili za svobodo. Kri, ki so jo preliji ni bila zaman. Danes je uresničena naša sveta pravda, veselo bodo šli spomlad: kopači na delo, kakor niso šli še nikdar v življenju, na delo za prvo našo pravično trgatve!

Kmečki glas, 24. 1. 1946, št. 4.

pravilno pot naprednega gospodarjenja. Razvoj sam bo nujno privedel do tega, da bo ljudstvo samo od sebe zahtevalo zadruga,« so bili prepričani.³⁷

Kmečko delovno združništvo v Sloveniji je v prvem obdobju po vojni temeljilo v glavnem na viničarjih in v manjši meri na kolonistih. Do srede maja 1946 je bilo v Sloveniji kot posledica izvajanja agrarne reforme ustanovljenih 29 kmečkih delovnih zadruga, od tega je bilo 21 vinogradniških ter 8 poljedeljskih.

³⁷ ARS, MF 6; Zapisnik konference agrarnih komisij okrožja Novo mesto z dne 22. 1. 1946.

Skupno bomo obdelovali zemljo

Agrarni interesi, ki jim je bila razdeljena zemlja graščine Negova v Slov. gorcih, so se 20. februarja zgodaj zjutraj zbrali pred graščino. Prišli so v povorki, z godbo in zastavami; peli so in vzlikali maršalu Titu in ljudski oblasti.

V popolnem soglasju so pričeli posvetovanje o obdelovanju zemlje ter o skorajšnjem oranju in spominadanski setvi. »Združiti moramo vse sile, ker bomo le tako dosegli uspeh,« je dejal kočar in vsi so skupnost. Novi gospodarji zemljo mu pritrjevali. Po številnih predlogih o obdelovanju in setvi, o semenju in vprečni živini ter kmetijskem orodju je bil soglasno in z navdušenjem sprejet predlog, da bodo vsi skupno obdelovali zemljo. Izvoljeni odbor, ki mu načeluje tov. Mlinarič, bo skrbel ob podpori vseh agrarnih interesentov, da bo zemlja čim boljše obdelana in posejana vsa površina, ki je sposobna za gojitve katerekoli kmetijske kulture. »Z delom bomo do-

kazali, da smo vredni zemlje, ki smo jo dobili v last,« so vsevprek zatrjevali agrarni interesi, ko so še kar naprej govorili o mnogih podrobnostih, kako bodo skupno obdelovali agrarno zemljo.

Na agrarni zemlji v Negovi so pluge že zaurali prvo brazdo. Marljive roke so z veseljem poprijele za delo, zavedajoč se, da bodo posej delale zase in za našo ljudsko so tudi izjavili, da bodo storili vse, da bodo pluge čimprej zamenjali traktorji in drugo sodobno kmetijsko orodje, ki bo v pomoč delovnemu človeku, ki je pod tujim gospodarjem toliko pregaral na slovenski zemlji. Na zemljiščih, kjer je dostaj zavoljo brezbrčnosti in malomarnosti prejšnjih lastnikov bedno uspevala le koruza in najslabše žito, bo posej rasla pšenica najboljše vrste in druge najboljše kmetijske kulture, ki bodo dvignile splošno življenjsko ravno delovnega človeka.

Slovenski poročevalec, 3. 3. 1946, št. 53.

V posesti so imele skupaj 4582 ha zemlje.³⁸ Ob izvajanju agrarne reforme je bilo v Sloveniji ustanovljenih največ kmečkih delovnih zadrug v vsej Jugoslaviji. Po podatkih iz julija 1947 jih je bilo v Sloveniji 36, kar je pomenilo, da je bila to kar polovica vseh kmečkih delovnih zadrug v državi. Najbrž je na nastajanje obdelovalnih zadrug pod vplivom agrarne reforme v Sloveniji vplivala tudi tradicija kmetijskega združništva, zlasti vinogradniško-sadjarskih zadrug, znanih na Štajerskem.

* * *

V Sloveniji, razen v predelih, ki tedaj še niso bili vključeni v okvir jugoslovanske države, je bila agrarna reforma domala v celoti izvedena v prvih štirih mesecih leta 1946. Na Primorskem je bila izvedena po priklučitvi tega ozemlja k Jugoslaviji leta 1947 oziroma na Kopskem neodvisno od jugoslovanske in slovenske zakonodaje v letu 1946. Od začetka leta 1946 do konca aprila tega leta je petina vse zemlje v Sloveniji spremenila lastnika. Takrat je bilo v zemljiškem skladu 261.681 ha zemlje, od tega četrtnina obdelovalne.³⁹

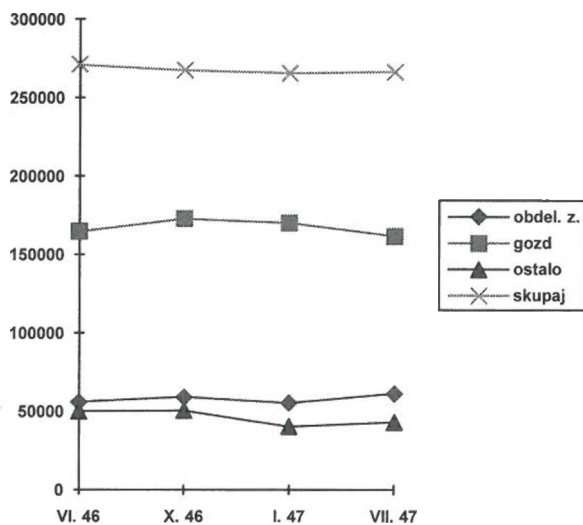
Površina zemlje, ki je prešla v zemljiški sklad do konca aprila, se v kasnejših mesecih izvajanja agrarne reforme ni bistveno spreminjala. Do jeseni leta 1946 je zemljiški sklad v primerjavi s koncem aprila narasel za 5600 ha in se ustalil

³⁸ AJ, 97/9, 61.

³⁹ AJ, 97/9, 61; Poročilo o izvajanju agrarne reforme in kolonizacije v Sloveniji z dne 15. 5. 1946.

na okoli 265.000 hektarjev. Zbirna statistična poročila republiškega oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo v Sloveniji kažejo iz meseca v mesec malenkostne razlike; površina zemlje v zemljiškem skladu je malenkostno rastle ali padala. To je bilo odvisno od izvajanja same agrarne reforme, od poteka procesa razlaščenja na eni in razdeljevanja na drugi, v veliki meri pa tudi od točnosti podatkov, ki so jih dobivali v oddelek od okrožnih in okrajnih komisij za agrarno reformo. Te so bile neposredni izvajalec agrarne reforme na terenu, zato naj bi bili njihovi podatki najbolj točni in tekoči, kar pa vedno ni bilo, zato so podatki o zemljiškem skladu iz meseca v mesec nihali.⁴⁰

Kljub spremembam celotnega sklada je razmerje med obdelovalno zemljo in gozdovi ostajalo nespremenjeno. Gozdov je bilo v zemljiškem skladu ves čas za okoli 2,7-krat več kot obdelovalne zemlje, kar je pomembno zato, ker je bila v resnici le-ta predmet prave agrarne reforme. Prav tako je bilo ves čas izvajanja agrarne reforme razmerje med razlaščeno in zaplenjeno zemljo v zemljiškem skladu nespremenjeno.

Gibanje zemljiškega sklada agrarne reforme

Zadnji znani podatki za agrarno reformo v Sloveniji (brez Slovenskega primorja) so iz 1. julija 1947. Te navaja tudi uradna državna statistika, pa tudi Vladimir Stipetič v razpravi o agrarni reformi v Jugoslaviji, ki je izšla leta 1954. Upoštevani so tudi v tem delu.

⁴⁰ Podatki navedeni v tabelah, temeljijo na mesečnih statističnih poročilih oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo pri Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo LRS; ARS, MF 49; AJ, 97, 9/61, 79. Zaradi lažje preglednosti so površine navedene samo v ha (brez arov in m²), kar ne vpliva na celovito količinsko podobo agrarne reforme in kolonizacije v Sloveniji.

Agrarno reformo sta predstavljala dva med seboj odvisna oziroma dopolnjujoča postopka; razlaščenje kot način ustvarjanja zemljiškega sklada na eni in razdeljevanje le-tega agrarnim interesentom, kolonistom in kmečkim delovnim zadrugam na drugi strani. Oba pola sta bila v praksi načeloma časovno usklajena. Komisije so istočasno odmerjale razlaščeno zemljo in jo takoj razdeljevale agrarnim interesentom. Agrarno reformo – sicer enoten proces, je zaradi narave enega in drugega pola, ki sta ji skupaj dajala značaj in opredeljevala njen politični in ekonomski namen – je mogoče spremljati ločeno za vsak pol posebej, saj sta vsak zase imela različen namen in pomen.

1. Ustvarjanje zemljiškega sklada

Razlastitev in zaplemba sta bila osnovna načina ustvarjanja zemljiškega sklada agrarne reforme. Imela sta izrazito socialno-osvobodilno, pa tudi narodnostno-osvobodilno vsebino. Namen je bil doseči osnovni cilj agrarne reforme – odpraviti ostanke fevdalnih odnosov na vasi in drugih izkoriščevalskih odnosov na eni, na drugi strani pa okrepiti položaj države na agrarnem področju.

Razlaščena in zaplenjena zemlja je predstavljala zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije. Poglavitna oblika ustvarjanja zemljiškega sklada je bila razlastitev, zaplemba pa je bila dopolnilni način, čeprav je v količinskem pogledu bila domala enakovredna oziroma prevladujoča oblika. Z razlastitvami je prešlo v sklad le za malenkost več zemlje kot z zaplembami. Ko je bila agrarna reforma uradno že končana, so zaplembe postale edini način, s katerim je oblast odvzela kmetom zemljo, vendar to ni bila agrarna reforma.

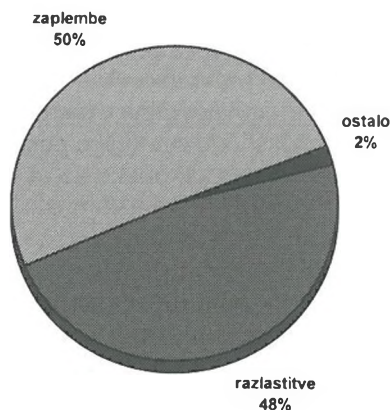
Način ustvarjanja zemljiškega sklada z razlastitvami in zaplembami je bil pogojen predvsem s predvojnim posestno-lastniškim stanjem. Agrarna reforma v Sloveniji je bila usmerjena izrazito protiveleposestniško. Največ razlaščene zemlje v zemljiškem skladu je bilo veleposestniškega porekla; to velja za zasebne veleposestnike, posest cerkvenega izvora in za zemljiško posest bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnih pravnih oseb. Vse to je bila zemlja, ki je glede na poreklo in zgodovinski izvor in tudi površine v resnici predstavljala veleposest. To sicer ni veljalo za celotno razlaščeno zemljiško posest v lasti cerkve. Zemlje, razlaščene nekmetom in kmetom nad zakonsko določenimi maksimumi, je bilo malo – skupaj okoli 6,5% vse zemlje v zemljiškem skladu.

Veleposestva na Slovenskem je na splošno mogoče razdeliti glede na njihovo zgodovinsko poreklo in na njihove lastnike v tri skupine: fevdalna, cerkvena, kapitalistična. Cerkvena veleposest je imela osnove tudi v fevdalno-fevdalnih odnosih.

Glede na površino bi bilo med veleposestva mogoče šteti tudi velike kmetije, saj jih je mnogo presegalo mejo, ki so jo ocenili za tisto, od katere se šteje veleposest. Velike kmetije so pod agrarno reformo prišle zaradi prekoračitve uza-konjenega zemljiškega maksimuma, ne pa zaradi upoštevanja načela delovnega odnosa do zemlje. Velike kmetije so bile predvsem v višjih predelih v Sloveniji. V veliki meri je šlo za posestva, ki so imela predvsem gozdove in pašnike, medtem

Tabela 6: Zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije v LR Sloveniji – na dan 1. 7. 1947

Vrsta posestev	Vrsta zemlje						SKUPAJ
	Število	Obdelovalna z.	Pašniki	Planine	Gozdovi	Ostalo	
RAZLASTITVE:							
Veleposestva	307	6512	1872	231	32698	1005	42320
Banke, podjetja	245	1454	866	330	13323	2048	18023
Cerkve, samostani	431	5039	1373	4328	29904	8011	48657
Nekmetje	1208	5390	1128	51	7087	177	13835
Kmetje – presežek	167	980	366	/	2716	44	4107
Posestva brez lastnika	50	120	15	/	150	6	293
ZAPLEMBE:							
Nemška posest – AVNOJ	6703	35318	17464	378	61088	744	114993
Sodne zaplembe	1744	5508	2106	34	11315	158	19124
OSTALO:							
Državna zemlja vnešena v zem. sklad	96	894	254	/	3403	108	4660
Zapuščena zemlja kolonistov	195	271	108	/	76	5	461
SKUPAJ:	11343	61490	25556	5354	161765	12310	266478

Zemljiški sklad agrarne reforme po načinu ustvarjanja

ko so obdelovalne zemlje imele malo. Odnos do teh kmetij je bil zato tudi drugačen kot do veleposestev, ki so izvirala iz fevdalnih ali kapitalističnih razmer. Za veleposest pa ni bilo mogoče smatrati vseh posestev v lasti cerkve, saj so bila številna posestva posameznih cerkva oziroma župnij manjša od 10 ha, kar je bil v zakonu določen maksimum za cerkvena zemljiška posestva.

Po merilih agrarne reforme iz obdobja med svetovnjima vojnama je bilo v Sloveniji okoli 200 veleposestev.⁴¹ Skupna površina le-teh je znašala 206.581 hektarjev. Od tega je bila večina veleposesti v ožjem smislu: zasebna posestva, lastništvo petnajstih je pripadalo cerkvi, posameznim samostanom in obema škofijama, ljubljanski in mariborski, lastniki sedemnajstih pa so bila podjetja in delniške družbe. Po površini je bilo 80 % veleposestniške zemlje v privatnih rokah. Pri tem je pomembno tudi narodnostno poreklo lastnika. Večji del posestev je bil v rokah lastnikov, ki niso bili slovenskega rodu. Po popisu iz leta 1922, jih je bilo največ nemške narodnosti, in sicer 91, Madžarov je bilo 9, Italijanov pa 7. Po tem popisu je bilo veleposestnikov slovenske narodnosti 80.⁴²

Pri vseh treh vrstah posesti, ki so bila razlaščena v celoti in brez odškodnine, je bilo veliko takšnih, ki jih je mogoče jemati kot veleposestva; na to kažejo povprečne površine razlaščenih posestev po posameznih posestnih kategorijah. Povprečna velikost razlaščenega veleposestva je znašala, po podatkih iz oktobra 1946, 192 ha, kar je bilo skoraj toliko, kot je za veleposestva postavila maksimum predvojna zakonodaja o agrarni reformi. Povprečna površina razlaščenega cerkvenega posestva je znašala 110 ha, za posestva v lasti bank, podjetij, delniških družb pa 65 ha.

Vse posesti, razlaščene brez odškodnine, je bilo skupaj 41 % – 109.293 ha (julij 1947). Petino zemljiškega sklada je predstavljala zemlja zemljiške posesti v zasebni lasti z nad 45 ha površine. To je bil največji delež, ki ga je v zemljiškem skladu imela razlaščena zemlja. Zaplenjene zemlje je bilo v zemljiškem skladu okoli polovica, kar tudi kaže na značaj in namen agrarne reforme v Sloveniji. Površina zemlje, zaplenjene na osnovi odloka Avnoja, je bila v zemljiškem skladu med najvišjimi. To še potrjuje narodnostno-osvobodilni namen agrarne reforme. V okvir zaplemb na osnovi avnojskega odloka je potrebno šteti tudi tako imenovano 'emonsko zemljo', zaplenjeno že pomladi 1942. Obdelovalne zemlje emonskega porekla je bilo pomladi 1946 v zemljiškem skladu nad četrtino,⁴³ skupaj z ostalo avnojsko obdelovalno zemljo pa preko polovico vse tovrstne zemlje v skladu agrarne reforme.

Pri teh treh skupinah razlaščenih posestnikov je v resnici šlo za gozdna veleposestva. Gozda je bilo namreč med vso razlaščeno zemljo teh treh lastnikov v zemljiškem skladu malenkost manj kot tri četrtine. Od vseh gozdov v zemljiškem skladu je bil delež razlaščenih gozdov iz zasebne veleposesti, cerkvene posesti in posesti bank, podjetij, delniških družb sredi leta 1947 46,9 % – 76.075 ha.

Veleposestva v zasebni lasti so se v Sloveniji uvrščali med največje vele-

⁴¹ Glej opombo 6 na str. 21.

⁴² Janša, n. d., str. 182.

⁴³ ARS, MF 49; Poročilo oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo z dne 16. 3. 1946.

posestnike. Bili so fevdalnega porekla in večina neslovenskega rodu, potomci nemških, italijanskih in madžarskih plemiških rodbin. To so bile najbolj znane fevdalne rodbine, ki so živele na Slovenskem in so dolgo krojile slovensko zgodovino.⁴⁴

Število razlaščenih veleposestev v zasebni lasti po določbah zakona o agrarni reformi je bilo v zemljiškem skladu v Sloveniji ves čas okoli 300,⁴⁵ z manjšimi nihanji, kar je šlo predvsem na račun različnih meril v posameznih obdobjih. Julija 1947 je bilo razlaščenih veleposestev v zasebni lasti 307 s skupno površino 42.320 ha; od tega je bilo 6512 ha (15,3%) obdelovalne zemlje in 32.698 ha (77,3%) gozdov, ostalo pa so bili pašniki, planine in ostala zemlja.

V Sloveniji je razlaščeno veleposestniško zemljo predstavljal v glavnem gozd. Tega je bilo več kot tri četrtine celotne površine, ki je postala del zemljiškega sklada z razlastitvijo zasebnih veleposestnikov. Veleposestniški gozd je julija 1947 predstavljal petino gozdov v celotnem zemljiškem skladu. Več gozdnih površin je bilo v zemljiški sklad vnešeno samo z zaplembami. Isto velja tudi glede obdelovalne zemlje. Obdelovalne zemlje je bilo tudi največ fevdalnega izvora; večji delež je v skladu predstavljala le zaplenjena.

Povprečna površina razlaščenih zasebnih veleposesti je bila v Sloveniji, v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi republikami, največja. To je bila posledica zgodovinskega razvoja in procesa prodiranja kapitalizma na vas v Sloveniji. Nasploh so bila povprečno največja veleposestva v jugoslovanskem okviru v predelih, kjer se je kapitalizem v kmetijstvu razvijal po 'pruski poti'.⁴⁶ V Sloveniji v celoti, delno tudi na Hrvaškem in v Bosni, je veleposest predstavljal gozd, medtem ko so bile v Vojvodini to obdelovalne površine.⁴⁷

Zemljiška posest bank in podjetij, delniških družb in drugih pravnopравnih oseb ter drugih pravnih oseb v zemljiškem skladu ni pomenila pomembnejšega deleža. Zemlje tega lastniškega porekla je bilo v skladu okoli 6,5%. Julija 1947 je bilo teh posestev razlaščenih 245 s skupno površino 18.023 ha, od tega je bilo 1454 ha (8%) obdelovalne zemlje in 13.323 ha (73,9%) gozdov, ostalo pa so bili pašniki, planine in ostala zemlja. Kot pri zasebnih veleposestvih, je tudi v primeru razlaščene zemljiške posesti bank, podjetij, delniških družb predstavljal gozd največji del zemlje, ki je v tej vrsti posestnikov prešla v zemljiški sklad. Gozda, razlaščenega tem lastnikom, je bilo 4,5% gozdov v celotnem skladu. Obdelovalne zemlje je bilo malo. V primerjavi z drugimi posestnimi skupinami je bilo tej razlaščeno najmanj obdelovalne zemlje.

⁴⁴ Prepeluh, Agrarna reforma, str. 67–75.

⁴⁵ Podatki o številu razlaščenih zasebnih veleposestev in o površini njihove zemlje v Sloveniji so pri posameznih avtorjih različni. Gaceša (Agrarna reforma, str. 362) navaja število 325 veleposestev, ki jim je bilo razlaščeno skupaj 51.320 ha zemlje, Stipetič (Agrarna reforma, str. 439) pa 307 veleposesti z 42.321 ha.

⁴⁶ Gre za oznako različnega razvoja oziroma uvajanja kapitalističnih družbenih in ekonomskih odnosov v kmetijstvu po izvedeni zemljiški odvezi, kot jo je podal Lenin (Lenin: Agrarno vprašanje v Rusiji; Lenin: Agrarni program socialdemokracije v prvi ruski revoluciji 1905–1907). V jugoslovanskih deželah je po 'pruskem' načinu ta razvoj potekal v predelih, kjer je bil v veljavi 'zahodni' fevdalni sistem, medtem ko naj bi bil razvoj v Srbiji 'ameriški'.

⁴⁷ Stipetič, Agrarna reforma, str. 436.

Med največjimi zemljiškimi posestniki v tej razlašeni posestni skupini so bila Kranjska industrijska družbe iz Jesenic s 1487 ha zemlje, od tega 1218 ha gozda, Trboveljska premogokopna družba z 2228 ha, od tega 1322 ha gozda, The Central European Mines Ltd. iz Črne oziroma Mežice z 1256 ha od tega 750 ha gozda.⁴⁸ V agrarni reformi je bilo KID razlašeno 1054 ha gozdov, tovarni pa je za industrijske potrebe, kot je zagotavljal zakon, puščeno 240 ha.⁴⁹

Delež zemlje v zemljiškem skladu te skupine razlaščenih zemljiških lastnikov pa ni predstavljala samo veleposest tovrstnih podjetij, marveč tudi vsa zemljiška posest, katere lastniki so bile zasebne pravne osebe. To so bile različne zadruge, v prvi vrsti kreditne, pa tudi take, katerih dejavnost ni bila kmetijska oziroma se niso neposredno ukvarjale z obdelovanjem zemlje. Teh je bilo po številu več kot zemljiških lastnikov iz vrst bank, podjetij, delniških družb, vendar je njihov delež po razlaščenih površinah predstavljal manjši del zemlje, razlašene v tej skupini razlašencev.

Razlaševanje je zajelo predvsem kreditne zadruge, hranilnice in posojilnice. Agrarne komisije so razlaševale celotno imovino zadrug, ne le njihovih kmetijskih zemljišč, s čimer so prekoračevale svoje pristojnosti oziroma določila zakona. Razlaševale so tudi poslovne stavbe oziroma zemljišče, na katerem so te stale. Razlastitev je zajela tudi hiše, ki so jih kreditne zadruge zgradile za stanovanja svojih nameščencev, pa tudi vrtove okoli teh zgradb. Tovrstno razlaševanje združne zemljiške lastnine je povzročalo precej hude krvi pri prizadetih. Inicijativni združni odbor za Slovenijo, ki je imel nalogo dati združništvu nova načela in ga nanovo organizacijsko postaviti, je preko oddelka za kreditno združništvo poslal zaradi tovrstnih nepravilnosti pri izvajanju agrarne reforme ministrstvu za kmetijstvo vrsto pripomb. V teh je bilo zagotavljano, da kreditne zadruge zemljišč »niso pridobile s špekulativnimi namenom, ampak so bile v večini primerov prisiljene prevzeti ta posestva na javnih dražbah, ker ni bilo drugih kupcev, da so s tem zavarovale odnosno rešile svojo terjatev, ki je bila vknjižena na takih posestvih«. ⁵⁰ Pri tem je bila mišljena zemlja, ki so jo kreditne zadruge dobile kot posledico zadolževanja kmetov.⁵¹ Za kreditne zadruge je pri razlaševanju kmetijskih zemljišč, ki so jih pridobili na tak način z odkupom pri njih zadolžnih posesti, predstavljal problem dejstvo, da je ta zemlja kot vknjižena nepremičnina pomenila važno bilančno postavko posameznih zadrug v njihovem celotnem imetju. Glede na to je oddelek za združništvo predsedstva vlade LRS zahteval, da v resnici razlaščujejo samo kmetijska zemljišča, in to v prvi vrsti obdelovalno zemljo, pa še to proti primerni odškodnini.

⁴⁸ Prepeluh, Agrarna reforma, str. 70, 74. Ti podatki se v primeru zemljiške posesti KID razlikujejo; po odločbi okrajne komisije za agrarno reformo na Jesenicah, potrjena je bila z odločbo okrožne komisije ljubljanskega okrožja, je KID posedoval 1568 ha zemlje.

⁴⁹ ARS, MF 21; poročilo direktorja dr. Mihe Potočnika o postopku podržavljanja KID z dne 24. 12. 1945.

⁵⁰ ARS, MF 4.

⁵¹ Največ dolgov so pred vojno imeli slovenski kmetje sicer pri privatnih upnikih, to je skoraj polovico vseh kmečkih dolgov, a kar se tiče dolgov pri denarnih zavodih, so imeli domala dve tretjini pri kreditnih zadrugah. Največ dolgov pri teh so imeli srednji kmetje in bajtarji. Žarko Lazarevič: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918–1941. PNZ, XXIX, 1989, 2, str. 377.

Zemljiška posest cerkve je predstavljala v Sloveniji pomemben delež pri razlaščenju in v zemljiškem skladu. V razlaščenih posestvih cerkva, samostanov in verskih ustanov je mogoče videti dokaj točno sliko boja cerkve za zemljiško posest skozi daljše zgodovinsko obdobje, še zlasti zato, ker je agrarna reforma med svetovnima vojnama posest cerkve le malenkostno spremenila.⁵² V Sloveniji je katoliška cerkev predstavljala enega največjih zemljiških lastnikov. V lasti so imeli zlasti večje gozdne površine. Večina teh je bilo v lasti ljubljanske škofije, zemljiško posest pa so imeli tudi samostani in tudi vsaka župnija oziroma cerkev. Ta v večini primerov ni dosegala zemljiškega maksimuma, določenega za veleposest, vendar so samostani in obe škofiji predstavljali veleposestva. Zakon je v primeru cerkvene zemljiške lastnine in njenega razlaščenja napravil nekak kompromis in določil zemljiški maksimum, pri katerem je upošteval posebnosti oziroma pomen nekaterih cerkva in samostanov. Zemlje v lasti cerkve niso razlaščevali v celoti, marveč so posameznim cerkvam, samostanom in verskim ustanovam pustili do 10 ha obdelovalne zemlje in gozda. Izjema so bile tiste, ki so po mnenju oblasti imele večji pomen in večjo zgodovinsko vrednost. Tem se je lahko pustilo do 30 ha obdelovalne zemlje in prav tolikšno površino gozdov. V Sloveniji je pri razlaščenju te zemlje to bila samo lastnina katoliške cerkve, medtem ko je v drugih predelih države bila razlaščena tudi zemljiška posest pravoslavne in muslimanske cerkve.

Po mnenju ministrstva za kmetijstvo Narodne vlade Slovenije iz decembra 1945 naj bi v Sloveniji z agrarno reformo razlastili obe škofiji (ljubljsko in lavantinsko – mariborsko), 533 župnij in vse cerkvene redove ter kongregacije, od katerih naj bi vsak sprejel samo zakonsko določeni maksimum.⁵³ Na ozemju Slovenije (brez Primorske) je bilo leta 1939 v obeh škofijah 531 župnij, 275 v ljubljanski in 256 v lavantinski (mariborski) škofiji. Samostanov je bilo skupaj 152, od tega 41 moških in 111 ženskih.⁵⁴

Za posestvo, ki je bilo razlaščeno, je štela zemlja posamezne župnije, prav tako pa so kot posestvo šteli vso zemljiško posest ene škofije in vse zemljiške posesti posameznih cerkvenih redov.⁵⁵ Takšno stališče kmetijskega ministrstva se je zdelo verski komisiji predsedstva vlade LRS neustrezno in sporno, na kar je opozorila komisijo za agrarno reformo pri ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo. Verska komisija je menila, da predstavlja vsaka redovniška naselbina – samostan posebno gospodarsko enoto, ki se mora vzdrževati sama s svojimi lastnimi sredstvi, kar naj bi pri izvajanju agrarne reforme upoštevali. Razlaščevali naj bi se vsak samostan posebej – glede na njegovo posestno stanje, ne pa glede na posestno stanje celotnega reda.⁵⁶ Župnije niso bile razlaščene vse, ker niso dosegale oziroma presegale določenega maksimuma desetih hektarjev.

⁵² Stipetić, *Agrarna reforma*, str. 436.

⁵³ AJ, 97/1,3; dopis ministrstva za kmetijstvo NVS agrarnemu svetu, z dne 24. 12. 1945. Župnij je bilo v tem dopisu za dve več, kot je bilo navedeno v Općem šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji.

⁵⁴ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji. Sarajevo 1939, str. 268, 314; 316, 354; 556–557.

⁵⁵ AJ, 97/1,3; pojasnilo Ministrstva za kmetijstvo NVS agrarnemu savetu z dne 24. 12. 1945.

⁵⁶ ARS, MF 8; dopis Verske komisije Predsedstva vlade LRS z dne 10. 1. 1947.

V Sloveniji je bilo razlaščenih 431 posesti, katerih lastnik je bila cerkev. Po številu je to predstavljalo dve tretjini vseh cerkvenih imetnikov zemlje oziroma 80 % od števila župnij na ozemlju Slovenije, brez Primorske. Površina vseh je merila 48.657 ha. Razlaščene cerkvene posesti je bilo v zemljiškem skladu okoli 18 %. Medtem ko je bila glede na število razlaščenih posesti med največjimi – več je bilo razlaščenih le nekmetov – je bila posest v rokah cerkve po površini v zemljiškem skladu na drugem mestu, za privatno veleposestviijo, oziroma na tretjem, če se upošteva še zaplenjeno zemljo na osnovi avnojskega odloka. Večji delež v razlaščeni cerkveni posesti so predstavljali gozdovi (61,4 % – 29.904 ha), medtem ko je bilo za razdeljevanje pomembne obdelovalne zemlje 10,3 % (5039 ha), ostalo so bili pašniki in planine. Glede na povprečno velikost zaplenjenega cerkvenega posestva je bila cerkvena zemlja tudi na drugem mestu, za veleposestniško. Povprečna velikost razlaščenega cerkvenega posestva je bila 113 ha, veleposestniške pa 138 ha.

Povprečje je zviševala veleposest v rokah cerkve. To sta imeli obe škofiji in razni meniški ter redovniški redovi oziroma njihovi samostani in ustanove. Večino zemlje v zemljiškem skladu je po površini predstavljala prav zemlja teh lastnikov. Ti so tudi imeli večino zemlje, ki je bila v rokah cerkve na Slovenskem. Tako je na primer imela ljubljanska škofija 12.071 ha zemlje, leta 1939 pa je dobila še 18.220 ha verskega sklada,⁵⁷ lavantinska 297 ha, minoritski samostan iz Ptuja 401 ha, kartuzijanci iz Pleterij 1360 ha, trapisti iz Rajhenburga (Brestanice) 384 ha, Nemški viteški red iz Velike Nedelje 1218 ha, nadškofijsko semenišče iz Zagreba je imelo na Mokricah 960 ha itd.⁵⁸ Po podatkih agrarnih komisij iz okrajev, kjer so bila zemljiška posestva ljubljanske škofije, je skupna površina zemlje, ki jo je ta imela, znašala 38.018 ha, od tega 24.954 ha v jeseniškem okraju, 11.255 ha v okraju Mozirje.⁵⁹ To so bili v glavnem gozdovi na Pokljuki in Jelovici ter v okolici Gornjega Grada na Menini.

Vrsta samostanov in verskih ustanov pa ni dosegala niti maksimuma desetih hektarjev. Med župnijami so bile tudi take, ki so bile razlaščene po zakonu o posestvih, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. Bilo jih je 36,⁶⁰ med njimi tudi krški stolni kapitelj iz Celovca, ki je imel v ptujskem okraju 27 ha zemlje, od tega 7 ha vinogradov. Te je razlastila februarja 1946 okrajna agrarna komisija iz Ptuja. Viničarje so imeli na Štajerskem tudi posamezni samostani.⁶¹

Glede razlaščevanja župnij so upoštevali določen maksimum, čeprav so jim v mnogih primerih pustili manj, kot je ta dopuščal. Res pa je tudi, da mnoge župnije tudi pred izvedbo agrarne reforme niso posedovale niti tolikšne površine zemlje, da bi dosegale uzakonjeni maksimum. Tako je na primer imela župnija Sv. Jernej pri Ločah v okraju Slovenske Konjice pred razlastitvijo 5 ha in 21 arov

⁵⁷ Glej opombo 3 na str. 20.

⁵⁸ Podatki po Prepeluh, Agrarna reforma, str. 68–75. Uradni popis cerkvene zemljiške posesti, izdelal ga je oddelek za agrarno reformo pri ministrtvu za kmetijstvo in gozdarstvo LRS, se od Prepeluhovih podatkov razlikuje. Napravljen je bil po izvedbi razlastitev cerkvenih zemljiških posesti. ARS, MF 8.

⁵⁹ ARS, MF 9.

⁶⁰ ARS, MF 8; dopis Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS z dne 6. 2. 1947.

⁶¹ ARS, MF 8; Pregled samostanov in drugih verskih ustanov z dne 28. 8. 1946.

Stiškemu samostanu naj se ne pustí več kot 10 ha zemlje

Ze v naši prejšnji številki smo pisali o zemlji, ki jo poseduje stiški samostan cistercijancev in stiški zdravnik dr. Fedran. Podrobno smo pisali o prvem sestanku agrarnih interesentov v Stični in povedali, kje žuli čevelj samostanske očete. Dne 19. decembra pa so se kmetje ponovno zbrali in z ogorčenjem odklonili postopanje cistercijanskih očetov, ki niso hoteli pustiti odbornikom, da bi popisali premočnine na samostanskih posestvih. Kmetje, ki jih je bilo na tem sestanku približno 250, so hoteli kar naskočiti samostan in pognati menihe, ki hočejo prikrajšati ljudstvo za zemljo in odtegniti razlastitvi razno kmetijsko orodje ter druge premočnine. Kmetje so izjavili, da ne bodo več trpeli v svoji eredi samostanskih izkoriščevalcev, ki bi se redili na račun revnih kmetov. Saj so splošno znani mastni dohodki, ki jih je imel vsako leto stiški samostan. Za ta samostanski dobiček so garali kmetje in nihče drugi. Ljudje v Stični so se prepričali po teh zadnjih dogodkih, da jim samostanski očetje ne samo lažejo, ampak celo odkrito sabotirajo zakon o agrarni reformi. Zborovalci so zato zahtevali, da se stiškemu samostanu ne pustí več kot 10 ha zemlje, ker ta samostan itak nima posebne zgodovinske vrednosti in bi imel 30 ha zemlje vsekakor preveč. Do sedaj se je v Stični prijaviło že preko 100 agrarnih interesentov.

Kmečki glas, 1. 1. 1946, št. 1.

Stična

Dne 13. januarja 1946 so delili agrarni interesenti zemljo cistercijanskega samostana. Agrarni interesenti so se zbrali v gradiču blizu samostana in izglasovali 25 agrarnim interesentom po 1 ha njiv in pol hektarja travnikov. Veliko navdušenje je prevzelo ljudi, ko so videli, da se je zemlja resnično začela deliti. Odšli so na lice mesta, oboroženi s količki, kladivi in dolgimi motvozi.

Do mraka so zemljo že razdelili in se s pesmijo razšli.

Kmečki glas, 24. 1. 1946, št. 4.

zemlje, razlaščno pa je bilo 13 arov. Na drugi strani pa je imela župnija Vrhnika pred agrarno reformo 154 ha, po izvedbi reforma pa ji je ostalo 12 ha zemlje.⁶²

Pri razlaščenju posameznih cerkva oziroma župnij so agrarne komisije storile mnogo nepravilnosti in napak. Razlaščevale so namreč tudi zgradbe povsem stanovanjskega značaja, na primer mežnarije in kaplanije, bil je tudi primer, ko so razlastili kar stavbo župnišča.⁶³

⁶² ARS, MF 8; Seznam župnij, ki so dobile manj ali pa več kot 10 ha.

⁶³ ARS, MF 4.

Delitev zemlje v Stični

V svetlem jutranjem soncu so spesile trupe ljudi iz Ivančne gorice, iz Malega in Vel. Črnela, iz obeh Konopolj, iz kamnilega Storovja in Mekin proti Stični, kakor da so menili v samostanu pripravili poseben ljudski praznik. Prihajali so bajtarji iz Mekin in Storovja peš v svojih ogoljenih nedeljskih oblekah, pripeljali so se na okrašenih vozovih z Muljave, prihajali so z zastavami in Titovimi in Stalinovimi slikami iz Kopolja in Črnela. Toliko ljudi še nikdar ni gledal stiški samostan pod svojimi starodavnimi zidovi.

Ob 9. uri zjutraj že so se zbrali ljudje v dvorani doma za ljudsko prosveto. Tu so še enkrat potrdili tiste, ki naj danes prejmejo zemljo, tu so jim zastopniki agrarne komisije še enkrat pojasnili pomen današnjega praznika. Nato je zapela harmonika in v krasnem sončnem dopoldnevu je krenila množica ljudi na samostanske njive. Temno so se črtali za samostanom bogati samostanski gozdovi, tu spredaj pa so vse bleščeče

lam gori na Mekinjah in v Storovju, kjer le motika lahko orje lista kamenita tla.

Ovnov Lojza je prvi zabil svoj kol v dodeljeno mu zemljo. Dolgih 18 mesecev mu je bila strojna puška v Cankarjevi brigadi edina tovarišica. Kako daleč so zdaj ti časi za namil Spet leži Dolenjska tiha in mirna pred nami. Ležijo pred nami njive in čakajo, da se vrnemo za plug. Aparat, ki so ga prinesli iz Ljubljane tovariši od filmskega podjetja, je ves dopoldan beležil prizore, kako bajtarji in dlnarji, ki so si nekdaj služili kruh z delom v samostanu, prejemajo zemljo, ki jo bodo prvič v življenju obdelovali samo zase.

Ko so zabili prve kote in tako na simboličen način nakazali delitev zemlje, so se agrarni interesi vrnili v dom ljudske prosvete, kjer se je delitev nadaljevala po mapah, ki jih je imel geodet razgrnjene na mizi. Razen samostanske zemlje so razdelili tudi posestvo zdravnika dr. Fedruna, veleposestvo Jeji-

Slovenski poročevalec, 16. 2. 1946, št. 40.

Med samostani sta bili izjemi, ki so jima pustili zemljo do določenega maksimuma tridesetih hektarjev obdelovalne zemlje in toliko gozda: cistercijanski samostan oziroma opatija Stična in kartuzijski samostan v Pleterjah. V primeru tega samostana so upoštevali obnašanje menihov v času narodnoosvobodilnega boja.⁶⁴ Samostanu v Pleterjah so pustili 64 ha zemlje, obdelovalne in gozda, razlastili pa so 963 ha gozda, 85 ha obdelovalne zemlje, 20 ha pašnikov in 121 ha ostale zemlje. Proti temu, da se kartuzijancem iz Pleterij pusti zakonski maksimum zemlje, so se izrekli decembra 1946 na množičnem sestanku agrarni interesi iz Brezovice. Zahtevali so popolno razlastitev samostana. Predlagali so, naj bi v stavbah, ki so pripadale samostanu, uredili delavnice lesne stroke.⁶⁵ Proti razlastitvi kartuzije v Pleterjah je protestiral La Grande Chartreuse iz Grenobla preko francoske ambasade že jeseni leta 1945. Pletersko kartuzijo je namreč smatral za francosko lastnino, ker so jo kupili leta 1899 in so zato zahtevali nedotakljivost te njihove lastnine.⁶⁶

⁶⁴ ARS, MF 8; Odločba okrajne agrarne komisije Novo mesto z dne 22. 2. 1946.

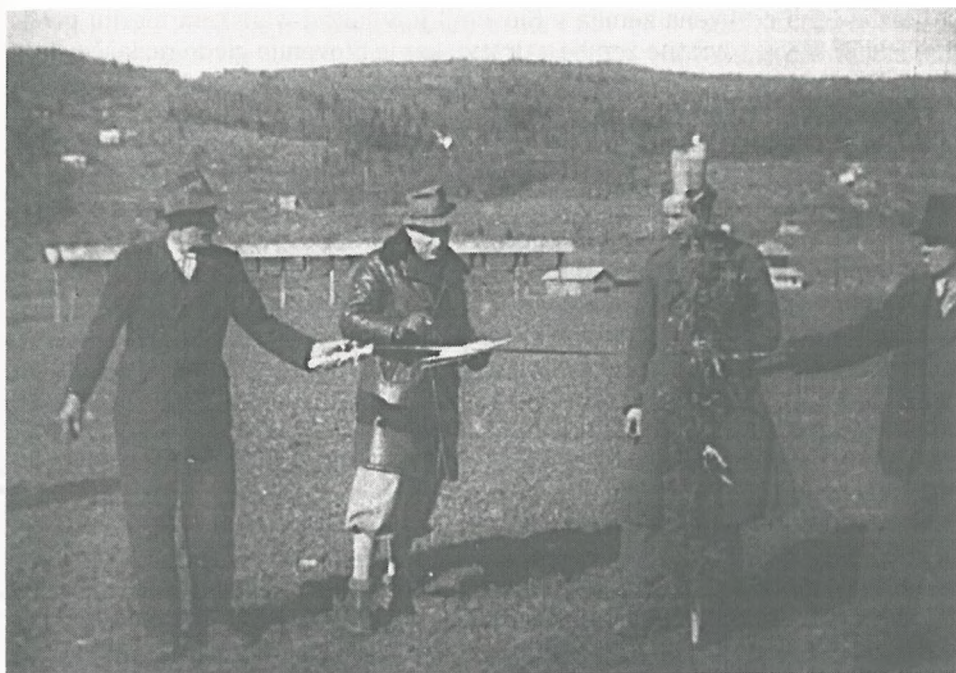
⁶⁵ ARS, MF 9.

⁶⁶ AJ, 97/1, 11.

Delitev zemlje v Stični 13. 1. 1946

Lavantinski škofiji iz Maribora so pustili 59,82 ha,⁶⁷ medtem ko so ljubljansko škofijo razlastili do določenega maksimuma desetih hektarjev. Lavantinski škof dr. Ivan Tomažič je predlagal, da njegovi škofiji pustijo v lasti maksimum zemlje do 60 ha, pri čemer se je skliceval na to, da je to »najstarejša in kulturna ustanova v Sloveniji« ter na škofa Slomška pa tudi na to, da je to škofijo kot »najmočnejšo oporo slovenstva na Spodnjem Štajerskem nameraval okupator razlastiti in porazdeliti med nemške škofije«. Predvsem se je zavzel, da bi škofiji ostalo posestvo Betnava z graščino kot gospodarska enota, potrebna škofiji.⁶⁸ Učinke, ki jih je povzročila lavantinski škofiji agrarna reforma, je poslanec dr. Stanko Cajnkar v pismu ministru Hribarju označil, da so »posestvo tako zmrcvarili, da ne predstavlja sedaj nikake gospodarske enote in se ne da več pametno upravljati«.⁶⁹

⁶⁷ Lavantinski škof dr. Ivan Tomažič je v pritožbi na razlastitev zapisal: »Uživatelj knezoškofijskega posestva, škof, je po predpisih cerkvenega zakonika in po službeni prisegi, ki jo je podal ob nastopu škofije, dolžan čuvati in ohraniti vso posest, ki jo je prevzel. Zato vobče ni upravičen, pristati na razlastitev cerkvenega posestva, ako agrarna reforma ni bila izvedena v sporazumu z apostolsko Stolico v Rimu, kot najvišjo predstavnico katoliške cerkve... Posestvo, kakor ga je okrajna agrarna komisija pustila knozoškofijstvu, izključuje gospodarstvo, ki bi moglo uživatelju prinašati potrebno korist... Komisija ni pustila posestvu nobene gospodarske zgradbe, tako da je knezoškofijstvu pri 60 ha zemlje vsaka živinoreja nemogoča.« ARS, MKG (neurejeno); okrožni komisiji za agrarno reformo v Mariboru, 14. 3. 1946.

⁶⁸ ARS, MF 6; dopis ministrstvu za kmetijstvo z dne 9. 1. 1946.

⁶⁹ ARS, MKG (neurejeno).

Razlaščena cerkvena zemlja v Sloveniji je v jugoslovanskem merilu predstavljala 28 % vse tovrstne zemlje v državi, kar je Slovenijo glede razlaščevanja te zemlje uvrščalo na prvo mesto, pred Hrvaško (27,9 %) in Vojvodino (19,2 %).⁷⁰

Zemljiška posest, ki je med vojno iz katerega koli razloga ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika, je prešla v zemljiški sklad agrarne reforme brez odškodnine. Takih posestev je bilo v Sloveniji malo, saj jih je bilo v začetku junija 1946 le 44, leto dni kasneje pa 50, a z manjšo površino kot leto dni prej. Povprečna velikost teh posestev je bila 7,5 ha.

Posestva nekmetov, ki niso bili veleposestniki in po svojem poklicu niso bili kmetje, so bila v zemljiškem skladu najštevilčnejša. V tej posestniški skupini je bila cela paleta zemljiških lastnikov, od takih, ki so živeli na vasi, kjer so opravljali tudi druge dejavnosti (gostilničarji, trgovci, mesarji, mlinarji ipd.), do takih, ki so stalno prebivali v mestu in opravljali povsem nekmečke poklice (odvetniki, zdravniki ipd.). Ti zemlje v resnici niso obdelovali sami, marveč so jo dajali v najem ali so obdelavo prepustili oskrbniku oziroma najemnim delavcem.

Nekmetom je bil razlaščen presežek nad 3 do 5 ha. Slednji maksimum je veljal za gozd, v primeru da lastnik ni posedoval obdelovalne zemlje. V razlaščenem presežku je moral biti sorazmeren del njiv. Lastniki so si lahko pridržali do višine določenega maksimuma vinograde in sadovnjake. Pri posestvih nekmetov niso razlastili zgradb in živega ter mrtvega inventarja. Za razlaščeni presežek zemlje je bilo za nekmečke lastnike predvideno izplačevanje odškodnine v višini enoletnega donosa na hektar. Višina tega pa je bila prepuščena ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo, predpisovanje pa ministru.

V primeru s številom razlaščenih nekmetov (1208) je bil delež površine zemlje, ki jim je bila razlaščena, manjši. Predstavljal je 5 % vse zemlje v zemljiškem skladu (13.835 ha). Pri razlaščeni zemlji nekmetov je bilo značilno razmerje med razlaščeno obdelovalno zemljo in gozdom, ki je bilo mnogo bolj uravnovešeno, kot je bilo pri drugih skupinah zemljiških lastnikov, razlaščenih z agrarno reformo. Pri drugih je prevladoval gozd, medtem ko je pri nekmetih bilo obdelovalne zemlje 39 % (5390 ha), gozda pa nekaj nad polovico (7087 ha). Takšno razmerje med razlaščeno obdelovalno zemljo in gozdovi je bilo le pri nekmetih, kar je bila posledica strukture njihovih posesti, s poudarkom na obdelovalni zemlji vključno s sadovnjaki in vinogradi. Zlasti ti dve kulturi sta v resnici predstavljali tako imenovano 'športno zemljo', saj so nekmečki lastniki imeli sadovnjake in vinograde bolj za konjiček kot za poglavitni vir dohodka.

Razlaščevanje nekmetov je pri izvajanju agrarne reforme povzročalo komisijam še posebno veliko dela. Ne eni strani zaradi njihove številčnosti, na drugi pa zaradi problematičnosti meril za določanje, kdo je v resnici kmet. To je bilo problematično predvsem v primeru vaških trgovcev in obrtnikov, ki so vsi imeli tudi zemljiško posest in so se poleg ukvarjanja s trgovino in obrtjo posvečali tudi kmetovanju, in to tako, da so v mnogih primerih zadovoljevali načelo o delovnem odnosu do zemlje, saj so zemljo obdelovali člani njegove družine. V mnogih primerih jim je nekmetijska dejavnost pomenila drugi vir zaslužka. Bili so tudi primeri, ko jim je zemlja služila kot kapital in so jo dajali v zakup.

⁷⁰ Stipetić, Agrarna reforma, str. 437, tabela 3.

Po aprilu 1946, ko je bila agrarna reforma v Sloveniji v glavnem izvedena, so razlaščevali samo še to skupino zemljiških lastnikov. Največ pritožb zaradi razlastitev in dela agrarnih komisij je izrekla ta skupina razlaščencev. V pritožbah so trdili, da jim obrt ali trgovina ni pomenila glavnega vira zaslužka, ampak da je kmetijstvo predstavljalo njihovo glavno gospodarsko dejavnost. Komisije so takšne pritožbe sicer proučevale, a jih ponavadi zavrnilo kot neutemeljene z argumentom, da je bil postopek pravičen in zakonit. Do začetka junija 1946 se je proti odločbam okrajnih komisij o razlastitvi pritožilo 807 lastnikov, od tega jih je bila večina nekmetov.⁷¹ Pritoževali so se na ‚višje instance‘, na okrožne komisije ali kar na ministrstvo, ki je smelo razveljaviti vsako odločbo o razlastitvi, če ta ni ustrezala zakonskim določilom. Tega pa ministrstvo ni storilo mnogokrat, tako da so obveljale prvotne odločitve okrajnih komisij. Te so temeljile na mnenjih odborov agrarnih interesentov. Pritožbe so pošiljali tudi na Javno tožilstvo in na Kontrolno komisijo.

Za razlaščevanje nekmetov je bilo odločilno merilo materialno stanje lastnika. Odločilen je bil socialno-razredni kriterij, saj so v večini primerov razlaščevali zemljo nekmetov ne glede na njihov dejanski delovni odnos do zemlje. To je veljalo zlasti v primeru razlaščevanja tistih zemljiških posestnikov, ki so bili tudi vaški trgovci, gostilničarji, mesarji ipd. Bili so, po mnenju Javnega tožilca, ki je tudi nasprotoval njihovemu avtomatičnemu razčaščevanju po socialno-razrednem načelu, v resnici kmetje. Temu stališču so nasprotovali v Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo z argumentom, češ da tak kmet, ki ima tudi obrt, kupuje z dohodki od te zemlje in na tak način postaja velik kmet, ki nato daje zemljo v zakup ali jo obdeluje z najeto delovno silo. Po mnenju ministrstva posest vaških obrtnikov, trgovcev ipd. ni bila plod njihovega dela na zemlji, marveč posledica nekmetijske dejavnosti, ki so jo opravljali. Vaški obrtniki in trgovci naj bi namreč z dohodkom od svoje nekmetijske dejavnosti kupovali zemljo obubožanih in zadolženih kmetov, kar naj bi imelo na eni strani kot posledico odvisnost teh od vaških mogotcev, na drugi pa tudi odhajanje kmetov s svoje zemlje na delo v mesto, pa tudi izseljevanje v tujino.⁷² To naj bi po mnenju v ministrstvu povzročalo razslojevanje na vasi in obubožanje večine

⁷¹ ARS, MF 7; Najvažnejši problemi, ki se pojavljajo v pritožbah razlaščenih lastnikov in agrarnih interesentov.

⁷² V raziskavi o kmečkih dolgovih v Sloveniji 1918–1941 je Žarko Lazarevič ugotovil, da so slovenski kmetje med obema vojnama 48 % vseh dolgov ustvarili pri privatnih upnikih. Tovrstni dolgovi so spadali v najtežjo vrsto zadolžitvev. Struktura dolgov pri privatnih upnikih za Slovenijo sicer ni znana, po vzorčnih občinah, ki jih je obdelal Lazarevič, pa so bili največji upniki veleposestniki in gruntarji, nato pa trgovci s 34 % terjatev. Terjatve odvetnikov (14,6 %) so bile knjižene ob raznih dražbenih postopkih, ko so zadolženo posestvo prodajali na dražbi. Kot pravi avtor, je presenetljivo majhen delež gostilničarjev, pri čemer meni, da je šlo za »statistično prevaro«, saj je bilo znano, da so imeli vaški gostilničarji tudi večjo ali manjšo zemljiško posest, poleg gostilne tudi trgovino. Gostilničarji so se verjetno »skrili« med trgovci ali posestniki. Pri posestnikih so ustvarili največ dolgov bajtarji, pri trgovcih in posestnikih mali kmetje, srednji pa pri trgovcih. *Žarko Lazarevič: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918–1941*. PNZ, XXIX, 1989, 2, str. 375–376. O zadolževanju pred vojno glej še: *Ivan Bratko: Kmetijski dolgovi*. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, 9–10, str. 225–234.

kmetov. V tem je bil razredni pogled na zemljiško posest nekmetov oziroma namen njihovega razlaščenja.

Dopolnilo k zakonu o agrarni reformi iz aprila 1946 je dopuščalo možnost, da so v primeru, če so se nekmetje z družino na svoje posestvo naselili vsaj leto dni pred 28. avgustom 1945; dnem, ko je začel veljati zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, ter so se hkrati odpovedali tudi svojemu poklicu ali nekmetijski dejavnosti, lahko zemljo obdržali v celoti. Pogoj za takšnega nekmeta je bil še, da posestva deset let ne odsvoji, podari, zastavi ali ga da v zakup. To so bili vsekakor težki pogoji, ki jih je lahko izpolnilo le majhno število nekmetov. Zlasti to velja za pogoj, da se mora za vselej odpovedati prejšnjemu policu ter da je moral biti na kmetiji naseljen in se ukvarjati s kmetijstvom že leto dni pred sprejetjem oziroma veljavnostjo zakona o agrarni reformi. Za nekmetijske obrate, ki naj bi jih ti ‚novi‘ kmetje v takšnem primeru zapustili oziroma se odpovedali dejavnosti na njih, je zakonodajalec pričakoval, da jih bodo ti prepustili državi. To naj bi storili popolnoma prostovoljno, pri čemer naj bi željo za kaj takega izrazil lastnik sam. V zvezi z razlastitvami nekmetov pod temi pogoji je prihajalo do nepravilnosti, te so povzročale okrajne komisije, zato je ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS opozorilo okrožne komisije, da naj upoštevajo zakonsko določbo in nadzirajo okrajne komisije.⁷³

Kot nekmete so razlaščevali tudi zemljiške lastnike, ki so imeli osebno ali rodbinsko pokojnino, a so zemljo v resnici obdelovali sami. Proti takšnemu razlogu za razlaščenje sta nasprotovala tako Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo kot tudi Javni tožilec Slovenije.

Poseben primer, ko lastnik zemlje ni obdeloval sam, marveč z najeto delovno silo oziroma jo je dajal v zakup, so bili viničarski odnosi kot posebno zakupno in deputatno razmerje. Veliko lastnikov vinogradov na Štajerskem je bilo nekmečkega poklica in zemlje niso obdelovali sami. Bili so meščani; lastnik vinogradov z viničarskim obdelovanjem pa je bila tudi cerkev.⁷⁴ Lastniki vinogradov, ki so jih obdelovali viničarji, so bili tudi kmetje, ki jih razlastitev sicer ni zajela v nobeni kategoriji zemljiških lastnikov. V primeru, da so imeli viničarje, so jim takšne vinograde razlastili.

Razlaščeni lastniki vinogradniških posestev, ki so jih obdelovali viničarji, so v pritožbah trdili, da viničarjev sploh niso imeli in da gre pri njih za normalen

⁷³ ARS, MF 4.

⁷⁴ Jože Kerenčič je v razpravi *Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorica*h (objavljena v nadaljevanjih v reviji *Obzorja*, I, 1938) prikazal lastninske odnose na tem območju Slovenskih goric, kjer so bili viničarski odnosi med najbolj razširjenimi. Navedel je, da je 51,7% lastnikov vinogradov bivalo na območju Jeruzalemskih goric, pripadalo jim je 56,7% zemlje, medtem ko je 48,3% stalno živelo izven tega območja, posedovali pa so 43,3% zemlje. Od te je bilo 14,3% v rokah ormoških in ljutomerskih meščanov. Njihov delež se je še bolj pokazal pri vinogradih. Imeli so namreč v lasti 19,1% vinogradov, 17,1% pa jih je pripadalo lastnikom, ki so bivali izven države, v Avstriji, pa tudi v Italiji, Čehoslovaški, Holandiji in v ZDA. Ormoški in ljutomerski meščarji so imeli sorazmerno največji delež v celotni površini gozdov in vinogradov tega območja. Imeli so tudi največje vinograde v Jeruzalemskih goricah. Viničarij je bilo 850, to je 49% vseh hiš na tem območju. Največ so jih imeli lastniki, ki so bivali izven območja Jeruzalemskih goric. Jože Kerenčič: *Študij o naši vasi. Domačija*, zbrano delo. Maribor 1967, str. 101–141.

zakupni odnos. V pritožbah so razlastitvi oporekali, češ da zakon o razlastitvi viničarij sploh ni v skladu z zveznim zakonom o agrarni reformi. V mnogih primerih pa so lastniki viničarij zahtevali od viničarjev, da so se opredelili kot najemniki in ne kot viničarji. Pisne pogodbe med lastnikom in viničarjem so bile namreč redko sklenjene. Sprva pa so razlaščevali le tista vinogradniška posestva, za katera so lahko dokazali, da ima lastnik z viničarjem pogodbo. Od jeseni 1946 so bili za razlastitev takšnega vinogradniškega posestva odločujoči ugotovljeni dejanski viničarski odnosi in ne več obstoječa ali neobstoječa pisna pogodba med lastnikom in obdelovalcem.

Presežek kmečkih posestev oziroma lastnikov, ki so zemljo obdelovali sami s svojo družino, je v zemljiškem skladu agrarne reforme v Sloveniji predstavljal najmanjši delež po površini in po številu razlaščenih posestev. Posestev, ki so presegala zakonsko določeni maksimum, je bilo v Sloveniji 167 (po podatkih iz julija 1947). V tem številu niso bile upoštevane gorske kmetije, ki so presegale skupno dovoljeno površino, vendar niso dosegale maksimuma glede obdelovalne zemlje. Razlaščevanje gorskih kmetij je bilo posebnost v izvajanju agrarne reforme v Sloveniji.

Površina presežkov je bila resnično majhna. Predstavljala je le okoli 1,5% zemljiškega sklada. To kaže, da v Sloveniji ni bilo mnogo kmetov, ki so imeli nad 20 ha obdelovalne zemlje, katero so tudi sami obdelovali. Posestev, velikih od 20–50 ha (podatki o posestni strukturi v Dravski banovini iz leta 1931) je bilo po številu z agrarno reformo zajetih 1,5%, glede površine pa približno 12,5%. Med tovrstne posestnike je potrebno šteti tudi tiste, ki jih je zakon o agrarni reformi smatral za nekmete in jih kot take razlastil.

Večino zemlje, razlaščene kot presežek nad maksimumom, je predstavljal gozd (2716 ha), medtem ko je bilo obdelovalne zemlje 980 ha. Povprečna velikost razlaščenega kmečkega posestva nad maksimumom je bila 23,5 ha.

Ker je bil med razlaščenimi presežki kmetov predvsem gozd, je razlaščevanje sprva potekalo počasneje. Do srede marca 1946 je bil namreč poudarek na razlaščevanju in razdeljevanju obdelovalne zemlje, zato presežkov kmetov niso razlaščevali. Kljub temu je bilo že tedaj aktualno vprašanje maksimuma gozda teh kmetov. To je imelo tedaj že kar politični prizvok. Poudarjeno je bilo namreč, da se mora agrarna reforma pri kmečkih posestvih s presežki nad maksimumom čimprej zaključiti, »da bodo srednji kmetje prišli do prepričanja, da bodo pri izvajanju agrarne reforme prizadeti le v prav redkih primerih«. ⁷⁵

V tej skupini je bila tudi izjema, saj je vanjo spadala tudi zemljiška posest delavcev in izseljencev, čeprav je ti niso obdelovali sami. Prav tako so za kmečko posestvo, ki ga je zajela razlastitev presežkov, šteli tudi takšno, za katero je bil lastnik zaradi izgube domače delovne sile v vojni prisiljen najeti za obdelavo delovno silo ali pa dati zemljo v najem.

V primerjavi z drugimi predeli v Jugoslaviji je bil delež zemljiške posesti kmetov, razlaščenimi nad maksimumom, v zemljiškem skladu majhen. Od celotne površine te zemlje v zemljiškem skladu je bilo slovenskih posesti le 3,3%, medtem ko je v Vojvodini ta kategorija posestnikov prispevala v tamkajšnji zemljiški sklad 59,8%.

⁷⁵ ARS, MF 49; Poročilo oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo z dne 16. 3. 1946.

Zaplembe so sicer predstavljale dopolnilni vir zemljiškega sklada, čeprav je bil največji posamezni delež zemlje ustvarjen na osnovi avnojskega odloka o zaplembi in prehodu nemške imovine in imovine nasprotnikov narodnoosvobodilnega gibanja v državno lastnino ter na osnovi sodnih zaplemb. V primerih zaplemb na osnovi sodb sodišč je šlo za dopolnilno kazen, tako da je vsakemu zemljiškemu posestniku, ki je padel pod kakšen kazenski ukrep, ki je predvideval tudi zaplembo, bila odvzeta tudi zemlja. Na ta način je zemlja prihajala v zemljiški sklad tudi kasneje, ko je bila agrarna reforma v veliki meri že izvedena. Zaplenjena je bila na primer posest v celoti ali samo del tistim kmetom, ki niso oddajali določenega dela pridelka v času, ko je veljal obvezni odkup.⁷⁶ Na tako imenovanih ‚kulaških procesih‘ v obdobju obveznega odkupa in kolektivizacije kmetijstva konec štiridesetih in v začetku petdesetih let je bila vedno izrečena tudi kazen odvzema zemlje.⁷⁷

Razmerje med razlaščenimi in zaplenjenimi zemljo v zemljiškem skladu kaže na značaj agrarne reforme v Sloveniji, ki je ob socialnem osvobojanju imela še izrazit narodnostno-osvobodilni namen. Na ta način je agrarna reforma v Sloveniji pomenila tudi obliko ‚patriotične nacionalizacije‘. Vse zemlje, ki je bila v zemljiškem skladu na podlagi zaplemb, je bilo 50 % (134.117 ha). Prav tako je bilo število zaplenjenih posestev v skladu največje (8447).

Število zaplenjenih posesti je bilo v zemljiškem skladu dvakrat večje kot razlaščenih, medtem ko je bila površina teh le nekoliko večja. To pomeni, da so bila zaplenjena posestva po povprečni površini manjša od razlaščenih. Ker je zaplemba zajela velika in majhna posestva, iz poročil ni mogoče razbrati, za kako velika posestva je pri tem šlo. Iz podatkov o številu zaplenjenih posestev in njihove površine lahko sklepamo, da je bila povprečna velikost posestev, zaplenjenih po avnojskem odloku, 18 ha, sodno zaplenjenih pa 10 ha. Vsekakor povprečje dvigujejo posamezna veleposestva, ki jih je zajela zaplemba, pa tudi večje kmetije.

Med zaplenjeno zemljo je prevladovala zemlja, zaplenjena na osnovi avnojskega odloka. V zemljiškem skladu je bilo petkrat več kot sodno zaplenjene. Po podatkih, ki jih je konec januarja 1946 navedlo Ministrstvo za kmetijstvo Narodne vlade Slovenije, je bilo v Sloveniji zaplenjenih posestev na podlagi avnojskega odloka 4218, s površino 82.812 ha.⁷⁸ V tem številu sicer niso upoštevani podatki za okraja Krško in Slovenske Konjice, ker niso bili znani. Iz teh dveh okrajev so sporočili, da je zemljiške knjige in kataster odnesel okupator.

⁷⁶ PAM, OLO Maribor, agrarni spisi št. 65; primer obsodbe okrajnega sodišča v Gornji Radgoni 17. 11. 1950, ker sta posestnik in njegova žena »v namenu oškodovati interese narodnega gospodarstva zavestno opravljala kmetijska dela na svojem posestvu v Benediktu v nasprotju s predpisi organov oblasti in v tej zvezi v letu 1949 in 1950 opustila izpolnitev obvezne oddaje kmetijskih proizvodov«. Gospodar je bil obsojen na 2 leti odvzema prostosti s prisilnim delom, žena pa na 2 leti pogojno za 1 leto, celotna imovina, 9 ha zemlje in kmetijski inventar, pa jima je bila zaplenjena. Spis št. 2221/55.

⁷⁷ ‚Kulaški procesi‘ je skupno ime za vrsto sodnih procesov, ki so potekali na sodiščih po Sloveniji proti kmetom, ponavadi bogatejšim, t.i. kulakom, ker ti niso izpolnjevali odredb o obvezni oddaji ali niso želeli vstopiti v KDZ. Imeli so ideološko osnovo oziroma so bili oblika razrednega obračunavanja kot izvajanje procesa ‚prvotne socialistične akumulacije‘.

⁷⁸ ARS, MF 6.

Sicer pa v teh dveh okrajih število zemljiških posestnikov nemške narodnosti ni bilo tako veliko, da bi bistveno spremenilo število in površino posestev, zaplenjenih po avnojskem odloku z dne 21. novembra 1944. Kočevskih Nemcev naseljenih od konca leta 1941 in v začetku 1942, oziroma posestev, na katerih so živeli v krškem okraju, namreč niso vodili v tem okraju, marveč kot emonsko zemljo v okraju Kočevje in Črnomelj. Od navedenega števila je 3123 zaplenjenih posestev pripadalo Nemcem, osebam nemške narodnosti, pred vojno jugoslovanskim državljanom ali državljanom nemškega rajha, 1095 pa je bilo zaplenjenih zaradi sodelovanja z okupatorjem. Največ posesti, katerih lastniki so bili pred vojno jugoslovanski državljanji nemške narodnosti, je bilo zaplenjenih v okraju Gornja Radgona v mariborskem okrožju. Okrajna zaplembena komisija tega okraja je konec avgusta 1945 ugotovila, da je bilo v tem okraju 1388 zemljiških posestnikov nemške narodnosti.⁷⁹

Posebno skupino med zaplenjeno zemljo je v zemljiškem skladu predstavljala tako imenovana emonska zemlja. Šlo je za zemljo leta 1941 ustanovljene italijanske delniške družbe Emona.⁸⁰ Ta zemlja je bila zaplenjena z istim namenom kot nemška lastnina po avnojskem odloku, čeprav je ‚emonska zemlja‘ postala del zemljiškega sklada na osnovi slovenskega ukrepa o zaplembi tujerodcev na slovenskem ozemlju že leta 1942. Sprva so jo vodili kot posebno vrsto zaplenjenih posesti, od leta 1947 dalje pa je bila uvrščena v skupino z zemljo, zaplenjeno na osnovi odloka Avnoja.

Po podatkih Komisije za upravo narodne imovine pri Predsedstvu SNOS, ki jih je v začetku leta 1946 posredovala oddelku za agrarno reformo ministrstva za kmetijstvo NVS, je italijanska delniška družba Emona imela v lasti 42.788 ha zemlje. To je bila površina, ki jo je Emona navedla ob odkupu od nemške družbe za naselitev skrbniških ozemelj jeseni leta 1941. Po teh podatkih je bilo zemlje izseljenih kočevskih Nemcev 41.028 ha, 1760 ha pa je bilo zemlje izseljencev, ekonomskih emigrantov v Ameriko. Takšen je bil namreč izračun, ki so ga napravili Italijani po parcelnem registru, medtem ko so katastrski podatki dali drugačno stanje – 43.829 ha zemlje Kočevarjev in 2656 ha zemlje v skupni lasti.⁸¹ Pri katastrskih podatkih je potrebno upoštevati, da so bili iz leta 1823 in so bili zato vprašljivi, ker so bile izvedene mnoge spremembe.

Skupna površina, ki so jo navedli Italijani kot emonsko posest, ter površina gozdov je približana površini, ki je bila po vojni vodena v zemljiškem skladu kot emonska zemlja. Po uradnih podatkih ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS je bilo emonske zemlje okoli 52.200 ha. Obdelovalne zemlje je bilo 15.500 ha,

⁷⁹ PAM, OLO Murska Sobota, Gornja Radgona, fasc. 29; Zapisnik okrajne zaplembene komisije okraja Gornja Radgona z dne 27. 8. 1945.

⁸⁰ Delniško družbo Emona (Zavod za kmetijstvo in nepremičnine – Istituto agricolo immobiliare di Lubiana) so ustanovili italijanski okupatorji 20. 11. 1941. Glavni sedež je imela v Rimu. Emona je odkupila zemljo od nemške države oziroma od nemške družbe za naselitev skrbniških ozemelj – Deutsche Umsiedlungs – Theuhangesellschaft (DUT). To je bila zemlja kočevskih Nemcev, ki so jo ti prodali tej nemški družbi ob svoji preselitvi v ‚rajh‘. Emona je nameravala na ta posestva naseliti svoje koloniste.

⁸¹ ARS, MF 6; dopis KUNI pri P. SNOS oddelku za agrarno reformo ministrstva za kmetijstvo z dne 16. 1. 1946.

pašnikov 18.700 ha, gozdov 18.000 ha. V zaplenjeni zemlji je gozd predstavljal največji delež.

Poseben problem pri izvajanju agrarne reforme so predstavljali emonski vinogradi v Beli krajini. Vprašanje njihove lastnine oziroma zakupa se je postavilo že leta 1944 na osvobojenem ozemlju v Beli krajini. Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev⁸² je namreč to zemljo dajal Slovencem v brezplačno uporabo. Spori pa so nastali v primerih, ko so posamezniki leta 1941 in 1942 v Beli krajini vinograde, ki so bili v lasti Emone, vzeli od te v najem ali so jih celo odkupili. Ko so bili ti, tako kot vsa emonska lastnina, razlaščeni, se je postavilo vprašanje veljavnosti teh najemnih ali kupoprodajnih pogodb, sklenjenih z okupatorjevo ustanovo. Maja 1944 je Predsedstvo SNOS izdalo odločbo, s katero je razveljavilo okrožnico Upravne komisije, ki je zemljo izseljenih Kočevarjev, tistim, ki so jo leta 1942 prejeli od Emone na kakršenkoli način, odvzela. Predsedstvo SNOS se je postavilo na stališče, da so vse kupne in druge pogodbe, ki jih je nekdo sklenil z okupatorjevo družbo Emona, neveljavne. Hkrati je menilo, da naj imajo tisti, ki so takšne pogodbe sklenili, pravico zemljo, za katero so sklenili pogodbo še naprej brezplačno uživati.⁸³ V Beli krajini je nato Komisija za upravo narodne imovine sklenila dogovor o zakupu s temi vinogradniki, ki so vzeli ‚emonske‘ vinograde v najem. Zakup so sklenili za dobo petih let. Vsak zakupnik naj bi po tej pogodbi plačeval letni prispevek v rezervni sklad za obnovo vinogradov, drugače pa je lahko s pridelkom svobodno razpolagal.⁸⁴

Na podlagi določbe v zakonu o agrarni reformi, s katero je bila zaplenjena zemljiška posest vnesena v zemljiški sklad, so tudi ‚emonski‘ vinogradi postali del sklada in so bili najemnikom iz leta 1944 odvzeti. Takih vinogradov je bilo v Beli krajini 62. Po mnenju okrožne agrarne komisije iz Novega mesta najemniki do teh vinogradov niso bili upravičeni, »ker večina so sami večji kmetje ali obrtniki in imajo svoje zemlje dovolj, obrtniki in uradniki pa ga (vinograda – op. Z. Č.) niso sami obdelovali.«⁸⁵ Odvzete vinograde so razdelili med 96 agrarnih interesentov, razlaščeni lastniki ‚emonskih‘ vinogradov pa so se pritožili. Menili so namreč, da se jim zakupna doba petih let, ki so jo sklenili z organom slovenske države, s KUNI, še ni iztekla. Dokazovali so tudi, da so imeli z obdelavo vinogradov do tedaj velike stroške. Istega mnenja glede tega je bil tudi pomočnik Javnega tožilca LRS dr. Božo Kobe, ki se je zavzel za spoštovanje sklenjenih zakupnih pogodb iz leta 1944.⁸⁶

V prvi fazi izvajanja agrarne reforme, pozimi in v začetku pomladi leta 1946, je bilo v zvezi z zaplembami zemlje mnogo spornih vprašanj. To je veljalo zlasti za tiste zaplembe, ki so jih izvajali na podlagi sodb sodišč. Postopek na sodišču se je namreč časovno vlekel, a dokler sodišče ni izdalo odločbe o zaplembi, agrarna komisija ni mogla oziroma ne bi smela razpolagati z zemljo, predvideno

⁸² DLR II, dok.72, str. 154–155.

⁸³ ARS II, 448/IV; odločba P. SNOS z dne 18. 5. 1944.

⁸⁴ ARS II, 475/I, 6.

⁸⁵ ARS, MF 21; dopis okrožne agrarne komisije Novo mesto oddelku za agrarno reformo ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS z dne 31. 5. 1946.

⁸⁶ ARS, MF 4.

za zaplembo. Agrarne komisije so v mnogih primerih prehitale sklepe sodišč o zaplembi imovine in so zemljo enostavno same zaplenile ter jo podeljevale posameznim agrarnim interesentom. V primerih, ko je sodišče razsodilo, da se nekomu kazen zaplembe zemlje ne izreče, a ta je v resnici že dobila novega lastnika, so nastale težave. Agrarna komisija je morala zemljo vrniti lastniku in iz nje izseliti agrarnega interesenta – novega lastnika. Takšnih primerov je bilo več na Štajerskem, zato tam agrarni interesenti več niso želeli sprejemati zemlje, ki je bila zaplenjena. Da pa bi izvajanje agrarne reforme teklo čim bolj nemoteno, s čim manj političnimi problemi ter da bi bilo čim več zemlje obdelane, so zaplenjeno zemljo, za katero ni bilo povsem jasno, ali bo sodišče razsodilo zaplembo, začeli dajati agrarnim interesentom v zakup za čas, dokler ni bilo vprašanje zaplembe oziroma lastništva rešeno na sodišču.

2. Razlastitve in zaplembe po območjih Slovenije

Razlastitve in zaplembe v korist zemljiškega sklada agrarne reforme so bile različne tudi ozemeljsko. Po posameznih takratnih teritorialnih enotah,⁸⁷ okrožjih in okrajih⁸⁸ je imela agrarna reforma svoje posebnosti, ki so bile na eni strani posledica zgodovinskega razvoja agrarno-premoženjskih razmerij v posameznih predelih Slovenije, na drugi pa posestne sestave.

Največji zemljiški sklad za izvajanje agrarne reforme in kolonizacije je bil v Sloveniji ustvarjen v novomeškem okrožju, torej na ozemlju Dolenjske in Bele krajine. V tem okrožju je bila domala tretjina zemljiškega sklada (okoli 80.000 ha), malenkost manjši je bil delež ljubljanskega okrožja (okoli 73.000 ha). Na območju novomeškega in ljubljanskega okrožja (Dolenjska, Bela krajina, Gorenjska in del Notranjske)⁸⁹ je bilo skoraj dve tretjini zemljiškega sklada v Sloveniji. Na tretjem mestu je bilo mariborsko okrožje, kjer so v sklad okoli četrtno vse v Sloveniji razlašene in zaplenjene zemlje (okoli 58.000 ha). Iz celjskega okrožja je bilo v skladu za okoli 15 % zemlje (okoli 36.000 ha). Zemljiški sklad, ustvarjen na Štajerskem, v Prekmurju in na Koroškem je obsegal dobro tretjino vsega sklada na ozemlju Slovenije, brez Slovenskega primorja. Najmanjši delež je bil iz mesta Ljubljane kot posebne teritorialno-upravne enote, kjer je bilo skupaj razlaščenih sto zemljiških lastnikov in 906 ha zemlje.

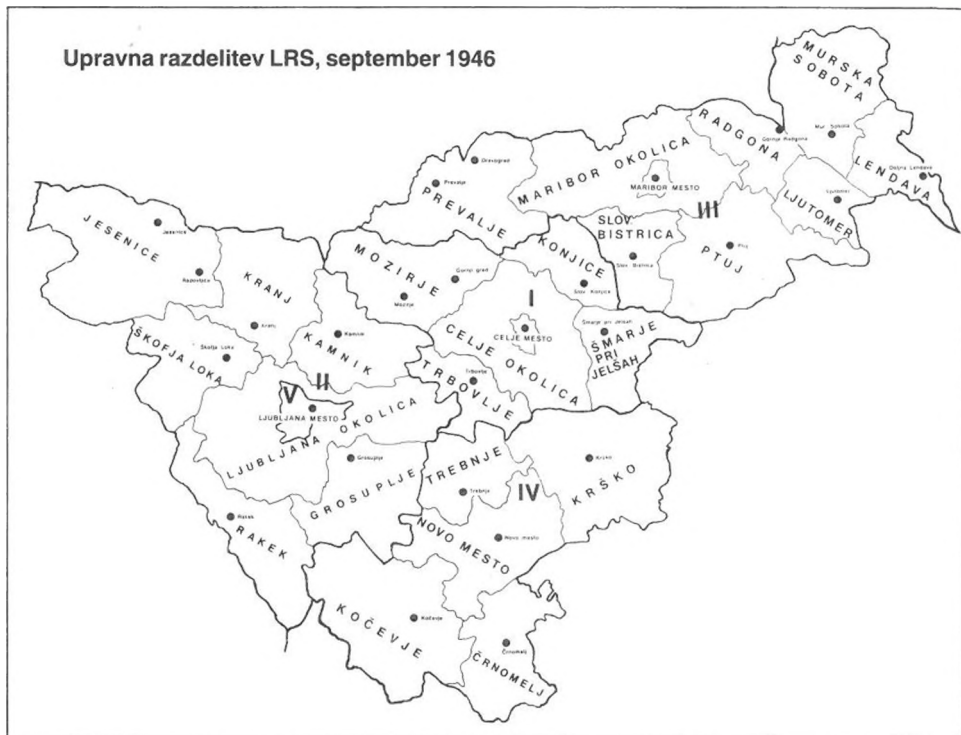
Razlike med okrožji so obstajale tudi glede lastniškega porekla zemlje oziroma načina, kako je ta prešla v zemljiški sklad: ali z razlastitvami na osnovi zakona

⁸⁷ Po upravni razdelitvi LR Slovenije iz septembra 1946 je bila republika razdeljena na 4 okrožja in na okrožno mesto Ljubljana. Okrožja so obsegala sledeče okraje: *celjsko*: Celje-mesto, Celje-okolica, Konjice, Mozirje, Šmarje, Trbovlje; *ljubljsko*: Grosuplje, Jesenice, Kamnik, Kranj, Ljubljana-okolica, Rakek, Škofja Loka; *mariborsko*: Lendava, Ljutomer, Maribor-mesto, Maribor-okolica, Murska Sobota, Prevalje, Ptuj, Radgona, Slovenska Bistrica; *novomeško*: Črnomelj, Kočevje, Krško, Novo mesto, Trebnje.

⁸⁸ Zaradi pomanjkanja podatkov za vse okraje se analiza in primerjava razlastitev in zaplemb nanaša na okrožja na dan 1. 9. 1946.

⁸⁹ To približno odgovarja ozemlju dežele Kranjske po upravni razdelitvi slovenskih dežel iz časa Avstro-Ogrske.

Upravna razdelitev LRS, september 1946

o agrarni reformi in kolonizaciji ali z zaplembami na osnovi avnojskega odloka oziroma sodb sodišč po zakonskih ukrepih, ki so vsebovali razlastitev. V celjskem in ljubljanskem okrožju ter v mestu Ljubljana so krepko prevladovali razlastitve, ki so bile nad tremi četrtinami, medtem ko so v novomeškem in mariborskem okrožju prevladovali zaplembe kot način ustvarjanja zemljiškega sklada.

V zemljiškem skladu je prevladovala zaplenjena zemlja. Te je bilo malenkost nad polovico, a po posameznih okrožjih in okrajih je bilo to razmerje različno, odvisno predvsem od narodnostne pripadnosti dotedanjih zemljiških posestnikov. V mariborskem in v novomeškem okrožju je v zemljiškem skladu prevladovala zaplenjena zemlje, pri čemer je večina zaplemb bila na osnovi odloka Predsedstva Avnoja z dne 21. novembra 1944, s katerim je bila zaplenjena posest nemškega porekla. Pred vojno je namreč na ozemlju, ki sta ga pokrivali ti dve okrožji, živelo največ Nemcev v Sloveniji.⁹⁰ Poleg kočevskih Nemcev – Kočevjarjev, ki so se v glavnem bavili s kmetijstvom, je tudi na ozemlju Spodnje Štajerske (tega je leta 1946 v veliki meri pokrivalo mariborsko okrožje), prebivalo precej Nemcev, katerih gospodarska dejavnost je bila kmetijstvo. Po podatkih nemške obveščevalne službe naj bi bilo v začetku štiridesetih let med spodnještajerskimi Nemci 14,1 %

⁹⁰ Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1931 je v tedanji Sloveniji živelo 28.998 Nemcev (po kriteriju materinega jezika); največ jih je bilo v okraju Kočevju – 8819, v okraju Novo mesto 2286, v mestu Maribor 2741, v mestu Ptuj 559, v okraju Ljutomer 2721, v okraju Murska Sobota 1403 itd. Biber, Nacizem in Nemci, str. 24–25.

Tabela 7: Razlastitve in zaplembe zemlje po okrožjih – stanje na dan 1. 9. 1946

Okrožja / vrsta zemlje	Vrsta posesti								Skupaj
	1	2	3	4	5	6	7	8	
CELJSKO									
Število posesti	53	50	87	197	43	9	443	62	944
- Obdelovalna z.	1739	311	661	980	168	35	1264	141	5299
- Gozd	9938	2895	7223	1578	332	20	2733	77	24796
- Ostalo	611	188	4825	337	169	5	241	35	6411
- Skupaj	12288	3394	12709	2895	669	60	4238	253	36506
LJUBLJANSKO									
Število posesti	95	72	129	268	78	9	115	514	1280
- Obdelovalna z.	2165	461	1633	1049	433	68	1318	1963	9090
- Gozd	12922	3492	18606	2836	1112	77	9329	3721	52095
- Ostalo	1147	604	8339	324	186	5	120	1605	12330
- Skupaj	16234	4667	28578	4209	1731	150	10767	7289	73515
MARIBORSKO									
Število posesti	82	72	163	362	24	8	2444	255	3626
- Obdelovalna z.	2386	675	1730	1549	152	81	12851	1103	20527
- Gozd	9686	1402	1609	1542	409	22	16752	962	32384
- Ostalo	1285	550	271	279	82	3	2656	198	5324
- Skupaj	13357	2627	3610	3370	643	106	32259	2263	58235
NOVOMEŠKO									
Število posesti	72	44	61	185	28	22	2870	263	3545
- Obdelovalna z.	1536	169	801	679	36	53	16257	578	20109
- Gozd	12339	2852	1530	1132	465	46	20840	795	39999
- Ostalo	294	34	252	306	2	15	18866	347	20116
- Skupaj	14169	3055	2583	2117	503	114	55963	1720	80244
LJUBLJANA – MESTO									
Število posesti	4	8	6	61	1	-	10	10	100
- Obdelovalna z.	39	37	48	245	4	-	75	118	566
- Gozd	17	4	48	200	-	-	2	22	293
- Ostalo	-	-	6	35	-	-	1	5	47
- Skupaj	56	41	102	480	4	-	78	145	906
LR SLOVENIJA									
Število posesti	306	246	446	1073	174	48	5882	1104	9495
- Obdelovalna z.	7865	1653	4876	4502	793	237	31765	3903	55591
- Gozd	44902	10545	29016	7288	2318	165	49656	5577	149567
- Ostalo	3337	1376	13693	1281	439	28	21884	2190	44228
- Skupaj	46104	13674	47582	13071	3550	430	103305	11670	249384

Vrsta posesti: 1) veleposestva, 2) posestva bank, podjetij, ..., 3) posest cerkva in samostanov, 4) presežek nekmečkih posestev, 5) presežek kmečkih posestev, 6) posestva brez lastnika, 7) zaplembe na osnovi Odloka P. AVNOJ z dne 21. 11. 1944, 8) zaplembe na osnovi sodb sodišč.

kmetov. Franjo Baš navaja tudi podatke, da je imela na ozemlju Spodnje Štajerske nemška veleposest 21.146 ha zemlje, kar je pred vojno predstavljalo 40 % vse veleposestniške zemlje tega območja. Pri tem posebej poudarja, da je šlo v večini primerov za osebno oziroma zasebno posest fevdalnega porekla. Bila pa je seveda tudi zemljiška posest v lasti kapitalističnih podjetij, na primer Trboveljske premogokopne družbe.⁹¹

Največje število in površina zaplenjenih posestev je bilo v novomeškem okrožju. V tem okrožju je bila namreč vsa emonska posest, ki je sama obsegala okoli 42.000 ha. To je bila polovica zemlje v skladu tega okrožja. V okrožju samem je bilo zaplemb 2,5-krat več kot razlastitev. Sledilo je mariborsko okrožje, ki je z zaplembami prispevalo v skupni zemljiški sklad tretjino zemlje. Zaplenjenih posestev je bilo v teh dveh okrožjih 83 % vseh v Sloveniji. V drugih okrožjih je bila zaplemba manjši vir oziroma način ustvarjanja zemljiškega sklada. V celjskem okrožju je postalo 12 % del zemljiškega sklada z zaplembami, v ljubljanskem pa 24 %. V ljubljanskem okrožju je bila ta posebnost, da je bilo tam največ posesti, ki so bile zaplenjene na osnovi obsodb sodišč. Malenkost manj kot dve tretjini vse zaplenjene zemlje na osnovi obsodb sodišč je bilo v ljubljanskem okrožju. To je veljalo tako glede števila posesti kot površine zaplenjene zemlje. V ljubljanskem okrožju je število avnojskih zaplemb posesti znašalo 2 %, po

⁹¹ Baš, n. d. str. 103.

površini pa 10 %. Najmanj zaplemb zemlje med vsemi okrožji je bilo v celjskem, kjer je bilo zaplenjeno le 4 % vse zemlje po avnojskem odloku, pa tudi najmanjši delež zaplemb na osnovi sodb sodišč v Sloveniji.

Glede na lastniško poreklo razlaščne zemlje je bilo v ljubljanskem okrožju največji obseg razlastitev vseh vrst zemljiških lastnikov, razen presežkov nekmetov. Teh je bilo po številu razlaščenih v mariborskem okrožju največ, kar je bila posledica razlaščevanja posestev, ki so jih obdelovali viničarji. Prav tako je bilo v tem okrožju število razlaščenih posestev v cerkven lasti največje, pri čemer je šlo za manjša posestva, medtem ko je bilo v ljubljanskem razlaščena največja površina cerkvene zemlje, čemur je vzrok velikost zemljiške posesti ljubljanske škofije. Število zapuščenih posestev je bilo največje v novomeškem okrožju.

Vzrok za primat ljubljanskega okrožja glede obsega razlastitev vseh vrst zemljiških lastnikov je treba iskati na eni strani v velikosti oziroma razprostranjenosti samega okrožja, na drugi pa v zgodovinskem razvoju lastniških odnosov na ozemlju, ki ga je okrožje pokrivalo.

Vsem okrožjem je skupno, da je bilo v vseh število razlaščenih nekmetov največje, kar pa ni veljalo za njim pripadajoče razlaščene površine. Te so predstavljale povprečno le okoli 10 % zemljiškega sklada vsakega okrožja. Razlastitev presežkov nekmečkih posestev je bila sorazmerno največja v mestu Ljubljani, kjer je 70 % vseh razlastitev v mestu predstavljala ta posest (480 ha). Po površini je bilo največ nekmečkih posesti v ljubljanskem okrožju, številčno pa v mariborskem.

Na drugi strani je bilo v vseh okrožjih najmanj razlaščene zemlje kmetov, ki so presegali zakonsko določen maksimum. To velja tako za število teh posesti kot tudi za površino. Kmečkih posestev s presežkom je bilo z ozirom na površino razlaščene zemlje v posameznem okrožju po posameznih okrožjih med 2 % v celjskem in 3 % v ljubljanskem.

Po posameznih okrožjih je podoba razlastitev in zaplemb po vrstah lastnikov razkrivala najbolj značilne lastninske odnose in posestno sestavo.

V celjskem okrožju je po površini največji delež v zemljiškem skladu predstavljala razlaščena cerkvena zemlja, na drugem mestu je bila zasebna veleposest. Glede na druga okrožja oziroma na celotno Slovenijo je bilo to okrožje glede razlastitev veleposesti najslabše zastopano, tako po številu posesti kot tudi po površini razlaščene zemlje, vendar je bila povprečna velikost razlaščenega veleposestva v celjskem okrožju največja.

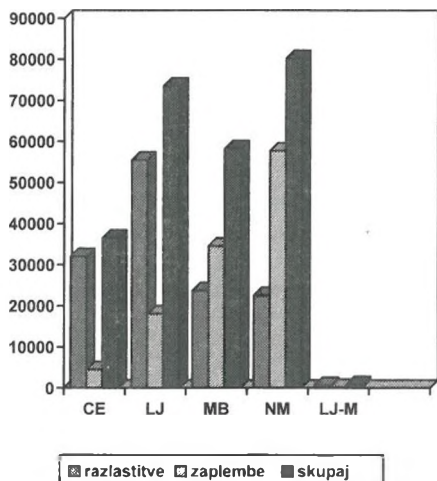
V ljubljanskem okrožju je bilo največ razlastitev. Tudi v tem okrožju je bil delež razlaščene zemlje cerkva, samostanov in verskih ustanov največji; predstavljala je kar polovico vse v okrožju razlaščene zemlje, njen delež v celotnem zemljiškem skladu okrožja pa je bil 39 %. Nad polovico vse razlaščene cerkvene zemlje v Sloveniji je bilo v ljubljanskem okrožju. Največja je bila tudi povprečna velikost teh razlaščenih posesti. Povprečna površina razlaščenega cerkvenega posestva v ljubljanskem okrožju je bila 220 ha, kar je bilo zaradi velikega deleža razlaščene posesti ljubljanske škofije. V tem okrožju je površina razlaščene cerkvene zemlje presegala tudi površino vse zaplenjene zemlje v okrožju. Na drugem mestu po površini je bila zasebna veleposest. Te je bilo tudi več kot zaplenjene zemlje na osnovi avnojskega odloka. V ljubljanskem okrožju je bilo

tudi največ razlastitev zemljiških posesti bank, podjetij in delniških družb, presežkov zemlje nekmetov in kmetov v Sloveniji.

V mariborskem okrožju je bila med razlastitvami na prvem mestu zasebna veleposest, na drugem pa posest cerkve. Te je bilo v mariborskem okrožju razlašene največ v vsej Sloveniji. Šlo je za sorazmerno majhna posestva, povprečno velika 22 ha, desetkrat manjša kot v ljubljanskem okrožju. Med vsemi okrožji v Sloveniji je bila povprečna velikost razlašene cerkvene posesti najmanjša prav v mariborskem okrožju. Razlašena zemlja nekmetov oziroma presežek te nad 3–5 ha je bil v tem okrožju po površini na tretjem mestu. V mariborskem okrožju so razlastili največje število nekmečkih posestev v vsej Sloveniji – tretjino vseh. Pri tem je najbrž šlo za veliko število posestev, ki so jih obdelovali viničarji. V tem okrožju je namreč viden – v primerjavi z drugimi okrožji – pri nekmetih največji delež obdelovalne zemlje, ki je po površini presegala celo razlašeni gozd. Ta pa je drugod, razen v mariborskem okrožju, precej presegel obdelovalno zemljo nekmetov. Vinogradi so namreč šteli za obdelovalno zemljo in so v mariborskem okrožju dvignili količino oziroma površino te zemlje nad gozd.

Za novomeško okrožje je bilo značilno, da je bil ustvarjen največji delež zemljiškega sklada v Sloveniji. Tretjina je bila iz tega okrožja. Večina zemlje v zemljiške sklada v novomeškem okrožju je bilo zaplenjene. Pri tem je šlo v glavnem za emonsko posest. Površina zaplenjene zemlje v novomeškem okrožju je presegala površino vse razlašene zemlje v ljubljanskem okrožju. Ta je bila v Sloveniji po površini največja, kar tudi kaže na pomen zaplemb pri ustvarjanju zemljiškega sklada. Med razlašeno zemljo je prevladovala veleposestniška zemlja. Te je bilo v okrožju slaba tretjina vse razlašene zemlje. Na drugem mestu je bila posest bank, podjetij in delniških družb, na tretjem pa cerkvena posest. Presežek zemlje nekmetov je bil v tem okrožju sorazmerno velik, okoli 9,5 % vse razlašene zemlje v okrožju. Večji je bil delež te zemlje v okviru posameznega okrožja le v mariborskem okrožju, čeprav je bilo število razlaščenih presežkov posesti nekmetov v tem okrožju najmanjše v Sloveniji. Najmanj je bilo v tem okrožju razlaščenih presežkov zemlje kmetov, kar kaže na prevlado manjših posestev oziroma takšnih z do 20 ha skupne površine. Nasploh so bile v tem okrožju razlastitve najslabše zastopane. V tem okrožju je bila na osnovi razlastitev v zemljiškem sklada le četrtnina zemlje.

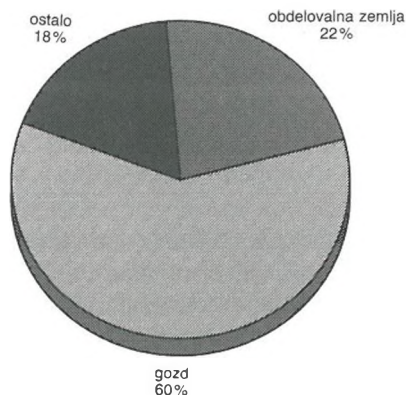
Posebno podobo glede razlaševanja in zaplembe zemlje je kazala Ljubljana-mesto kot posebna upravna-politična enota, ki je obsegala v glavnem urbano območje. V mestu Ljubljani je bilo največ zemlje, po površini okoli 70 %, razlašene nekmetom. To velja tudi za število lastnikov zemlje, razlaščenih v mestu Ljubljani. Na drugem mestu je bila razlašena cerkvena posest. Glede zaplemb je bilo v mestu Ljubljani število zaplenjenih posesti na osnovi avnojskega odloka in na osnovi sodb sodišč enako, medtem ko so po površini sodne zaplembe presegale avnojske. To lahko pomeni, da je bilo v Ljubljani le malo število tistih, ki jih je zadel avnojski odlok o zaplembi, kajti večina ljubljanskih Nemcev se je iz Ljubljane izselila v začetku leta 1942. Edino v mestu Ljubljani je med vsemi okrožji v Sloveniji obdelovalna zemlja presegala gozd.

Razlastitve in zaplembe po okrožjih

3. Zemljiški sklad po vrstah zemlje

Glede na kulturne kategorije zemljišč je bilo v zemljiškem skladu največ gozda. Ko je bila konec aprila 1946 agrarna reforma v Sloveniji domala v celoti izvedena, je bilo v zemljiškem skladu 261.681 ha zemlje, četrtna je bilo obdelovalne in malenkost manj kot dve tretjini gozda.⁹² To razmerje med obdelovalno zemljo in gozdom se ni bistveno spreminjalo, kar je bilo za samo agrarno reformo in njen socialno-politični namen pomembno, saj razlaščeni in zaplenjeni gozdovi sploh niso bili namenjeni za razdeljevanje, temveč so prešli v državno last in upravo. Gozdov je bilo v zemljiškem skladu ves čas za okoli 2,7-krat več kot obdelovalne zemlje.

Zemljiški sklad agrarne reforme po kulturah

⁹² AJ, 97/9, 61; Poročilo o izvajanju agrarne reforme in kolonizacije v LR Sloveniji z dne 15. 5. 1946.

V vseh okrožjih, razen v mestu Ljubljani, je bilo v zemljiškem skladu po kriteriju kultur največ gozdov. Največ gozda v zemljiškem skladu je med okrožji bilo v ljubljanskem, kjer ga je bilo skoraj za tri četrtine oziroma več kot tretjino vsega gozda v zemljiškem skladu v Sloveniji. V celjskem okrožju je bilo gozda v skladu dve tretjini, v mariborskem dobra polovica, v novomeškem natanko polovica, v Ljubljani-mestu pa tretjina.

Tabela 8: Delež gozdov v zemljiškem skladu – po okrožjih na dan 1. 9. 1946

Okrožje	Razlaščeno	Zaplenjeno	Skupaj	% v okrožju	% okrožja
celjsko	21986	2810	24796	67,9	16,6
ljubljsko	39045	13050	52095	70,8	34,8
mariborsko	14670	17714	32384	55,6	21,6
novomeško	18364	21635	39999	49,8	26,7
Ljubljana-m.	269	24	293	32,3	0,2
LR Slovenija	94334	55233	149567	60,0	100

Stanje obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu je bilo po okrožjih drugačno. Največ obdelovalne zemlje je bilo v mariborskem in novomeškem okrožju. Tri četrtine vse obdelovalne zemlje, razdeljene v izvajanju agrarne reforme v Sloveniji, je bilo iz teh dveh okrožij. To pomeni, da so v teh dveh okrožjih agrarno reformo v pravem pomenu najdosledneje izvedli. V teh dveh okrožjih je bil namreč razdeljen največji delež obdelovalne zemlje v Sloveniji. V celjskem in ljubljanskem je bilo obdelovalne zemlje manj. Tam je prevladoval gozd, pa tudi ostala zemlja v teh dveh okrožjih je bila večja od deleža obdelovalne zemlje.

Tabela 9: Delež obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu – po okrožjih na dan 1. 9. 1946

Okrožje	Razlaščeno	Zaplenjeno	Skupaj	% v okrožju	% okrožja
celjsko	3894	1405	5299	14,5	9,5
ljubljsko	5809	3281	9090	12,4	16,3
mariborsko	6573	13954	20527	35,2	37,0
novomeško	3274	16835	20109	25,0	36,2
Ljubljana-m.	373	193	566	62,5	1,0
LR Slovenija	19923	35668	55591	21,7	100

Največ obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu je bilo iz mariborskega okrožja. Pomladi 1946 je bilo v slovenskem zemljiškem skladu nad tretjino vse obdelovalne zemlje iz tega okrožja. Ostala okrožja in mesto Ljubljana so skupaj prispevala manj kot mariborsko okrožje samo, če zaradi posebnosti ni upoštevano novomeško. V tem okrožju je bila namreč 'emonska posest' izzvezeta iz zemljiškega sklada okrožja in so jo vodili samostojno, ker je imela ta zemlja glede razdeljavanja med agrarne interesente in koloniste tudi drugačen namen. Delež emonske zemlje v zemljiškem skladu je bil nad četrtino obdelovalne zemlje. Deleži posameznih okrožij se glede obdelovalne zemlje tudi kasneje niso bistveno spreminjali.

Tabela 10: Stanje obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu v okrožjih na dan 1. 9. 1946

Okrožje	Vrsta posestev+						Skupaj
	1	2	3	4	5	6	
celjsko	ha 1739	311	661	980	168	1405	5264
	% 33,0	5,9	12,5	18,4	3,2	26,6	100
ljubljsko	ha 2165	461	1633	1049	433	3281	9022
	% 24,0	5,1	18,0	11,5	4,7	36,1	100
mariborsko	ha 2386	675	1730	1549	152	13050	19542
	% 11,6	3,3	8,4	7,6	0,7	68,2	100
novomeško	ha 1536	169	801	679	36	16835++	20056
	% 7,6	0,8	4,0	3,4	0,2	83,9++	100
Ljubljana – mesto	ha 39	37	48	245	4	193	566
	% 6,8	6,5	8,4	43,2	0,7	34,0	100
LR Slovenija	ha 7865	1653	4873	4502	793	34764	54450
	% 14,4	3,0	8,9	8,2	1,4	63,8	100

+ Vrsta posestev: 1) veleposestva, 2) posest bank, podjetij, delniških družb, 3) posest cerkva, samostanov, 4) presežek nekmečkih posestev 5) presežek kmečkih posestev, 6) zaplenjena posestva (odlok P. Avnoja).

++ Skupaj zaplenjena posestva in posestva Emone.

Večji del obdelovalne zemlje je prešel v zemljiški sklad z zaplembami, pri čemer sta izstopali novomeško okrožje, kjer je bilo zaplenjene obdelovalne zemlje petkrat več kot razlaščene, in mariborsko. V ostalih okrožjih je prevladovala razlaščena obdelovalna zemlja. Z razlastitvami je prešlo v zemljiški sklad največ obdelovalne veleposestniške zemlje – po površini največ v mariborskem. V tem okrožju je bilo 30 % (2386 ha) vse razlaščene veleposestniške obdelovalne zemlje v Sloveniji. V mariborskem okrožju je bil tudi največji delež razlaščene cerkvene obdelovalne zemlje. Bilo je več, kot je bila v tem okrožju površina razlaščenih cerkvenih gozdov, kar je med slovenskimi okrožji posebnost, kajti v drugih okrožjih so med razlaščeno veleposestniško zemljo prevladovali gozdovi. V vseh okrožjih, razen v celjskem, je bila na drugem mestu, za veleposestniško zemljo, razlaščena cerkvena zemlja. Delež razlaščene obdelovalne zemlje bank, podjetij in delniških družb je bil v zemljiškem skladu po okrožjih majhen, manjši od deleža obdelovalne zemlje presežkov nekmetov. Razlaščena obdelovalna zemlja nekmetov je bila po površini v vseh okrožjih na tretjem mestu – za veleposestniško in cerkveno zemljo. Izjema je celjsko okrožje, kjer je bila ta zemlja na drugem mestu in je bilo v okviru okrožja kar za četrtno. Po površini je bilo te zemlje največ v mariborskem okrožju, nad tretjino vse obdelovalne zemlje nekmetov v slovenskem zemljiškem skladu. V tem okrožju je bila pa obdelovalna zemlja nekmetov po površini enaka površini razlaščenih gozdov nekmetov. To je bila tudi posledica vinogradniških površin, ki so jih imeli v posesti nekmetje. Nasploh je značilno, da se je v primeru obdelovalne zemlje nekmetov površina te v vseh okrožjih najbolj približala površini razlaščenih nekmečkih gozdov. V vseh okrožjih je bilo v zemljiškem skladu najmanj obdelovalne zemlje kmetov.

Gozdne površine so prešle v zemljiški sklad največ z zaplembami na osnovi avnojskega odloka in z razlastitvami privatnih veleposestev. Na tretjem mestu glede razlaščenih gozdnih površin je bila cerkvena posest, na četrtem posest bank, podjetij, delniških družb, medtem ko so nekmetom in kmetom s presežkom zemlje nad maksimumom odvzeli le malo gozda – skupaj za okoli 6 % vseh gozdov v zemljiškem skladu. To kaže, da je domala ves gozd bil v veleposestniških rokah, pri čemer je bila večina lastnikov gozdov tujerodcev in cerkev.

V zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije je večina gozdov prešla na podlagi razlaščevanja. Le v mariborskem in novomeškem okrožju je bil večji del gozdov zaplenjen na podlagi avnojskega odloka. V ljubljanskem okrožju, kjer je bilo največ razlaščenih gozdov iz cerkvenih posesti; v drugih okrožjih pa je bilo drugače, kajti največ gozdov je bilo razlaščenih veleposestnikom.

V vseh okrožjih, z izjemo ljubljanskega, so bili razlaščeni cerkveni gozdovi po površinah na drugem mestu v zemljiškem skladu. Sledili so gozdovi bank, podjetij, delniških družb, najmanj pa je bilo po vseh okrožjih razlaščenih gozdov kmetov. Razen v mariborskem okrožju so razlaščeni cerkveni gozdovi po površini presegali obdelovalno zemljo; v celjskem in ljubljanskem za več kot desetkrat.

V okrožjih, kjer je razlaščeni in zaplenjeni gozd predstavljal največji delež zemljiškega sklada posameznega okrožja, je bil večji od obdelovalne zemlje tudi delež pašnikov, planin in ostale zemlje. Tako je v celjskem in ljubljanskem okrožju delež teh kultur presegal obdelovalno zemljo. To pa ni veljalo za novomeško in mariborsko okrožje.

V zemljiškem skladu je poleg razlaščene in zaplenjene zemlje bila tudi zemlja, ki jo je za sklad oddvojila država. Te zemlje je bilo v Sloveniji resnično malo, le okoli 5000 ha, pa še to je bil predvsem gozd. Ta pa je bil po zakonu o agrarni reformi izločen iz sklada in ga niso razdeljevali agrarnim interesentom.

4. Izločitev zemlje iz zemljiškega sklada

Z razlastitvami in zaplembami ustvarjen zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije je bil razdeljen na tri dele. Razdeljeval se je koristnikom iz zasebnega sektorja, »poljedelcem, ki nimajo zemlje ali je imajo premalo«. Del razlaščene in zaplenjene zemlje sploh ni postal del sklada, namenjenega za razdeljevanje. Tega je država obdržala za svoje potrebe. To so bila zemljiška posestva, za katere so smatrali, da so potrebna za državna kmetijska posestva ali za socialne, znanstvene, prosvetne, kulturne, sindikalne in druge ustanove ter zemljišča za vojaške potrebe. Iz sklada so bili izločeni tudi vsi razlaščeni in zaplenjeni gozdovi, ki so postali državna lastnina. Del zemljiškega sklada pa se ni razdeljeval niti v last zasebnikom niti državnim ustanovam, ampak je formalno ostal nerazdeljen. V resnici je ta del sklada ostal v rokah države, kar pomeni, da je bila ta zemlja ‚de facto‘ nacionalizirana, kar velja tudi za iz zemljiškega sklada izločen del, namenjen za državne ustanove in gozdove.

V primeru izločitve gozdov iz zemljiškega sklada je šlo v resnici za proces nacionalizacije zemlje brez izplačila odškodnine. Država je dala v sklad del svoje

Tabela 11: Zemljiški sklad po stanju za razdelitev – po okrožjih, na dan 1. 9. 1946

Okrožja / vrsta zemlje	Zemljiški sklad +					- v ha
	1	2	3	4 (1+2-3)	5	6 (4+5)
CELJSKO						
- Obdelovalna z.	3894	1405	882	4417	64	4481
- Gozd	21986	2810	24897	-	294	193
- Ostalo	6135	276	5110	1200	76	1377
Skupaj	32015	4491	30889	5617	434	6051
%	23,8	3,9	17,3	7,9	8,4	7,9
LJUBLJANSKO						
- Obdelovalna z.	5809	3281	1478	7612	11	7623
- Gozd	39045	13050	52240	-	243	98
- Ostalo	10605	1725	8535	3650	81	3876
Skupaj	55459	18056	62253	11262	335	11597
%	41,2	15,7	35,0	15,8	6,5	15,2
MARIBORSKO						
- Obdelovalna z.	6573	13954	3549	16978	1078	18056
- Gozd	14670	17714	34032	-	2177	529
- Ostalo	2470	2854	2281	1395	165	3208
Skupaj	23713	34522	39862	18373	3420	21793
%	17,6	30,0	22,4	25,8	66,1	28,5
NOVOMEŠKO						
- Obdelovalna z.	3274	16835	1132	18977	100	19077
- Gozd	18364	21635	40691	-	872	180
- Ostalo	903	19213	2841	16583	10	17285
Skupaj	22541	57683	44664	35560	982	36542
%	18,8	50,2	25,1	49,8	19,0	47,7
LJUBLJANA – MESTO						
- Obdelovalna z.	373	193	103	463	-	463
- Gozd	269	24	293	-	-	-
- Ostalo	41	6	1	46	-	46
Skupaj	683	223	397	509	-	509
%	0,5	0,2	0,2	0,7	-	0,6
LR SLOVENIJA						
- Obdelovalna z.	19923	35668	7144	48447	1253	49700
- Gozd	94334	55233	152153	-	3586	1000
- Ostalo	20154	24071	18768	22874	332	25792
Skupaj	134411	114975	178065	71321	5171	76492
%	100	100	100	100	100	100

+ 1) razlaščena posestva, 2) zaplenjena posestva, 3) izdvojeno za državna posestva iz razlaščene in zaplenjene zemlje, 4) ostalo v zemljiškem skladu (1+2-3), 5) državna zemlja, vnešena v zemljiški sklad, 6) **zemljiški sklad skupno po stanju za razdelitev** (4+5).

zemljiške lastnine – gozdove; šlo je predvsem za knjigovodski postopek, ki z agrarno reformo ni imel mnogo zveze.

Iz sklada je bila izločena večja površina gozdov, več kot ga je bilo skupaj razlaščenega in zaplenjenega. Razliko je država pokrila z gozdom, ki ga je oddvojila iz tedanjega državnega gozda, tako da je nazadnje bilo v skladu 1000 ha gozda, namenjenega za razdeljevanje. To je bila – glede na število agrarnih interesentov in kolonistov – le kaplja v morju.

Iz sklada so v Sloveniji izločili okoli tri četrtine zemlje, od tega večino gozda. Izločene je bilo tudi okoli 12% obdelovalne zemlje in 40% pašnikov, planin in ostalih zemljišč. Za razdeljevanje med agrarne interesente in za kolonizacijo je tako ostala le dobra tretjina tistega, kar je bilo razlaščenega in zaplenjenega.

Delež izločene zemlje je bil odvisen od površin gozdov v zemljiškem skladu posameznega okrožja. V celjskem in ljubljanskem okrožju je bilo izločeno domala 85% zemlje, v mariborskem 70%, v novomeškem pa 55%. Največji delež zemlje, ki je ostala za razdeljevanje, je bil v novomeškem okrožju, najmanjši pa v ljubljanskem. V novomeškem okrožju je bila namenjena razdeljevanju domala polovica zemljiškega sklada. Okoli 10 tisoč hektarjev obdelovalne zemlje je bilo namenjeno za notranjo kolonizacijo na Kočevskem. V mariborskem okrožju je bilo za razdeljevanje namenjeno nad četrtina zemlje, v ljubljanskem 15%, najmanj pa v celjskem, 8%.

Po okrožjih je ostala v zemljiškem skladu namenjena za razdeljevanje zane-marljiva površina gozdov. V novomeškem okrožju, kjer je bilo razlaščeno in zaplenjeno 40.000 ha gozdov, je na koncu ostalo za razdelitev le 180 ha, v ljubljanskem pa od 52.000 samo 98 hektarjev. Največ gozdov je ostalo za razdelitev v mariborskem okrožju. Teh je bilo nad polovico vseh gozdov, ki so jih v agrarni reformi v Sloveniji delili med agrarne interesente in koloniste. Prav dodeljevanje zemlje slednjim je bil vzrok, da so gozd sploh nameravali deliti.

Za razdeljevanje je ostalo dve tretjini razlaščene in zaplenjene obdelovalne zemlje. Največ je je bilo v novomeškem okrožju, 19.000 ha, t. j. 38% vse obdelovalne zemlje za potrebe izvedbe agrarne reforme v Sloveniji. V mariborskem okrožju je bilo 18.000 ha (36%), v ljubljanskem 7600 ha (15%), v celjskem 4500 ha (9%), v mestu Ljubljani pa 460 ha (1%). Država je v slovenskem merilu izločila iz agrarnega sklada 10% obdelovalne zemlje. Gozdov je bilo namenjenih za razdelitev le dober odstotek.

5. Nacionalizacija gozdov

Razlaščeni in zaplenjeni gozdovi in gozdna zemljišča so v celoti postali državna last. Po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji (16. člen) so bili izločeni iz zemljiškega sklada in niso bili namenjeni za razdeljevanje. Na ta način so bili v resnici nacionalizirani.

Površina gozdov, ki je v Sloveniji z agrarno reformo postal državna imovina, je bila največja v Jugoslaviji. Predstavljala je 43% vsega gozda v državi, ki je na podlagi agrarne reforme prešel v roke države.⁹³ To je bilo okoli 160.000 ha in

⁹³ Stipetić, Agrarna reforma, str. 451, tabela 15; Gaćeša, Agrarna reforma, str. 368, tabela II.

je predstavljalo dve tretjini vse zemlje, ki je bila v Sloveniji z agrarno reformo razlaščen in zaplenjen.

Že septembra 1945, ko se izvajanje agrarne reforme še ni niti začelo in po posameznih federalni enotah še niso bili sprejeti zakoni o tem, je Agrarni svet izdal odlok, s katerim so vsi gozdovi in gozdna zemljišča, ki so po zakonu spadali pod agrarno reformo, prešli pod začasno upravo federalnih ministrstev za gozdarstvo. Ta so za upravljanje teh postavljalačasne upravitelje, katerih naloga je bila predvsem preprečiti vsako neupravičeno izkoriščanje gozdov, ki so bili predvideni za razlastitev ali za zaplembo.⁹⁴

Položaj gozdov v zemljiškem skladu je zakonsko opredelilo zvezno ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo junija 1946 z odredbo, v kateri je določalo, da gozdnih posestev ni mogoče prodajati, kupovati, zamenjevati, nasploh odtujevati.⁹⁵ Konec julija istega leta je bil sprejet Splošni zakon o ravnanju z razlaščenimi in zaplenjenimi gozdnimi posestvi, v katerem je bilo opredeljeno, kaj so gozdna posestva – gozd in gozdna zemljišča, in kdo – razen države oziroma njenih organov – lahko ta dobi. S tem je bil uzakonjen prehod razlaščenih in zaplenjenih gozdnih posestev v last države. S tem zakonom so bila gozdna posestva opredeljena kot splošno ljudsko premoženje v lasti države, pripojili so jih državni gozdni posesti republike, na ozemlju katere so bila. Upravljalo jih je pristojno republiško ministrstvo za gozdarstvo. Zakon je tudi določal, kateri gozd in gozdna zemljišča lahko podeljujejo v zasebno last in pod katerimi pogoji. V zasebno last so lahko bili dodeljevani gozdovi in gozdna zemljišča, »ki so izolirana od velikih gozdnih kompleksov«. Zasebniki so lahko dobili največ do 5 ha gozda na družino, v predelih, kjer ni bilo obdelovalne zemlje, pa 10 ha. Gozd in gozdne površine so zasebnikom podeljevale posebej imenovane komisije za dodeljevanje gozdov, od okrožnih do republiških. Gozdove so podeljevali interesentom na podlagi njihovih prošelj, naslovljenih na te komisije.⁹⁶

Zakon o ravnanju z razlaščenimi in zaplenjenimi gozdnimi posestvi v Sloveniji je Ljudska skupščina LR Slovenije sprejela slabi dve leti kasneje, maja 1948, ko je bila agrarna reforma že povsem izvedena.⁹⁷ S tem zakonom so vsi gozdovi in gozdna zemljišča, ki jih je zajela razlastitev in zaplembe na podlagi zakona o agrarni reformi in odlok o zaplembi, prešli v last države oziroma so ostali v njeni lasti. Poleg gozdov in gozdnih zemljišč so h gozdnim posestvom, ki so postala državna, spadale vse zgradbe, žage, naprave in priprave, ves stoječi les in zaloge lesa, posekane pred 28. avgustom 1945. V primerih, če so deli razlaščenih in zaplenjenih gozdov ležali ločeno od velikih gozdnih kompleksov in je to oteževalo

⁹⁴ UL DFJ, 68–634/7. 9. 1945.

⁹⁵ UL FLRJ, 48–332/14. 6. 1946.

⁹⁶ UL FLRJ, 61–430/30. 7. 1946. Ob sprejemanju v skupščini je predlagalec zakona, minister za kmetijstvo in gozdarstvo Vaso Čubrilović, predlog utemeljeval z gospodarskimi razlogi in zatrjeval, da lahko z gozdovi v velikih kompleksih smotno gospodariti samo država. To je dokazoval s podatki o letnem prirastku lesa v državnih in zasebnih gozdovih. Po njegovih navedbah je bil v državnih gozdovih prirastek 4 kubične metre, v zasebnih pa 2. Prvo redovno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda, 15. maj – 20. jul 1946, stenografske beleške, str. 613–615, 636–638, 1118–1131.

⁹⁷ UL LRS, 28–138/25. 5. 1948.

državnim organom smotrno upravljanje teh gozdov, je zakon predvidel možnost zamenjave z zasebnimi lastniki. V primerih zamenjave zaradi arondacije ali komasacije je morala biti zamenjava praviloma enakovredna po vrednosti. Sodba o tem je pripadala okrajnim ali republiški komisiji za arondacijo, komasacijo in dodelitev gozdov. Če so razlaščeni in zaplenjeni gozdovi ležali ločeno od velikih gozdih kompleksov, ki so bili v rokah države, je bilo možno takšne gozdove dodeljevati kmetijskim in kmečkim delovnim zadrugam v uživanje, prav tako pa tudi državnim ustanovam, zavodom, zdraviliščem, okrevališčem, raznim počitniškim domovom itd. Pri teh dodelitvah so komisije, ki so gozdove in gozdna zemljišča tem uporabnikom dodeljevala v užitek, morale pretehtati in upoštevati morebitne škodljivosti tega. Pristanek je moralo dati državno gozdno gospodarstvo in tudi ljudski odbor kraja ali območja, da dodelitev ne bi prizadela enega ali drugega.

Pri tem zakonu je šlo za dodelitve gozdov in gozdnih zemljišč v užitek in ne v last zadružnim in državnim interesentom. Dodelitve gozdov in gozdnih zemljišč agrarnim interesentom, kolikor so pač bile izvedene, je zakon razglasil za neveljavne. Na ta način so bili gozdovi, ki so bili z agrarno reformo razdeljeni koristnikom iz privatnega sektorja, tem še enkrat ‚nacionalizirani‘.

Razlaščene in zaplenjene gozdove so prevzele v upravo gozdna gospodarstva. Do aprila 1947 so prevzele 137.152 ha gozdov.⁹⁸ V zasebnem sektorju je bilo razdeljeno 1542 ha gozdov. To v mnogih primerih sploh niso bili pravi gozdovi, marveč bolj posamezna drevesa in grmičevja, kar za državo ni bilo zanimivo.

Leta 1948, ko je bila agrarna reforma uradno zaključena, je imela v Sloveniji država v lasti 28 % gozdov.⁹⁹

6. Razdeljevanje zemljiškega sklada (dodeljevanje zemlje)

Hkrati z razlastitvenimi postopki je na terenu potekalo tudi razdeljevanje zemlje med koristnike agrarne reforme, s čimer je ta dobila svoj namen. Razdeljevanje zemlje je bilo v glavnem zaključeno do konca aprila 1946. Do takrat je bila domala vsa zemlja, ki je prišla v poštev za delitev, razdeljena med koristnike agrarne reforme. Razdeljeno je bilo 45.210 ha zemlje, kar je bilo tedaj tri četrtine vse obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu. Največ so prejeli agrarni interesenti (27.743 ha), kolonisti 12.885 ha in 4582 ha kmečke delovne zadruge.¹⁰⁰

Agrarna reforma v pravem pomenu, kot je bila opredeljena v 1. členu zakona, in ne le nacionalizacija zemlje, je bila v resnici le v tistem delu, ko je bila zemlja razdeljevana zasebnim koristnikom. Ti so bili tri vrste: agrarni interesenti, kolonisti, zadruge za skupno obdelavo zemlje. Vsi ti so dobili zemljo v popolno in trajno last, pod pogojem, da dodeljene jim zemlje niso smeli razdeljevati, zamenjevati, darovati, dajati v zakup ali zastavljati – ne v celoti ne deloma, za dobo dvajsetih let.

⁹⁸ ARS, MF 49; Poročilo za april 1947.

⁹⁹ Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, II. izredno zasedanje (14.–16. februarja 1949). Ljubljana 1949, str. 74.

¹⁰⁰ AJ, 97/9, 61.

Tabela 12: Razdelitev zemljiškega sklada v LR Sloveniji po koristnikih na dan 1. 7. 1947

Koristniki	Število	ha	Površina	%
PRIVATNI				
-Agrarni interesenti	19956	18016		6,7
-Kolonisti	2866	11280		4,2
-KDZ	36	6579		2,5
Skupaj	22858	35875		13,4
DRŽAVNI				
-Državna kmetijska posestva		22740		8,5
-Državne ustanove		2607		1,0
-Ljudski odbori		1816		0,7
-Jugoslovanska armada		109		0,0
-Gozdovi		169245		63,5
Skupaj		196517		73,7
NERAZDELJENA ZEMLJA				
-V užitek razlaščenim lastnikom		164		0,0
-V užitek zadrugam		2632		1,0
-V užitek delavcem in nameščencem		789		0,3
-V zakup		12145		4,5
-Nepodeljena zemlja		18583		7,0
Skupaj		34313		12,8
SKUPAJ		266478		100

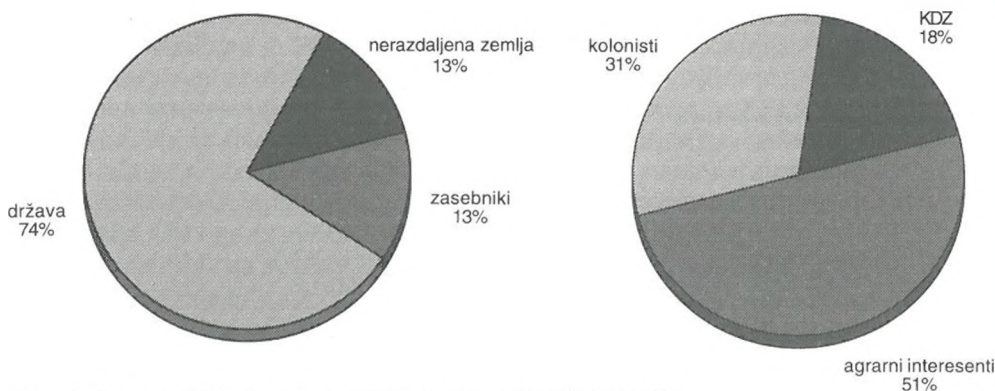
Agrarna reforma je bila z dodeljevanjem zemlje tistim, ki jo obdelujejo, v Sloveniji izvedena kot manjši del celotnega procesa spreminjanja posestnih odnosov in stanja. Za razliko od drugih republik, kjer je bila razdelitev med koristnike iz zasebnega sektorja mnogo večja, je v bil v Sloveniji razdeljen majhen del zemlje, ki se je zbrala v zemljiškem skladu. V začetku je bil delež zemlje, ki so jo delili med koristnike iz zasebnega sektorja, večji – konec aprila 1946 17,2% (45.210 ha), nato pa je padal in je bil junija 1947 13,4% (35.876 ha). Na drugi strani je v tem času rasel delež izločene oziroma nacionalizirane, državne zemlje in to na račun zmanjševanja zemlje, namenjene za razdeljevanje, pa tudi tiste, ki ni bila nerazdeljena.

Agrarnim interesentom, notranjim kolonistom in kmečkim delovnim zadrugam je bila v agrarni reformi v Sloveniji razdeljena le šestina ustvarjenega zemljiškega sklada. Drugi del, namenjen za razdeljevanje, ni bil razdeljen med koristnike v privatno last, marveč jim je bil dan v užitek ali zakup. V lasti države je poleg izločene ostala tudi nerazdeljena zemlja. To pomeni, da je država z agrarno reformo v Sloveniji dobila v resnici v svoje roke pet šestin vse razlaščene in zaplenjene zemlje.

V Vojvodini, kjer je bila izvedena domala vsa zunanja kolonizacija, je bilo razdeljeno agrarnim interesentom, kolonistom in kmečkim delovnim zadrugam tri četrtine zemljiškega sklada, v Srbiji s Kosovom 46%, v Makedoniji dobra polovica, na Hrvaškem 38%, v Bosni in Hercegovini 25%, medtem ko je bil delež

zemlje razdeljen zasebnemu sektorju v Črni gori, še manjši kot v Sloveniji, 12 %, pri čemer je sam zemljiški sklad te republike predstavljal le 0,6 % celotnega sklada. V jugoslovanskem merilu pa je ostala v rokah države polovica zemljiškega sklada.¹⁰¹

Med koristniki agrarne reforme iz zasebnega sektorja so največ zemlje podelili agrarnim interesentom. Konec aprila 1946 je 29.950 agrarnih interesentov dobilo 27.743 ha zemlje. Prijavilo se jih je sicer več, 53.000, vendar je bilo takih, ki so bili upravičeni, da zemljo tudi dobijo, 37.000. Kolonistov je bilo 2882, prejeli pa so 12.885 ha zemlje. Kmečke delovne zadrugе, ki so bile ustanovljene ob izvajanju agrarne reforme – sprva jih je bilo 29 – so dobile 4582 ha obdelovalne zemlje. Večina zadrug je bila vinogradniških, 8 pa jih je bilo poljedeljskih. V teh zadrugah je bilo včlanjeno 840 družin.¹⁰²

Razdelitev zemljiškega sklada agrarne reforme med koristnike

V obdobju leta dni, od maja 1946 do junija 1947, se je število agrarnih interesentov, kolonistov in kmečkih delovnih zadrug, ki so dobile zemljo iz zemljiškega sklada, zmanjšalo s 30.639 na 22.858. Površina razdeljene zemlje je padla z 42.648 ha na 35.875 ha. Največji padec je bil pri agrarnih interesentih. Površina njim podeljene zemlje je v enem letu padla za tretjino. To je bila predvsem posledica izvajanja revizije agrarnih interesentov, ki se je začela kaj kmalu po tem, ko so jim zemljo razdelili.

Kljub padanju števila koristnikov agrarne reforme in njim podeljene zemlje, je ostajala povprečna površina, ki so jo dobivali posamezni koristniki, ves čas enaka. Agrarni interesent je prejel iz zemljiškega sklada agrarne reforme in kolonizacije povprečno 0,9 ha zemlje, medtem ko je kolonist dobil povprečno po 4 ha.

Povprečne površine dodeljene zemlje posameznim koristnikom so bile po

¹⁰¹ Izračunano po podatkih: Stipetić, Agrarna reforma, str. 451, tabela 13. Podatki o razdeljevanju zemljiškega sklada po republikah se pri Gaceši delno razlikujejo. Razlike so največje prav v primeru Slovenije. Stipetić navaja podatek, da je bilo agrarnim interesentom, kolonistom in KDZ razdeljeno 35.875 ha (podatki na dan 1. 7. 1947), po Gaceši so isti koristniki prejeli 45.169 ha.

¹⁰² AJ, 97/9, 61; Pregled kmečkih delovnih zadrug z dne 14. 5. 1946.

podatkih o podeljenih površinah in številu prejemnikov enake, kljub padanju površine razdeljene zemlje in števila koristnikov. Površina razdeljene zemlje je padala v enakem razmerju kot število prejemnikov. Bila je odvisno od števila letih. Ko je z revizijo agrarnih interesentov padalo njih število, je sorazmerno padala tudi površina zemlje, ki jim je bila podeljena. Dejstvo, da je bila povprečna površina zemlje podeljevana agrarnim interesentom in kolonistom ves čas izvajanja agrarne reforme enaka, navaja na možnost, da je bila takšna površina že vnaprej izračunana in določena na podlagi količine zemlje v zemljiškem skladu oziroma števila prijavljenih in zakonsko upravičenih interesentov za dodelitev zemlje. Prav tako je bilo bolj ali manj nespremenljivo tudi razmerje med prijavljenimi in upravičenimi agrarnimi interesi ter tistimi, ki so zemljo v resnici dobili (prejemniki), na drugi pa je bilo takšno tudi razmerje med razdeljeno in izločeno oziroma nepodeljeno zemljo. Od prijavljenih agrarnih interesentov jih je bilo upravičenih dve tretjini, zemljo pa je od prijavljenih dobila le polovica oziroma 80 % upravičenih. Takšno razmerje je bilo z malenkostnimi odstopanji nespremenjeno ves čas izvajanja agrarne reforme v Sloveniji.

Koristnikom je bila razdeljevana predvsem obdelovalna zemlja. Od vse razdeljene zemlje v zasebno last je bilo obdelovalne 80 %, medtem ko so zasebniki dobili le minimalno gozdnih površin, le 3 %. Posamezni agrarni interesent oziroma kmečko gospodarstvo je dobilo povprečno 2 ara, vendar gre v resnici le za povprečje, kajti večina gozda sploh ni dobila.

Za svoje potrebe je država izločila iz zemljiškega sklada malo obdelovalne zemlje – 4 %. Ta je bila največ razdeljena državnim kmetijskim posestvom, pa tudi raznim ustanovam socialnega, zdravstvenega, kulturnega, prosvetnega ali kakšnega drugega splošno koristnega značaja pa tudi ljudskim odborom ter vojski.

Med nepodeljeno zemljo je bilo največ pašnikov. Ti so večinoma ostali nerazdeljeni, medtem ko se je nepodeljena obdelovalna zemlja dajala v zakup. Nekaj nepodeljene zemlje, predvsem obdelovalne, je bilo dano v užitek razlaščenim lastnikom, pašniškim, živinorejskim in drugim zadrugam ter delavcem in nameščencem. Ti so lahko dobili v začasno izkoriščanje največ do 2 ara zemlje na družino, in to predvsem takšno, ki je bila primerna za vrt. Zemlje, podeljevane delavcem in nameščencem v užitek, je bilo 453 ha.

Koristikom agrarne reforme je bilo največ razdeljene tiste zemlje, ki je bila zaplenjena. Med podeljevano je bilo kar polovica. Zaplenjene zemlje je bilo razdeljene 15 %, večina pa je ostala državi, saj je obsegala predvsem gozd. Od razlaščene zemlje je bilo razdeljene največ veleposestniške, nato pa presežki nekmetov in cerkvene zemlja. Razlaščene veleposestniške zemlje, ki se je delila med koristnike, je bilo desetina, večina pa je ostala v rokah države, saj je šlo za gozd. Takšno razmerje med razdeljeno in izločeno zemljo, kot je bilo v primeru razlaščenih veleposesti, je veljalo tudi za druga razlaščena posestva, ki so obsegala v glavnem gozd. Najbolj izenačeno razmerje med razdeljevano in izločeno zemljo je bilo v primeru razlaščenih presežkov nekmetov, kar je bila posledica sestave njihovih posestev. Nasploh je imela razlaščena zemlja posestev nekmetov pomemben delež pri razdeljevanju. V veliki meri so razdeljevali koristnikom agrarne reforme predvsem zemlja razlaščenih nekmetov.

Med razdeljeno zemljo je bilo malo emonske, le okoli 2 %, saj se ta skoraj ni

Tabela 13: Razdelitev zemljiškega sklada agrarne reforme v R Sloveniji po vrstah posesti na dan 1. 7. 1947

Vrsta posesti		Razlaščena zaplenjena	Razdeljena zemlja	Izločena zemlja	Nepodeljena zemlja
1	ha	42321	4108	35301	2911
	%	15,9	11,4	18,0	8,5
		100	9,7	83,4	6,8
2	ha	18023	934	14216	2872
	%	6,7	2,6	7,2	8,4
		100	5,2	78,9	15,9
3	ha	48557	4162	38643	5882
	%	18,2	11,6	19,7	17,1
		100	8,5	79,4	12,1
4	ha	13835	4728	7263	1845
	%	5,2	13,2	3,7	5,4
		100	34,2	52,5	13,3
5	ha	4107	615	2946	544
	%	1,5	1,7	1,5	1,6
		100	15,0	71,7	13,2
6	ha	293	105	153	34
	%	0,1	0,3	0,1	0,1
		100	35,8	52,2	11,6
7	ha	11499	17648	81791	15533
	%	43,1	49,2	41,6	45,3
		100	15,3	71,1	13,5
8	ha	1924	3032	12036	4050
	%	7,2	8,4	6,1	11,8
		100	15,8	62,9	21,2
9	ha	4660	517	5937	206
	%	1,7	1,4	3,0	0,6
		100	11,1	127,4	4,4
10	ha	461	29	6	426
	%	0,1	0,0	0,0	1,2
		100	6,3	1,3	92,4
Skupaj	ha	266478	35876	196299	34303
	%	100	100	100	100

Vrsta posesti: 1) veleposestva, 2) posestva bank, podjetij, delniških družb, 3) posestva cerkva, samostanov itd., 4) posestva nekmetov – presežek, 5) posestva kmetov – presežek, 6) posestva brez lastnika, 7) nemška posestva – AVNOJ, 8) sodne zaplembe, 9) državna zemlja, vnešena v sklad, 10) zemlja, ki so jo zapustili kolonisti.

podeljevala v zasebno last. Ostala je v glavnem nepodeljena. Ves gozd, ki je pripadal zaplenjeni Emoni, je bil izločen in je postal državni. Emonska zemlja, ki je niso razdeljevali, je bila predvidena za naselitev kolonistov, vendar so s

kolonizacijo na to območje odlašali. Sprva je bil začetek naseljevanja prestavljen s pomladi 1946 na jesen tega leta, nato pa na pomlad naslednjega leta, a na koncu sploh ni bila izvedena v tisti meri, kot je bila načrtovana.

7. Dodeljevanje zemlje po območjih Slovenije

Razdeljevanje zemlje med koristnike agrarne reforme je po Sloveniji potekalo različno. Odvisno je bilo od deleža gozdov v zemljiškem skladu oziroma od deleža obdelovalne zemlje na nekem območju.

V mariborskem okrožju je bilo razdeljeno nad polovico vse zemlje, ki so jo razdelili v republiškem merilu. To velja tudi za razdelitev obdelovalne zemlje. Od vse v Sloveniji razdeljene obdelovalne zemlje je bilo v mariborskem okrožju razdeljeno agrarnim interesentom nad tretjino. Največje pa je bilo tudi njihovo število. Za mariborsko okrožje je značilno, da je bilo tam tudi največ kolonistov, ki so v Sloveniji dobili zemljo oziroma posestva. Kar tri četrtine vseh notranjih kolonistov je dobilo zemljo v mariborskem okrožju. To pomeni, da je bila v mariborskem okrožju agrarna reforma z dodeljevanjem zemlje poljedelcem s premalo ali brez zemlje najbolj dosledno izvedena. V celjskem okrožju so jo razdelili le okoli 13% sklada okrožja, v ljubljanskem 9%, v novomeškem pa le 6%.

Poleg največjega števila kolonistov je bilo v mariborskem okrožju v okviru izvajanja agrarne reforme ustanovljenih tudi največje število kmečkih delovnih zadrug. To so bile v glavnem vse vinogradniške zadruge, nekaj pa je bilo tudi poljedeljskih. Te so ustanovili kolonisti v okraju Gornja Radgona.

Po površini razdeljene zemlje med koristnike agrarne reforme je bilo na drugem mestu ljubljansko okrožje. Od zemlje, namenjene za razdelitev, je bila v resnici razdeljena dobra polovica. Gozda je bilo med 6100 agrarnih interesentov in kolonistov razdeljeno okoli sto hektarjev.

V novomeškem okrožju, kjer je bil z zaplembo emonske zemlje ustvarjen v Sloveniji največji zemljiški sklad, je bila za razdeljevanje namenjena največja površina med vsemi okrožji. Po izločitvi gozdov in nekaj malega površin obdelovalne zemlje iz zemljiškega sklada v korist države, je največ zemlje, namenjene za razdeljevanje, ostalo v novomeškem okrožju. Na drugi strani pa je bil delež razdeljene zemlje med agrarne interesente, koloniste in kmečke delovne zadruge v tem okrožju najmanjši. Dodeljevanje zemlje je bilo v tem okrožju izvedeno v najmanjši meri, čeprav je bilo za razdeljevanje predvideno največ obdelovalne zemlje v Sloveniji – 19.000 ha. Od tega je bilo razdeljeno med agrarne interesente, koloniste in kmečke delovne zadruge le slaba četrtina.

Najmanj nepodeljene zemlje je bilo v mariborskem in celjskem okrožju, medtem ko je v novomeškem okrožju ostalo nepodeljeno 85% zemlje. Nerazdeljena obdelovalna zemlja je bila predvidena za razdelitev med koloniste, ki naj bi se naseljevali na območju Kočevske. Prav tam je bilo tudi največ nerazdeljene zemlje. V okraju Kočevje je bilo kar 11.800 ha nerazdeljene zemlje, kar je bilo tri četrtine vse zemlje, ki ni bila podeljena v novomeškem okrožju, in tretjina vse nerazdeljene zemlje v Sloveniji. Od tega je bilo v tem okraju 38%

Tabela 14: Razdelitev zemljiškega sklada med koristnike – po okrožjih na dan 1. 9. 1946

Okrožje	Vrsta zemlje									– v ha		
	Obdelovalna zemlja			Gozd			Ostalo			Skupaj		
	ai	k	KDZ	ai	k	KDZ	ai	k	KDZ	ai	k	KDZ
celjsko	3062	724	181	90	68	19	419	190	36	3571	982	236
ljubljsko	5286	555	–	31	65	–	704	99	–	6021	719	–
mariborsko	7734	7271	2560	206	187	97	1215	901	296	9155	8359	2953
novomeško	3761	651	–	120	9	–	593	125	–	4474	785	–
Ljubljana – mesto	256	35	–	–	–	–	–	–	–	256	35	–
LR Slovenija	20099	9236	2741	447	329	116	2931	1315	332	23477	10880	3189

ai = agrarni interesenti,
 k = kolonisti,
 KDZ = kmečke delovne zadruga

nerazdeljene vse obdelovalne zemlje, ki je ostala nerazdeljena na ozemlju Slovenije sredi leta 1947.

Največji zemljiški sklad v Sloveniji je bil ustvarjen v okraju Kočevje. Predstavljala je 18% celotnega sklada, za kar je bil vzrok v ‚emonski‘ zemlji. V kočevskem okraju je bilo tudi največ obdelovalne zemlje – kar 1/4 vse obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu. Prav tako je bil tam med največjimi tudi delež gozdov. Več gozdov je bilo le v okrajih Jesenice in Prevalje.

Za vse okraje je bilo značilno, da so razdeljevali predvsem obdelovalno zemljo. Gozdov je bilo razdeljenih med koristnike le 1%, v večini okrajev še manj. Največja površina gozdov v Sloveniji je bila razdeljena v okraju Ljutomer, kjer je bilo razdeljeno po površini 18% (604 ha) vseh gozdov, ki so jih dobili v last agrarni interesenti in kolonisti. V okviru okraja pa je bil ta delež razdeljenih gozdov ena tretjina, kar je dvigovalo povprečje celotne republike. Gozdovi so bili razdeljeni v okrajih, kjer so se naseljevali kolonisti. V okraju Ljutomer je bila posebnost tudi, da je bilo razdeljeno več obdelovalne zemlje, kot je bilo vse za razdeljevanje izločene zemlje.

Obdelovalne zemlje je bilo največ razdeljene v okraju Maribor–okolica, kjer je bilo razdeljene šestina vse obdelovalne zemlje v Sloveniji (4599 ha). Sledili so sosednji okraji: Radgona, Prevalje in Ptuj. V okraju Kočevje je bilo razdeljeno med koristnike agrarne reforme le 6,4% (1009 ha) od vse obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu v okraju.

Tabela 15: Razdelitev zemljiškega sklada po okrajih¹⁰³

Okraj/ Vrsta zemlje	Razdeljena z.	Izločena z.	Nepodeljena z.	Skupaj
CELJSKO OKROŽJE				
Celje-mesto				
Obdelovalna	79,5	188,5	44,1	312,1
Pašniki	3,7	7,9	0,5	12,1
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	5,2	128,6	–	133,8
Ostalo	0,7	9,5	1,9	12,1
Skupaj	89,1	334,5	46,5	470,1
Celje-okolica				
Obdelovalna	1271,6	353,1	400,1	2024,8
Pašniki	150,8	67,6	161,8	380,2
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	87,3	5637,9	17,3	5742,5
Ostalo	12,8	53,7	39,0	105,5
Skupaj	1522,5	6112,3	618,2	8253,0
Konjice				
Obdelovalna	535,5	329,3	60,9	925,7
Pašniki	115,7	82,6	154,8	353,1
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	14,7	6294,2	0,7	6309,6
Ostalo	8,6	73,0	4,8	86,4
Skupaj	674,5	6779,1	221,2	7674,8
Mozirje				
Obdelovalna	698,0	210,4	162,0	1070,4
Pašniki	85,9	16,8	438,5	541,2
Planine	–	–	2540,9	2540,9
Gozdovi	36,1	8654,5	–	8690,6
Ostalo	5,9	8,2	2248,5	2262,6
Skupaj	825,9	8889,9	5389,9	15105,7
Šmarje pri Jelšah				
Obdelovalna	619,6	167,6	72,5	859,7
Pašniki	83,7	22,8	19,7	126,2
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	24,0	4302,9	15,4	4342,3
Ostalo	7,0	4,5	2,3	13,8
Skupaj	734,3	4497,8	109,9	5342,0
Trbovlje				
Obdelovalna	201,3	214,1	–	415,4
Pašniki	44,0	58,3	–	102,3
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	6,7	3311,5	–	3318,2
Ostalo	0,9	5,5	–	6,4
Skupaj	252,9	3589,4	–	3842,3

¹⁰³ AJ, 97/12, 81.

Okraj / Vrsta zemlje	Razdeljena z.	Izločena z.	Nepodeljena z.	Skupaj
LJUBLJANSKO OKROŽJE				
Grosuplje				
Obdelovalna	554,7	231,1	326,5	1112,3
Pašniki	57,7	74,8	65,5	198,0
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	48,0	4368,3	–	4416,3
Ostalo	2,7	12,5	3,3	18,5
Skupaj	663,1	4686,7	395,3	5745,1
Jesenice				
Obdelovalna	317,2	114,0	301,0	732,2
Ppašniki	39,5	606,7	129,0	775,2
Planine	–	1886,9	11,0	1897,9
Gzdovi	8,4	19539,0	–	19547,4
Ostalo	1,7	5633,9	15,7	5651,3
Skupaj	366,8	27780,5	456,7	28604,0
Kamnik				
Obdelovalna	658,8	336,1	235,7	1230,6
Pašniki	54,0	271,6	18,4	344,0
Planine	–	–	189,8	189,8
Gozdovi	38,7	5568,3	1,0	5608,0
Ostalo	3,3	24,3	1713,4	1741,0
Skupaj	754,8	6200,3	2158,3	9113,4
Kranj				
Obdelovalna	276,2	70,8	1004,3	1351,3
Pašniki	17,0	5,8	102,0	124,8
Planine	–	–	356,8	356,8
Gozdovi	–	10518,2	–	10518,2
Ostalo	0,5	–	1250,0	1250,5
Skupaj	293,7	10594,8	2713,1	13601,6
Ljubljana–mesto + Ljubljana–okolica				
Obdelovalna	1270,7	358,5	1426,3	3055,5
Pašniki	66,1	67,2	712,9	846,2
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	–	7888,5	–	7888,5
Ostalo	10,5	27,5	45,7	83,7
Skupaj	1347,3	8341,7	2184,9	11873,9
Rakek				
Obdelovalna	597,9	134,5	1526,2	2258,6
Pašniki	57,2	17,4	525,5	600,1
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	12,6	6559,7	–	6572,3
Ostalo	2,9	1,1	16,3	20,3
Skupaj	670,6	6712,7	2068,0	9451,3

Okraj/ Vrsta zemlje	Razdeljena z.	Izločena z.	Nepodeljena z.	Skupaj
Škofja Loka				
Obdelovalna	658,4	53,7	442,6	1154,7
Pašniki	154,3	2,2	590,3	746,8
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	80,8	4528,6	–	4609,4
Ostalo	1,4	1,0	20,3	22,7
Skupaj	894,9	4585,5	1053,2	6533,6

MARIBORSKO OKROŽJE

Lendava				
Obdelovalna	536,9	159,2	7,8	703,9
Pašniki	23,4	5,6	–	29,0
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	29,5	1067,5	0,6	1097,6
Ostalo	10,0	63,6	–	73,6
Skupaj	599,8	1295,9	8,4	1904,1

Ljutomer				
Obdelovalna	1322,3	471,0	95,5	1888,8
Pašniki	–	–	–	–
Planine	0,1	–	–	0,1
Gozdovi	304,7	604,7	6,6	916,0
Ostalo	14,1	16,7	1,5	32,3
Skupaj	1641,2	1092,4	103,6	2837,2

Maribor–mesto + Maribor–okolica				
Obdelovalna	4599,1	1105,8	249,6	5954,5
Pašniki	1103,3	298,7	62,1	1464,1
Planine	–	140,4	–	140,4
Gozdovi	21,8	5980,2	–	6002,0
Ostalo	81,8	99,2	28,3	209,3
Skupaj	5806,0	7624,3	340,0	13770,3

Murska Sobota				
Obdelovalna	1435,3	589,1	39,1	2063,5
Pašniki	117,8	100,5	0,3	218,6
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	78,3	2550,9	16,8	2646,0
Ostalo	28,3	95,0	1,8	125,1
Skupaj	1659,7	3335,5	58,0	5053,2

Prevalje				
Obdelovalna	2397,4	1029,8	483,3	3910,5
Pašniki	45,0	1408,8	173,1	1626,9
Planine	–	223,4	120,0	343,4
Gozdovi	–	18467,4	10,0	18477,4
Ostalo	60,4	44,7	70,8	175,9
Skupaj	2502,8	21174,1	857,2	24534,1

Okraj / Vrsta zemlje	Razdeljena z.	Izločena z.	Nepodeljena z.	Skupaj
Ptuj				
Obdelovalna	1675,6	832,0	72,7	2580,3
Pašniki	398,4	153,1	38,3	589,8
Planine	-	-	-	-
Gozdovi	80,4	3260,6	4,2	3345,2
Ostalo	30,2	9,4	2,0	41,6
Skupaj	2184,6	4255,1	117,2	6556,9
Radgona				
Obdelovalna	3712,3	703,4	190,0	4605,7
Pašniki	219,1	62,1	6,0	287,2
Planine	-	-	-	-
Gozdovi	183,3	1635,7	63,8	1882,8
Ostalo	76,5	17,5	5,6	99,6
Skupaj	4191,2	2418,7	265,4	6875,3
Slovenska Bistrica				
Obdelovalna	866,4	318,5	200,5	1385,4
Pašniki	97,0	62,1	9,9	169,0
Planine	-	-	-	-
Gozdovi	25,0	4383,2	17,1	4425,3
Ostalo	7,1	26,5	39,4	73,0
Skupaj	995,5	4790,3	266,9	6052,7
NOVOMEŠKO OKROŽJE				
Črnomelj				
Obdelovalna	559,3	118,0	1135,2	1812,5
Pašniki	233,9	81,7	575,7	891,3
Planine	-	-	-	-
Gozdovi	41,7	2250,7	36,7	2329,1
Ostalo	4,7	5,6	12,3	22,6
Skupaj	839,6	2456,0	1759,9	5055,5
Kočevje				
Obdelovalna	1009,1	8781,9	5877,1	15668,1
Pašniki	1185,9	7166,9	5850,3	14203,1
Planine	-	-	-	-
Gozdovi	244,6	18126,5	3,4	18374,5
Ostalo	0,1	106,6	106,8	213,5
Skupaj	2439,7	34181,9	11837,6	48459,2
Krško				
Obdelovalna	1293,6	180,7	79,4	1553,7
Pašniki	79,5	0,2	120,1	199,8
Planine	-	-	7,3	7,3
Gozdovi	159,4	6247,7	532,6	6939,7
Ostalo	26,1	-	23,0	49,1
Skupaj	1558,6	6428,6	762,4	8749,6

Okraj / Vrsta zemlje	Razdeljena z.	Izločena z.	Nepodeljena z.	Skupaj
Novo mesto				
Obdelovalna	1515,5	324,1	595,9	2435,5
Pašniki	131,7	97,8	325,5	555,0
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	114,8	8037,5	41,8	8194,1
Ostalo	9,4	139,8	19,5	168,7
Skupaj	1771,4	8599,2	982,7	11353,3
Trebnje				
Obdelovalna	462,2	91,9	61,6	615,7
Pašniki	105,8	62,9	8,6	177,3
Planine	–	–	–	–
Gozdovi	5,4	3092,4	1,1	3098,9
Ostalo	4,7	1,0	0,1	5,8
Skupaj	578,1	3248,2	71,4	3897,7
LR SLOVENIJA				
Obdelovalna	29124,4	17467,1	15089,9	61681,4
Pašniki	4670,4	10802,1	10088,8	25561,3
Planine	0,1	2250,7	3225,8	5476,6
Gozdovi	1651,4	163005,2	769,1	165425,7
Ostalo	412,3	6480,3	5672,3	12564,9
Skupaj	35858,6	200005,4	34845,9	270709,9

Glede povprečnih površin, ki so jih dobivali po okrožjih posamezni koristniki, agrarni interesenti in kolonisti, so med okrožji, okraji in kraji obstojale razlike. Te niso bile velike, le po 10 do 40 arov. Razlike v površini podeljevane zemlje na koristnika pa so nastajale tudi glede na čas. Tako so na začetku izvajanja agrarne reforme bile površina dodeljene zemlje večje kot v kasnejših mesecih, potem ko so se začele izvajati revizije agrarnih interesentov. Sredi aprila 1946 je bila povprečna površina agrarnim interesentom dodeljene zemlje v Sloveniji 1,05 ha, konec istega meseca 0,9 ha, v začetku septembra 1946 pa 0,73 ha.

Največje kose zemlje so dobili pomladi 1946 agrarni interesenti v celjskem in mariborskem okrožju, povprečno po 1,1 ha, najmanj pa so dobili v novomeškem okrožju. V vseh okrožjih, razen v novomeškem, je število agrarnih interesentov zaradi izvajanja revizij padalo, prav tako pa tudi povprečna površina dodeljene zemlje. V novomeškem okrožju je bilo obratno; število interesentov je raslo, medtem ko je površina zemlje padala, tako da je bilo v začetku septembra 1946 agrarnemu interesentu dodeljeno povprečno le po pol hektarja obdelovalne zemlje.

Padec povprečnih površin dodeljene zemlje je bil še večji v primeru notranjih kolonistov. Sredi aprila 1946 so dobili povprečno 4,4 ha velika posestva, konec junija pa le še 2,9 ha, v začetku septembra pa 3,9 ha. Število kolonistov je namreč hitro naraščalo, hitreje od površine zemlje, ki jim je bila dodeljena. Kolonisti v mariborskem okrožju so dobili povprečno največja posestva – 4,1 ha zemlje

Tabela 16: Razdelitev obdelovalne zemlje po okrožjih, na dan 1. 9. 1947 – v ha

Okrožje	Agrarni interesenti		Kolonisti		KDZ		Skupaj	
	štev.	ha	štev.	ha	štev.	ha	štev.	ha
celjsko	4177	3062	369	724	5	181	4551	3967
ljubljsko	5947	5286	157	555	–	–	6104	5841
mariborsko	9486	7734	2008	7271	29	2560	11523	17565
novomeško	7396	3761	247	651	–	–	7643	4412
Ljubljana – m.	187	256	8	35	–	–	195	291
LR Slovenija	27193	20099	2789	9236	36	2741	30018	32076

(podatki za september 1946). Najmanjša posestva kolonistom – v povprečju – so bila dodeljena v celjskem okrožju, povprečno 2,6 ha na kolonista oziroma družino.

Posebej je bilo v slovenskem zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji predvideno, da v bližini mest, kjer je zemlja primerna za vrtnarsko intenzivno obdelovanje, dodeljujejo agrarnim interesentom manjše površine. Tega podatki o površinah, podeljenih v mestih oziroma okrajih, ki so obsegali predvsem območje mesta (Celje-mesto, Maribor-mesto, Ljubljana-mesto), tega ne kažejo. Povprečne površine, podeljevane agrarnim interesentom v bližini mest oziroma na območju mestnih ljudskih odborov se ne razlikujejo od površin v drugih predelih, kjer vrtnarska proizvodnja ni bila primerna.

Proti koncu leta 1947 so začeli z ustanavljanjem ekonomije tovarn, podjetij in ljudskih odborov, kar je bilo v zvezi s petletnim načrtom razvoja narodnega gospodarstva in pospešeno industrializacijo. Ta je namreč zahtevala zaposlovanje delovne sile, njeno povečanje pa zagotovitev preskrbe novih industrijskih centrov. Ekonomije posameznih tovarn in krajevnih ljudskih odborov so bile mišljene kot način reševanja vprašanja preskrbe zaposlenih v neagrarni proizvodnji.

Ob koncu leta 1947 je bilo 130 ekonomij s 1800 ha zemlje, štiri mesece kasneje je bilo že 195 ekonomij z 2520 ha. Tovarniške in ekonomije ljudskih odborov so bile različno velike. Velikost je bila odvisna od števila zaposlenih, od kakovosti zemlje, pa tudi od tega, čigava je bila ekonomija. Po seznamu iz začetka leta 1948, ki sicer ni popoln, saj je na njem 87 ekonomij tovarn, podjetij, ustanov in ljudskih odborov; je imela največ zemlje s 133 ha ekonomija, ki so jo ustanovili pri ministrstvu za notranje zadeve. Večina ekonomij ni dosegala niti 5 ha zemlje.¹⁰⁴

¹⁰⁴ AJ, 97/14, 89.

Ekonomijam so dodeljevali nepodeljeno zemljo zemljiškega sklada in tisto, ki je bila z revizijami odvzeta neupravičenim agrarnim interesentom. Znani so tudi primeri, ko so agrarni interesenti, ki so dobili zemljo v bližini tovarne ali tej dodeljenem zemljišču za ekonomijo, dodeljeno zemljo vrnili v zemljiški sklad. Ta zemlja je bila nato namenjena za tovarniško ekonomijo, medtem ko so se sami zaposlili v tovarni ali so delali na tovarniški ekonomiji. Tak je bil primer iz Sevnice, kjer so agrarni interesenti, ki so imeli zemljo na Impolci, odstopili to Kopitarni za ekonomijo.

8. Dodeljevanje posameznih parcel agrarnim upravičencem

Pomanjkanje podatkov ne omogoča natančnejše podobe dodeljevanja zemlje posameznim dobitnikom zemlje iz zemljiškega sklada, koliko, kaj in kje je agrarni interesent ali kolonist zemljo dobil. To je sicer mogoče ugotavljati za posamezne primere na osnovi odločb agrarnih komisij, vendar to ne omogoča predstavitev celovitejših učinkov in posledic agrarne reforme. Na osnovi podatkov o številu agrarnih interesentov in kolonistov v Sloveniji ter njim dodeljene zemlje je sicer znana povprečna velikost zemlje, ki so jo z agrarno reformo dobili, vendar ohranjeni podatki o razdeljevanju zemlje po okrajih ne omogočajo celovitejšega ugotavljanja dodeljevanja zemlje posameznim agrarnim interesentom in kolonistom. Za vse okraje oziroma kraje tudi niso ohranjeni popisi agrarnih interesentov in kolonistov, ohranjeni pa so nepopolni. Obrazci, po katerih je mogoče ugotavljati posestno stanje prejemnikov zemlje pred in po agrarni reformi, so ohranjeni le za posamezne kraje. Iz ohranjenega gradiva popisov posestnega stanja agrarnih interesentov je mogoče soditi, kdo so bili prejemniki zemlje iz zemljiškega sklada agrarne reforme, koliko so je dobili in katero. To se je sicer glede na krajevne razmere spreminjalo. Količina zemlja, ki so jo dobili posamezni agrarni interesenti, je bila od primera do primera različna. Odvisna je bila od interesentovega dotedanjega posestnega stanja, njegove potrebe po zemlji, krajevnih prilik pa tudi od njegove politične države v času vojne in po njej.

Glede na socialni in politični namen agrarne reforme je verjetno, da so zemljo podeljevali predvsem takšnim agrarnim interesentom, ki le-te niso imeli ali so je imeli premalo. To so bili lahko le poljedelci – zemljiški posestniki, ki so zemljo že imeli, a so je imeli »malo«, pri čemer pa ni bilo natančneje opredeljeno, koliko zemlje je »malo«. To je bilo očitno prepuščeno agrarnim komisijam oziroma odborom agrarnih interesentov, ki so zemljo delile glede na krajevne razmere. Določeno pa je bilo, da po agrarni reformi ne sme skupna površina posestva z dodeljeno zemljo presegati 5 ha obdelovalne zemlje. To so lahko zaradi izredno slabe donosnosti zemlje zvišali. Zemljo so lahko dobili tudi poljedelci brez zemlje.

Zemlja so lahko dodeljevali le malim kmetom, poljedelcem, katerih posestva so merila do 5 ha oziroma manj, in tistim brez vsake zemljiške posesti. Te je uradna državna statistika imenovala »brezzemljaki«.¹⁰⁵ Koga so uvrstili med

¹⁰⁵ Gre za srbohrvaški izraz »bezemljak«, za katerega v slovenščini nimamo izraza, pa ga je potrebno zato opisati. V obdobju izvajanja agrarne reforme so uporabljali izraz »brezzemljak«, ki ga uporabljam zaradi praktičnosti.

takšne, ki pred agrarno reformo zemlje sploh niso imeli, ni jasno, zanimivo pa je, da so kot take vodili domala vse agrarne interesente v Sloveniji.¹⁰⁶ V poročilu o izvajanju agrarne reforme z dne 1. julija 1947 je posebej navedeno, da so zemljo dobili takšni agrarni interesenti – »brezzemljaki«, posebej pa so bili navedeni agrarni interesenti, ki so z agrarno reformo svojo posest dopolnili. Takih je bilo 195, dodeljeno pa jim je bilo 789 ha zemlje.

Odgovor, koga šteti za »brezzemljaka«, je mogoče iskati tudi v številu agrarnih interesentov – prejemnikov zemlje. Število teh se zelo približa predvojnemu številu kmetijskih obratov velikosti do 0,5 ha. Takšnih majhnih posesti, od katere se ni dalo živeti, je bilo tedaj 18.200. Te »posestnike« bi bilo mogoče šteti za »brezzemljake«, zlasti ob upoštevanju dejstva, da so imetniki takšne posesti spadali bolj med poljedeljsko delavstvo oziroma med dninarje. Tem je najemno delo predstavljalo poglavitni vir zaslužka, zato so jih najbrž uvrstili med tiste brez zemlje.

Zakon tudi ni povsem jasno opredelil, kdo je agrarni interesent in kdo kolonist. Po uradnem tolmačenju oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo pri ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo je bil agrarni interesent tisti, ki je dobil zemljo v kraju dotedanjšega bivanja ali v bližini zaradi povečanja svojega lastnega posestva, ni pa dobil hiše in gospodarskih poslopij. Za kolonista so šteli tistega, ki je poleg zemljišča prejel tudi hišo in gospodarsko poslopje, se na tem posestvu naselil in na ta način ustvaril novo gospodarstvo. Za koloniste so šteli tudi bivše viničarje, ki so dobili v last viničarijo z zemljo vred in tako na tem zemljišču ustvarili novo samostojno gospodarstvo. To je veljalo tudi za druge najemnike oziroma tiste, ki so bili v deputatnih odnosih. Vse, ki pred vojno niso bili posestniki, pa so to z agrarno reformo postali, je bilo – po tolmačenju oddelka za agrarno reformo – potrebno šteti za koloniste.¹⁰⁷

Komu so zemljo dodeljevali oziroma koliko in kakšno je bilo posestno stanje prejemnikov, nazorno pokažejo podatki iz okraja Grosuplje. Čeprav gre za posamezen okraj, podatki o dodeljevanju zemlje v tem okraju povsem ustrezajo sliki, ki velja za celotno Slovenijo. To velja tako za povprečje dodeljene zemlje posameznemu agrarnemu interesentu, kot tudi za to kdo je dobil določene površine zemlje.

V okraju Grosuplje je bilo 463,76 ha zemlje razdeljeno med 578 agrarnih interesentov. Največ, tretjina, je bilo takih, ki so posedovali do 1 ha zemlje. Presenetljivo veliko število je bilo med dobitniki agrarne zemlje takih, ki so že imeli nad 5 ha velika posestva.

Podobno potrjujejo tudi podatki o razdelitvi zemlje agrarnim interesentom v KLO Dobrova pri Ljubljani, kjer je bil tamkajšnji odbor agrarnih interesentov eden redkih, ki je natančno zapisal posestno stanje agrarnih interesentov in njihove poklice. Med 44 interesentov je bilo razdeljeno 32,77 ha zemlje. Po posestnem stanju jih je večina posedovala hišo in tudi zemljo. Večina je imela

¹⁰⁶ Takih agrarnih interesentov je bilo 19.761, dodeljeno jim je bilo 17.227 ha zemlje, kar ustreza številu vseh agrarnih interesentov v Sloveniji. Statistički godišnjak FNRJ 1954. Savezni zavod za statistiko i evidenciju, Beograd 1954, str. 115. Te podatke navaja tudi Stipetić, Agrarna reforma, str. 451, tabela 13.

¹⁰⁷ ARS, MF 4; Tolmačenje pojma kolonist z dne 18. 11. 1946.

Tabela 17: Prejemniki zemlje v okraju Grosuplje¹⁰⁸

Posestno stanje	Število agrarnih interesentov	Prejeli zemljo – v ha
do 1 ha	210	182,56
do 2 ha	100	84,40
do 3 ha	57	45,50
do 4 ha	66	48,21
do 5 ha	43	34,30
nad 5 ha	102	68,79
	578	463,76

do 2 ha. Dodeljevali so jim v glavnem travnike, pri čemer le redko več kot hektar. Še manjše so bile površine dodeljenih njiv. Le eden med agrarnimi interesenti je dobil 2 ha in 47 arov veliko njivo, medtem ko so drugi dobivali njive, velike od 8 do 54 arov. Tisti, ki niso imeli nobene zemljiške lastnine; to so bili delavci, kot so bili navedeni v popisu; niso dobili bistveno več zemlje kot tisti, ki so zemljo že posedovali. Delavec-zidar je dobil 0,95 ha zemlje, od tega 0,27 njive in 0,68 ha travnika. Največ je dobil kmet-delavec, ki ni imel navedene nobene lastnine, in sicer 3,04 ha travnika.¹⁰⁹

Čeprav je to le posamezen primer, pa vseeno kaže na nekatere splošne ugotovitve, ki so bolj ali manj veljale tudi drugod pri dodeljevanju zemlje v izvajanju agrarne reforme.

9. Posebnosti agrarne reforme v Sloveniji in dodatni ukrepi

Ko je bila agrarna reforma že v izvedena in v glavnem končana – izvajali so še revizijo agrarnih interesentov – se je začelo z razreševanjem bolj problematičnih zemljiških odnosov oziroma posebnih posestnih oblik. Med takšne so spadala višinska posestva in razreševanje lastnine agrarnih skupnosti.

a) Agrarna reforma na višinskih posestvih

Poseben pristop je pri izvajanju agrarne reforme veljal za višinska posestva oziroma gorske kmetije. Vzrok za to je bil v njihovi velikosti in njihovem gospodarskem značaju. Bila so gozdarsko usmerjena.

Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS je julija 1946 izdalo okrožnim komisijam za agrarno reformo navodilo, naj začnejo z ugotavljanjem stanja kmetij v višjih predelih, ki so presegale 45 ha skupne površine in je njihovo posest predstavljal predvsem gozd, medtem ko so obdelovalne zemlje imele sorazmerno malo. Zanje je bila zaradi slabe donosnosti obdelovalne zemlje zakonsko pred-

¹⁰⁸ ZAL, OLO Grosuplje, 12/37; Podatki o dodelitvi zemlje agrarnim interesentom, 18. 9. 1948.

¹⁰⁹ ZAL, OLO Ljubljana-okolica, 29.

videna možnost, da lahko minister za kmetijstvo in gozdarstvo primerno zviša zemljiški maksimum obdelovalnih površin in gozda. To je bil tudi vzrok, zakaj se je izvajanje agrarne reforme tam začelo kasneje, v resnici šele v letu 1947.

Na reševanje problematike agrarne reforme na gorskih kmetijah je vplival tudi Prežihov Voranc kot zvezni poslanec za okraj Prevalje. Prav v tem okraju je bilo veliko število takšnih posestev. V pismu, ki ga je v začetku aprila 1946 poslal slovenskemu ministru za kmetijstvo in gozdarstvo in slovenskemu partijskemu vodstvu, je opozarjal na nepravilnosti glede zakonsko določenega maksimuma za gorske kmetije. Izhajal je sicer iz problematike prevaljskega okraja, v katerem je bila večina kmetij gorskih, vendar njegove navedbe veljajo za ves gorski svet v Sloveniji. Prežihov je opozarjal na – po njegovem mnenju – krivični zemljiški maksimum. Ta je bil namreč enak kot za zemljiška posestva v nižinskih predelih. Menil je, da zakon o agrarni reformi povzdiguje nižinskega kmeta, ki je bogatejši, in da »preganja revnejšega gorskega kmeta«. Nasprotoval je »črkarskemu« izvajanju agrarne reforme, to je izvajanju po istem kopitu na višinskih posestvih kot na nižinskih. Dokazoval je, da je takšen pristop gospodarsko in tudi politično škodljiv. Opozoril je: »Biti moramo previdni, da tukaj ne kompromitiramo enega naših najvažnejših političnih adutov.« Zapisal je še, da ne vidi v takšni agrarni reformi, ki bo prizadela gorske kmete in širšo okolico, le gospodarske napake, ampak tudi politično. »S tako prakso mi hudo kompromitiramo parolo agrarne reforme. Pod to parolo razume ljudstvo dejanje, da dobijo zemljo tisti, ki je nimajo. Kar se pa dela z gorskimi kmeti, pa ni to. Te gorske zemlje nihče ne dobi, ker je tudi nihče ne zahteva, ampak se pod to parolo vrši razlaščenje gorske kmečke posesti v korist države,« in da se bo »po taki agrarni reformi /se bo/ življenje gorskih kmetov splošno poslabšalo.«¹¹⁰

Prežihovo pisanje je očitno vzbudilo pri oblasti reakcijo, saj je dobil Okrožni komite KPS v Mariboru nalogo, da preveri njegove navedbe in odpravijo napake, ki so se zgodile ob izvajanju agrarne reforme.¹¹¹ Tako je bilo Prežihovo opozorilo o problematiki gorskih kmetij v agrarni reformi vzrok, da so pristojni začeli o tem razmišljati. Najbrž je Prežihov poseg povzročil zakasnitev izvajanja agrarne reforme na višinskih posestvih, tako da so to izvajali kasneje in ne povsem na enak način kot v nižinskih predelih.

Višinska posestva so bila v petnajstih slovenskih okrajih, ki so pokrivali območje alpskega sveta in drugod. Bila so v okrajih: Jesenice, Škofja Loka, Kranj,

¹¹⁰ Prežihov Voranc, ZD/X, str. 343–350; AS, MF 4; »Problemi prevaljskega okraja«. Dopis L. Kuharja-P. Voranca z dne 29. marca 1946, brez naslovnika. Dopis je poslal ministru za kmetijstvo in gozdarstvo vlade LRS, pa tudi CK KPS. Isto problematiko agrarne reforme v prevaljskem okraju in mežiški dolini je obdelal tudi v nekaj člankih in pismih iz tistega časa, pa tudi v zapisu Stara ali nova agrarna reforma (Še nekaj misli k problemu agrarne reforme v mežiški dolini), ZD/XII. DZS, Ljubljana 1990, str. 277–284.

¹¹¹ Da je šlo v primeru Prežihovega pogleda na agrarno reformo na višinskih posestvih za globlje konceptualno razhajanje s stališči partijskega vodstva, kaže pogovor Staneta Kavčiča s Prežihom in njegovo pismo centralnemu komiteju KPS. V tem pa je glavne misli o agrarni reformi na gorskih kmetijah in odnos do gozda ponovil. (Prežihov Voranc, ZD/XII, str. 139–142) Kavčič je naročil okrožnemu komiteju v Mariboru, da preveri Prežihove navedbe, da »bomo mi lahko dokazali Prežihu neutemeljenost njegovih pritožb«. ARS II, CK KPJ, škatla Prežihov Voranc.

Kamnik, Ljubljana-okolica, Rakek, Mozirje, Prevalje, Celje-okolica, Slovenska Bistrica, Konjice in Maribor-okolica pa tudi v okraju Crnomelj in Trebnje. Gorskih kmetij z nad 45 ha celotne površine je bilo v teh okrajih 970. V posesti so imele 13.180 ha obdelovalne zemlje in 42.790 ha gozda, za razlastitev pa je bilo predvidenih okoli 10.500 ha.¹¹² Vsako gorsko kmetijo posebej je pregledala komisija in na osnovi lege kmetije, donosnosti posameznih kultur, načina obdelave ter tudi lastnikove politične aktivnosti in sodelovanja v času NOB predlagale za razlastitev 117 gorskih kmetij.¹¹³

Po ugotovitvah komisij so kmetije v vseh okrajih imele malo rodovitne zemlje, ki je bila slabo donosna; gozdovi so sicer prevladovali, vendar so bili v slabem stanju. Bili so požgani, izsekani in uničeni. Drugi problem je predstavljala oddaljenost teh gozdov od poti, zlasti še od železnice, kar je zviševalo stroške oziroma zmanjševalo dobičkonosnost takšnih kmetij.¹¹⁴

Največ višinskih posestev je bilo v okrajih Mozirje in Prevalje, ki sta obsegala območje dela Savinjskih Alp, vzhodnega dela Karavank in zahodnega dela Pohorja. Na tem ozemlju je bilo 48% vseh gorskih kmetij, ki so jih komisije pregledale in so bile možne za razlastitev. Sorazmerno veliko število je bilo še v okrajih Škofja Loka in Jesenice.

Največ gorskih kmetij je imelo do 50 ha gozda, nato 50 do 75 ha, najmanj pa jih je imelo 75 do 100 ha oziroma preko 100 ha. Po številu jih je bilo največ v okrajih Mozirje in Prevalje, kjer je tudi sicer bilo njihovo število največje. V mozirskem okraju je bilo poleg tega tudi največje število gorskih kmetij z nad 100 ha velikimi gozdnimi površinami. Povprečno največja višinska posestva so bila v okrajih, ki so obsegali območje Pohorja: Maribor-okolica 88 ha, Slovenska Bistrica 82 ha, Konjice 63 ha. V jeseniškem okraju je bila povprečna velikost gorskih kmetij 70 ha, v prevaljskem 61 ha, v mozirskem 58, medtem ko so v drugih povprečne površine gorskih kmetij le za nekaj hektarov presegle maksimum. Za izvajanje agrarne reforme na višinskih posestvih je bilo pomembnejše, kot velikost posestva, razmerje med površino gozdov in obdelovalno zemljo, ki so jo ta imela. Razmerje med obdelovalno zemljo in gozdovi je bilo v mariborskem in slovenjebistriškem okraju na višinskih posestvih 1 : 6 v korist gozda, v konjiškem pa 1 : 5. V drugih okrajih je bilo to razmerje manjše.

Med vsemi gorskimi kmetijami, ki so jih komisije pregledale, so predlagale za razlastitev le osmino. V posameznih okrajih so menili, naj pri njih višinskih posestev ne razlastijo, ker so le malenkostno presejala maksimum in so imele premalo obdelovalne zemlje oziroma je bila kvaliteta te zemlje tako slaba, da ni mogla nuditi preživljanja.

Posestvom, ki so bila določena za razlastitev, so bili odvzeti presežki nad maksimumom oziroma so komisije za višinska posestva – glede na stanje – pred-

¹¹² ARS, MF 49; Poročilo za januar 1947.

¹¹³ ARS, MF 49; Letno poročilo za leto 1947.

¹¹⁴ V dopisu o problematiki agrarne reforme v prevaljskem okraju je Prežihov Voranc navedel primer kmeta iz Koprivne, ki je imel 247 ha gozda, vendar je bil tako oddaljen od železniške postaje na Prevaljah, da je imel od prodaje kubika hlodovine le minimalen dobiček, od prodaje jamskega lesa pa pri kubilu 70 dinarjev izgube. Prežihov Voranc, ZD/X, str. 347–348.

Tabela 18: Razlastitev višinskih posestev v LRS

Okraj	Število	Štev. posestev za razlastitev	Štev. posestev, ki niso za razlastitev	Ni predloga
Jesenice	92	13	78	1
Kranj	ni podatkov	8	–	–
Škofja Loka	138	15	–	123
Kamnik	44	–	15	29
Ljubljana – ok.	59	1	38	9
Rakek	14	7	7	–
Prevalje	198	18	180	–
Mozirje	257	22	235	–
Celje – ok.	7	–	7	–
Konjice	30	–	30	–
Slov. Bistrica	12	2	10	–
Maribor – ok.	81	43	38	–
Trebnje	4	–	4	–
Trbovlje	4	–	4	–
	940	129	646	133

lagale, kaj, koliko in zakaj naj se pusti. Vsekakor razlaševanje ni potekalo samodejno in mehanično, ampak so komisije vsak posamezni primer utemeljile. Tako je na primer v okraju Slovenska Bistrica komisija za posestvo iz Planine na Pohorju predlagala, da ji pustijo 23 ha obdelovalne zemlje s pašniki in 47 ha gozdov, razlasti pa se 123 ha gozdov. Lastnica je bila samska, s sinom, starim 26 let, za katerega so zapisali, da je bolan in pijanec, tako da je posestvo obdelovala in gozd izkoriščala z najeto delovno silo. V okraju Prevalje so posestniku s 153 ha veliko kmetijo razlastili 50 ha z obrazložitvijo: »Ker se je za časa narodnoosvobodilne borbe slabo izkazal, so mu partizani požgali hišo in vso gospodarsko poslopje. Bil je kriv smrti njegovega pastirja, je stalno izdajal partizane in bil velik sodelavec gestapa, se ga razlasti na površino 100 ha.«¹¹⁵

Z razlaševanjem višinskih posestev niso začeli takoj, ko so komisije ugotovile, komu je treba presežek zemlje odvzeti. Komisije so izdelale sezname in predloge, katera višinska posestva pridejo v poštev za razlastitev, in jih poslale ministrstvu v odobritev. Višinska posestva, ki so jih komisije predlagale, so začeli razlaševati v aprilu 1949, ko je ministrstvo za kmetijstvo ugotovilo, »da se te odložene razlastitve sedanjemu hitremu tempu razvoja socialističnega kmetijskega gospodarstva postale ovira ter v konkretnih primerih celo zadržujejo formiranje socialističnih kmetijskih gospodarstev«. Minister je zato zahteval od poverjeništev za kmetijstvo pri okrajnih ljudskih odborih, da začno z razlaševanjem tam, »kjer to nujno zahteva razvoj socialističnega državnega oz. združnega sektorja. Višinska posestva nad maksimumom naj se razlaščajo sporedno s prepričevanjem kmetov o prednosti živinorejskih zadrug in o prednosti socialističnega gospodarstva sploh.« To je bil tudi vzrok za naročilo, da je potrebno razlastiti tudi tiste gorske kmetije, za katere komisije sicer niso dale takega mnenja.

¹¹⁵ ARS, MKG (neurejeno).

Priporočeno je bilo, da z ozirom na občutljivost takih postopkov vse primere razlastitev višinskih posestev proučijo tudi okrajni politični forumi, kmetom pustijo površine, ki so potrebne – glede na krajevne razmere – za gospodarski in življenjski obstoj.¹¹⁶

Agrarna reforma na višinskih posestvih oziroma razlaščenje viškov nad zemljiškim maksimumom je bilo na ta način pogojeno s procesom kolektivizacije kmetijstva. Razlaščena zemlja namreč ni bila vključena v zemljiški sklad in ni postala predmet razdeljevanja med agrarne interesente. Gozdovi so bili po zakonu izvzeti iz razdeljevanja, v primeru viškov gorskih kmetij pa je to veljalo tudi za obdelovalno zemljo in pašnike. Zemljišča, razlaščena na višinskih kmetijah v letu 1949, so bila vključena v socialistični sektor kmetijskega gospodarstva. Pri višinskih posestvih na ta način ni šlo za pravo agrarno reformo, saj zemlje – niti obdelovalne, še manj pa gozdove – niso dodeljevali agrarnim interesentom. S tem ni bil izveden bistveni del agrarne reforme. Viške nad maksimumom so razlaščali z namenom vnesti jih v državni, socialistični sektor. Z izvajanjem agrarne reforme, tako kot je bila ta na višinskih posestvih udejanjena, so v resnici izvedli nacionalizacijo zemlje.

b) Agrarna reforma in agrarne skupnosti

Z agrarno reformo so posegali tudi v posamezne posestne oblike oziroma lastniška razmerja, ki so imela svoje korenine že v preteklosti, še iz obdobja fevdalizma. V letu 1948, ko je bila agrarna reforma tudi formalno končana, je bilo težišče poseganja v posestno sestavo preneseno na urejanje posestnih razmer agrarnih skupnosti.

Agrarne skupnosti, kakršne so obstojale še v času po drugi svetovni vojni na Slovenskem, so bile posledica procesa, začetega sto let pred tem – knečke odveze leta 1848 in nastanka skupne, srenjske zemlje. To je bil proces, povezan z razvojem kapitalističnih odnosov in gospodarske diferenciacije na vasi, ki se je začela že sredi 19. stoletja. Šlo je za razpadanja kolektivne, srenjske lastnine ter njenega prisvajanja.¹¹⁷ Šlo je za najrazličnejše oblike skupne lastnine na neobdelanem svetu, izjemoma tudi na nekaterih delih obdelanega sveta. To so bile najrazličnejše, zgodovinsko razvite oblike soupravičenosti do gmajn, gozdov in podobnih nepremičnin, zlasti razne oblike sosesk, nekrajevne pašne skupnosti.¹¹⁸

Agrarne skupnosti so videli kot ostanek fevdalnih zemljiških odnosov, zato je konec leta 1947 Ljudska skupščina LR Slovenije sprejela Zakon o agrarnih skupnostih.¹¹⁹ Z njim je bila lastnina agrarnih skupnosti razglašena za občeljudsko imovino. To je bil v resnici dopolnilni zakonski akt k zakonu o agrarni reformi, kajti v tem je bilo zapisano, da zemljiške posesti agrarnih skupnosti, če

¹¹⁶ PAM; OLO Radgona, 7; Višinska posestva, razlastitev kmečkih presežkov po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji, 24. 4. 1949.

¹¹⁷ GDZS I, str. 157–160, 176–177.

¹¹⁸ GDZS II, str. 74.

¹¹⁹ UL LRS, 52–323/20. 12. 1947.

so bili njihovi člani kmetje, ne razlastijo. Dve leti kasneje je bilo z zakonom o agrarnih skupnosti to spremenjeno. Vsa lastnina agrarnih skupnosti, nepremično in premično premoženje, je – ne glede na vpis v zemljiško knjigo – postalo s tem zakonom del občeljudske imovine, s katero je upravljala država. Lastnina agrarnih skupnosti je bila na ta način v resnici nacionalizirana. To je veljalo tudi za pravice do paše, lesa, gozdnih pridelkov, to je tistega, kar je veljalo za služnostno pravico kmetov; po izvoru je bila podobna agrarnim skupnostim.

Kmetijski minister Jože Levstik je v skupščini utemeljeval zakon in vzroke za njegov sprejem z nujnostjo ureditve pravnega in gospodarskega položaja agrarnih skupnosti. To je pojasnjeval z razpadanjem kolektivne posesti in z njihovo gospodarsko izkoriščenostjo. Izhajal je iz gospodarske učinkovitosti oziroma neučinkovitosti zemljišč v lasti agrarnih skupnosti. Trdil je, da predstavljajo skupna zemljišča v Sloveniji najekstenzivnejše izkoriščano zemljo, zato je menil, da jih je potrebno spremeniti zaradi koristi narodnega gospodarstva.¹²⁰

Namen zakona je predstavil z gospodarskimi razlogi, kajti površina zemlje, ki je bila v lasti agrarnih skupnosti, je bila pomembna postavka v kmetijstvu in gozdarstvu. Ocenil je, da je bilo skupnih zemljišč v Sloveniji okoli 120.000 ha, skupaj s pašnimi pravicami obremenjenimi zemljišči pa okoli 370.000 ha. Levstik je tudi priznal, da predlagatelj ob sprejemanju zakona ni imel točnih statističnih podatkov o zemljiščih agrarnih skupnosti.¹²¹ Zakon je – po njegovih besedah – imel namen pritegniti v intenzivno kmetijsko in gozdno gospodarstvo vsa skupna zemljišča in urediti razmerje med pašništvom in gozdarstvom. S tem je zakon o agrarnih skupnostih želel doseči učinkovito ločitev paše in gozda, kar so želele doseči že komisije za agrarne operacije.¹²² Namen je bil tudi združiti užívalce skupnih zemljišč ter drugih pravic v krajevne skupnosti ter na ta način izpopolniti in dvigniti lokalno gospodarstvo ter ga preko krajevnih ljudskih odborov vključiti v plansko gospodarstvo. »Skupna ter s pašnimi pravicami obremenjena zemljišča naj omogočijo združitve vasi v skupnost novega tipa, ki bo dal krajevnim ljudskim odborom možnost novega gospodarskega udejstvovanja in planskega zajemanja individualnih kmečkih gospodarstev,« je pojasnil gospodarsko-politični namen urejanja položaja agrarnih skupnosti. Ob gospodarskih učinkih naj bi z zakonom o agrarnih skupnostih dosegli tudi večjo socialno pravičnost. Uživanje skupne posesti bi bilo dostopno vsem in »da se pri tem zaščitijo mali in srednji kmetje v duhu zakona o agrarni reformi.«¹²³

Z razlastitvijo zemljišč agrarnih skupnosti in služnostnih pravic so posegli predvsem na področje živinoreje oziroma pašništva. S pašo obremenjenih zemljišč je bilo po podatkih ministrstva za kmetijstvo iz srede leta 1948 za 250.000 ha, površina agrarnih skupnosti pa je bila 155.300 ha. Največje površine so imele agrarne skupnosti v okrajih, ki so segali na območje Julijskih Alp, kjer so bile

¹²⁰ Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, II. redno zasedanje (15. decembra 1947 – 18. maja 1948), Ljubljana 1953 (dalje navajam: LS LRS, II. zasedanja), str. 20.

¹²¹ Prav tam, str. 18.

¹²² GDZS II, str. 470–472.

¹²³ LS LRS, II. zasedanje, str. 22.

Tabela 19: Površina agrarnih skupnosti v LR Sloveniji leta 1948¹²⁵

Okraj	Površina – v ha
Celje	100
Črnomelj	5000
Gorica	1100
Grosuplje	1000
Idrija	700
Ilirska Bistrica	200
Jesenice	42000
Kamnik	9000
Kočevje	12000
Kranj	12000
Krško	1500
Lendava	3000
Ljubljana	1000
Ljutomer	100
Maribor	300
Mozirje	1200
Murska Sobota	400
Novo mesto	2500
Poljčane	400
Postojna	12200
Ptuj	2500
Radgona	300
Sežana	15000
Tolmin	25000
Trebnje	1000
	155300

pašniške planine.¹²⁴ To sta bila okraja Jesenice in Tolmin, kjer je bilo 43 % vseh površin agrarnih skupnosti.

Zemljišča razlaščenih agrarnih skupnosti so predstavljali v glavnem pašniki, gozdovi in nerodovitna zemlja. Lastnina agrarnih skupnosti je postala splošno ljudsko premoženje in njeno upravljanje so prevzeli državni organi – od krajevnih ljudskih odborov do posebnega odseka, ustanovljenega v okviru oddelka za agrarno reformo pri kmetijskem ministrstvu. Tako je začela država reševati stoletni »spor med gozdom in pašo«. Gozdovi so prešli v upravljanje gozdnih gospodarstev, medtem ko je za pašniške površine skrbelo ministrstvo za kmetijstvo. V letu 1948 so izvedli izboljševalna dela na preko 100 planinah. Na novo so zgradili 6 planinskih skupnih hlevov, v katerih je bilo prostora za 400 glav goveje živine, dograjene so bile tri planinske skupne sirarne, popravljeno je bilo večje število planšarskih stanov itd.¹²⁶ S poddržavljenjem agrarnih skupnosti in zlasti pa služ-

¹²⁴ Anton Melik: Planine v Julijskih Alpah. SAZU 4, dela 1, Ljubljana 1950.

¹²⁵ AS, MF 26.

¹²⁶ AS, MF 7; Letno poročilo o delu oddelka za agrarno reformo in agrarne skupnosti za leto 1948.

nostnih pravic na pašniških planinah je država prevzela v svoje roke velik del visokogorske živinoreje.

Za planine v Julijskih Alpah je veljalo, da so bile z zakonom o agrarnih skupnostih odpravljene neenakosti, ki so bile pred tem običajne; glede pravice do planinske in dolinske paše odvisne od velikosti kmetij. Prav tako so dobili brezplačno pravico do paše tudi tisti, ki je sicer niso imeli, ker niso bili člani planinske srenje. To so bili novi naseljenci in kočarji, ki so to postali po nastanku srenje, ali novi obrtniki.¹²⁷ V okraju Tolmin je tamkajšnja komisija za agrarno reformo sklenila pogodbo s šestimi lastniki planin, da so jih vključili v okvir zemlje, ki je postala državna na osnovi zakona o agrarnih skupnostih. Planine so sicer ostale njihova last, odpovedali pa so se zakupnini zanje.¹²⁸

V kočevskem okraju so se v nekaterih krajih vaščani čutili oškodovane, ker so si že pred vojno sporazumno razdelili zemljo agrarnih skupnosti in jo uživali kot svojo zemljo, čeprav to ni bilo vpisano v zemljiške knjige. Površina agrarnih skupnosti je bila na Kočevskem po posameznih vaseh oziroma krajevnih ljudskih odborih zelo različna. V KLO Goriča vas pri Ribnici je merila 8 ha, v KLO Koprivnik 267 ha, v KLO Željne pa 478 ha. Velike površine zemlje agrarnih skupnosti so izkoriščala državna kmetijska posestva ali kmečke delovne zadruge.¹²⁹

Z nacionalizacijo lastnine agrarnih skupnosti in tudi služnostnih pravic je bil dosežen namen, ki ga je imela tudi agrarna reforma. Na eni strani so bile odpravljene posledice, ki jih je povzročilo prodiranje kapitalističnih odnosov na vas in z njimi povzročena gospodarska in socialna diferenciacija. Na drugi strani je država dobila v last velike zemljiške površine, predvsem pašnike in gozdove. Brez zakona o agrarnih skupnostih zemlja teh skupnosti ne bi mogla biti nacionalizirana.

Leto dni in pol po izdaji zakona o agrarnih skupnostih je slovenska vlada izdala uredbo o organih in postopku za preiskovanje prilastitev državnih zemljišč, ledin in zemljišč bivših agrarnih skupnosti.¹³⁰ S to uredbo se je možnost nacionalizacije zemlje nadaljevala. Temeljila je na določilu, zapisanem v zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji, ki ga je na podlagi dopolnitev sprejela skupščina LR Slovenije februarja 1948. Določalo je, da morajo biti preiskani vsi primeri prilastitev državnih zemljišč, ledin in zemljišč agrarnih skupnosti. Uredba je to določilo zakona sankcionirala in določila državne organe za preiskovanje prilastitev. Ta zemljišča so sicer lahko ostala v lasti tistega, ki si jih je v preteklosti prilastil, a le v primerih, če niso ležala sredi državnih zemljišč, če niso bila na poti komunikacijam in če niso bila prevelika. V tem primeru je bil določen zemljiški maksimum. Prevelika so bila, če je obdelovalna površina presegala 5 ha. V primerih, ko so zemljišča ležala blizu večjih mest in so bila namenjena vrtnarstvu, so jih ocenili za prevelika, če so merila nad 2 ha površine. To je veljalo

¹²⁷ Melik, n. d., str. 139–142.

¹²⁸ Pokrajinski arhiv Nova Gorica, fond OLO Tolmin, fasc. 63 (dalje navajam: PANG, OLO Tolmin); ARS, MKG (neurejeno).

¹²⁹ ARS, MKG (neurejeno); OLO Kočevje – mesečno poročilo o stanju agrarne skupnosti z dne 4. 6. 1949.

¹³⁰ UL LRS, 12–66/12. 4. 1949.

tudi za gozdove, in sicer so za prevelike šteli tisti, ki so presegali v gozdnih predelih nad 5 ha.

Ta uredba je bila dopolnilo zakona o agrarni reformi tako po vsebini kot po namenu. Pri tej uredbi je šlo tudi za poseganje v obstoječe posestne odnose in posestno sestavo, pri čemer ni bilo upoštevano načelo agrarne reforme, da ima zemljo tisti, ki jo obdeluje, marveč so razlaščevali glede na potrebo države. S to uredbo je državna oblast namreč omogočila nacionalizacijo zemlje, ki je ni mogla nacionalizirati po že obstoječi zakonodaji o agrarni reformi in o nacionalizaciji zemljišč agrarnih skupnosti.

IV. Agrarna reforma v Slovenskem primorju

Po drugi svetovni vojni je ozemlje Slovenskega primorja ostalo izven jugoslovanske države – kot cone B Julijske krajine – pod vojno upravo Jugoslovanske armade oziroma s svojo civilno oblastjo, ki jo je predstavljal Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor. Večji del tega ozemlja je postal del Jugoslavije oziroma Slovenije z mirovnim sporazumom z Italijo – februarja oziroma septembra 1947¹ – manjši del, ki je obsegal slovenski del Istre, pa z londonskim sporazumom oktobra 1954. To je bil osnovni vzrok, da je na tem slovenskem ozemlju potekala agrarna reforma drugače kot v Sloveniji. Bila je izvedena nekoliko kasneje, delno pa tudi normativno samostojno. Ko je bil velik del cone B Julijske krajine vključen v Jugoslavijo in Slovenijo, se je na to ozemlje razširila tudi jugoslovanska in slovenska zakonodaja.² Agrarno reformo so na tem ozemlju³ izvedli na osnovah le-te, medtem ko so jo v slovenskem delu cone B STO – upravno teritorialno je bil to okraj Koper – izvedli na osnovi samostojno sprejetih zakonskih ukrepov še pred podpisom mirovne pogodbe.

Za agrarno reformo v Slovenskem primorju je značilno, da je predvsem ukinjala kolonat in kolonske odnose oziroma razlaščala posestva nekmetov, ki so jih obdelovali koloni. Za razliko od slovenskega zakona, ki je posestva, obdelovana po kolonih, razlastil, kolonskih odnosov pa ni odpravil, so v koprskem okraju kolonat kot obliko agrarno-premoženjskega razmerja odpravili, vendar se sprva v lastništvo zemlje niso vtikali.

Na ozemlju Slovenskega primorja, v Istri in v nekaterih predelih Goriške, v Goriških Brdih in delih Vipavske doline, so bili kolonski odnosi pogosti. Kolonat je bil agrarno-premoženjski odnos, ki je temeljil na dogovoru – pogodbi med lastnikom zemlje in kolonom kot zakupnikom. Posestnik je dal – pod določenimi pogoji – kolonu v zakup zemljo, hišo in gospodarska poslopja, ta pa je zakupnino moral plačevati v pridelkih. Običajno je bil ta delež polovičen, zato tudi naziv polovinarji (mezzadria).⁴ Kolonski odnosi, ki so se razvijali v Istri in v predelih

¹ Mirovna pogodba z Italijo je bila podpisana v Parizu 10. 2. 1947, veljati je začela 15. 9. 1947; takrat je bilo ozemlje cone B, Slovensko primorje in Istra, razen t. i. cone B STO, priključeno k FLRJ.

² UL FLRJ, 80–549/17. 9. 1947; UL LRS, 39–211/20. 9. 1947.

³ Po upravni razdelitvi je bilo razdeljeno na okraje Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana, Tolmin; UL LRS, 9–55/23. 2. 1948.

⁴ Koloni in polovinarji so se razlikovali predvsem po ekonomsko-socialnem stanju, pri obeh pa je šlo za kolonske odnose kot obliko agrarno-premoženjskega razmerja med lastnikom

Goriške, so bili kompromis med fevdalnim, naravnim in kapitalističnim, denarnim gospodarstvom.⁵ Število kolonov je v letih italijanskega gospostva nad ozemljem Slovenskega primorja rastle, tako da je bilo ob koncu vojne v predelu slovenske Istre trikrat večje kot leta 1921.⁶

To je bila posledica druge posebnosti v razvoju zemljiško-posestnih razmer na ozemlju, ki je bilo pod Italijo. To je bilo zadolževanje slovenskih kmetov zaradi davčne politike oziroma načina izterjevanja davkov. Posledica tega so bile dražbe, na katerih so slovenski lastniki izgubljali svoje kmetije in so se zato morali izseljevati ali postati koloni na svojih nekdanjih posestvih. V Istri naj bi se na ta način več kot polovica kmečkih posestnikov spremenila v kolone.⁷ Agrarna reforma je na tem ozemlju uredila tudi prisilne odsvojitve zemlje, ko je preko davčne in kreditne politike oziroma zadolževanja prehajala slovenska posest v roke italijanskih priseljencev.⁸

Agrarna reforma v Slovenskem primorju je bila v tesni zvezi s celotnim procesom razlaščenja oziroma z zaplembami in sekvestrom, kar je potekalo po zakonskih aktih, ki jih je izdajalo Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora kot upravni organ slovenske oblasti na ozemlju cone B Slovenskega primorja. To so bile odredbe prikrojene jugoslovanski zakonodaji o zaplembah in razlaščenju. S temi je bilo zaplenjeno premoženje fašistov, fašističnih društev in ustanov.⁹ Postalo je last Sklada za pomoč vdovam, sirotam in oškodovanim po fašističnem terorju, kar pa ni veljalo za zemljiška posestva, na katerih so živeli koloni, polovinarji in zakupniki. Za ta posestva je bilo določeno, da bo z njimi razpolagala oblast po posebnih odredbah. S tem so koloni na posestvih, ki so bila zaplenjena fašistom, formalno postali koloni ljudske oblasti. V tem času so že tekle priprave na izvedbo agrarne reforme in odpravo kolonata v koprskem okrožju.

zemlje in najemnikom – obdelovalcem. Za kolona je bilo značilno, da ni imel ničesar in da je sprejel od gospodarja hišo, zemljo, živino, za kar mu je bil dolžan dati del pridelka kot najemnino. Polovinar je imel hišo in zemljo, te je imel za preživljanje premalo, od gospodarja je sprejel zemljo v obdelavo, za kar mu je bil dolžan dati polovico pridelka – zato polovinar (hrvaško: napoličar). Večina kolonskih odnosov v Istri je bila polovinarskih, čeprav so bile tudi v tem razlike po posameznih predelih Istre.

⁵ Branko Marušič: Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju. Jadranski zbornik, II, 1957, str. 243–244. O kolonatu glej še v GDZS, II, str. 474–476. Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Slovenska matica, Ljubljana 1961, str. 490–492.

⁶ Marušič, n. d., str. 276.

⁷ Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu, pregled zgodovine 1918–1945. DZS, Ljubljana 1974, str. 30.

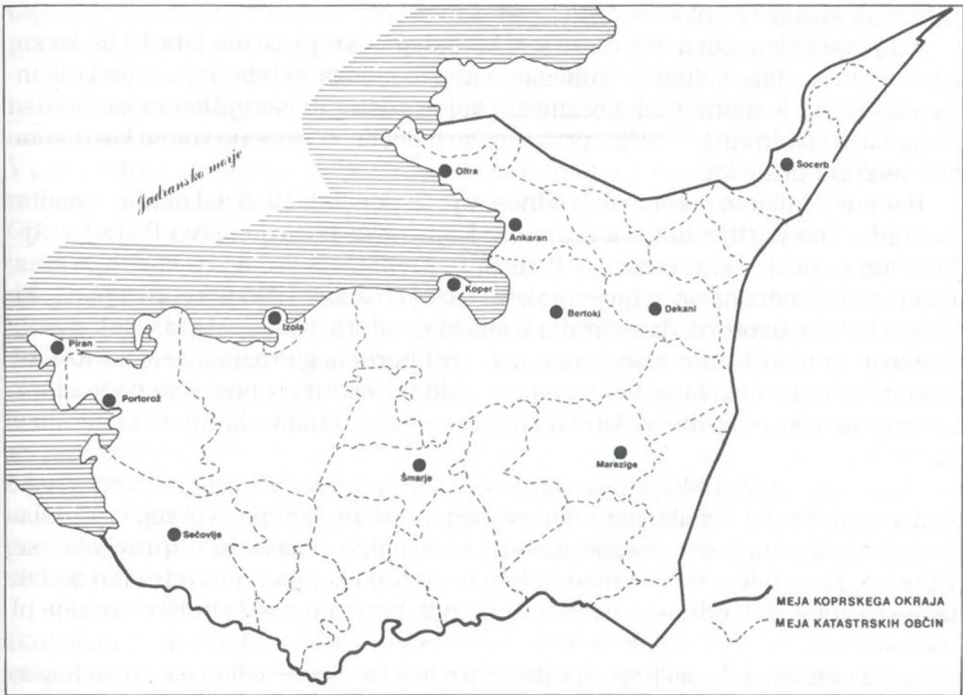
⁸ Lavo Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo. Slovenska matica, Ljubljana 1965, str. 174–87.

⁹ Odredba o upravi sovražnikovega imetja in imetja odsotnih oseb, UL PPNOO, 10–71/29. 5. 1946; Odlok o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov, UL PPNOO, 17–133/25. 9. 1946; Odlok o dopolnitvi odloka PPNOO o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov, UL PPNOO, 20–553/10. 12. 1946.

¹⁰ Julij Tjtl: Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper 1965, str. 32. Koloni so živeli v naseljih: Ankaran, Bertoki, Boršt, Četore, Dekani, Dvor nad Izolo, Gažon, Izola, Jernej, Koper, Koštabona, Krog, Krkavče, Lucija, Nova vas, Pobegi, Portorož, Piran, Raven, Semedela, Sečovlje, Strunjan, Šalet, Šalara, Stomaž, Vanganel.

1. Odprava kolonskih odnosov na Koprskem

Kolonski odnosi so bili v slovenskem delu Istre najbolj razširjeni v obalnem pasu, na koprskem in piransko-sečoveljskem območju.¹⁰ Po podatkih iz leta 1947 je bila gostota kolonskih zemljišč največja v katastrski občini Ankaran, kjer jih je bilo 60–70 % celotne površine. V katastrski občini Lazaret, obsegala je velik del okolice mesta Koper, je bila gostota kolonskih zemljišč 10–20 %, prav toliko tudi v katastrski občini Piran, ki je obsegala tudi velik del zaledja mesta Piran – do Dragonje, medtem ko je bila drugod manjša.¹¹ To so bili predeli, kjer je bila mogoče intenzivno vrtninarsko in vinogradniško pridelovanje.

Zemljo, ki so jo obdelovali koloni, je imelo 792 lastnikov. Večina, 651, jih je bilo italijanske narodnosti, Slovencev je bilo 88, drugih narodnosti pa 53. Največ jih je imelo zemljo v okolici Kopra in Portoroža. Tam je bilo 80 % vseh posesti, ki so jih obdelovali koloni in 75 % vse zemlje. Vse zemlje so imeli 2372 ha.¹² Po

¹¹ GDZS II, str. 475.

¹² Podatki o številu posestev, ki jih je zajela agrarna reforma zato, ker so jih obdelovali koloni, in njihovi skupni površini se razlikujejo pri različnih avtorjih oziroma virih. J. Titl, ki je podatke črpal iz arhiva komisije za agrarno reformo je navajal 2280 ha zemlje, ki so jo obdelovali koloni, teh pa je bilo 1076, razlastili pa so 787 posestnikov (Titl, n. d., str. 32–33). V arhivskih virih se podatki tudi razlikujejo, pa čeprav le malenkostno: po gradivu o agrarni reformi v Pokrajinskem arhivu Koper (Statistični podatki agrarne reforme za okraj Koper do 28. 9. 1947) je bilo razlaščenih 626 lastnikov, 2200 ha zemlje pa je bila dodeljene 1058 kolonom (PAK, Okrajna

poročilu iz leta 1955, je agrarna reforma v koprskem okraju zajela 2293 ha, od tega je bilo 1664 ha v lasti posestnikov italijanske narodnosti. Največ zemlje so imeli v okolici Kopra, 955 ha, v okolici Portoroža, 258 ha, in v Sečovljah 250 ha.¹³

Lastniki zemlje so v glavnem živeli v Trstu, kamor so pobegnili ob koncu vojne, eden je imel naslov v Cremoni, eden z dvema kolonoma v Seči pa na Dunaju. Prebivali so tudi v Kopru ali krajih, kjer je bila njihova posest. Gospodarji so imeli po več kolonov. Tako je na primer v Semedeli, Žusterni in Podmarkovcu imel conte Giovanni Gregorio De Tutto iz Kopra 27 kolonov, dr. Giovanni Madonizza pa v Oltri 22. Koloni so imeli na njegovem posestvu, to je merilo 82 ha, različno velike parcele, od pol hektara do 9,3 ha. Med gospodarji zemlje je bil tudi benediktinski samostan iz Kopra, ki je imel v Krogu 167 ha zemlje, to pa je obdelovalo 77 kolonov.¹⁴

Urejanje kolonskih odnosov se je v koprskem okraju začelo leta 1945, ko so ustanovili posebne kolonske komisije, katerih naloga je bila določanje količin pridelka, ki ga je moral vsak posamezni kolon odstopiti zemljiškemu lastniku – gospodarju (padronu). V večini primerov so določile, da morajo koloni lastnikom dati četrtno pridelka.

Pobudo za ukinitvev kolonskih odnosov je že pomladi 1946 dal okrajni komite Komunistične partije Julijska krajine v Kopru. Na Poverjeništvo PNOO v Ajdovščino so poslali štiri načrte, v katerih so predstavili svoje predloge v zvezi z ukinitvijo kolonata na ozemlju koprskega okraja.¹⁵ Julija 1946 je koprski partijski okrajni komite ugotovil, da v okrajni komisiji za odpravo kolonata niso bili dovolj ofenzivni in med koloni niso uspeli ustvariti borbenega razpoloženja. »Koloni dvomijo o naši zmagi in se bojijo, da jih bodo posestniki iz posestva nagnali ter razveljavili naše odredbe o ukinitvi kolonstva,« so menili v okrajnem komiteju v Kopru.¹⁶

V začetku julija 1946 je odredbo o odpravi kolonata za ozemlje koprskega okraja izdal okrajni izvršilni narodnoosvobodilni odbor za koprski okraj.¹⁷ Odredba je ukinjala kolonat kot »nesodoben in nesocialen pojav« in odpravljala vse pogodbe, ki so bile v veljavi med koloni in lastniki zemlje. S to odredbo so bili namesto kolonskih odnosov uvedeni zakupni, pri čemer se lastništvo zemlje ni

komisija za agrarno reformo Koper); v poročilu o poteku agrarne reforme v okraju Koper, napisano je bilo neposredno po končanem izvajanju pomladi 1947, je navedeno, da je bilo 2200 ha zemlje dodeljene 1020 kolonom (AJ, 97/12,79; ARS, MF 49).

¹³ Pokrajinski arhiv Koper, Okrajni ljudski odbor Koper; Izveštaj komisije za procenu imovine lica koja se izseljavaju u smislu tač. 8 Londonskog memoranduma u saglasnosti izmedju vlade Italije, Ujedinjene kraljevine, Sjedinjenih država i Jugoslavije o Slobodnoj teritoriji Trsta.

¹⁴ Pokrajinski arhiv Koper, Okrajna komisija za agrarno reformo, fasc. 24 (PAK, OK agref, 24).

¹⁵ ARS I, KPS, OK KPJK Koper, 1946, 76; Zapisnik redne seje okrajnega komiteja KPJK Koper, 17. 6. 1946.

¹⁶ Prav tam, Zapisnik seje OK, 22. 7. 1946.

¹⁷ Uradni list istrskega okrožnega ljudskega odbora (UL IOLO), 1/1. 9. 1947. Odloki, ki so razglašali odpravo kolonata, so bili ob izdaji objavljeni kot lepaki, obešeni na javnih mestih. Z začetkom objavljanja uradnega lista za istrsko okrožje; to je obsegalo območje okrajev Koper in Buje, ustanovljeno je bilo 20. 2. 1947; so odloke ponatisnili v prvi številki. Julij Beltram: Pomlad v Istri, Istrsko okrožje cone B STO 1947–1952. Koper 1986, str. 18.

spremenilo. Zemlja, ki so jo do tedaj obdelovali koloni ali polovičarji, je ostala v lasti dotedanjih lastnikov, koloni pa so postali »od dneva izdaje te odredbe« zakupniki zemlje, gospodarskih poslopij in kmetijskega inventarja. Zakupnino je določala komisija, ki jo je imenoval okrajni izvršilni odbor, sporazumno s sindikalnim odborom. Nekdanji kolon, ki je postal zakupnik, pa je moral povrniti lastniku zemlje tudi vse stroške, ki jih je imel ta v tekočem gospodarskem letu z nakupom semen, gnojil ipd. Da je ostala zemlja v lasti njenega prvotnega lastnika in ni postala kolonova, kaže tudi določilo, da je bil lastnik dolžan plačati zemljiške davke in dohodnino za stavbe. V dopolnitvi odredbe¹⁸ je bilo posebej opozorjeno, da kdor ne bo upošteval odredbe o odpravi kolonata, »bo smatran kot sovražnik ljudstva in kot tak tudi kaznovan«. Najemnikom je bilo prepovedano dajati zemljo naprej v najem. Ta določba daje slutiti, da je to postal tako razširjen pojav, da je bilo nanj potrebno opozoriti in ga tudi zakonsko prepovedati.

Z odredbo o odpravi kolonata na območju okraja Koper, ki ga je izdal izvršilni narodnoosvobodilni odbor tamkajšnjega okraja, ne pa Poverjeništvu PNOO za cono B kot vrhovni organ civilne oblasti, se ni strinjalo Predsedstvo vlade LRS. V predsedstvu slovenske vlade so menili, da odredba prejudicira izvajanje agrarne reforme na območju koprškega okraja, kar bi lahko imelo politične posledice. Odredbe – po njihovem mnenju – ne bi smeli izvajati, ker bi to povzročilo dejansko ukinitve kolonskega sistema v coni B, še preden bo izvajana agrarna reforma po slovenskem zakonu o razlastitvi posestev, ki so jih obdelovali koloni in viničarji. Odprava kolonskih odnosov naj bi namreč onemogočila poznejšo razlastitev teh posestev. Predlagali so, naj za kolonske odnose iščejo rešitev v okviru obstoječega stanja in naj le znižajo dajatve, ki so jih koloni morali oddajati lastnikom. Generalni sekretar predsedstva vlade dr. Danilo Dougan je še zapisal: »S tem bo nedvomno dosežen tudi močan politični efekt, ker je pričakovati, da bo v primeru internacionalizacije Trsta in pripadajočega obalnega področja, na katerem je kolonatsko razmerje zelo razširjeno, hotela oblast ponovno vzpostaviti prejšnje pravice lastnikov in bo s tem dokazan socialno pravičnejši kurz naše sedanje oblasti.«¹⁹

Okrajni narodnoosvobodilni odbor za koprski okraj je na svoji tretji redni skupščini 1. decembra 1946 sprejel odlok o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb.²⁰ S tem so bili kolonski odnosi ukinjeni, kar je bilo sicer že storjeno z odredbo istega oblastnega organa v začetku julija istega leta o odpravi kolonata. Hkrati so bila s tem zakonom vsa zemljišča, ki so jih do tedaj obdelovali koloni oziroma zakupniki, zaplenjena. Dotedanjim lastnikom so bila odvzeta brez odškodnine skupaj s poslopji ter z živim in mrtvim inventarjem. Zaplenjena zemlja je postala last dotedanjih obdelovalcev, gozdovi, travniki, pašniki pa so bili dodeljeni v skupno uživanje. Bilo je določeno, kdo je kolon oziroma je v polovičarskem odnosu ali v zakupnem odnosu in kdo je lahko na podlagi tega dobil zemljo. Zemljo so lahko dobili v last koloni in polovičarji, če so bili oni ali njihovi zakoniti predniki v takšnem agrarno-premoženjskem razmerju na podlagi za-

¹⁸ UL IOLO, 1/1.9. 1947; dopolnitev odredbe o odpravi kolonata je OI NNO Koper izdal 4. 9. 1946.

¹⁹ ARS II, PPNOO, 8/III.

²⁰ Prav tam.

kupne pogodbe dne 9. septembra 1943 in so to zemljo do takrat obdelovali že najmanj osem let. Vsi drugi odnosi in pogodbe, ki so te odnose ustvarjale, so ostale v veljavi in so odnose urejale po predpisih zasebnega prava.

Odlok je razveljavljajl tudi vse dražbe in druge prisilne odsvojitve, ki so bile izvedene po 1. januarju 1919 na območju, kakršno je ob izdaji odloka imel koprski okraj. S tem so bile razveljavljene tudi prisilne kupne pogodbe, s »katerimi je bilo prodano po nesorazmerni ceni imetje slovanskega prebivalstva v svrhu njegove gospodarske oslabitve in uničenja«. Praviloma so ta posestva ali dele dodeljevali v last prejšnjim lastnikom, ki jim je bilo z dražbo prisilno odsvojeno, ali njihovim zakonitim dedičem. V primeru, da za takšno posestvo ni bilo lastnika niti zakonitih dedičev, ga je prevzel krajevni NOO. Določila so veljala tudi za italijanske antifašiste, ki jim je bila zemlja prisilno odsvojena. Za vračanje z dražbami odvzete zemlje je bil v odloku določen maksimum, do katerega so prejšnji lastniki lahko dobili zemljo. Ti so lahko dobili največ 8 do 15 ha, pri čemer je morala biti sorazmerno zajeta orna zemlja, gozdovi, travniki in ostala zemljišča. Dodeljene zemlje ni bilo dovoljeno odtujevati, prodati, deliti ali dati v zakup za dobo 20 let, je določal odlok.

Na osnovi odloka o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb je bila na ozemlju okrajnega narodnoosvobodilnega odbora Koper izvedena agrarna reforma. Na območju hrvaškega dela Istre je bila prav tako izvedena agrarna reforma, in sicer na osnovi odloka Oblastnega narodnega odbora za Istro, ki ga je ta sprejel 25. novembra 1946, le nekaj dni pred koprsko okrajno skupščino.²¹ Razlika med njima je bila le v tem, da so kolonski odnosi morali v hrvaški Istri obstajati na dan 9. septembra 1943 15 let, medtem ko je bilo v koprskem okraju določeno 8 let.

Po izdaji odloka o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb so se v koprskem okraju začele priprave na izvajanje agrarne reforme. Morala je namreč biti zaključena do 10. februarja, do roka, določenega za podpis mirovne pogodbe z Italijo. Priprave so bile politične in tehnične, oboje pa so se bolj ali manj reševale na množičnih sestankih po vaseh. Na teh so na eni strani razlagali kolonom namen agrarne reforme, na drugi pa so na njih zbirali potrebne podatke za njeno izvedbo. To je izvajanje agrarne reforme oteževalo, saj mnogi koloni niso vedeli naslovov lastnikov, katerih zemljo so obdelovali, pa tudi o sami zemlji niso znali dati podatkov. Kljub temu so – prav na osnovi tako zbranih podatkov – agrarno reformo izvajali. V tehničnem pogledu je bilo izvajanje agrarne reforme slabo pripravljeno. Razmere so se popravile, ko so v začetku januarja 1947 prišli domačim aktivistom v agrarnih komisijah pomagat geometri in administrativno osebje iz Slovenije (14 geometrov, 7 pravnikov, 7 zemljiško knjižnih uradnikov, 7 administratorok).

Sprva so poročali o majhnem zanimanju kolonov za agrarno reformo. To je bila posledica njihovega nezaupanja v spremembe, predvsem pa vživetosti v svoj položaj. Mnogo kolonskih družin je bilo v kolonskem razmerju že več generacij zapored. Bili so prepričani, da so njihovi padroni dobri, ker so skrbeli za

²¹ Mato Pavlović: Agrarna reforma u Istri od godine 1946. – 1948. Rad JAZU, knjiga 288, Zagreb 1952, str. 185–204.

vse, kar je bilo potrebno za pridelavo na zemlji. Menili so, da brez gospodarja, katerega zemljo so obdelovali, ne bi mogli gospodariti, kajti on je vodil gospodarstvo, skrbel za nabavo vsega potrebnega, kolon pa je le delal. Bilo jih je strah, da sami na svojem ne bi mogli uspešno gospodariti. Mnogi koloni se zato sploh niso prijavili, kar so ugotavljali šele geometri, ko so na terenu odmerjali zemljo, dodeljeno posameznemu kolonu.

Na drugi strani je bilo opaziti odklonilen oziroma sovražen odnos zemljiških lastnikov. Značilen primer odnosa, kakršnega so imeli gospodarji do kolonov in njihovo sprejemanje ukrepov o odpravi kolonata in agrarne reforme, razkriva »incident«, ki se je zgodil septembra 1947 v Bertokih. Tam je imel posestvo, ki mu ga je obdelovalo 24 kolonov, dr. Carlo Nobile, švicarski državljani, ki je kljub določilom oblasti, koliko so mu koloni dolžni dati, od njih zahteval več. Po izvedbi agrarne reforme in razdelitvi zemlje je od kolonov preko advokata zahteval izplačilo pridelkov za nazaj, od leta 1945 dalje, in še 5 % obresti. Koloni so ga povabili na soočenje na javno zborovanje, kjer so mu grozili, tako da je moral v spremstvu narodne zaščite pobegniti v Koper. Kot tuji državljani se je nato pritožil na zunanje ministrstvo v Beograd, od koder so zahtevali pojasnilo, kaj se je zgodilo.²²

Pri dodeljevanju zemlje posameznemu kolonu so nastajale težave tudi zato, ker je eno posestvo obdelovalo več kolonov, ki so poleg tega imeli zemljo v obdelavi na različnih krajih ali pa so obdelovali zemljo večih gospodarjev. To so uredili tako, da so za parcelo, ki jo je obdelovalo več kolonov, vpisali v zemljiško knjigo kot solastnike vse te. Pri odmerjanju zemlje je prihajalo do napak, saj so geometri določili kolonu zemljo, ki je sploh ni obdeloval. Nekaterim kmetom pa so dodelili zemljo ne večih mestih in so je imeli preveč. Pri delitvi zemlje so se pojavili tudi primeri, ko je bil lastnik zemlje, ki mu jo je obdeloval kolon, sam kolon pri drugem padronu – zaradi boljše kvalitete zemlje in s tem večjega dohodka. V takem primeru je moral tak lastnik prevzeti svoje posestvo ali pa ga je moral prepustiti svojemu kolonu.

Povprečno so posameznemu kolonu dodeljevali do 2 ha zemlje, največ pa so lahko dobili glede na kvaliteto zemlje do 10 ha. Toliko so dobili tisti, ki so obdelovali najmanj rodovitno, močvirnato zemljo – bonifiko.²³

Po podatkih o izvedbi agrarne reforme v okraju Koper je bilo razlaščenih 628 posestev in 5 veleposestev. Med nekdanje kolone, ti so po odredbi o odpravi kolonata iz julija 1946 postali najemniki, in med male kmete je bilo razdeljeno 2140 ha zemlje. Zemljo so dobili prosto vseh bremen. V okviru izvajanja agrarne reforme v letu 1947 je bila zemlja razdeljena med 1058 agrarnih interesentov, kasneje pa v okviru celotne agrarne reforme skupaj 1234.

Po narodnosti so bili agrarni interesenti na koprskem v večini Slovenci. Bilo jih je 770, Italijanov 376 in drugih narodnosti 11. Med Italijani je dobilo zemljo 75% italijanskih družin, ki so se ukvarjale s poljedelstvom. Zemljo so dobili tudi Furlani, ki jih je italijanska oblast naselila na obali v letih 1940 do 1943. Bilo je 24 takšnih primerov. Zemljo pa niso dobili v last le nekdanji koloni, ampak

²² PAK, OK agref, 24.

²³ AJ, 97/12, 79.

Tabela 20: Razlašчени zemljiški lastniki in število kolonov v okraju Koper, marec 1947²⁴

KLO	Razlašчени lastniki	Razlaščena zemlja – v ha*	Koloni
Ankaran	76	590	141
Bertoki	44	145	114
Vanganel	8	70	35
San Toma	21	144	66
Semedala	78	190	94
Portorož	74	63	72
Dekani	5	26	11
Saleto	48	112	71
Pobegi	5	55	25
Krog	1	169	71
Korte	7	22	21
Kampel-Solana	78	206	89
Sv. Lucija	58	73	56
Sičiole	36	77	58
Strunjan	31	67	40
Sv. Bartolo	28	25	34
Sv. Peter	4	39	23
Gažon	5	9	9
Boršt	1	5	1
Nova vas	1	2	1
Cetere	4	28	9
Koštabona	3	4	3
Krkavče	2	7	6
Piran	7	8	7
Izola	1	0,63	1
Marezige	2	4	18
	628	2140	1076

* Površine so zakrožene na ha.

tudi drugi kmetovalci – kmetje. Pri tem pa je bil poglavitni kriterij, da so bili protifašistični borci in da zemlje niso imeli ali so jo imeli premalo. Njim so dodeljevali zemljo, ki je po razlastitvi gospodarjev ostala, ker je niso dodelili kolonom, »ki so bili fašisti in so se oznamenovali s takim delovanjem ali so delovali kot zaupniki svojih gospodarjev proti ostalim kolonom.«²⁵ Takih primerov sicer ni bilo veliko; v koprskem okraju samo 5.²⁶ V agrarni reformi se je kazala tudi želja naseliti v obalnem pasu Slovence.

V koprskem okraju je bilo med zemljo, zajeto v agrarno reformo, največ vrtov. Teh je bilo 35,1 %, njiv je bilo 16,3 %, vinogradov pa 11,7 %. Obdelovalne zemlje, skupaj s travniki, ki so tako kot gozdovi (8,2 %) in pašniki (6,7 %) bili dodeljeni

²⁴ Muzej novejše zgodovine, zupuščina dr. Bronislava Skoberneta; dr. Bronislav Skoberne: Agrarna reforma v Istrskem okrožju.

²⁵ UL IOLO, 1/1. 9. 1947; odlok o spremembi in dopolnitvi odloka ONOO za koprski okraj od 1. 12. 1946.

²⁶ PAK, OK agref, 24; Statistični podatki agrarne reforme za okraj Koper do 28. 9. 1947.

Tabela 21: Agrarna reforma v okraju Koper po podatkih z dne 25. 11. 1953²⁷

kraji	Lastniki						Agrarni interesenti					
	Italijani		Slovenci		drugi		Italijani		Slovenci		drugi	
	štev.	ha	štev.	ha	štev.	ha	štev.	ha	štev.	ha	štev.	ha
Koper												
– okolica	352	955	32	106	37	395	253+2	536	385+12	855	–	31
Dekani	4	26	–	–	–	–	–	–	8	19	–	5
Marezige	–	–	2	19	–	–	–	–	18+17	18	–	–
Šmarje	9	19	10	14	–	–	2+1	2	18+ 8	24	–	4
Izola	60	146	3	3	6	32	23+1	28	90+20	139	–	6
Piran	7	8	–	–	–	–	5+2	6	2	1	–	1
Portorož	181	258	26	30	9	23	72	85	121	201	10	1
Sečovelje	38	250	15	86	1	–	21+2	48	128+13	258	1	14
skupaj	651	1664	88	258	54	336	376+8	705	770+70	1514	11	62

Podčrtani agrarni interesenti niso bili koloni.

krajevnim ljudskim odborom v skupno uživanje, je bilo v zemljiškem skladu in razdeljeno 70,8%.²⁸

Agrarna reforma je razen razlastitve zemlje, ki so jo obdelovali koloni, in dodeljevanje le-te njim v last, zajela tudi zemljo, ki je bila v obdobju med obema svetovnima vojnama prodana na dražbah. To zemljo so vračali nekdanjim lastnikom, ki so jo izgubili zaradi kmetijske oziroma raznarodovalne politike italijanskih fašističnih oblasti. Posestva, prodana na dražbah, so v večini primerov bila v zaledju obale, v višjih predelih v notranjosti. V primerih, ko so kupci na dražbah kupljena posestva prodajali po kosih dalje in so te kupili mali kmetje, tem zemlje niso odvzeli.

Vprašanja vračanja zemlje prvotnim lastnikom so reševali na množičnih sestankih po vaseh, kjer so bila posestva prodana na dražbah. Vsak primer so proučili, pri čemer so igrali veliko vlogo 'ustni viri' oziroma spomin starejših vaščanov. V primeru, ko so na tak način ugotovili, da je posestvo šlo na dražbo zaradi slabega gospodarjenja in lahkomiselnosti tedanjega gospodarja, so sklenili, da takšnega posestva ne vrnejo. Po navedbi v poročilu o poteku agrarne reforme v okraju Koper primeri, ko se je vprašanje vračanja na dražbah prodane zemlje reševalo na množičnih sestankih, pozneje niso povzročali nobenih neprijetnosti.²⁹

Na ozemlju, ki ga je obsegal leta 1947 okraj Koper, je bilo 875 posestev prodanih na dražbah v obdobju med obema svetovnima vojnama. Z agrarno reformo je bilo vrnjenih lastnikom na ozemlju koprškega okraja 275 posestev, kar je bila le slaba tretjina vseh, v času italijanskega fašističnega gospodstva na dražbah prodanih posestev.³⁰

²⁷ PAK, OK agref, 24.

²⁸ PAK, OLO Koper.

²⁹ ARS, MF 49.

³⁰ PAK, OK agref, 20.

Agrarna reforma, ki so jo izvedli v koprskem okraju v slovenskem delu Istre, je bila izvedena hitro in tudi učinkovito. Na hitrost izvajanja je vplivala tudi politična situacija, saj je potekala v pričakovanju podpisa mirovnega sporazuma z Italijo. Delo na terenu so sprva ovirale slabe tehnične priprave, kar se je spremenilo s prihodom tehničnega in administrativnega osebja iz Slovenije, geometrov, pravnikov in zemljiškoknjižnih uradnikov, pa tudi vreme z burjo, dežjem in tudi snegom.³¹ Formalno je bila agrarna reforma končana dan pred podpisom mirovnega sporazuma, 9. februarja 1947, z veliko manifestacijo v Kopru; le-te se je udeležilo 15.000 ljudi.

Hitrost pri izvajanju agrarne reforme je povzročila napake, ki so jih nato odpravljali v naslednjih mesecih. Potrebno je bilo izvršiti revizijo in spremembe na okoli četrtini zadev. Posestnikom, nekdanjim lastnikom zemlje, ki so jo obdelovali koloni, so vračali hiše in vrtove okoli njih, kajti agrarne komisije so razlastile tudi te, čeprav odlok o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb, na osnovi katerega je bila izvedena agrarna reforma v koprskem okraju, tega ni predpisoval. Odlok namreč ni razlaščeval vsega premoženja posestnikov, ampak so jim bila odvzeta le zemljišča, ki so jih obdelovali koloni. Komisije so ponekod lastnikom odvzele tudi hiše, ali pa so jim to pustile, vendar razlastile vso zemljo okoli nje. Popraviti je bilo potrebno tudi napake, storjene pri razveljavljanju dražb, zlasti tiste, ki so prizadele male kmete. To je bila posledica subjektivnih sodb o upravičenosti vračanja zemlje in dražb, izrečenih na množičnih sestankih. Ljudem je namreč zadostovalo, da je šlo za zemljo, izgubljeno na dražbi; na sestanku so izglasovali razveljavitev te, pri čemer pa niso vedno upoštevali, da so bili novi gospodarji mali kmetje, ki so prišli do posestva posredno, z nakupom. V koprskem okraju je okrajna agrarna komisija razveljavila 15 odločb o razveljavitvi dražb.³²

Po mirovnem sporazumu z Italijo in nastanku Svobodnega tržaškega ozemlja je spadal okraj Koper, skupaj z okrajem Buje s hrvaške strani narodnostne meje v Istri, v cono B STO. Za območje teh dveh okrajev je bilo 20. februarja 1947 ustanovljeno Istrsko okrožje. Vso civilno oblast, zakonodajno in izvršilno, je imel Istrski okrožni ljudski odbor, ki je med drugimi zakonskimi akti sprejel tudi nekaj odlokov, s katerimi je nadaljeval s poseganjem v lastninske odnose oziroma v agrarno-premoženjska razmerja, kot je bil kolonat. V resnici je šlo le za to, da so še enkrat zakonsko sankcionirali za celotno okrožje tisto, kar je bilo že sprejeto v vsakem okraju posebej v letu 1946.

Z odlokom o ureditvi poljedeljskih razmerij v Istrskem okrožju³³ je Istrski okrožni ljudski odbor odredil ukinitve kolonskih odnosov, v kolikor to ni bilo urejeno že z agrarno reformo. Kolonski odnosi so bili spremenjeni v zakupne, kar je za območje koprskega okraja uzakonila že odredba o odpravi kolonata s 1. julijem 1946. To so dejansko uporabljali za celotno ozemlje Istrskega okrožja. V začetku januarja 1948 je bil izdan odlok o spremembah in dopolnitvah tega odloka,³⁴ s katerim so bili določeni roki za zakupna razmerja. Ta je bil postavljan

³¹ Muzej novejše zgodovine, zapuščina dr. Bronislava Skoberneta; dr. Bronislav Skoberne: Agrarna reforma v istrskem okrožju.

³² Prav tam.

³³ UL IOLO, 2-10/20. 9. 1947.

na šest let. Za orno zemljo, ki ni bila obdelovana, je bila predvidena možnost prisilnega zakupa.

V začetku leta 1948 je Istrski okrožni ljudski odbor pripravil tudi predlog zakonskega akta, ki bi omogočil izvedbo podobne agrarne reforme, kot je bila v Sloveniji, ne le odpravo kolonatskih odnosov. Iz neznanih razlogov odlok o delni razlastitvi večjih posestev ni bil sprejet. V njem je bila predlagana razlastitev brez odškodnine kmetov – obdelovalcev; le-tem bi pustili 20 ha skupne površine ali 10 ha obdelovalne zemlje. Za tiste, ki so imeli še drug poklic, je bil maksimum postavljen na 8 ha skupne površine ali 3 ha obdelovalne zemlje. Za nekmete pa je bil predvideni maksimum 5 ha skupne površine in 2 ha obdelovalne zemlje. Predvideli pa so razlastitev zemlje, ne pa tudi zgradb in kmetijskega živega in mrtvega inventarja. Zemljo naj bi dobili borci, žrtve fašističnega nasilja ali njihove družine, če so bili poljedelci, pa tudi delavci in nameščenci. Ti bi lahko dobili na družino do 2 ara zemlje, primerne za vrtove.³⁵

Za izvajanje agrarne reforme v Istrskem okrožju oziroma v okraju Koper je bil pomemben odlok o odpravi agrarnih komisij ter o prepovedi vzpostavljanja odpravljenih agrarnih odnosov kolonata in polovičarstva.³⁶ S tem je bilo v bistvu razglašeno, da je agrarna reforma izvedena, kajti z odlokom so agrarne komisije prenehale z delom in bile razpuščene. Bila je odpravljena tudi prepoved prodaje, delitve in dajanja nepremičnin, ki so bile dodeljene na osnovi predpisov o ureditvi agrarnih razmerij, v zakup. Hkrati je bilo prepovedano – z možnostjo kazni odvzema svobode ali prisilnega dela brez odvzema svobode – vsako ponovno uvajanje agrarnih razmerij kolonata ali polovičarstva. S tem je bila lastnikom, ki so z agrarno reformo dobili zemljo v last, dana pravica svobodno razpolagati z njo, hkrati pa je bilo preprečeno, da bi na tej zemlji bili ponovno vzpostavljeni kolonski odnosi, ki bi jih vzpostavili ti novi lastniki – nekdanji koloni. Ta odlok je bil konec leta 1951 dopolnjen z določbo, da izgubi pravico do premoženja, dodeljenega z agrarno reformo, tisti, ki ga zapusti. To je postalo splošno ljudsko premoženje, z njim pa je upravljal krajevni ali mestni ljudski odbor območja, na katerem je bilo.³⁷ Ta dopolnitev je omejevala pravico svobodnega razpolaganja z zemljo, kar je razglašal odlok o odpravi agrarnih komisij in prepovedi vzpostavljanja kolonski odnosov; hkrati pa je preprečevala prav možnost ponovne uvedbe kolonskih odnosov. Tisti, ki je dobil zemljo na osnovi načela zemljo tistemu, ki jo obdeluje, jo je bil dolžan sam obdelovati, drugače jo je izgubil.

S priključitvijo ozemlja koprskega okraja k Jugoslaviji oziroma Sloveniji – po podpisu londonskega sporazuma oktobra 1954, so se jugoslovanski in slovenski zakonski predpisi o agrarni reformi na osnovi zakona o razširitvi veljavnosti ustave, zakonov in drugih pravnih predpisov LRS na koprsko območje³⁸ in uredbe

³⁴ Uradni list vojne uprave J. A. jugoslovanske zone STO in istrskega okrožnega ljudskega odbora (UL VUJA/IOLO), 1–36/10. 1. 1948.

³⁵ PAK, OK agref, 24.

³⁶ UL VUJA/IOLO, 3–18/1. 9. 1949.

³⁷ UL VUJA/IOLO, 14–109/15. 12. 1951.

³⁸ UL LRS, 43–156/4. 11. 1954.

vlade FLRJ³⁹ razširili tudi na ta del slovenskega ozemlja. V odredbi je bilo glede agrarne reforme rečeno, da se v agrarna razmerja, ki so bila spremenjana in urejena na osnovi zakonskih predpisov tamkajšnjih lokalnih organov oblasti, ne posega. S tem so vsi ukrepi iz let 1946 do 1951 o odpravi kolonskih odnosov v koprskem okraju, dobili v resnici zakonsko potrditev. Agrarna razmerja so bila na ta način dokončno urejena.

Jugoslovanski in slovenski zakonski ukrepi o agrarni reformi in kolonizaciji na območju okraja Koper niso bili uvedeni, pač pa je to veljalo za določbe zakona o kmetijskem zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam. Določbe zakona o agrarni reformi in zakona o kmetijskem zemljiškem skladu, ki so določale maksimum zemlje, pa so veljale v celoti. Po statističnih podatkih je bilo v okraju Koper 5 do 8 kmetov, ki so imeli nad 10 ha obdelovalne zemlje, kolikor je bil po tem zakonu dopuščen zemljiški maksimum.⁴⁰

2. Agrarna reforma na Goriškem

Tudi na ozemlju Primorske, priključenem k Sloveniji septembra 1947, so bile posestne razmere in agrarno-premoženjske razmerja deloma drugačni kot v drugih slovenskih pokrajinah. Razlike so bile posledica obdobja med obema svetovnima vojnama, ko je bilo to ozemlje pod oblastjo Italije. V slovenskem delu Istre in tudi v tem delu Slovenskega primorja je italijanska denacionalizatorska protislovenska politika povzročila, da so posestva z dražbami spremenila lastnika. Za to je skrbela italijanska kreditna ustanova Zavod za agrarno obnovo Treh Benečij (Ente per la Agraria delle Tre Venezie). Tudi na tem ozemlju so tudi bili posebnost kolonski odnosi, ki pa so bili omejeni na sorazmerno majhno območje Goriških Brd in delno Vipavske doline. Razlika je bila tudi v posestni sestavi in narodnostni pripadnosti veleposestnikov. Veleposest je bila pretežno v rokah italijanskih lastnikov. Prevladovala so mala posestva. Vse to je vplivalo na izvajanje agrarne reforme v tem delu Slovenije.

Priprave na agrarno reformo so se začele že po podpisu mirovne pogodbe, pomladi leta 1947. Začeli so zbirati podatke o zemljiščih, ki naj bi jih predvidoma zajel ukrep razlaščenja. Predvidevali so, da bo na ozemlju Slovenskega primorja, brez okraja Koper, agrarna reforma zajela okoli 50.000 ha zemlje. V začetku decembra 1947 je Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS poslalo poziv, da morajo vsi, ki jih bo zajel zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, v 15 dneh podati pisno prijavo. Če tega ne bi storili, so jim grozile denarne kazni, prisilno delo brez odvzema prostosti do 2 leti ali zaplemba imovine.⁴¹

Za začetek izvajanja agrarne reforme na ozemlju, priključenem k Sloveniji po podpisu mirovne pogodbe z Italijo, je mogoče smatrati konferenco okrajnih komisij za agrarno reformo v Postojni 8. decembra 1947. Na tej konferenci je slovenski kmetijski minister ing. Jože Levstik napovedal, da bodo pri delitvi

³⁹ UL FLRJ, 56-667/30. 12. 1954.

⁴⁰ PAK, OK agref, 24.

⁴¹ ARS, MKG (neurejeno); št. 5815/1, 3. 12. 1947.

zemlje na Primorskem v prvi vrsti zadostili potrebe državnega in združnega sektorje v kmetijstvu, šele nato pa tudi kmete – agrarne interesente.⁴² To je mesec dni kasneje ponovil tudi načelnik oddelka za agrarno reformo pri Ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo LRS Rudi Ilec na podobni konferenci, na kateri je pojasnil namen agrarne reforme in način izvajanja v Slovenskem primorju. V kolikor ne bo mogoče ustanavljati ekonomij, je pojasnil, bodo zemljo dajali kmetom v najem.⁴³

Izvajanje agrarne reforme se je začelo januarja 1948, ko so po vseh okrajih začeli z zbiranjem prijav posestnikov, katerih zemljo naj bi zajela agrarna reforma. Vse prijave so preverjali po katastru in zemljiških knjigah, vendar so tudi tukaj imeli s tem težave. Posestne pole katastrskih elaboratov iz okraja Tolmin so bile v Gorici, iz sežanskega okraja deloma v Trstu in Gorici. Za okraj Gorica so manjkali katastrski podatki za ozemlje, ki je do mirovne pogodbe pripadalo coni A. Za 89 katastrskih občin v goriškem okraju so bile zemljiške knjige v Gorici in Trstu.⁴⁴ Brez problemov so bili glede katarstra in zemljiških knjig le v okraju Postojna.⁴⁵

Problem je predstavljala tudi sestava agrarnih komisij po okrajih. Tako so poročali, da so v okraju Gorica trije nenadoma zboleli, ko so bili predlagani za člane komisije za agrarno reformo, da bi se izognili delu in odgovornosti.⁴⁶ Zato je Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo poslalo v goriški okraj za člana okrajne agrarne komisije Karla Aberška iz prevaljskega okraja, ki je ostal tam do srede marca in je dejansko vodil izvajanje agrarne reforme.

Razlika z agrarno reformo je bila tudi glede ustvarjanja zemljiškega sklada in njegove delitve. Za prvo je bil vzrok v konkretnih posestnih razmerah, za drugo pa v drugačni politični situaciji, kakršna je bila na Primorskem ob začetkih izvajanja agrarne reforme. Na Primorskem je imela nova slovenska oblast drugačna izhodišča in podporo, kot jo je potrebovala in želela doseči v Sloveniji z agrarno reformo. Ocenjevali so, da ni potrebno iz političnih razlogov dati poudarka dodeljevanju zemlje v lastnino kmetom. Odločili so se za ustvarjanje ekonomij, zadrug in državnih posesti. Razlog za takšno odločitev – s čimer so v bistvu zanikali eno osnovnih načel agrarne reforme, namreč podeljevanje zemlje v trajno zasebno last – pa je bil očitno tudi v spoznanju, da je ustvarjanje novih malih posestev neekonomično. Izkušnje in posledice, ki jih je agrarna reforma povzročila v Sloveniji z ustvarjanjem novih malih posestev, so v Slovenskem primorju narekemale drugačen način razdeljevanja zemljiškega sklada.

Večji del zemljiškega sklada agrarne reforme je bil na Goriškem ustvarjen z razlastitvami. Pomemben del zemljiškega sklada je predstavljala še zemlja razlaščenih posestev, ki so jih obdelovali koloni, ter zemlja v lasti Zavoda za agrarno

⁴² AJ, 97/12, 79.

⁴³ ARS, MKG (neurejeno); zapisnik konference okrajnih komisij za agrarno reformo na Primorskem, 3. 1. 1948.

⁴⁴ Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, fond OLO Gorica, fasc. 48 (PANG, OLO Gorica, 48); Letno poročilo za agrarno reformo.

⁴⁵ ARS, MF 21; Poročilo o delu pri okrajnih komisijah za agrarno reformo na Primorskem.

⁴⁶ PANG, OLO Gorica, 48; Poročilo o izvršenem delu komisije za agrarno reformo od 1. do 13. 1. 1948.

obnovo Treh Benečij, ki jo je ta imel na osnovi izvedenih dražb. Po popisu iz leta 1949 je bilo po zakonu o agrarni reformi razlaščenih 820 posestev v površini 36.903 ha. Z zaplembo po odloku Predsedstva Avnoja z dne 21. novembra 1944 in s sodnimi zaplembami po drugih zakonskih aktih o zaplembi pa je bilo v zemljiški sklad vključenih 289 posestev v površini 7399 ha. Zemljiški sklad je v šestih primorskih okrajih obsegal 44.302 ha.⁴⁷

Posebnost pri izvajanju agrarne reforme na tem ozemlju je predstavljala zemljiška posest lastnikov, ki so pobegnili v Italijo ali na ozemlje Svobodnega tržaškega ozemlja. Za takšne primere je bila predvidena zaplemba zemlje, ki so jo zapustili. Jugoslovanski javni tožilec je izdal nalog, da jih je treba po veljavni zakonodaji o zaplembi razlastiti. Za to so bila pristojna sodišča, vendar je bila zemlja ubežnikov pod sekvestrom tako dolgo, dokler niso ta izdala odločbe o zaplembi. Zemlja je bila začasno dodeljena državnim posestvom ali zadrugam. V primerih, da je ni bilo mogoče vključiti v okvir državnih ali združenih posestev, je bila dodeljevana tudi kmetovalcem v zakup. V goriškem okraju je bilo takšnih posestev 116 s površino 2319 ha.⁴⁸

Razlika med agrarno reformo v Slovenskem primorju in Slovenijo je bila tudi glede deleža zemlje, vnesene v zemljiški sklad z razlastitvami in zaplembami. Medtem ko je v Sloveniji bilo razmerje med razlastitvami in zaplembami doma enako, je na Primorskem v zemljiškem skladu prevladovala razlaščena zemlja, saj je bilo zaplenjene le šestina. Po podatkih o stanju zemljiškega sklada iz začetka maja 1948, ko agrarna reforma še ni bila izvedena do konca, je bilo po površini največ razlaščene zemlje veleposestnikov, po številu pa je bilo največ razlaščenih posestev nekmetov. Takšno podobo kaže tudi stanje razlaščenih zemljiških posestev v okraju Gorica ob koncu leta 1948, le da je bilo v tem okraju največje število posestnikov, katerih posestva so obdelovali koloni. Tem je bilo razlaščena tretjina zemlje v zemljiškem skladu tega okraja.⁴⁹ To je bila predvsem obdelovalna zemlja. V zemljiškem skladu vseh šestih okrajev je bil delež gozdov največji.

V zemljiški sklad so spadala tudi posestva, ki so bila last Zavoda za agrarno obnovo Treh Benečij in jih je ta pridobil z dražbami v obdobju pred vojno. Največ jih je bilo v okrajih Gorica in Sežana. V goriškem okraju je bila zaplenjena posest te ustanove fašistične Italije velika 921 ha.⁵⁰

Posebnost pri izvajanju agrarne reforme je predstavljala v okraju Gorica razlaščevanje posestev, ki so jih obdelovali koloni. Ti so bili v glavnem v Goriških Brdih. Kolonski odnosi so se v Brdih razlikovali od tistih ob obali.⁵¹ Prevladovali so mešani najemniki, ki so sicer imeli svojo zemljo, vendar so morali zaradi majhnosti in slabe donosnosti le-te vstopiti v kolonske odnose.⁵² Ugotavljanje,

⁴⁷ Slovensko primorje in Istra. Rad, Beograd 1953, str. 620.

⁴⁸ PANG, OLO Gorica, 48.

⁴⁹ PANG, OLO Gorica, 48.

⁵⁰ PANG, OLO Gorica, 48.

⁵¹ Marušić, n. d., str. 260–265.

⁵² Igor Vrišer (Goriška Brda. Geografski zbornik, II, 1954, str. 83), opozarja, da je težko ločiti posamezne vrste kolonskih odnosov, polovinarje, mešane najemnike, navadne najemnike; to mu je tudi pri terenskem delu povzročalo težave. Zanesti se je moral na podatke, ki jih je

koliko je bilo v Brdih kolonov in koliko zemlje so obdelovali oziroma koliko je je zajala agrarna reforma, je problem. Posamezni avtorji navajajo različne podatke o številu posestnikov, katerih zemljo so obdelovali koloni, o površini te zemlje in o številu kolonov. Večina se jih sklicuje na gradivo agrarne komisije goriškega okraja. Po navedbah »paritetne komisije«, sestavljali so jo predstavniki kolonov in gospodarjev, izvoljeni na okrajni skupščini za Brda 4. septembra 1944, je bilo takrat v Brdih 778 kolonov, ki so obdelovali 2050 ha zemlje.⁵³ Po podatkih Vrišerja je bilo na območju Goriških Brd 344 kolonskih družin oziroma petina vseh, ki so tam živele.⁵⁴ Glede na število kolonskih družin leta 1936 na Goriškem in glede na to, koliko zemlje je ena obdelovala, je Marušič sklepal, da je živelo v Brdih, ki so pripadla Jugoslaviji 127 kolonskih družin z okoli 720 osebami. V Brdih je po njegovih podatkih agrarna reforma zajela na osnovi razlastitve posesti, ki so jih obdelovali koloni, 1048 ha zemlje, od tega 162 ha vinogradov; v okolici Gorice in v Vipavski dolini, to je v goriškem okraju skupaj, pa 2132 ha.⁵⁵ Vse te navedbe površin pa se razlikujejo od tistih, ki jih je navedla okrajna komisija za agrarno reformo OLO Gorica. Konec leta 1948 je bilo po teh statističnih podatkih v goriškem okraju razlaščene zemlje posestnikom, katerih zemljo so obdelovali koloni, 989 ha. K temu je potrebno prišteti še površino zemlje, razlaščene sedmim veleposestnikom; imeli so je 950 ha.⁵⁶ Skupaj z zemljo tistih župnij, katerih posest so prav tako obdelovali koloni, se površina zemlje, ki jo je zajela agrarna reforma v okraju Gorica, približa površini, ki jo je v svoji študiji navedel Marušič.

Kolonski odnosi so bili na Goriškem najbolj zakoreninjeni v Goriških Brdih, vendar so tudi drugod v goriškem okraju obdelovali zemljo različnih posestnikov najemniki; z njimi so imeli podobno zakupno razmerje kot koloni. V KLO Šempeter so tako koloni obdelovali zemljo devetih gospodarjev, med njimi posestvo goriške škofije in grofa Coroninija.⁵⁷ Najboljšo zemljo v Goriških Brdih so imeli tujci, potomci nekdanjih fevdalnih družin. Petim družinam nemškega in trem italijanskega porekla je pripadalo 936 ha zemlje. Med lastniki zemlje, ki so jo v Brdih obdelovali koloni, je bilo največ meščanov (91), pretežno iz Gorice. Prihajali pa so tudi iz Trsta, Tržiča, Vidma, Čedadada, Krmina. Med temi je bilo največ trgovcev. Meščani so imeli v Brdih posestva velika od 2 do 20 ha; ob izjemah, kot je bil tovarnar Zanini iz Vincenze, ki je imel okoli Neblega 100 ha zemlje s 13,64 ha vinogradov. Koloni so obdelovali tudi zemljo dveh slovenskih bogatih kmetov, ki sta imela skupaj 151 ha.⁵⁸ Med lastniki zemlje so bili veleposetniki, potomci plemiških družin. Baron Teuffenbach je imel v jugoslovanskem delu Brd 72 ha zemlje, od tega 22 ha vinogradov; grofica Bagner iz Gorice 284 ha, od tega

dobil po krajevnih ljudskih odborih, pri čemer je menil, da je bil marsikateri primer že pozabljen, čeprav je od agrarne reforme do njegove raziskave poteklo le šest let.

⁵³ Milko Štolfa: Med briškimi griči je posijalo sonce. Borec, Ljubljana 1963, str. 94. Iste podatke navajata tudi Fran Jurašević (Partizansko gospodarstvo na Primorskem, Koper 1975, str. 160) in Tone Ferenc (Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, 2. knjiga, Ljubljana 1985, str. 249).

⁵⁴ Vrišer, n. d., str. 84.

⁵⁵ Marušič, n. d., str. 248.

⁵⁶ PANG, OLO Gorica, 48.

⁵⁷ PANG, OLO Gorica, 47.

⁵⁸ Marušič, n. d., str. 249.

43 ha vinogradov. Kolonski odnosi so obstajali tudi na zemlji, katere lastnik je bila cerkev. Vsaka župnija je imela 2 do 5 kolonov.⁵⁹

Reševanje vprašanja kolonov v Goriških Brdih sega že v čas druge svetovne vojne, ko je jeseni leta 1943 primorski Narodnoosvobodilni svet razlastil veleposestva Italijanov in Nemcev ter posestva Zavoda za agrarno obnovo Treh Benečij, italijanskih bank in narodnih izdajalcev. S tem je bilo kolonsko vprašanje rešeno le delno, zato so prenehali z nadaljnjimi posegi v kolonske odnose in posestva, ki so jih obdelovali koloni. Po koncu vojne se je, podobno kot v slovenskem delu Istre, razreševalo razmerje med koloni in gospodarji na ta način, da so se dogovorili, koliko jim bodo koloni oddajali. Baron Baum je oktobra 1945 podpisal s koloni v Dobrovem pogodbo, po kateri so mu bili dolžni dajati četrtno pridelka, namesto običajne polovice.⁶⁰

Z agrarno reformo so bila posestva, ki so jih obdelovali koloni, razlaščena, vendar jih niso dodeljevali – tako kot v okraju Koper ob odpravi kolonata – samodajno kolonom v last. Iz razlaščene kolonske zemlje so bile ustanovljene vinogradniške obdelovalne zadruge. Zadruga so bile ustanovljene v Medani, Neblem, Dobrovi in tudi po drugih krajih v Brdih. Tako je bilo po podatkih iz leta 1951 v Goriških Brdih četrtnina združne zemlje, ponekod – v Dobrovi in Medani – pa tri četrtine. To so bila predvsem območja, kjer je bilo pred tem največ kolonskih družin. V Medani, na primer, je bilo 50 do 60 % vseh gospodarstev kolonskih, v Dobrovem 30 do 40 %.⁶¹

Združevanje razlaščene zemlje v Brdih v zadruga je pogojevala posestna sestava s prevladujočo malo posestjo, kjer je imela petina posestnikov manj kot hektar zemlje. Zadruga so bile ustanovljene prav v krajih, kjer je bilo največ posestnikov z do 1 ha zemlje; v Dobrovem jih je bilo 38 %, v Medani 37 %, v Vipolžah 44 %. V zadruga so poleg kolonov – ti so bili v to prisiljeni, saj bi se drugače morali celo izseliti⁶² – vstopili tudi mali kmetje. Zadruga v Dobrovi je bila sestavljena iz nekdanjih Bagnerjevih kolonov, pridružilo se jim je nekaj malih kmetov, pri čemer le dva člana zadruga nista imela svoje zemlje. V Medani, kjer je bila poleg Dobrove zadruga najmočnejša, je bilo v zadrugo včlanjenih 68,5 % gospodarstev, imeli pa so 76,5 % vse zemlje.⁶³

Ustanovljenih je bilo 14 vinogradniških obdelovalnih zadrug, dodeljeno jim je bilo 813 ha zemlje, in dve kmetijski delovni zadrugi, v Rihemberku (Braniku) 83 ha in Vipavi 64 ha. Večji del zadrug je nastal na podlagi starih veleposestev, tako da se posestna struktura ni bistveno spremenila. Spremenil se je le položaj obdelovalcev – kolonov, ki so z ustanovitvijo zadruga in določenim deležem, ki so ga morali oddajati v skupni združni sklad, v bistvu postali združni koloni. V zadrugah so koloni še naprej obdelovali isto zemljo kot dotlej, določeni del pridelka pa je moral vsak prispevati v združni sklad. Ta je znašal tudi 25 %.

Združništvo je predstavljalo edino možno rešitev, kajti če bi kolonom zemljo dodeljevali v last, bi se število kmetij z do enim hektarjem površine in nekaj

⁵⁹ Vrišer, n. d., str. 83, 85.

⁶⁰ Štolfa, n. d., str. 142.

⁶¹ Vrišer, n. d., str. 89–90.

⁶² PANG, OLO Gorica, 48.

⁶³ Vrišer, n. d., str. 90.

desetin arov vinogradov še povečalo; to pa bi povzročilo porast skrite nezaposlenosti. Povečalo bi se število kmetij z neracionalnim gospodarstvom in tudi potencialna prenaseljenost.⁶⁴

Sprva so želeli z razlaščenimi posestvi, ki so jih obdelovali koloni, ustanoviti kar državna posestva. To je med koloni vzbudilo odpor. V dopisu ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo so koloni in najemniki iz Vipolž in Cerovega protestirali, ko so izvedeli, da naj bi »iz vseh kolonij sestavili državno posestvo, na katerem bi morali mi, bivši gospodarji, delati kot dlnarji... Smo odločno proti temu ukrepu in rotimo pristojne oblasti, da nam puste zemljo, od katere hočemo plačevati državi po zakonu vse pristojbine bodisi v denarju, bodisi v blagu – le zemlje nam ne vzemite.«⁶⁵ Kljub temu je bilo v Vipolžah ustanovljeno državno posestvo, »potem ko se je z aretacijo odstranilo tri najhujše razgrajače«, so poročali iz okrajne agrarne komisije. Tudi drugod v goriškem okraju ustanavljanje državnih posestev ni naletelo na odobravanje. V Ozeljanu in Lokah so najemniki s sekirami napadli delavce, ki so prišli orat zemljo na državnem posestvu.⁶⁶ V Vipolžah je bilo z zemljo barona Teuffenbacha ustanovljeno državno kmetijsko posestvo, prav tako tudi z zemljo grofa Coroninija v Ozeljanu, Šempetru, Ajševici in Krombergu v skupni površini 262 ha. Najemniki so nasprotovali tudi ustanavljanju raznih tovarniških in krajevnih ekonomij.

Večino zemlje iz zemljiškega sklada v okraju Gorica so imeli v začasni upravi krajevni ljudski odbori. Ti so jo dajali v najem dotedanjim najemnikom ali kar nekdanjim lastnikom, vendar so hoteli, da bi jo obdelovali kot zadružno ali v okviru državnih kmetijskih posestev. Agrarnim interesentom zemlje načeloma niso dodeljevali.

V letih 1955 in 1956 je Komisija za agrarno reformo OLO Gorica na osnovi meril, določenih v zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji, o tem, komu dodeljujejo zemljo, izdajala odločbe o dodeljevanju zemljišč splošnega ljudskega premoženja v last nekdanjim kolonom in najemnikom.⁶⁷ To je bila očitno posledica razpadanja skupne obdelave v okviru kmečkih delovnih zadrug po letu 1953 in nastajanja združništva na drugačnih osnovah.

V vseh šestih okrajih, ki so bili leta 1947 priključeni k Sloveniji in je bila tam izvedena agrarna reforma, je bil zemljiški sklad razdeljen na sledeč način: 2/3 je ostal v rokah države, saj so gozdna gospodarstva dobila 30.278 ha, državna posestva 2243 ha, ekonomije 260 ha. V upravljanje ljudskim odborom je bilo dano 1/4 sklada – 10.539 ha, kmečkim delovnim zadrugam 67 ha, agrarnim interesentom, teh je bilo po številu 398, pa 863 ha, kar je bilo 1,9% zemljiškega sklada.⁶⁸

⁶⁴ Vrišer, n. d., str. 86–88.

⁶⁵ PANG, OLO Gorica, 48.

⁶⁶ PANG, OLO Gorica, 48.

⁶⁷ PANG, OLO Gorica, 534–543; te škatle vsebujejo izdane odločbe.

⁶⁸ Slovensko primorje in Istra. Rad, Beograd 1953, str. 620. Navedeni podatki so iz leta 1949 in se nanašajo na obseg takratnih okrajev Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana in Tolmin. Zaradi razširitve okraja Idrija z dvema KLO iz okraja Kranj in okraja Postojna s 17 KLO iz ukinjenega okraja Rakek so podatki o izvedbi agrarne reforme na ozemlju Slovenskega primorja, priključenega k Sloveniji leta 1947, nekoliko »popačeni«. Pri navedbi površine, dodeljene KDZ, pa gre za očitno napako, saj je bilo samo v okraju Gorica zadrugam dodeljeno 879 ha.

To kaže, da je bil zasebni sektor v Slovenskem primorju pri razdeljevanju zemlje iz zemljiškega sklada zapostavljen in da je šlo pri agrarni reformi v Slovenskem primorju dejansko za način nacionalizacije zemlje.

V zvezi z izvajanjem agrarne reforme in kolonizacije na ozemlju Slovenskega primorja je bil značilen tudi proces izseljevanja oziroma kolonizacije kot sestavnega dela agrarne reforme. Primorci so odhajali tako v Vojvodino, kot v Slovenijo, predvsem na Štajersko. V Vojvodino je bila načrtovana preselitev 900 družin iz Slovenskega primorja, do česar pa ni prišlo zaradi zunanje politične situacije v zvezi s pričakovanjem rešitve položaja tega ozemlja in morebitim plebiscitom. V Vojvodino se je tako iz Slovenskega primorja izselilo le 28 družin z 99 družinskimi člani. Po letu 1947 so se Primorci preseljevali na Štajersko, kjer so se vključevali v nastajajoče kmečke delovne zadruge.

V. Kolonizacija

Neločljivi del izvajanja agrarne reforme po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji je bila tudi kolonizacija. Predstavljala je obsežen in hkrati zapleten socialno-ekonomski in politični proces, ki je pomenil preseljevanje oziroma naseljevanje tako imenovanih kolonistov na območja zunaj kraja njihovega dotedanjšega bivanja. Bila je način interagrarne migracije, to je preselitev kmetovalcev iz kraja v kraj in njihovo stalno naselitev tam. Potekala je na dveh ravneh: zunanja, ko so se kolonisti preseljevali iz ene federalne enote v drugo, konkretno v Vojvodino; in notranja, ko je šlo za preseljevanje in naseljevanje v okviru federalne enote. Obe vrsti kolonizacije sta imeli isti cilj: naseliti zemljo, ki so jo zapustili pripadniki nemške narodnosti in na ta način zagotoviti njeno obdelovanje, na drugi pa narodnostno prenoviti do tedaj v veliki meri z Nemci naseljeno ozemlje. To sta bila poglavitna namena naseljevanja, vendar pa je šlo pri izvajanju kolonizacije tudi za socialno razsežnost, pri čemer je bilo pomembno, od kod so naseljenci prihajali. Kolonisti so bili predvsem iz kmetijsko pasivnih in revnih predelov s presežkom prebivalstva. V tem je bil socialni namen kolonizacije, vendar je združevala vse ostale namene agrarne reforme – narodnoosvobodilni in tudi politični. Zvezni zakon o agrarni reformi in kolonizaciji je dal precejšen poudarek prav socialno-političnemu pomenu kolonizacije, ko je večji del zemljišč, zaplenjenih osebam nemške narodnosti v Vojvodini, namenil za naselitev borcev Jugoslovanske armade. Odločilno za pridobitev statusa kolonista je bilo politično merilo in premoženjski položaj. Glede cilja in meril se zunanja kolonizacija ni razlikovala od notranje.

1. Notranja kolonizacija

Za notranjo kolonizacijo v Sloveniji je značilno, da je bil njen osnovni namen isti kot namen zunanje v Vojvodino. Izvajana je bila v dveh fazah. Prva se je začela hkrati z izvajanjem agrarne reforme v začetku leta 1946, ko so kolonizirali predvsem zaradi narodnostno 'očiščevalnega' razloga, v glavnem 'nemški otok' na Apaškem polju, druga pa je povezana z razvojem kmečkega delovnega združništva in začetki kolektivizacije kmetijstva. To fazo so izvajali v letu 1947, značilno zanjo pa je pogojevanje kolonizacije s vključevanjem v kmečke delovne zadruge na Kočevskem in na Štajerskem. Pri tej kolonizaciji, ki po številu ni dosegala prve faze, so v veliki meri sodelovali predvsem kolonisti iz primorskih

krajev, z ozemlja, priključenega k Jugoslaviji z mirovnomo pogodbo z Italijo. Notranja kolonizacija je imela večji pomen in posledice kot zunanja, to pa je presejala tudi po številu kolonistov. Teh se je v okviru Slovenije preselilo in naselilo domala petkrat več kot v Vojvodino. Tak obseg je imela, ker je pomenila bolj kot migracijo nastajanje novih kmečkih gospodarstev. Kot kolonista je namreč Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS štelo »vsakega pridobitelja agrarnega zemljišča, ki dobi poleg zemljišča tudi hišo in gospodarsko poslopje, se naseli na tem zemljišču in ustvari novo gospodarstvo«. Za to ni bila nujna preselitev oziroma naselitev v drugem kraju. Za koloniste so namreč smatrali tudi nekdanje viničarje, ki so z agrarno reformo dobili v last viničarijo z zemljiščem vred, na kateri so sicer že bivali. S tem so namreč ustvarili novo gospodarstvo,¹ saj zanjo ni bila nujna preselitev kolonistov iz dotedanjega kraja v novi kraj bivanja. Šlo je predvsem za spreminjanje družbeno-ekonomskega položaja posameznika – kolonista in tudi za proces spreminjanja posestne sestave v Sloveniji. Na ta način je notranja kolonizacija v Sloveniji presejala sam pojem kolonizacije kot prostorske gibljivosti.

Vsi, ki so jih vodili kot notranje koloniste, se nedvomno niso preselili iz enega v drugi kraj. Po dostopnih podatkih o številu takih notranjih kolonistov, ki so se preselili in drugod ustvarili novo gospodarstvo, je mogoče celo soditi, da so bili ti med vsemi notranjimi kolonisti v manjšini. Vseh notranjih kolonistov je bilo na dan 1. julija 1947 2866 družin oziroma gospodarstev, dodeljeno pa jim je bilo 11.280 ha zemlje.²

Za kolonizacijo v Sloveniji so bila predvidena območja in kraji, od koder so se med vojno oziroma ob koncu vojne izselili ali bili po vojni izgnani Nemci: Apaško polje, ravnina ob Muri na avstrijsko-slovenski meji zahodno od Gornje Radgone, in Kočevska.³ To sta bili območji, kjer so bili v Sloveniji pred vojno strjeno naseljeni nemški kmetje. Na Apaškem polju je po podatkih popisa prebivalstva leta 1931 živelo 2306 Nemcev jugoslovanskih državljanov in 224 tujih državljanov nemške narodnosti, medtem ko je bilo 2410 prebivalcev slovenskega materinega jezika.⁴ Nemci so bili predvsem zemljiški lastniki, medtem ko je predstavljalo slovensko prebivalstvo v glavnem agrarni proletariat.⁵ V gornje-

¹ ARS, MF 4; Tolmačenje pojma kolonista.

² AJ, 97/12, 79.

³ O izselitvi kočevskih Nemcev glej *Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Obzorja, Maribor 1968, str. 554–626. Po koncu vojne je 2883 Nemcev iz Spodnje Štajerske pobegnilo v Avstrijo, 3587 jih je bilo na dan 1. oktobra 1945 zaprtih v zaporih oziroma v taboriščih, 5762 pa jih je še živelo na ozemlju slovenske Štajerske. *Franjo Baš: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*. Obzorja, Maribor 1989, str. 102. Začetek povojnega izгона Nemcev iz Slovenije ni natančno zabeležen, najverjetneje pa sega v jesen 1946. Slovenske oblasti so že junija 1945 izseljevale kočevske Nemce, v kolikor niso že sami odšli, iz krško-brežiškega pasu. *Dušan Nečak: Slovenija 1945 – čas euforije, shizofrenije in paranoje*. Borec, XLIII, 1991, 4, 5, 6, str. 447. V letih 1945–1946 je bilo iz Slovenije izseljenih med 5433 in 9474 oseb nemške narodnosti. Iz Apaškega polja so bili izseljeni očitno v začetku leta 1946, kar izpričuje objavljeno pričevanje enega od Nemcev iz Apaškega polja. *Dušan Nečak: Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji po letu 1945*. ZČ, 47, 1993, 3, str. 442; 444–446.

⁴ Splošni pregled Dravske banovine. 1939, str. 10–11.

Kolonizacija Apačke doline

Po volitvah 11. novembra so vsi zavedni in napredni Slovenci obračali svojo pozornost na Štajersko, posebno na okraj Gornja Radgona. Zakaj? Volitve, ki so se vršile v naš parlament, so bile povsod ena sama manifestacija za priborjeno oblast. A kaj se je dogodilo tu? Rezultat je pokazal, da veliko tukajšnjih ljudi ni razumelo novega časa ter so pod vplivom reakcije oddajali kroglice v skrinjico brez liste. Pa zakaj je bilo tako? Vpliv Nemcev, kulturbundovcev, ki so bili posejani po apački dolini in ki so stoletja nacionalno ter socialno zatirali Slovence, še po njihovem popolnem polomu ni ponehal. Taki kulturbundovci so pod svoj vpliv dobili nekatere reakcionarne odbornike, ki so prišli na oblast iz špekulativnih namenov. Tako je Jauk Stefan, predsednik in sekretar Krajevnega odbora Trate, imel na dan volitev organiziranih 40 volivcev za skrinjico brez liste. Kol sekretar OF odbora je zaviral razvoj Osvobodilne fronte ter ni pustil, da bi se uveljavili poštenci in zavedni Slovenci. Zakaj? Imel je za 350.000 din skritega različnega blaga, svoje obveznosti do Kulturbunda je ob volitvah tudi izpolnil. Takih primerov je veliko. Tako so še po osvoboditvi vladali našemu ljudstvu kulturbundovci preko tamkajšnjih različnih Jaukov, Scapov in podobnih, ki so jim v vsem šli na roko.

Toda njihovo poslanstvo na naši zemlji je prenehalo. Kjer so po Hitlerjevih navodilih iskali življenjski prostor svojim rojakom na naši zemlji ter bili zvesti zagovorniki fašizma, kakor tudi med prvimi v borbi proti našemu osvobodilnemu pokretu, jih je naša oblast vrgla čez mejo, tja, kamor spadajo. Slovenci, sproščeni te izdajalske navlake, so zaživeli novo svobodno življenje.

Takoj po izgonu, švabov je v Gornjo Radgono prisopihal vlak z dolgimi pulmani, polnimi naših kolonistov. Ze na postaji se je videlo, da prihaja novo življenje v apačko dolino. Kolonisti, vzključajo maršalu Titu, naši Jugoslovanski armadi ter počej partizanske pesmi, ki so tako zveneale kakor takrat, ko so se porajale v najtežjih partizanskih borbah. Skoraj vsak je imel sliko Tita in Stalina. Vsaka skupina svojo zastavo. Takoj po pokreplu v Radgona so odšli z avtomobili na svoja mesta. Komisija za kolonizacijo je imela polne roke dela z razmeščanjem. Samo s partizanskim načinom dela se je mogla kolonizacija tako uspešno izvršiti. Kajti partizani partizana najbolj poznajo. Kolonisti so se zelo hitro živeli

v nove razmere. Danes veje iz njih sreča in zadovoljstvo. V vsaki hiši je red in snaga. Vsak kolonist hoče imeti sliko maršala Tita in našo zastavo. Vsak je dobil svoj dom, primeren za njegovo družino. Zraven živino in vse potrebno s pritlikinami za kmečka gospodarstva.

Lepa lega kraja, sama ravan, lepe ceste, bližnji gozdovi, elektrifikacija, dobra studenčna voda, zelo milo podnebje, vse to je vzradostilo naše koloniste, kajti uvideli so, da jim tak kraj prinaša boljše pogoje za življenje. Nek starček se je zjokal in rekel: »Dva sinova sta mi padla kot partizana, a tretjim sem prišel sem; vedno sem vedel, da bodo partizani zmagali, kajti moji sinovi ne bi šli v hribe, če ne bi bila njihova borba pravična!«

Partizani-borci danes gospodarijo svoji zemlji, ki so si jo sami osvobodili, le ti so bili najbolj upravičeni do te zemlje. In upravičeno je rekel poslanec tov. Zemljak na zasedanju Okrajne skupščine Radgone: »Mi jim ne zavidamo te zemlje, naj jo dobi oni, ki je je najbolj vreden, da ne bo redila izdajalce našega naroda!« Da, ne bo jih več redila, kajti oni bodo nje zvesti sinovi in čuvarji slovenske narodnosti proti germanskemu vplivu preko meje.

Skupno z domačim prebivalstvom so kolonisti takoj izvolili nove OF odbore, ki so prevzeli upravno in politično oblast. Odnosi z domačim prebivalstvom so pristrčni ter so z njim povezani v vseh političnih in gospodarskih pogledih.

Kolonisti se dobro zavedajo svojega zgodovinskega poslanstva in v tem smislu nastaja že novo življenje, ki se izraža na političnem, ekonomskem ter kulturnem polju. Oni se dobro zavedajo, da je danes pravica in dolžnost slehernega državljana, kmeta, delavca in izobraženca, delati za napredek in procvit naše Titove domovine. In tega se je tudi prijel nad 400 družin iz vseh predelov Slovenije, ne več v apački kotlini, marveč v Titovi dolini, kakor jo sami nazivajo.

Zasedanje Okrajne skupščine Radgona dne 26. januarja t. l. je pokazalo velik napredek v okraju, kajti ljudstvo je samo obračunalo s protinacionalnimi elementi in jih izvrglo iz svoje srede kot nevedne člane ljudske oblasti. Sklepi in odloki, sprejeti na skupščini, kažejo velik napredek na političnem, gospodarskem in kulturnem polju. K temu razvoju bodo pripomogli v veliki meri tudi kolonisti.

Vitkovič Janez.

Kmečki glas, 14. 2. 1946, št. 7.

radgonskem okraju je okrajna zaplembena komisija konec avgusta 1945 na osnovi avnojskega odloka o prehodu nemškega imetja v državna lastnino zaplenila 453 posestev v lasti Nemcev.⁶ Na Kočevskem je bil največji nemški narodnostni otok v Sloveniji, pri čemer se je večina tam živečih Nemcev ukvarjala s kmetijstvom kot z glavno gospodarsko dejavnostjo. Posamezne koloniste oziroma družine so naseljevali tudi izven teh dveh kolonizacijskih območij; v krajih, kjer so pred

⁵ Vladimir Klemenčič: Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama. ZČ, 40, 1986, 4, str. 468.

⁶ PAM, OLO Radgona, 29.

vojno v večini živeli nemški kmetje, na primer na Radeljskem polju (Vuzenica, Muta, Radlje ob Dravi) – 1070.⁷

Notranja kolonizacija se je začela hkrati z izvajanjem agrarne reforme in se je tudi zaključila istočasno. Do pomladi 1946 je bila preseljena večina kolonistov. Največ jih je bilo koloniziranih v mariborskem okrožju; 1370 kolonistov je dobilo 7814 ha zemlje. Na območju okraja Gornja Radgona jih je bilo naseljenih 718, večina na Apaškem polju,⁸ v okraju Maribor–okolica pa 600. V drugih okrožjih je bilo število kolonistov znatno manjše; v celjskem okrožju jih je bilo 251, dobili so 560 ha zemlje, v ljubljanskem 125, dobili so 596 ha zemlje, 20 kolonistov je bilo tudi v mestu Ljubljana, dodeljeno pa jim je bilo 100 ha zemlje.

Pomladi 1946 kolonistov ni bilo le v novomeškem okrožju, kajti tam je bilo predvideno največje območje za notranjo kolonizacijo – Kočevska. Za preselitev se je do pomladi leta 1946 prijavilo 1060 interesentov, komisije so kot upravičene spoznale 540, vendar se kolonizacija ni začela, ker »definitivna kolonizacija tega področja zahteva podrobne proučitve in večjih priprav in se bo zato izvedla šele v jeseni.«⁹ S kolonizacijo Kočevske so odlašali in jo prestavljala. Maja 1946 je bilo rečeno, da bo dokončna kolonizacija tam izvedena šele jeseni leta 1946.¹⁰

Kolonizacija Apaškega polja se je začela že januarja 1946 in je bila do konca meseca v glavnem izvedena. Prvi transport s kolonisti je prispel 13. januarja 1946.¹¹ V njem je bilo 122 družin iz krajev na Dolenjskem.¹² Po poročilu komandanta ene od baz, ki je imel na skrbi naselitev v vaseh Lutverci, Segovci, Apače, Plitvica, Lešane, so naselitev izvedli v 12 urah. Pri tem so imeli težave zaradi slabega in mrzlega vremena, in tudi zaradi pomanjkanja hrane za prišle koloniste. Kot težavo je navedel tudi vodenje evidence, kar so slabo izvajali. Zapisal je: »Razumljivo je, da je bilo treba za izvedbo tega vložiti precej truda, priznati pa moramo ob enem, da delo v vseh svojih odtenkih ni doseglo popolnega ali vsaj pričakovanega uspeha.«¹³ Navedeno poročilo kaže celotno problematiko preseljevanja oziroma naseljevanja kolonistov v začetku leta 1946, od vremenskih pogojev, do problemov z organizacijo prehrane pa do vprašanja evidenc. To slednje je tudi razlog, da ni točnih spiskov priseljencev, kar onemogoča celovitejši in točen prikaz kolonizacije Apaškega polja po drugi svetovni vojni.

Naseljevanje kolonistov je potekalo po ustaljenem redu. Za sprejem in naselitev kolonistov, ti so prišli z vlakom, so skrbeli v tako imenovanih koloni-

⁷ Marjan Žnidarič: Nemški živelj v Podravski regiji med vojnama do leta 1945. ČZN, 64=29, 1993, 1, str. 103.

⁸ Število kolonistov, naseljenih v okraju Radgona, je bilo po poročilih okrajne komisije za izvedbo agrarne reforme 718. Ob koncu leta 1946 je ista komisija navedla število 860 kolonistov. Na podlagi popisov kolonistov in dodeljene jim zemlje po kulturah je bilo ugotovljeno, da je bilo v katastrskih občinah okraja Gornja Radgona v celotnem okraju naseljeno 740 kolonističnih družin, od tega na območju Apaškega polja in dela Slovenskih goric, na njihovem obrobju, 658. PAM, OLO Gornja Radgona, 10; Popisi o razdelitvi zemljišč.

⁹ ARS, MF 49; Poročilo o stanju agrarne reforme in kolonizacije, 23. 4. 1946.

¹⁰ AS, MF 7; Izvajanje agrarne reforme v Sloveniji, 25. 5. 1946.

¹¹ ARS, MKG (neurejeno); Poročilo okrožnemu odboru OF Maribor, nedatirano.

¹² PAM, OLO Gornja Radgona, 29.

¹³ PAM, OLO Gornja Radgona, 29; Poročilo o poteku kolonizacije na sektorju IV. baze, 22. 1. 1946.

zacijskih bazah. Na kolonizacijskem območju Apaškega polja so bile štiri, ki so imele na skrbi izvedbo naseljevanja v nekaj vaseh.¹⁴ Vsaki kolonistični družini je komisija za kolonizacijo že vnaprej določila posestvo glede na število družinskih članov. Dotedanja posestva so razparcelirali, tako da so kolonisti ponekod dobili zemljo več prejšnjih posestev, nekateri celo 6 do 8 nekdanjih gospodarstev. Na ta način se je spremenila posestna sestava, kakršna je bila pred vojno. V kasnejših letih, ko je zaradi kolektivizacije večina kolonistov morala vstopiti v kmečke delovne zadruge in so lahko obdržali le ohišnico, se je posestno stanje, ustvarjeno leta 1946 s kolonizacijo, ponovno spremenilo.

Za kolonizacijo v krajih na Apaškem polju in na njegovem gričevnatem obrobju je bilo značilno, da niso skupaj naseljevali kolonistov, ki so prihajali iz istega kraja ali celo okraja. Koloniste so razmeščali po krajih naselitve po kriterijih, ki so izhajali iz potreb naselitvenega kraja, npr. po določenih obrtnikih in velikosti kolonistične družine. Komanda kolonizacijske baze v Lutvercih je tako prosila komisijo za kolonizacijo v Apačah, da jim pošljejo 7 družin, med njimi dve s sedmimi družinskimi člani, eno s štirimi, pri čemer naj bo med njimi po možnosti šivilja itd. Takšen način naseljevanja je povzročal pri kolonistih nejevoljo. Belokranjski kolonisti so ob prihodu zatrjevali, da jim je bila obljubljena možnost proste izbire kraja naselitve in tudi posestva.¹⁵

Vnaprej določena razmestitev je med kolonisti povzročala nejevoljo, kajti prišleki iz enega kraja so se želeli naseliti skupaj, v istem kraju. To je povzročilo ponekod tako ‚hudo kri‘, da so se nekateri želeli kar vrniti. Komisija za kolonizacijo iz Apač je poročala tudi o prepričanju mnogih kolonistov, da si bodo svoje nove domačije izbirali sami. Po poročilu komisije so bili med kolonisti nergači, ki so govorili, da so imeli doma boljše posestvo. Komisija je o tem sodila: »Nadalje se je preveč predpostavljala prednost partizanskim družinam, kar je imelo za posledico, da so prišli ogledovat posestva tudi razredno srednji kmetje, kateri so doma pustili svoja posestva in živino. Takšen element se je takoj pokazal v pravi luči... in se kmalu vrnil na svoje domove, ne da bi o tem predhodno obvestil komando baze.«¹⁶ Problem je predstavljalo tudi naseljevanje v krajih na obronkih Slovenskih goric, kajti vsi so želeli dobiti posestvo v ravninskem delu, po možnosti ob glavni cesti. Iz vasi Grabe, ki leži na gričevnatem ozemlju Slovenskih goric, se jih je od 10 družin, ki so odšle tja, vrnilo 9.¹⁷

¹⁴ PAM, OLO Gornja Radgona, 8; Baza I: Lokavec, Rožengrunt, Dražen Vrh, Trate, Velka; Baza II: Vratja vas, Konjišče, Pogled, Vratji vrh – Novi vrh, Podgorje; Baza III: Črnci, Stogovci, Nasova, Mahovci, Drobtinci, Janhova, Grabe, Žiberi, Žepovci; Baza IV: Plitvica, Lešane, Apače, Lutverci, Segovci.

¹⁵ PAM, OLO Gornja Radgona, 29.

¹⁶ PAM, OLO Gornja Radgona, 29; Poročilo o poteku kolonizacije na sektorju IV. baze, 22. 1. 1946.

¹⁷ ARS, MKG (neurejeno); poročilo Komisije za kolonizacijo Apače, poslano okrožnemu odboru OF Maribor, brez datuma. V nasprotju s kritičnimi pripombami Komisije za kolonizacijo iz Apač na obnašanje kolonistov pa iz časopisnih poročil in reportaž o življenju kolonistov v Apaški dolini veje navdušenje. Kmečki glas (14. 2. 1946, 7) je zapisal: «Kolonisti so se zelo hitro vživel v nove razmere. Danes veje iz njih sreča in zadovoljstvo. V vsaki hiši je red in snaga. Vsak kolonist hoče imeti sliko maršala Tita in našo zastavo...»

Kolonisti v Apaški dolini

S vseh strani prihajajo transporti notranjskih, dolenskih, gorenjskih in šmarskih kolonistov. Komisija za kolonizacijo ima polne roke dela z razvrstitvijo kolonistov po vaseh. Ni vselej lahko težko je ustreči vsem željam. Ti bi hoteli ostati skupaj, oni bolj v ravnini. Tudi nekaj špekulantov so že odkrili, ki niti kmetje niso in bi si izbirali dobre gostilne ali trgovine. V glavnem pa so vsi zelo zadovoljni. Domovi so lepi in prostorni, živeža in živine dovolj, domačini prijazni; predvsem pa zemlja plodna in bogata, da bo bolj radodarna ko kje v savinjskih ali notranjskih hribih.

Kmečki glas, 31. 1. 1946, št. 5.

Kako je našim kolonistom v Apaški dolini

Dragi urednik, naši Savinjsčani bi radi sporočili čitateljem »Kmečkega glasa«, kako se imajo, odkar so se kot kolonisti preselili v Apaško dolino. Iz Apač, ki ležijo ob naši severni meji blizu Radgone, so bili preseljeni vsi Nemci. Ti so bili tukaj strnjeno naseljeni, kar je bil edini primer na Štajerskem, da so se nahajali Nemci na našem ozemlju skupaj v večjem številu.

Sporočam Ti, da je bilo odrejenih 22 (dva-indaajset) družin za kolonizacijo v Apače iz gornjegrajskega okraja. Sedaj mi pošiljajo pisma, v katerih mi izražajo zadovoljnost in neselje, da niso nikdar mislili, da bi kdaj v življenju doživeli takšno srečo kot so jo doživeli v Apaški dolini.

Torej tukaj Ti pišem izločke iz pisem, katere sem sprejel (jaz sem bil namreč vodja tega transporta).

»Toraj tovariš sekretar, kar smo Ti obljubili, da se Ti bomo javili, zato tudi izpolnimo svojo obljubo. Moja družina je popolnoma zadovoljna z vsem. V stanovanju, katerega smo dobili, se nahaja vse, kar je nam potrebno. Ne manjka prao ničesar, še radio se nahaja v sobi. Imamo 3 (tri) sobe in kuhinjo. Kar se tiče hrane, je dovolj osega, mesa suhega, masti, moka, žita, jajc, suhega sadja, marmelade, torej ne morem Ti naštevati oseh podrobnosti. Kar se tiče živine imamo 2 zelo lepi kravi, 3 svinje, eno za zakolj, dve za pleme, kokoši 20 komadov, krompirja ne znam oceniti, dro imamo dovolj.

Zadovoljni smo vsi, tudi naši sosedje, ki so se z nami naselili. Kakor smo Ti obljubili, tovariš sekretar, smo tudi uredili zaradi organi-

zacije AFZ, SKOJ, ZMS in smo jih že ustanovili. — S. F. — S. N.

Sprejmi tovariške pozdrave od nas oseh
Planinšek Pepca (iz Ljubnega).

Drugi primer: Kleparski pomočnik Kranjc Karol je dobil veliko kleparsko delavnico v Apačah z osemi stroji na električni pogon, pripravljeno za 6 do 8 pomočnikov, stanovanjsko in gospodarsko poslopje, kar se tiče živine je: dve kravi, ena s telefom, druga tudi mlekarica, tri velike debele svinje, raznovrstne hrane na razpolože, vina 790 l, suhega mesa nisem preštel koliko komadov vsi v podstrešni sobi, zemlja mi zaenkrat še ni odkazana.

Imam več takih pismenih in ustmenih zaveh, kjer se izražajo z željo, da bi dali v javnost polom časopisov, da bo ljudstvo videlo, kako je nova Jugoslavija pod Titovim vodstvom popolnoma prerrojena v korist delovnega ljudstva, kjer je dokazano, da se res dela za blagor delovnega ljudstva. Mi smo sami doživeli neverjetno srečo. Kdaj v življenju je pa kdo doslej dobil od tako imenovanih boljših slojev, ali od države kako darilo ali v dar, kar bi bilo vredno omeniti?

Započeli smo tudi z delitvijo zemlje oziroma z razlastitvijo neleposestnikov in nekmetov v nepopisno veselje interesentov agrarne reforme in v znupanje naši Titovi Jugoslavlji.

Torej, ako boš želel, Ti lahko takih primerov več napišem.

Tovariški Te pozdranlja

Nerat Franc
sekretar kom. A. R. za okr. Gornji grad.

Kmečki glas, 31. 1. 1946, št. 5.

Kolonizacija Apaške doline kot dotedanjega nemškega otoka ob narodnostni meji na Štajerskem je imela tudi povsem odkrit političen namen, zato je odločal tudi politični vidik, v katero vas se bo kakšna družina naselila. Sorazmerno po vaseh so razporejali člane komunistične partije, da bi med kolonisti politično delovali in politično »izboljšali« območje, kjer je Osvobodina fronta na volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1945 dosegla najnižje rezultate v vsej Sloveniji.¹⁸ Na območju KLO Velka je bilo na primer 600 volilcev, v OF pa je bilo vpisanih samo 80. To je povzročilo, da so naseljevali predvsem preverjene

ljudi, borce, med katerimi je bilo mnogo članov KP. Vsak kolonist je moral od svojega krajevnega odbora OF predložiti karakteristiko, v kateri je bila popisana njegova vloga v NOB. Takoj po naselitvi so po vaseh začeli ustanavljati odbore OF. Za sekretarje so bili ponavadi izvoljeni kolonisti, ki so se šele priselili. Na sestanku krajanov v Stogovcih, na katerem so izvolili odbor OF, je komandant naselitvene baze obrazložil, zakaj so prišli v Apaško dolino. Povedal je, da niso prišli samo iz gospodarskega, ampak še bolj iz političnega razloga.¹⁹ V Črncih pa je bilo kolonistom povedano, da mora biti »Apačka kotlina rezervoar Aktiva (tj. KP – op. Z. Č.) za okraj Radgona.«²⁰

V kraje na Apaškem polju in na obronkih Slovenskih goric so se preseljevali kolonisti iz vseh predelov Slovenije. Seznanosti kolonistov niso ohranjeni za vse naselitvene kraje, zato ni mogoče ugotoviti točnega števila kolonistov iz posameznega okraja, zlasti pa ne krajev, od kod so prihajali. Znanih je le za 19 od 46 krajev, kamor so se kolonisti v radgonskem okraju naseljevali; pa še ti nimajo vseh podatkov o številu članov kolonistične družine, o površini dodeljene zemlje, o prejšnjem poklicu kolonista. V te kraje se je naselilo 483 kolonističnih družin. Na podlagi ohranjenih seznamov je mogoče le za 199 kolonističnih družin ugotoviti, od kod so prišle, pa še to je mogoče le do nivoja okraja, ne pa tudi kraja ali naselja. Domala nemogoče je po teh podatkih predstaviti posestno stanje oziroma poklic kolonista v ‚starem‘ kraju in kako veliko posestvo je dobil v ‚novem‘. Navedeni so bili kot kmetje ali poljedelci, v vasi Janhova pa so vse označili za delavce.

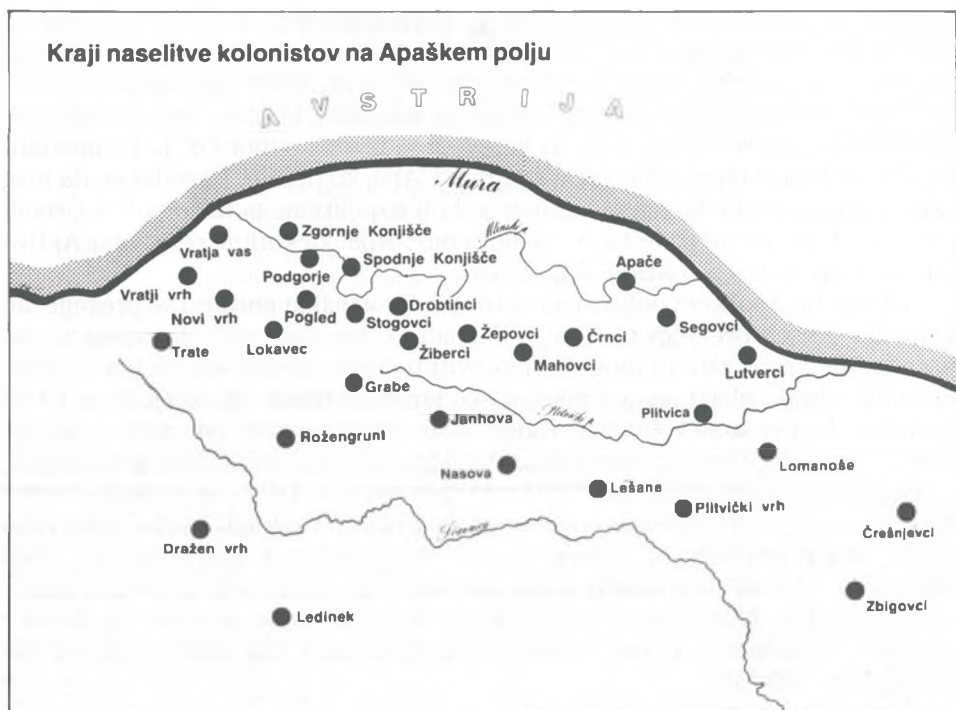
Največ kolonistov na Apaško polje je bilo iz okrožja Novo mesto, to je iz Dolenjske in Bele krajine. Po seznamu kolonistov iz novomeškega okrožja – datiran je s 24. januarjem 1946, ko je priseljevanje še potekalo – je prišlo iz tega okrožja 251 družin. Največ jih je bilo iz Bele krajine (172 družin); to je bilo največje število kolonistov, ki so prišli iz enega okraja. Iz okraja Novo mesto jih je bilo 46, iz krškega 16, iz trebanjskega 13 in iz kočevskega 4. Iz ljubljanskega okrožja (seznam datiran s 1. februarjem) je prišlo 87 kolonističnih družin. Med njimi jih je bilo največ iz Notranjske, iz okraja Rakek (39 družin), iz okraja Škofja Loka 24, Grosuplje 8, Ljubljana – okolica 7, Kranj 5, Kamnik 3, Jesenice 1. Iz celjskega okrožja je prišlo 32 kolonističnih družin: iz okraja Šmarje pri Jelšah 17, Mozirje 14 in Celje – okolica 1.²¹ Iz mariborskega okrožja so prihajali v manjšem številu kot iz ostalih predelov Slovenije. Kolonisti so bili tudi iz Prekmurja; iz okraja Murska Sobota je bila predlagana preselitev 30 družin s 171 člani. Komisija za agrarno reformo okraja Murska Sobota je kot razloge, zakaj je podprla njihovo preselitev, navedla: »Od teh priporočenih za kolonizacijo so nekatere družine, katere aktivno sodelujejo v OF, a druge družine so po socialnem sestavu precej nizko in je nujno, da izboljšamo njihov socialni položaj, t. j. koloniziramo. Obenem pa so ravno iz okolice Beltincev, kjer bo ostala semenogojška postaja in je nujno,

¹⁸ V okraju Gornja Radgona je na volitvah v ustavodajno skupščino 11. 11. 1945 dosegla lista OF 42%.

¹⁹ PAM, OLO Gornja Radgona, 8.

²⁰ AS, MKG (neurejeno); Konferenca KP v Črncih, 22. 1. 1946.

²¹ PAM, OLO Gornja Radgona, 8.

da jih koloniziramo iz tega predela, ker v tem območju ni zadosti zemlje za razdelitev.«²²

Po podatkih o razdelitvi zemlje med koloniste so na območju okraja Radgona ti dobili zemljo v 46 krajih, največ na Apaškem polju.²³ Tja se je priselilo 559 kolonistov, in sicer po vaseh (v smeri od zahoda proti vzhodu): Vratji vrh 54, Vratja vas 38, Novi vrh 12, Konjišče 18, Pogled 18, Podgorje 17, Stogovci 26, Drobtinci 8, Žiberci 88, Žepovci 72, Grabe 38, Janhova 16, Nasova 16, Mahovci 14, Črnci 21, Apače 16, Segovci 32, Lutverci 17, Piltvica 22, Lešane 10. V vaseh na obrobju Apaškega polja je bilo znatno manj kolonistov, v Lomanošah 6, v Piltvičkem Vrhu pa 3. Prav tako je bilo manj kolonistov naseljenih v kraje na območju Slovenskih goric. Tam se jih je naselilo 90 in sicer v Trate 40, v Lokavec 30, v Rožengrunt 12, v Dražen Vrh 6, v Zgornjo Velko 2. Kolonisti v okraju Radgona so bili naseljeni tudi na območju Slovenskih goric jugovzhodno od Gornje Radgone in na Radenskem polju, vendar v manjšem številu. Tam je bilo v 18 krajih naseljenih 82 kolonističnih družin; v mnogih le posamezne družine. Še največ jih je bilo v Črešnjevcih (24) in Zbigovcih (11).

Od kod so kolonisti prišli in kje so se naselili, kažejo podatki, znani za 19 krajev oziroma za 202 kolonistični družini.

²² ARS, MKG (neurejeno); Komisija za agrarno reformo Murska Sobota, 1. 2. 1946.

²³ PAM, OLO Radgona, 10; kolonisti niso navedeni po krajih naselitve, ampak po katastrskih občinah.

Tabela 22: Kraji naselitve kolonistov na Apaškem polju²⁴

Okrožje/+ Okraj*	Kraji naselitve**																		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
<i>Celjsko</i>																			
Celje – ok.								2											
Mozirje	4			1			1	2		1	3		1	1		1			
Šmarje pri J.	4	5			2	1		8	3		2								
<i>Ljubljansko</i>																			
Grosuplje		1					1						1						
Jesenice								1					1						
Kamnik									1										
Kranj										1	3		1					1	
Ljubljana – ok.	2						1	1		1	1		1					1	
Rakek	2		1				2	3	3	2	1	5		1	4	1		1	3
Škofja Loka							3	3	1	6	2	6	1		1	1	1		
<i>Mariborsko</i>																			
Murska Sobota									4										
Radgona										1		1							
Slov. Bistrica		3																	
<i>Novomeško</i>																			
Črnomelj				4			1			13	2		5	4	9		1		
Krško													3	1	4				
Novo mesto				2	1		2		1		11		1	3	3		1		
Trebnje				1									1	1					
	12	9	1	8	3	7	12	21	14	19	31	1	16	15	18	2	5	3	2
	202																		

* Navedeni le okraji, iz katerih so se kolonisti preselili.

** **Kraji naselitve:** 1 Rožengrunt, 2 Lokavec, 3 Ledinek, 4 Vratja vas, 5 Vratji vrh, 6 Novi vrh, 7 Podgorje, 8 Grabe, 9 Janhova, 10 Žiberce, 11 Žepovci, 12 Nasova, 13 Segovci, 14 Apače, 15 Lutverci, 16 Lešane, 17 Plitvica, 18 Lomanoše, 19 Benedikt.

+ Okrožja in okraji po upravni razdelitvi LRS z dne 10. 9.1946

Čeprav so nepopolni, kažejo ti podatki največji izselitveni območji notranje kolonizacije. To sta bili Bela krajina in Notranjska in tudi drugi predeli, kjer je bila velika agrarna prenaseljenost.²⁵

Po podatkih se je največ kolonistov naselilo vseh sredi Apaškega polja; v Žibercih (88; od kod so prišli, je znano za 19) in Žepovcih (72; od kod so prišli, je znano za 31). V drugih krajih število priseljencev ni presegalo števila 40, povprečno je bilo naseljeno v kraje na Apaškem polju do 20 kolonističnih družin. To število so presegali predvsem v krajih v Slovenskih goricah, Trate, Lokavec, Vratji vrh, kamor je bilo naseljenih po 40 kolonistov.

Ker pri popisu razdelitve zemljišč niso navedeni podatki, od kod so se kolo-

²⁴ PAM, OLO Gornja Radgona, 7, 29.

²⁵ Najvišja agrarna prenaseljenost je bila v predelih na vzhodu Slovenije, od Prekmurja do Bele krajine. Svetozar Ilešič: Agrarna prenaseljenost Slovenije. Tehnika in gospodarstvo, VI, 1940, 3–4, str. 61.

Kolonizacija na Apaško polje iz okrajev LR Slovenije
(upoštevanji kolonisti, za katere so podatki znani)

nisti priselili, je mogoče, da je bilo med njimi tudi precej viničarjev, ki so žele živeti na dodeljenih jim posestvih. To velja zlasti za primere, ko so kolonisti dobili predvsem vinograde. Viničarjem in vinogradniškim zadrugam, v katere so se združevali prav ti, je bilo v okraju Radgona razdeljeno 543 ha vinogradov. Viničarjev, ki so dobili zemljo, je bilo 111, vinogradniške zadruge pa so bile tri.²⁶

Pri kolonizaciji je prihajalo tudi do nasprotij med kolonisti, prišleki od drugod, in viničarji, ki so postali zemljiški lastniki. Tako je prišlo do spora med kolonistom iz Smartnega ob Paki in viničarjem. Oba sta dobila zemljo istega razlaščenega lastnika. Kolonist v Podgradu je menil da je lastnik vsega, kar je pripadalo prejšnjemu lastniku; tudi viničarije na Policah. Viničarju je za obdelavo plačal 5900 dinarjev, vendar je viničar zemljo, ki jo je obdeloval, dobil tudi v last, zato je kolonist iz viničarije odpeljal vse: vino, krompir, vinogradniško orodje in pripomočke.²⁷ Navedeni primer ni bil izjema, kaže pa na razumevanje kolonizacije pri posameznih kolonistih, ki so s preselitvijo želeli močno izboljšati svoje dotedanje posestno stanje. Bili so tudi primeri, ko so kolonisti prišli na slabše, kot so imeli prej.

Kolonisti so dobili v povprečju do 5ha velika posestva, vendar je bilo to odvisno od krajevnih razmer. Ponekod so posamezni kolonisti dobili tudi več

²⁶ PAM, OLO Gornja Radgona, 7.

²⁷ PAM, OLO Gornja Radgona, 7; Okrajna komisija za izvedbo agrarne reforme in kolonizacije, 22. 3. 1946.

Tabela 23: Razmerje med številom posestnikov pred vojni in številom kolonisti

Kraj naselitve	Število posestnikov*	Število hiš*	Število kolonistov**
Vratji vrh	28	53	54
Vratja vas	20	23	38
Novi vrh	8	20	12
Konjišče	41	43	18
Pogled	23	39	18
Podgorje	32	32	17
Stogovci	20	23	26
Drobtinci	23	38	8
Žiberi	58	62	88
Žepovci	90	97	72
Grabe	51	59	38
Janhova	14	16	16
Nasova	48	51	16
Mahovci	23	29	14
Črnci	49	64	21
Apače	73	85	16
Segovci	42	45	32
Lutverci	46	54	17
Plitvica	25	31	22
Lešane	44	51	10
Lomanoše	54	54	6
Plitvički Vrh	46	52	3
Trate	57	57	40
Lokavec	40	50	30
Rožengrunt	49	49	12
Dražen Vrh	60	60	6
Zgornja Velka	200	235	2
Črešnjevci	110	136	24
Zbigovci	74	83	11
	1460***	1691	687

* Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

** PAM, OLO Radgona, 29.

*** Skupaj navedeni posestniki in kočarji; v Krajevnem leksikonu Dravske banovine ni pojasnjeno, koga so vodili kot kočarja. V vaseh na Apaškem polju (do vključno Lešan) kočarjev ni bilo. Tretja kategorija so bili najemniki, ki v tabeli niso navedeni. Razlika med številom posesti in številom hiš so najemniki.

zemlje, vendar to niso bile njive. Kolonistom je bila dodeljena predvsem obdelovalna zemlja, medtem ko pravega gozda ni dobil nihče. Šlo je bolj za posamezna drevesa, v resnici so to bile travniške in pašniške površine.²⁸ Pravilo je bilo, da je vsak kolonist ob dobri zemlji dobil tudi nekaj slabše, kar je povzročalo negodovanje posameznih kolonistov. Njive so v ravninskem predelu predstavljale polo-

²⁸ ARS, MKG (neurejeno); Okrajna komisija za izvedbo agrarne reforme Gornja Radgona; Kolonisti v Apaški kotlini – nepravilnosti, 7. 6. 1947.

vico zemlje, ostalo so bili travniki; medtem ko so v Slovenskih goricah v glavnem dobivali vinograde, ponekod velike tudi po dva in več hektarjev.²⁹

Posestva, na katera so koloniste naseljevali so razdelili med več kolonističnih družin. V nekaterih krajih je bilo število kolonističnih družin večje, kot je bilo sploh število posestev oziroma število hiš v vasi; v Žibercih, kamor se je naselilo največje število kolonistov, je bilo posestev 58, hiš 62, kolonistov pa 88.³⁰ To pomeni, da so posestva v tem primeru morali deliti.

Kolonisti so ustanovili tudi kmečke delovne zadruge; v Apačah, kjer se je vključilo vanjo 16 družin s 73 ha, v Stogovcih 15 družin s 70 ha, v Žepovcih 24 družin s 102 ha in v Segovcih 9 družin s 45 ha. Kolonisti v glavnem niso kazali prevelikega navdušenja za delovno združništvo, saj se je resnično majhen del kolonistov odločil za skupno obdelavo zemlje. Aktivisti so koloniste sili v KDZ s pretnjami, češ da bodo tisti, ki ne bodo vstopili v zadrugo, izgubili status kolonista in bodo preseljeni.

Kolonisti so se morali v novem okolju spoprijeti tudi z vrsto problemov. Mnoge hiše in gospodarska poslopja so bila v slabem stanju, vendar sredstev za obnovo niso imeli. Peklilo jih je tudi pomanjkanje gozda – zaradi preskrbe z drvni in s steljo. Opazno je bilo tudi pomanjkanje živine, zlasti vprežne. Marsikateri kolonist je zato skušal pripeljati živino iz kraja prejšnje naselitve, vendar je bilo »dvolastništvo«, eno v novem, drugo pa v starem kraju, preganjano kot špekulacija.

Kolonisti z Apaškega polja so se zaradi takših razmer precej vračali na stara posestva. Vračanje se je začelo hkrati s prihodom, saj mnogi niso bili zadovoljni z dodeljenimi posestvi ali okoljem. Nezadovoljni so bili predvsem tisti, ki so jim dodelili posestva v hribovitih predelih.³¹ Organi za izvedbo kolonizacije so skušali sicer odvrnati od povratka, vendar jim to ni preveč uspevalo. Večina povratnikov je dodeljena posestva enostavno zapustila in se vrnila na svoja stara posestva, ne da bi o tem obvestila pristojne organe. To je tudi vzrok, da vračanje kolonistov iz Apaške doline ni ugotovljeno v zadostni meri. Poročali so tudi o primerih, ko so kolonisti zapustili dodeljeno posestvo in s seboj odnesli ves inventar, živino pa prodali. Po drugi strani so morali tisti, ki so zapustili dodeljeno zemljo v Apaški dolini in se vrnil v svoj domači kraj, plačati za čas svojega bivanja tam najemnino, in to v znesku 20 do 30 tisoč dinarjev, je poročal aprila 1948 oddelek za agrarno reformo in odsek za agrarne skupnosti pri ministrstvu za kmetijstvo in gozdarstvo.³² To je bilo v nasprotju z uredbo, po kateri so se lahko kolonisti v roku treh let vrnili na svoja 'stara' posestva. Plačevanje najemnine je bil najbrž vzrok, zakaj so kolonisti odhajali iz Apaške doline brez vednosti oblastnih orga-

²⁹ PAM, OLO Gornja Radgona, 10.

³⁰ Podatki o številu kmetij in hiš Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937.

³¹ Vzrok za povratek kolonistov so videli tudi v politično-propagandnih pripravah na kolonizacijo v krajih, od koder so kolonisti prihajali. V političnem poročilu o poteku kolonizacije je bilo zapisano: »Veliko krivde povratka kolonistov pa leži na posameznih okrajnih odborih, kjer so nabirali koloniste in so jim kolonizacijo slikali v zelo rožnatih barvah, tako da so si kolonisti ustvarjali rožnati svet, v katerega bodo prišli.« PAM, OLO Gornja Radgona, 8.

³² ARS, MF 29; Poročilo oddelka za agrarno reformo in odseka za agrarne skupnosti s sestanka 19. 4. 1948.

nov. Vsekakor je bilo vračanje naseljencev politični in tudi gospodarski problem kolonizacije.

V Apaško dolino so v letih 1947 in 1948 prihajali še novi kolonisti, tisti, ki so se vrnili iz Vojvodine. V teh dveh letih se je naselilo 11 družin povratnikov s 65 družinskimi člani.³³

Do jeseni 1946 je bilo v okviru notranje kolonizacije naseljeno 1028 kolonistov; največ v radgonskem okraju, kjer jih je bilo 722, kar je pomenilo 70 % vseh dotedanjih notranjih kolonistov. Kolonisti so bili naseljeni še v okrajih Trebnje (23 družin), Celje – mesto (24), Celje – okolica (99), Slovenske Konjice (81) in Šmarje pri Jelšah (79). Kljub 1253 prošnjam, kolikor jih je bilo dotedaj poslanih za naselitev na Kočevsko, ni bilo tam še nobenega kolonista.³⁴

Posebnost notranje kolonizacije v Sloveniji predstavlja kolonizacija Kočevske. Ozemlje Kočevske – v veliki meri nenaseljeno že od začetka leta 1942, ko so se od tam izselili kočevski Nemci³⁵ – je predstavljal v Sloveniji najboljše območje, predvideno za notranjo kolonizacijo. V ta namen je bilo na Kočevskem namenjeno iz zemljiškega sklada približno 10.000 ha od 16.700 ha obdelovalne zemlje. Zaradi manjše rodovitnosti zemlje na Kočevskem naj bi po mnenju oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo kolonistom dodeljevali več obdelovalne zemlje kot na drugih območjih, kjer so lahko dobili do 5 ha ter jih usmerjali v živinorejo.³⁶ Predlog za upravljanje zaplenjene in razlaščene zemlje na Kočevskem in za kolonizacijo je že jeseni 1945 pripravila Komisija za upravo narodne imovine pri predsedstvu SNOS. Menili so, da je potrebno naseliti koloniste v vasi, ki imajo dobre prometne zveze s Kočevjem, da bi ti imeli možnost tudi za delo v rudniku. Ostalo zemljo bi namenili za državna živinorejska posestva.³⁷

Na izvedbo kolonizacije na Kočevskem je vplivala sestava zemljiškega sklada tega območja; le-tega je predstavljal predvsem gozd. Ta se ni delil in je postal posest države. V kočevskem okraju je bilo v zemljiškem skladu 1/3 obdelovalne zemlje. Za naselitev je bila predvidena predvsem obdelovalna zemlja posestev, ki so prešla v zemljiški sklad kot emonska, torej nekdanja posest kočevskih Nemcev. Da ni bila, tako kot drugod v Sloveniji, kolonizacija izvedena že pomladi 1946, je bil vzrok tudi v stanju vasi, predvidenih za kolonizacijo. Te so bile namreč v veliki meri v vojnem času razrušene, predvsem v italijanski ofenzivi leta 1942; tako ni bilo stanovanjskih in drugih pogojev za naselitev takšnega števila kolonistov, da bi te vasi ponovno oživele. Za obnovo vasi,³⁸ da bi se imeli kolonisti

³³ Mirko Pak: Kolonizacija Slovencev v Banatu. Geografski zbornik, VIII, 1963, str. 423.

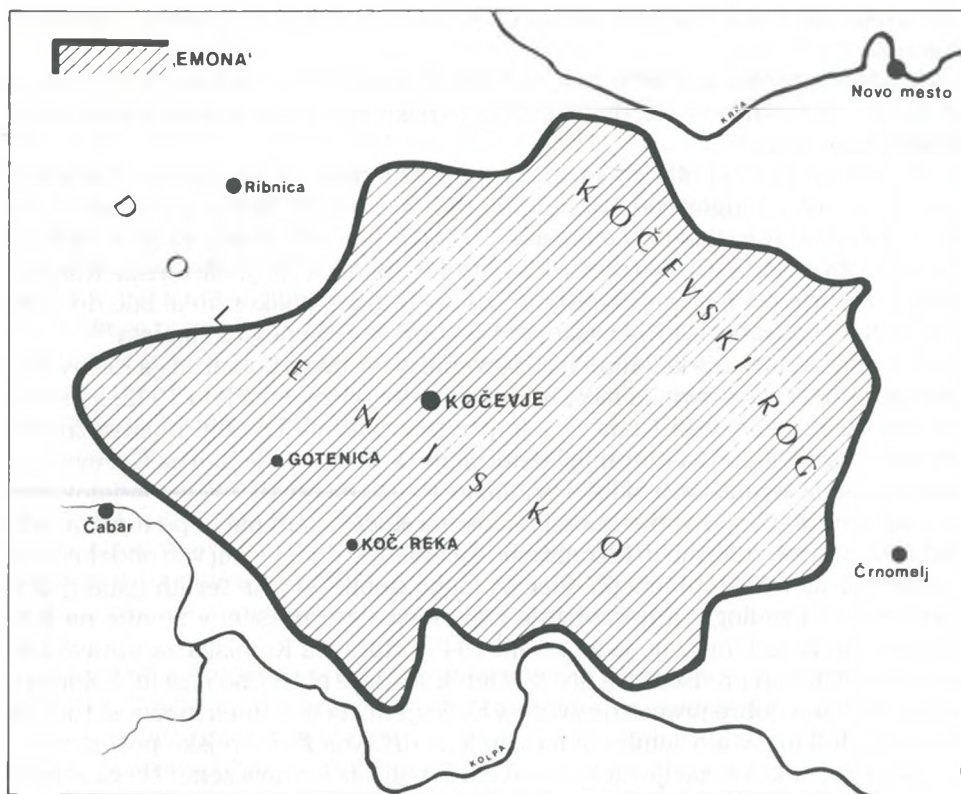
³⁴ AJ, 97/9, 61; Poročilo oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo v Sloveniji za julij, avgust in september 1946.

³⁵ Na Kočevskem je pred 2. svetovno vojno živel v 170 vaseh 12.498 ljudi – 2754 družin; 2/3 se jih je ukvarjalo s kmetijstvom. *Mitja Ferenc: Kočevska, izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*. Ljubljana 1993, str. 31. Iz Kočevske je bilo preseljenih od novembra 1941 do januarja 1942 na ozemlje ob Savi in Sotli 11.509 kočevskih Nemcev – 2833 družin. *Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Obzorja, Maribor 1968, str. 625.

³⁶ ARS, MF 49; Poročilo oddelka za agrarno reformo in kolonizacijo, 16. 3. 1946.

³⁷ AS, MF 4; Predlog glede upravljanja in razdelitve narodnega imetja na Kočevskem, 22. 10. 1945; Ministrstvo za kmetijstvo je ta predlog KUNI-ja prejelo šele 29. 3. 1946.

³⁸ Na Kočevskem je bilo 93 popolnoma požganih vasi, 13 delno, ohranjenih je bilo 43. *Mitja Ferenc, n. d.*, str. 65.

kam naseliti, je bilo potrebno veliko delovne sile pa tudi denarja; obojega je primanjkovalo. Od 2532 hiš po vsej Kočevski, kolikor jih je ugotovila komisija za kolonizacijo, je bilo 1143 popolnoma porušenih, 200 delno, za bivanje pa je bilo sposobnih 997. Druga težava, s katero so se pri pripravi kolonizacije srečevali na Kočevskem, je bila pomanjkanje katastra. Najprej je bil obnovljen oziroma rekonstruiran za katastrske občine z večinskim slovenskim prebivalstvom, šele nato pa za tiste, v katerih so pred vojno živeli Nemci. 'Rekonstrukcijo' lastniškega stanja so izdelovali na osnovi ohranjenega gradiva družbe Emone in je to delo trajalo še v leto 1947. To je zavrlo načrtovane roke za kolonizacijo.

Kolonizacija ni bila izvedena v predvidenem času in obsegu; za to so obstojali tudi politični razlogi. Ti so morda bili celo odločilni. Kočevska je kmalu po koncu vojne postala 'zaprto' območje. To je vplivalo na neizvedbo načrtovane kolonizacije, hkrati pa imelo za posledico neprostoovoljno, nasilno priseljevanje delovne sile na državna posestva in gozdna gospodarstva.

Priprave na kolonizacijo Kočevske so se začele sredi leta 1946, ko je bila agrarna reforma in kolonizacija drugod že v veliki meri izvedena. Konec junija 1946 je komisija kmetijskih strokovnjakov pregledovala vasi, ki bi bile primerne za kolonizacijo. Obiskali so 46 vasi, za kolonizacijo pa so najprej priporočili središča, ki so bila ob glavnih cestah: Dolga vas, Livold, Črni Potok, Željne, Stara

Cerkev, Koprivnik, Rajhenau. Komisija je menila tudi, da se mora zaradi uspešnosti kolonizacije glede na predvojno stanje zmanjšati število družin oziroma prebivalcev. Zmanjšanje naj bi bilo 40 %, kar je »potrebno za to, da se zgradi za življenje sposobne hribovske kmetije«. Za naselitev so predlagali 765 družin. V pregledanih vaseh je pred vojno živelo 1275 družin, leta 1946 pa le še 226.³⁹ Kolonizirali bi lahko 540 družin. Na Kočevskem je teren proučevala tudi posebna komisija ministrstva za kmetijstvo in določila prostor za državna posestva; ostalo je namenila za kolonizacijo.

Kolonizacije posameznikov na Kočevskem niso izvajali; razlogi so bili v zemljiškem skladu in v gospodarsko-politični odločitvi, da bo ozemlje Kočevske dobilo poseben položaj – bo ‚podržavljeno‘ oziroma namenjeno za »idealni vzorec socialističnega kmetijskega gospodarstva«. ⁴⁰ Stanje zemljiškega sklada, dve tretjini ga je sestavljal gozd in pašniki, je bilo vzrok, da je bil izdelan predlog za ustanavljanje državnih posestev in kmečkih delovnih zadrug.

Kolonizacija Kočevske je bila tako povezana s kolektivizacijo, to je z ustanavljanjem kmečkih delovnih zadrug in državnih posestev. Poročila o izvajanju agrarne reforme in kolonizacije v letu 1947 kažejo, da so bila državna posestva v krajih Mahovnik, Črmošnjice, Onek, Rajndol, Stari Log, Koprivnik in Ribnica; kmečke delovne zadruge pa so bile v Dolgi vasi, Livoldu, Črnem Potoku, Kočevski Reki in Nemški Loki. Do novembra 1947 je bilo v te zadruge naseljenih 155 družin, med njimi 68 s Primorske.⁴¹

Poleti 1946 je odsek za kolonizacijo v Kočevju v načrtu kolonizacije okraja Kočevje videl tudi korak k zadružništvu. Predlagali so nekak model ‚kolhozništva‘, ki je bil v svojem bistvu temu nasproten. Kolonisti namreč v zadrugo ne bi vnašali svoje, s kolonizacijo dodeljene zemlje, marveč bi jo jemali od zadruge – vaške skupnosti – v najem. Zemlja, ki bi jo dobili kolonisti, bi na ta način v resnici ostala ‚državna‘, kolonisti pa bi bili njeni najemniki. V vaseh, predvidenih za kolonizacijo, naj bi vsak kolonist (število le teh pa bi se določalo glede na razpoložljivo zemljo v teh vaseh) dobil v last 2,5 ha zemlje, medtem ko bi vso ostalo zemljo dodelili vaški skupnosti; upravljal bi jo vaški svet. To naj bi bil zametek ‚kolhozništva‘, ki pa ne bi temeljilo na skupni obdelavi zemlje. Člani takšne zadruge, vsi kolonisti, bi zemljo namreč lahko jemali v najem za daljšo dobo, glede na njihovo delovno zmožnost. V odseku so menili, da morajo biti za tak načrt tudi kolonisti in da je potrebna njihova odobritev, da bi kolonizacijo lahko izvedli jeseni 1946.⁴²

³⁹ ARS, MKG (neurejeno); Zapisnik sestavljen ob priliki strokovnega pregleda vasi, 29. 6. 1946. Komisija je podala opis za 46 vasi, stanje pred vojno in ob obisku, vendar te priloge niso ohranjene oziroma niso dodane k zapisniku. Komisijsko so bile pregledane sledeče vasi, predvidene za naselitev kolonistov: Onek, Mačkovec, Rajhenau, Koprivnik, Hrib, Nemška Loka, Prerigel, Kumrova vas, Svetli Potok, Studeno, Rimska ?, Knežja Lipa, Ramsrigelj, Turn, Muha vas, Turkova Draga, Gor. Pokštajn, Ferdreng, Ferderb, Rajndol, Kostel, Trava, Srednja vas, Draga, Podpreska, Grčarice, Smuka, Gor. Topla Reber, Dol. Topla Reber, Komolec, Rdeči Kamen, Novi log, Beli Kamen, Stari Log, Zibelj, Pugled, Kunče, Cesta, Lapinje, Dol. Pokštajn, Grintovec, Vrbovec, Seč, Polom, Lepi hrib, Kukovo.

⁴⁰ Mitja Ferenc, n. d., str. 71.

⁴¹ AJ, 97/12, 79.

⁴² ARS, MKG (neurejeno); Načrt kolonizacije okraja Kočevje.

Načrt kolonizacije Kočevske je sprejela okrajna skupščina v Kočevju, jeseni 1946 pa ga je potrdilo ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo, a je bil zaradi sprememb v celotni gospodarski politiki, uvajanja planskega gospodarstva in petletke, pomladi 1947 dopolnjen. Na tej osnovi so pomladi 1947 oblasti začele pogojevati kolonizacijo z ustanavljanjem KDZ v vaseh, določenih za kolonizacijo. V 12 vaseh, predvidenih za kolonizacijo, naj bi ustanovili zadruga, medtem ko je bil odsek za kolonizacijo iz Kočevja mnenja, da v vaseh, kjer KDZ niso bile načrtovane, kolonizacije ne izvajajo.⁴³

Načrt za ureditev kmetijskega gospodarstva na Kočevskem je pripravilo kmetijsko ministrstvo. Zemlje naj ne bi nikomur dodeljevali individualno v last; načrt je predvidel ustanavljanje kmečkih delovnih zadrug in državnih posestev. Kmečkim delovnim zadrugam so bile v načrtu namenjene najboljše kmetijske površine, člani pa so lahko dobili hektar zemlje v izkoriščanje, ne pa v last. Kolonistom je bil postavljen pogoj, da se lahko naselijo le, če vstopijo v zadrugo. Za kolonizacijo so bile predvidene sledeče vasi: Draga, Lazec, Podpreska, Trava, Srednja vas, Grčarice, Spodnja in Gornja Briga, Mlaka, Handlerji, Koče, Nove Ložine, Gornje in Dolnje Ložine in Koblarji. Kmečke delovne zadruga so načrtovali v vaseh: Kočevska Reka, Novi Lazi, Slovenska vas, Stara Cerkev, Konca vas, Gorenje, Breg, Mlaka, Željne, Klinja vas, Šalka vas, Dolga vas, Livold, Črni Potok, Zajčje Polje, Koprivnik.⁴⁴

Vasi, po načrtu ministrstva predvidene za kolonizacijo, ki pa niso bile primerne za združno obdelavo, so bile jeseni dodeljene v upravljanje kočevskemu gozdnemu gospodarstvu.⁴⁵ To je prevzelo upravljanje podržavljenih gozdov in organiziralo tako imenovane delavske centre, v katere je naselilo gozdne delavce. V resnici so bili torej ti tisti, ki so v prvih povojnih letih kolonizirali Kočevsko. V veliki meri je pri tem šlo za neprostoovoljno priseljevanje na Kočevsko. Oblasti so namreč prisilno preseljevale prebivalce iz obmejnih predelov Gorenjske, Štajerske in Prekmurja. Preseljevali so jih na eni strani po 'razrednem' načelu; mnogi med njimi so bili večji posestniki, njihova posestva pa so prevzeli v upravljanje krajevni ljudski odbori krajev, iz katerih so bili izseljeni. Posestva so prevzeli v sekvester in so jim bila po vrnitvi, v začetku petdesetih let, vrnjena, čeprav ne vsa v celoti.⁴⁶ To prisilno naseljevanje, ki ni bilo trajno, ni mogoče šteti za kolonizacijo, izvajano kot del agrarne reforme po drugi svetovni vojni.

Kolonizacija na druga območja v Sloveniji, zlasti na Štajersko, je bila od pomladi 1947 povezana tudi z rastjo kmečkega delovnega združništva. Ustavljena

⁴³ ZAL, OLO Kočevje; Načrt dela pri kolonizaciji, 14. 3. 1947.

⁴⁴ ZAL, OLO Kočevje; Gospodarski načrt za Kočevsko, 23. 3. 1947.

⁴⁵ ZAL, OLO Kočevje; Dodelitev stavb in zemljišč v upravljanje, 7. 11. 1947.

⁴⁶ Priseljevanje prebivalcev iz obmejnih krajev je potekalo po nalogu notranjega ministrstva. Po pričevanju Lojza in Frica Rasingerja iz Podkorena so konec septembra 1947 nasilno preselili prebivalce Podkorena, Srednjega vrha, Mojstrane, Jezerskega in ji naselili v kočevskih vaseh v okolici Gonenice. Pred njimi so na državno posestvo poleti 1947 naselili že priseljence iz Štajerske in Prekmurja (Madžare iz okolice Lendave), kasneje pa so naselili tudi Korošce. Jeseni leta 1951 so se lahko vrnili na svoje domove. *Mladina*, 26. 9. 1990, 33. Družino trdnega, 75-letnega kmeta (do 300ha gozda) iz KLO Dovje-Mojstrana so izselili 30. 9. 1947, imetje, ki so ga zapustili, je prevzel v upravo KLO. *Mirko Munda: V imenu ljudstva*. Maribor 1990, str. 134-137.

je bila namreč kolonizacija posameznikov, preseljevanje oziroma naseljevanje pa je bilo možno le v krajih, kjer so obstajale kmečke delovne zadrugе. Te so potrebovale člane oziroma delovno silo, ker med tamkajšnjimi kmeti ni bilo dovoljšnjega zanimanja za kolektivno obdelavo. Največ kolonistov, zainteresiranih za vključitev v KDZ, je bilo s Primorske. Do začetka aprila je bilo naseljenih 25 primorskih priseljencev, poročali pa so o potrebi še 45 družin. Od 15. marca do 15. maja 1947 je prišlo s Primorske na Štajersko 66 družin kolonistov – zadružnikov, s čimer je bilo stanje potrebne delovne sile izpolnjeno.⁴⁷ V KDZ Slavko Šlander iz Vrbja pri Žalcu se je iz vasi Veliko Polje, Vrabče in Razguri iz okraja Ajdovščina preselilo 12 družin z 31 člani. V tej zadrugi so Primorske koloniste radi sprejemali, saj so jih ocenjevali kot politično zrele in zelo odporne, »ker so imeli v vipavskih hribih zelo težke življenjske pogoje«. Prihajali so tudi iz krajev sežanskega okraja, s priporočilom, da so primerni za vinogradniške kraje.⁴⁸

Problem pri naseljevanju Primorcev je predstavljalo predvsem pomanjkanje stanovanjskih prostorov, saj so lahko naselili le toliko kolonistov, kolikor je bilo na razpolago stanovanj. V primeru teh naselitvenih krajev namreč ni šlo za kraje, od koder so bili izseljeni ali izgnani Nemci, zato tudi ni bilo na razpolago dovolj praznih stanovanjskih in drugih poslopij. Mnogi kolonisti s Primorske so se za preselitev na Štajersko odločili potem, ko je bila v začetku leta 1947 ustavljena kolonizacija iz Slovenije v Vojvodino, kamor so se želeli preseliti.

2. Kolonizacija Slovencev v Vojvodino (zunanja kolonizacija)

Zunanji kolonizaciji so zvezni organi, zadolženi za izvajanje agrarne reforme, posvetili največjo pozornost. Na zveznem nivoju je izvajanje agrarne reforme pomenilo predvsem zunanjo kolonizacijo, ki jo je v mnogočem označevala. Po količini razdeljene oziroma dodeljene zemlje je namreč ta presegala učinke agrarne reforme po posameznih jugoslovanskih republikah. Izvajanje agrarne reforme je bila namreč stvar federalnih enot,⁴⁹ tako da sta zvezna vrhovna organa za izvedbo agrarne reforme v državi, Agrarni svet in njegov naslednik, Komisija za agrarno reformo in kolonizacijo pri vladi FLRJ, v praksi vodila predvsem zunanjo kolonizacijo. Kolonizacija se je resnično začela neposredno po zakonitvi agrarne reforme. Že septembra 1945 se je začelo preseljevanje v Vojvodino, še preden so bili v posameznih federalnih enotah sploh sprejeti zakoni o izvajanju agrarne reforme in kolonizacije.

Z zunanjo kolonizacijo so reševali socialna in gospodarska vprašanja predvsem v Vojvodini; tudi politična, pri čemer je bil poudarek na narodnostnem dejavniku. Kolonizacija je bila najmočnejše izvedena na tistih območjih, od koder

⁴⁷ ARS, MF 49.

⁴⁸ ARS, MKG (neurejeno). Ohranjene so prošnje in karakteristike kolonistov. Te je moral odobriti minister za kmetijstvo in gozdarstvo.

⁴⁹ AJ, 97/1, 1; predsednik Agrarnega sveta Moša Pijade je 8. 9. 1945 poslal federalnim vladam depešo, v kateri jim je sporočil, da naj izvajajo agrarno reformo in kolonizacijo na ozemlju svojih republik na osnovi svojih zakonov.

so se izselili, pobegnili oziroma so bili izgnani pripadniki nemške narodnosti. To je bila v prvi vrsti Vojvodina, kjer je živela velika večina jugoslovanskih Nemcev. Ti so imeli v lasti 68.035 kmetijskih posesti s 389.256 ha zemlje.⁵⁰ Ta zemlja je postala na osnovi avnojskega odloka iz novembra 1944 državna imovina in tako prešla v zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije. Velik del te zemlje je bil razdeljen med koloniste, kajti po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji je bilo v Bački, Banatu, Baranji in Sremu izločeno iz vse Nemcem zaplenjene zemlje, 500.000 oralov (285.000 ha), »za naseljevanje onih borcev Jugoslovanske vojske, ki se prijavijo in obvežejo, da se bodo na to zemljo naselili in jo obdelovali s svojo družino«.

Nova jugoslovanska politična oblast je povojno kolonizacijo predvidevala že v času vojne, še prej kot je agrarno reformo sploh opredelila. Pomladi leta 1944 je NKOJ sprejel načelno odločitev za kolonizacijo, slabo leto dni kasneje pa je Začasna vlada DFJ v deklaraciji, izdani ob ustanovitvi, obljubila izvajanje kolonizacije v okviru agrarne reforme. Vlada je imela s kolonizacijo resne namene; to potrjuje tudi posebno ministrstvo v njeni sestavi, ki je imelo nalogo: kolonizacijo pripraviti in izvesti. S tem je jugoslovansko državno in partijsko vodstvo simboliziralo odločnost, da kolonizacijo resnično izvede.⁵¹ Takrat so v ministrstvu za kolonizacijo kolonizacijo že pripravljali. Temeljiteje pa so se te problematike lotili konec avgusta 1945, ko so pripravili načela kolonizacije v Vojvodini. V teh so predvideli, da bo vsaka pokrajina oziroma federalna enota imela svoj okoliš za naselitev.⁵² V priprave na kolonizacijo se je vključila tudi Agrarna komisija CK KPJ, ki je določila deleže posameznih republik za naselitev v Vojvodino. Predvideli so naselitev 35.000 družin, največ iz Bosne in Hercegovine (9000 družin), Hrvaške (7000 družin), medtem ko je bilo za Slovenijo določena »kvota« 3000 družin.⁵³ Te naselitvene deleže je v začetku septembra 1945 delno spremenil Agrarni svet, ko je povečal število kolonistov na 45.000, pri čemer je deleže zvišal za vse federalne enote, razen za Slovenijo in Makedonijo. Ti dve sta ostali na deležu 3000 oziroma 2000 predvidenih kolonističnih družin.⁵⁴

Agrarni svet je določil tudi kraje, kjer se bodo kolonisti iz posameznih federalnih enot naseljevali. Za koloniste iz Slovenije so bili določeni kraji v južnem Banatu, na meji z Romunijo, in število: Vršac – 700 družin kolonistov, Mariolana (sedaj Plandište) – 480, Velika Greda – 400, Gudurica – 250, Veliki Gaj – 220, Stari Lec – 180, Sečenovo (sedaj Dužine) – 140, Veliko Središče – 130, Vlajkovac – 100, Jermenovci – 100, Boka – 170, Neuzina – 130.

To so bila naselja v južnem Banatu, v krajih, ki ležijo na območju Vršačkih planin in v ravninskem delu alibunarsko-vršačke ravnice. To so bila kvalitetna

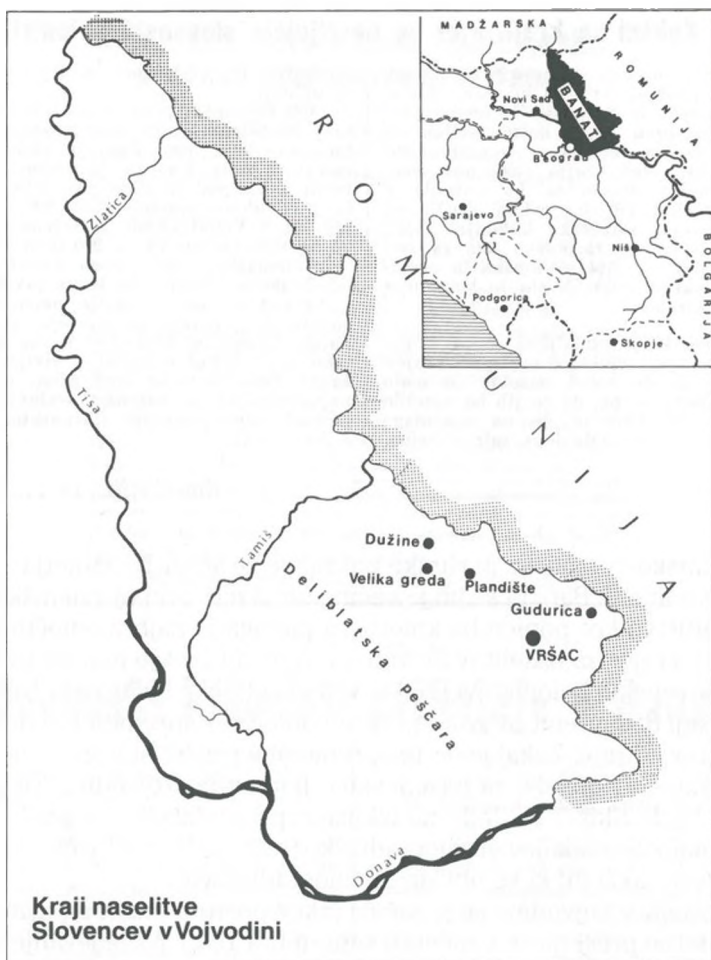
⁵⁰ Gačeša, Agrarna reforma, str. 362, tab. I.

⁵¹ Prav tam, str. 284.

⁵² AJ, 97/2, 19.

⁵³ AJ, 97/1, 4.

⁵⁴ AJ, 97/1, 4. Proti tej odločitvi Agrarnega sveta o republiških 'kvotah' sta glasovala ministra za kmetijstvo (Vasa Čubrilović) in za kolonizacijo (Sreten Vukosavljević), vendar v zapisniku razlog za to ni naveden. N. L. Gačeša meni, da je njuno nasprotovanje morda v zvezi s preseljevanjem srbskega etničnega elementa iz Bosne in Hercegovine in Hrvaške v Vojvodino ali želji po povečanju deleža za Srbijo, kar je bilo v zvezi z Vukosavljevičevim razumevanjem o zaželeni srbski številčni premoči. Gačeša, Agrarna reforma, str. 294.

kmetijska zemljišča. Na Vršačkih planinah, ki se dvigajo vzhodno od Vršca, z najvišjim vojvodinskim vrhom, 641 metrov visokim Guduričkom vrhom, pa so vinogradi. Podnebje je celinsko, z vročimi poletji, s suhim in vročim zrakom, nasičenim s prahom, medtem ko je za zimo značilen veter košava.

Največ krajev za naselitev slovenskih kolonistov je bilo v predelu, kjer je bilo pred vojno močno oporišče nemške manjšine.⁵⁵ V mestu Vršac je bilo malenkost manj kot polovica prebivalcev Nemcev. V vinogradniške predele Vršačkih planin, v Gudurico in Veliko Središte, so se prav zaradi vinogradništva preselili

⁵⁵ V Banatu je pred 2. svetovno vojno živelo 120.450 Nemcev, tj. 1/5 vseh prebivalcev Banata. Nemških posestnikov je bilo 24.000, v lasti so imeli 150.000ha. *Živa S. Popov: Migracije i strukture promene stanovništva Banata od 1918. do 1981. godine – geografski, demografski i socialni problemi.* Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 1984, Dokt. dis., str. 134, 221.

Kakšni so kraji, kjer se naseljujejo slovenski kolonisti

Vedno novi transporti slovenskih kolonistov odhajajo v Vojvodino. Vršac, Gudurica, Mariolana, Velika Greda in Sečenovo — imena krajev, ki so bila pred vojno našim ljudem le malo znana, so jim nenadoma postala čisto domača, ker so v teh krajih našli nov dom. Največ slovenskih družin se bo naselilo v Vršču, ki bo z okoli 450 slovenskimi družinami postal najmočnejša slovenska kolonija. Vršac je vinoroden kraj, na razpologo ima za slovensko šolo poslopje s 14 učilnicami in stanovanjem za šolskega slugo. Mesto je lepo in v celoti elektrificirano.

V Gudurico, ki je oddaljena okrog 13 km od Vršca, in po svoji legi eden najlepših krajev v Banatu, se je do sedaj naselilo še malo družin, predvideva se pa, da se jih bo naselilo približno 250—300. Tudi tu je na razpologo slovenskim kolonistom zelo lepa šola s petimi

opremljenimi učilnicami in lepimi stanovanji za učitelje.

Ob železniški progi Vršac—Petrovgrad leži kraj Mariolana, ki je čisto poljedelski kraj in ima zelo lepo lego. Kraj je elektrificiran in ima tudi prav lepo in prostorno poslopje s tremi učilnicami za slovensko šolo. V njem se bo predvidoma naselilo okoli 300 družin. Prav tako je v Veliki Gredi in Sečenovem, kjer se bo naselilo skupno okrog 250 slovenskih družin.

Primanjkuje pa v vseh krajih slovenskih učnih moči. Učitelji, ki bi se javili za odhod v Vojvodino, naj se javijo neposredno ministrstvu za prosveto in pošljejo tja svoje podatke. Učitelj v Vojvodini se bo moral prvo tako kot drugod vključiti v življenje svojega kraja. Zato je treba med njimi izbrati zares najzavrednejše in najpožrtvovalnejše, ki bodo povsod voljni pomagati slovenskim kolonistom v Vojvodini.

Kmečki glas, 14. 11. 1945, št. 10.

Nemci iz rainsko-vestfalske in rurske pokrajine že sredi 18. stoletja.⁵⁶ Po osvoboditvi Vojvodine in Banata se jih je večina umaknila skupaj z nemško armado.

Vinogradištvo kot pomembna kmetijska panoga je najbrž odločilno vplivalo na izbiro teh krajev za naselitev Slovencev. Agrarni svet je najprej predvidel za naselitev slovenskih kolonistov Bačko, v okolici Bačke Palanke in Kule, vendar je nato na seji 8. septembra svojo prvotno odločitev spremenil in določil novo ozemlje in nove kraje. Zakaj je do te spremembe prišlo, ni jasno,⁵⁷ nabrž pa na posebno zahtevo Komisije za naseljevanje borcev po Vojvodini. Ta je namreč menila, da bodo Slovenci glede na izkušnje pri obdelavi vinogradov od vseh kolonistov najbolje nadaljevali vinogradniško tradicijo Vršca.⁵⁸ Očitno je v resnici primanjkovalo takšnih, ki so obvladali vinogradništvo.

Kolonizacija v Vojvodino se je začela takoj po uzakonitvi agrarne reforme. Prvi kolonisti so prišli tja že v začetku septembra 1945. Naseljevanje Vojvodine so morali izvesti čim hitreje in čim bolj učinkovito, že zaradi jesenske setve. Želja je bila, preseliti do zime čim več kolonistov, kar pa so oteževale prometne razmere. Težave so bile s prevozom kolonistov preko Donave, saj sta bila usposobljena le dva prehoda, pontonski most pri Novem Sadu in trajekt pri Smederevu. Preko obeh skupaj je lahko dnevno šlo 144 železniških vagonov.⁵⁹

Slovenski kolonisti so začeli s selitvami v Vojvodino glede na takšne prometne razmere razmeroma pozno, šele novembra 1945. Takrat je kolonizacija iz drugih

⁵⁶ V Banatu so se naseljevali Nemci kot kolonisti v 18. stoletju, po karlovškem (1699) in požarevskim miru (1718) med Avstrijo in Turki. Kolonizacija je potekala v treh večjih valovih: prvi val 1722—1727, drugi val 1768—1771, tretji val 1784—1787. Kolonisti, ki so jih izbirali posebni komisarji, so prihajali v glavnem iz Wurttemberga, Badena, Hessena, Pfalza, Alzacije in Lorene — torej iz vinogradniških predelov. Biber, Nacizem in Nemci, str. 12.

⁵⁷ Gaceša, Agrarna reforma, str. 296.

⁵⁸ Vinko V. Jeržabek: Kolonizacija u Vršču (1946—1963. god.). Sociologija sela, III, 1965, 9, str. 35—36.

⁵⁹ Gaceša, Agrarna reforma, str. 289.

Opozorilo kolonistom, namenjenim s prvim transportom v Banat

Večji del kolonistov, ki so namenjeni sredi novembra v Banat, še vedno ne ve, kaj lahko vzame na pot in kaj ne. Objavljamo tozadevna navodila naše komisije za kolonizacijo v Vršcu:

Leseno hišno opremo, to je postelje, omare, mize in stole dobijo družine že tam, zato teh stvari ni treba jemati s seboj. Vsaka družina naj vzame vsaj dve slamnjači in ostalo posteljnino. Vso kuhinjsko posodo, vso obleko in obutev. Kisto zelje in repo, krompir in ostalo povrtnino. Hišno orodje, kakor žago, sekuro, kladivo itd. Kurjavo in peči za segrevanje, kdor jih ima.

To jesen naj nihče ne jemlje s seboj živine, ker je tudi v Banatu pomanjkanje krme. Vso živino naj pustijo kolonisti čez zimo pri sebi, sedih in jo spravijo v Banat šele spomladi, ali pa jo prodajo. V Banatu dobi vsaka vas toliko živine, da bodo imeli otroci mleko in da bodo ljudje lahko obdelovali polje.

Agitirajte med znanci, ki so potrebni zemlje, naj se prijavijo za kolonizacijo že to jesen!

Kmečki glas, 14. 11. 1945, št. 10.

Slovenski kolonisti prihajajo v Banat

Vršac, oktober

Nad vršačkim poljem leži jutranja megla. Naš avto drži po ravni temišvarski cesti proti Veliki Kikindi. Fantje, ki sedijo v njem, imajo dolgo pot za seboj. Več kakor 600 km jih deli od Notranjske, kjer je doma mladi Janez Mramor, pa od Trbavej, od koder sta prišla brata Ruzboršek Jakob Zalokar ni šel prvič v svet, da bi si od daleč od starega doma zgradil novo ognjišče. Pred vojno je prišel iz Amerike.

Ura na vršaški cerkvi je odbila šest. Po ulici, ki polje iz mesta, se podi čreda svinj. Zunaj mesta nam zastavlja pot nepregledna čreda krav z državnega veleposestva. Mnoge izmed njih so določene za slovenske koloniste.

Na cesti je živahen promet: mimo nas se mujejo visoko naloženi vozovi koruzinja in součnic, ki predstavljajo v teh krajih dragoceno kurivo, zlasti zdaj, ko je še dovolj drv in premoga zaradi porušenih mestov otažkočen. Prehitva-mo, vprege oračev in sečmečev. Tu in tam izrezni ping že reže črne brazde v mrstni zemlji. Tu in tam sameva ob cesti domačija — pristava nekdanjega veleposestva in spet prostrano, večji del že izorano in posejano polje, obrani vino-

gradi. Nenadoma pa nam zastavi pot rdeča zapora, spuščena čez cesto.

Na romunski meji smo Trda temišvareška cesta hiti dalje preko meje. mi pa zavijemo na mehko poljsko pot. Ta pot je široka več sto metrov in če bi jo posejali s pšenico, bi rodila prav tako dobro, kakor rodijo njive. Kakor daleč seže oko: nepregledna ploskev črna, drobne, rahle zemlje. Ni še štirinajst dni tega, kar je stala tu koruza in je zgodnji jesenski veter nalahko šumel skozi zrelo koruzinje. In preden bo padel prvi sneg, se bodo tla izpremenila v eno samo zeleno preprogo okazine Skupina jagredov ali vrsta akacij je edino, kar zdaj pa zdaj zmoti enoličnost pokrajine.

Dvajset rdeče in modro pobarvanih hiš ob široki prašni cesti, zasajeni z akacijami — vas Vatin. Vse hiše imajo na pročelju ornamente, zidove popisane z volivnimi parolami. Visoka lesena vrata in nizki zid zapira pogled na dvorišča. Ženske stopajo na vrata in rado vedno gledajo za avtoni, ki je razgural jato gosi na cesti. Takšen je Vatin, takšna je Margita, takšna je Marioluna in Velika Greda — takšne so vse banatske vasi.

Ljudska pravica, 21. 11. 1945, št. 181.

Prvi transport slovenskih kolonistov v Vojvodini

Danes proti večeru bo krenil prvi večji transport slovenskih kolonistov iz Sevnice proti Banatu. Železniška direkcija je dostavila 40 vagonov v najrazličnejše kraje Slovenije, kjer so se utovornile družine s svojo prtljago in se bodo tekom današnjega dne zbrale na postaji v Sevnici. Prvi transport šteje 117 družin, 447 oseb, in sicer 182 otrok, starih do 15 let, ostali so odrasli. S seboj si bodo vzeli tudi že dva vagona drv in premoga, saj bo za letošnjo zimo pomenila kurjava najtežji problem v Banatu. Danes popoldne se pripelje v Sevnico tudi kmetijski minister, da se poslovi od naših prvih kolonistov in jim izreče v

imenu vsega slovenskega naroda srečno pot. ...

S transportom bodo potovale tri zaščitne sestre, vodja transporta pa bo dr. Sket. Kmetijsko ministrstvo je poslalo v Sevnico 1000 kg moke, iz katere se danes zjutraj peče kruh za prilajajoče koloniste. V Zagrebu bodo dobili od hrvaških oblasti toplo hrano, enako tudi v Novem Sadu. Kolonisti bodo razdeljeni po južnobanatskih vaseh Mariolani, Vel. Gredi, Sečenovu, Gudurici, nekaj pa v Vršcu. Prvim slovenskim kolonistom želimo vso srečo v novi domovini, med njimi namni bodo vedno obstojali najtesnejši stiki.

Ljudska pravica, 21. 11. 1945, št. 181.

republik že intenzivno potekala.⁶⁰ Vzroki, da se je slovenska kolonizacija Vojvodine začela šele tedaj so bili različni. Na eni strani jeseni 1945 v Sloveniji niso izvajali pretirane propagande za preseljevanje v Vojvodino, kajti pred vrati so bile volitve v ustavodajno skupščino, zato niso želeli izgubiti volilce. Prošnje oziroma prijave prvih slovenskih kolonistov so prispele v ministrstvo za kolonizacijo⁶¹ šele 9. novembra 1945, dva dni pred volitvami. Na drugi strani se je zapletlo pri transportu, ker je prav tedaj potekalo preseljevanje kolonistov iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Črne gore; železnica je bila preobremenjena. Ministrstvo za kolonizacijo je vseeno zahtevalo, da se mora vsaj del slovenskih kolonistov preseliti do konca novembra.⁶²

Prvi transport slovenskih kolonistov je šel na pot v Banat 20. novembra in prispel po enotedenskem potovanju v Vršac 28. novembra 1945. Od tu so koloniste razvozili po vaseh, ki so jim bile določene. Koloniste, ki so pripotovali s tem prvim transportom, so naselili v petih krajih: Vršac, Velika Greda, Gudurica, Mariolana (sedaj Plandište), Sečenovo (sedaj Dužine). V prvem transportu je bilo 107 družin s 384 člani. Največ jih je bilo iz Prekmurja, iz okraja Lendava (13 družin). S seboj so pripeljali tudi 12 glav živine in dva vagona drv in premoga za kurjavo.⁶³

⁶⁰ Do 20. 11. 1945 je bilo preseljenih v Vojvodino 7659 družin (42.125 oseb), največ iz Bosne in Hercegovine 4241 družin z 26.070 člani in Hrvaške 2519 družin z 11.922 člani. AJ, 97/3, 26.

⁶¹ Prošnje za preselitev v Vojvodino so zbirali okrajni NOO, ki so prvi morali preveriti in potrditi točnost navedb prosilcev. Ti so jih poslali na ministrstvo za kmetijstvo NVS, to pa jih je poslalo v Beograd na ministrstvo za kolonizacijo, kjer so vsako vlogo proučili glede na določene kriterije o dodeljevanju zemlje in na osnovi tega izdali odločbo o dodelitvi zemljišč, o čemer so obvestili ministrstvo v Ljubljani. To je nato obvestilo prosilce, tako da je bila pot do statusa kolonista časovno precej dolga.

⁶² AJ, 97/4, 39.

⁶³ ARS, MKG (neurejeno). O vtisih prihoda prvega slovenskega transporta v Vršac je poročal Kmečki glas (12. 12. 1945, št. 14) v članku V Banatu so naše koloniste zelo prisrčno sprejeli. O odhodu prvega transporta iz Slovenije je poročala Ljudska pravica (21. 11. 1945,

Do konca leta 1945 je iz Slovenije v Vojvodino odpotoval še en transport. V tem, na cilj je prispel 22. decembra 1945, je bilo 191 oseb oziroma 62 družin kolonistov. Temu vlaku je bil priključen tudi ambulantni vagon s tremi medicinskimi sestrami in vagon, v katerem je bila kuhinja. Potovanje je namreč trajalo okrog teden dni v zimskih pogojih, zato je bilo potnikom potrebno zagotoviti vsakodnevno toplo hrano. V prvem transportu so dobili toplo hrano le trikrat, v Zagrebu, Slavonskem Brodu in Novem Sadu.⁶⁴ Zaradi hude zime so v vsak vagon, v katerem so potovali ljudje, namestili majhno pečko – gašperček.

Vsi vlaki s slovenskimi kolonisti za Vojvodino so krenili na pot iz Sevnice, kjer je bila zbirna postaja za vagona s kolonisti. Ti so svojo prtljago, na družino 1000 kg, in živino – če so jo imeli – natovorili v vagona na postajah v domačih krajih, nato so te vagona zbrali v posebno vlakovno kompozicijo v Sevnici. V posameznem vagonu so bile povprečno po tri družine s svojo prtljago.

Iz Slovenije je v Vojvodino odpotovalo vsega skupaj 8 vlakov s kolonisti. Po spisku transportov je bilo v osmih transportih 755 kolonističnih družin. V teh spiskih so bili navedeni vsi, ki jim je bilo odobreno potovanje v posameznem transportu, ne pa resnično število potnikov, zato na osnovi tega vira ni mogoče ugotoviti dokončnega števila kolonistov. Večkrat se je zgodilo, da se vsi, ki jim je bila kolonizacija odobrena, niso odzvali na poziv in niso odpotovali v Vojvodino. Takšni so pravico do kolonizacije načeloma izgubili ali pa so šli na ‚lastno pest‘ na naslednji transport. Bili so primeri, ko je odpotoval v Vojvodino le en član družine na ‚ogled‘ in se nato vrnil po ostale družinske člane, štel pa je za celo družino.

Tabela 24: Transporti iz Slovenije v Vojvodino⁶⁵

Transport	Datum odhoda	Preseljeno		Povprečno oseb na družino	Delež preseljenih družin – %
		družin	oseb		
1.	22. 11. '45	107	384	3,5	14,1
2.	16. 12. '45	62	91 ?	3,0	8,2
3.	24. 1. '46	89	364 ?	4,0	11,7
4.	16. 2. '46	93	375	4,0	12,3
5.	18. 2. '46	91	352	3,8	12,0
6.	7. 3. '46	92	360	3,9	12,1
7.	13. 3. '46	128	?	/	16,9
8.	21. 3. '46	93	385	4,1	12,3
		755	2411*	3,8*	100

* Brez podatkov za 7. transport, za katerega ni navedeno število družinskih članov.

št. 181). Podatki o številu družin kolonistov, ki jih je objavila ob odhodu transporta Ljudska pravica, se razlikuje od navedb v Kmečkem glasu, podatki v obeh poročilih pa so različni od števila družin, oseb in prtljage ter železniških postaj, koder so vagona natovorili.

⁶⁴ AJ, 97/2, 25; dopis Ministrstva za kmetijstvo NVS poslan Ministrstvu za kolonizacijo, z dne 13. 12. 1945.

⁶⁵ V arhivskih virih in v časopisih so o odhodu posameznega transporta navajani različni datumi, ki se razlikujejo za kakšen dan.

V Sloveniji pretiranega zanimanja za preseljevanje v Vojvodino ni bilo. Do srede decembra 1945 je ministrstvo za kmetijstvo NVS dobilo 1776 prošenj za naselitev v Vojvodino. Največ jih je bilo iz Slovenskega primorja (667), iz mari-borskega okrožja je bilo prošenj 391; kolonizacija odobrena za 58, iz celjskega 217; odobreno 92, iz novomeškega 200; odobreno 90, iz mesta Ljubljane pa 215. Sorazmerno najmanj prošenj je bilo odobreno za koloniste iz Primorske – le 81. Po mnenju ministrstva bi bilo prošenj s Primorske več, vendar »se izvaja propaganda od strani slovenskih ljudskih oblasti, da se čim manj prijavljajo za kolonizacijo v Vojvodino«. Tamkajšnja oblast je namreč želela obdržati čim več ljudi na tem območju, dokler vprašanje Slovenskega primorja ne bo rešeno. Med prosilci so bili tudi interesi iz drugih federalnih enot (86). To so bili Slovenci, ki so že bivali izven Slovenije, a so zaradi ‚kvote‘, določene za naselitev Slovencev, morali vložiti prošnjo za kolonizacijo pri slovenskih organih.

Razmeroma majhno zanimanje za kolonizacijo v Vojvodino je ministrstvo za kmetijstvo pojasnjevalo na eni strani s situacijo na Primorskem. Kot drugi razlog, da ni bilo več prošenj, pa so navedli dejstvo, da so bili tisti, ki so imeli prvenstvo pri dodeljevanju zemlje, še v vojski. Poročali so, da se je pokazalo večje zanimanje za kolonizacijo po demobilizaciji.⁶⁶ Demobilizirance je na kolonizacijo v Vojvodino pozval tudi Kmečki glas in jih hkrati opozoril, naj s prijavi ne odlašajo. Posebej je bilo poudarjeno, naj ne računajo na to, da bodo vsi dobili zemljo v Sloveniji, kajti »le malo borcev bo dobilo zemljo v Sloveniji«. Zapisano je bilo: »Ta zemlja se bo delila predvsem le najstarejšim borcem iz prvih let osvobodilne borbe. Vsi pa lahko dobijo zemljo v Banatu.«⁶⁷

Hitrejše izvajanje kolonizacije je oteževalo še vprašanje siromašnih agrarnih interesentov oziroma kolonistov iz Prekmurja, od katerih mnogi niso izpolnjevali pogojev za kolonizacijo. Predvsem je to veljalo za Rome, ki so se želeli množično preseliti v Vojvodino. Ministrstvo za kmetijstvo NVS je sredi februarja 1946, ko so šli v Vojvodino že štirje transporti kolonistov iz Slovenije – preseljeno je bilo okoli 350 družin – prosilo Agrarni svet za načelno odobritev preselitve 400 družin iz Prekmurja. To so utemeljevali z veliko agrarno prenaseljenostjo Prekmurja in da bo agrarna reforma dala agrarnim interesentom le malo zemlje.⁶⁸ Odgovor Agrarnega sveta je bil negativen, »ker te družine ne odgovarjajo zakonskim pogojem«. Hkrati je Agrarni svet potrdil rezervacijo zemlje za 600 družin iz Slovenskega primorja, ki naj bi se še preselile v Vojvodino.⁶⁹ Po tem naj bi bila Primorcem zagotovljena naselitev 400 družin v Gudurici, kamor naj bi preselili družine iz vinorodnih krajev, 100 v Mariolani (Plandište) in v Vršču.

Slovenska kolonizacija v Vojvodino se je začela sorazmerno pozno, vendar se je zaključila kot prva med vsemi jugoslovanskimi republikami. Trajala je do pomladi 1946, ko je na prvi pomladanski dan odpotoval proti Banatu zadnji transport s slovenskimi kolonisti. Do začetka marca 1946 je bila izpolnjena le dobra desetina Slovencev odobrene naselivitvene ‚kvote‘. Glede na obseg in hitrost, s katero je kolonizacija iz Slovenije v Vojvodino potekala, je bilo, še preden so

⁶⁶ AJ, 97/2, 25.

⁶⁷ Kmečki glas, 10. 1. 1946, št. 2.

⁶⁸ AJ, 97/2, 25.

⁶⁹ AJ, 97/1, 12.

V Banatu so naše koloniste zelo pristrčno sprejeli

Preko banatske ravnine je že zapihala košava, izorane brazde je rahlo pobelil prvi sneg. Nnega teh meglenih poznojesenskih dni je proti koncu novembra privonil na postajo v Vršcu prvi transport slovenskih kolonistov. Transport ni bil velik — v štiridesetih vagonih se je odpeljalo iz domovine 480 ljudi, družin onih, ki so bili nekdanji prvi v borbi, danes pa bodojo bili prvi pri obnovi. Mrzlo, neprijazno vreme ni moglo pokvariti prazničnosti tega dne, na katerega so se domačini v vršačkem srca že dolgo pripravljali. Pristrčno okrašene postaje, na katerih so izstopali naši kolonisti, so pričale, da pomeni ta dan domačinom več kakor navaden praznik. Več kakor dve sto let se je na tej zemlji šopiril tujec. Zmaga, ki smo jo izvojevali, je popravila tudi to zgodovinsko krivico — tujec je moral prepustiti našo zemljo našim ljudem. Leto za letom so si stolbine naših sezonskih delavcev iz Prekmurja tu stžili svoj teži kruh. Danes pa prihajajo naši ljudje, da postanejo gospodarji svoja zemlje, da se vključijo v dolgo verigo tistih tisočev družin iz vseh federalnih edinic naše države, ki bodo tu z delom žuljavih rok gradili dom, za katerega so v štiriletni borbi žrtvovali vse, kar so imeli.

Pravi poudarek je dobil ta zgodovinski dan v Vršču, kjer so hoteli meščani že s samim sprejemom pokazati našim ljudem, kako dragi sosidje jim bodo Slovenci. Tisti dan, ko so v Vršču pričakovali naš transport, je že vsvezgodaj pohitelo vse na postajo. Med Vrščem in Petrogradom jo ves dan brnel telefon. Vsa mesto in ves srez je ta dan ponavljal: Dotaze nam Slovenci...

Neprestana majhna zasmude na prenatrpanih progah so zavlekle prihod transporta do poznega

večera. Kljub temu, da so se ljudje večinoma že razšli, se je ob 11. uri, ko je vlak naposled privozil na postajo, sprojem izprevel v pravo manifestacijo bratstva. Naši ljudje, ki so urujenci od naporne vožnje, prežehli in lačni, komaj čakali, da pridejo na svoje domove, so namuh pozabili na prestane težave. Sto in sto grl jim je klicalo dobrodošlica, sto in sto rok jim je stiskalo desnice... Članice AFŽ so jih povabile v kolidorsko restavracijo, kjer so jim pripravile toplo večerjo. Petje in vzkliki bratstvu in prijateljstvu, ki bo poslej vezalo domačine z novimi meštri, so kar ni hotelo poleči. Ničje izmed naših ljudi ni več mislil na to, kako dalet je stara domovina, nihče se ni več na tihcu spraševal, kako se bo navadil novega kraja, novih ljudi in razmer... Vse oči so bile solzne, vsa srca ginjena. To noč so naši kolonisti že prespali v vagonih, zjutraj pa so prišli omladinci in jih pospremlili na določene jim domove. Vsaki družini so izročili ključa od hiše.

Enako pristrčno so bili sprejeti naši ljudje tudi po vseh ostalih krajih, zlasti v Mariolani in Gudurici, ki bosta naši največji koloniji. Povsod so naši pripravljeno po eno sobo, ki so jo domačinke skrbno osnažile in pripravile, da ima družina v prvem trenutku prijazen kotiček v novem stanovanju, ki ga bo v naslednjih dnevih po svoje uredila in opremila.

Pedeset tisoč kolonistov se bo naselilo v Vojvodini, na zemlji, ki so jo nemški kolonisti izkoriščali več kakor dve stoletji. Za od početja se na različni zemlji naseljujejo naši ljudje iz Bosne in Hercegovine, iz Črne gore in Zagorja, vendar so bo kolonizacija v pospešenem tempu nadaljevala želo spomladi. Takrat bo šla tudi večina naših kolonistov, da skupaj z domačini in ostalimi kolonisti požanje žito, ki klije v mastnih, črnih brazdah prostrane banatske ravnine

Krnečki glas, 12. 12. 1946, št. 14.

odšli vsi transporti s slovenskimi kolonisti v Banat, jasno, da do pomladi ne bo mogoče preseliti odobrenega števila kolonistov. Agrarni svet je zato slovensko ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo pozval, naj javi število kolonistov, ki jih še lahko oziroma jih nameravajo preseliti. Zaključek kolonizacije je Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS predvidelo za 15. marec 1946. Prijave je prenehalo sprejemati s 5. marcem, čeprav je bilo do tedaj — po njihovih podatkih — preseljeno le 313 družin.⁷⁰ Ministrstvo je sklenilo, da je potrebno povečati delež za koloniste iz Slovenskega Primorja, tako da se 'kvota' za slovenske koloniste ne bi spremenila. Aprila 1946 je slovensko ministrstvo odpoklicalo svojo delegacijo, ki je v Banatu skrbela za pravilen in čim lažji potek naseljevanja slovenskih kolonistov. S tem je bila kolonizacija tudi organizacijsko zaključena, pričakovala se je le še preselitev kolonistov iz Slovenskega Primorja.⁷¹

Julija 1946 je bila slovenska 'kvota' prepolovljena, od predvidenih 3000 družin slovenskih kolonistov na 1500, in razdeljena med druge republike.⁷² Od

⁷⁰ ARS, MKG (neurejeno); Poročilo o izvedbi kolonizacije slovenskih borcev v Vojvodino, 1. 3. 1946.

⁷¹ ARS, MF 4; Zaključna dela in likvidacija komisije, 11. 4. 1946.

⁷² AJ, Savet za poljoprivredu i šumarstvo vlade FNRJ (signatura fonda 4), fasc. 22, arh. enota 233.

Tretji transport kolonistov v Vojvodino

Dne 23. januarja bo iz Sevnice odpeljal tretji transport slovenskih kolonistov, namenjenih v Vojvodino. Spet se bo 89 družin poslovilo od svojih bornih domačij in se priključilo onim, ki so se že naselili v vršačkem srezu v Vojvodini. Iz vseh krajev Slovenije so te družine, največ iz Brezje in Rajhenburga. Naselili jih bodo največ v vasi Sečenovo, kjer je že nekaj slovenskih družin iz prvih dveh transportov. Nekaj pa jih bo dodeljenih v Vršac in v Veliko Gredo, kjer si tudi že slovenske družine uredjajo svoje nove domove, s katerimi so prav zadovoljne.

Iz Sevnice se bodo odpeljali v 35 vagonih, ki bodo toplotno zakurjeni, tako da prevoz sredi zime ne bo neudoben. Poseben vagon je določen za kuhinjo in bodo kolonisti tudi med potjo dobivali toplo hrano. V posebnem vagonu pa bo urejena ambulanta za vse tiste, ki bi med vožnjo potrebovali zdravniške pomoči.

Prevoz od domače postaje do Sevnice je za vse koloniste in njihovo prtljago brezplačen. Tega transporta se lahko udeležijo le tisti kolonisti, ki so bili določeni zanj in so prejeli tudi potne in vozne dovolilnice. Potovanje je obvezno, ker sicer kasneje ne pridejo na vrsto, razen če so izostali iz kakšnega tehtnega razloga. Transporti borev in njihovih družin v Vojvodino se bodo vršili vso zimo, da se bo spomladi lahko pravočasno začelo v delom na polju.

Tretji transport slovenskih kolonistov je odpotoval v Vojvodino

V četrtek, 24. januarja, se je iz vseh krajev Slovenije zbralo sedemdeset družin na postaji v Sevnici, odkoder so se še istega dne odpeljale proti Zagrebu in dalje proti Vršču. V tridesetih

tovornih vagonih, okrašenih z zastavicami in slikami Tita in Stalina, so se vozile družine in njihova prtljaga. Iz vagonov je donela vesela parti-zanska in slovenska narodna pesem.

Večina kolonistov je prišla v Sevnico že v sredo zvečer in ponoči ženske so zakurile v pripravljenih pečicah in skuhale na njih večerjo Mrzla januarska noč jim je nalepila debele ledene sveče na vagone. Zjutraj so se pogreli s čajem. Iz Ljubljane so se pripeljali delegati ministrstva in z njimi sta prišli dve požrtvovalni začetni sestri, ki sta prinesli zdravila za morebitne bolnike. V posebnem vagonu so uredili ambulanto s posteljami, v drugem vagonu pa kuhinjo, kjer se bo ves čas vožnje pripravljala kolonistom topla hrana. Železničarji so hiteli kolikor so mogli, da je bil transport do poldnega pripravljen za odhod.

Viničar iz Slovenskih gor, ki je vse življenje hlapčeval tujemu gospodu, Krevsova Neža, ki je ostala sama s svojimi malimi sirotami. Čevljar Boh, ki ima osem otrok, kočarji od Kočevja, ki nikdar niso imeli dovolj kruha — vsi ti in toliki drugi odhajajo s svojim bornim imetjem v tiste banatske vasi, ki bodo kmalu bolj slovenske kakor pa srbske.

Eden izmed kolonistov, ki je prišel po svojo družino, ima že hišo v Vršču. Okoli njega se zbira krog poslušalcev in on jim navdušeno pripoveduje. Mnogi izmed teh, ki so že v transportu, so še vedno v dvomih, ali bo tam doli res vse tako lepo, kakor so jim obljubljali. Z olajšanjem poslušajo tovariša, ki jim pripoveduje, kaj vse so že domačini napravili za Slovence v Vršču in po ostalih vaseh. Kako lepe so hiše, ki jih bodo dobili, kako bogato rodi zemlja, ki jo bodo obdelovali...

Tako bo z novim transportom število naših družin v Vojvodini zraslo na 120. Mnogo pa jih bo moralo še to zimo na pol, da bo kolonizacija do pomladi, ko se bodo na polju začela dela, vsaj v glavnem zaključena.

Kmečki glas, 7. 2. 1946, št. 8.

1500 predvidenih kolonistov, ki naj bi se preselili iz Slovenije, je bilo za koloniste s Primorske zagotovljeno 900 mest. Tedaj je bilo v Vojvodini naseljenih že okoli 600 kolonističnih slovenskih družin. Decembra 1946 je Politbiro CK KPJ sklenil, da Slovencev iz ozemlja Julijske krajine, torej iz Slovenskega primorja, ki je bilo tedaj v coni B Julijske krajine, ne kolonizirajo v Vojvodino.⁷³ V začetku leta 1947 pa je Vlada LR Slovenije sprejela odločitev, da Slovenija popolnoma prekinja s kolonizacijo v Vojvodino. Komisiji za agrarno reformo in kolonizacijo so sporočili, da lahko razpolagajo s preostalim slovenskim deležem za naselitev. Prostih mest za slovenske koloniste je bilo takrat še vedno okoli 900. Vsem slovenskim kolonistom, ki so vložili prošnjo za preselitev v Banat, teh je bilo takrat še 270; od teh je le 50 izpolnjevalo pogoje. Zagotovljeno jim je bilo, da bodo naseljeni v Sloveniji v okviru notranje kolonizacije.⁷⁴ Med vloženi prošnjami za kolonizacijo jih je bilo tudi 86 iz okraja Koper.

S tem je bila kolonizacija Slovencev v okviru izvajanja agrarne reforme formalno zaključena, čeprav so se tudi v kasnejših letih posamezniki, sami ali z družinami, še preseljevali v Vojvodino. Kolonizacija Slovencev v Banatu pa se

⁷³ AJ, arhiv CK SKJ, fond CK KPJ, Politbiro III/22.

⁷⁴ AJ, 97/14, 88; Predlog za obustavljanje kolonizacije iz NR Slovenije, 24. 1. 1947.

V soboto se je odpeljal četrti transport naših kolonistov v Vojvodino

Z zlatim nasmehom se je nasmejal jutranje sonce preko hriba nad postajo. Takrat so ljudje odprli železna vrata vagonov. Iz tega in onega vagona je zalajal pes, oglo žle so se kockali. Nekje je zajavnel otrok. Babica in njena mlađa vnukinja sta sedli k vratom, h kadeti se pečeli, in obe nasmejani se obravnav gledata ven na postajo.

»Mama, mama!...« kličejo otroci in mali jim reže bel krah, ki so ga spokli za dolgo pot. Zračne iztopajo otoje, kričajo plašče, pomotajo po vagonih. Može prinašajo vode in zagajo drva. Mimo vagonov pa hodijo železničarji in kornišija in zapuščajo v soznanje in na vagonc število družin, število oči, število otrok, tiste začnje pošlaja, kjer se bo čez nekaj dni končala naporna vožnja, da se začne novo življenje...

»Mj smo od Žužemberka, že dve noči smo na poti, se pogovarjajo ženske, ki so se pravkar seznanile med soboj. »Že 25 let hodim za zaslužkom. No, pa zdaj bo menda le boljše, si pravijo moje, ki so prišli iz različnih krajev s svojimi številnimi družinami, ki so jih v predivnih letih tako težko preživljali s skromnim zaslužkom.

»To je moj zaročnik,« predstavlja postarna ženska svojega življenjskega druga, ki ji bo v novi domovini pomagat ustvariti boljše življenje.

Pet družin je zapisanih za Vršac. Sami borci. Tihaj jih je določilnih za Mariolano. To so delavci in kmetje, ki so imeli doma premalo z mije in jim je sovražnik požgal domačije; mizarji in kolarji, ki bodo v banatskih vaseh obnovili obrt. Ob njihovih imenih so zapisani kratki stavki: »mož borec padel... bil je interniran... dva brata sta padla v NOV,

vdova po interniranca...«, traja bratje podli...«

Za Veliko Gredo je zapisanih 26 družin. Prijeje so iz Trbovelj, iz Celja, Grosupljega, Raketa, Slovenskih Konjic. Očitnih 33 družin bo izstopilo v Hajdučci in se pridružio rojakom, ki so že naseljeni v prijaznem Sečenovu. — V Rajhenburgu se bo transportu pridružio še deset družin. Tako se bo s četrim transportom vozilo skoraj devetdeset družin, a približno 350 družinskih člani.

»Dvaet minut je še časa, potem granole kličje železničar. Priljubljeni so lokomotivo. Nekaj moških še teče po vodu, da naklejejo kotel, kjer se bo kuhalo prvo kosilo za koloniste. Mimo vagonov hiti leoni trgovec v svojem usnjemem jopiču, še vedno neodločen, ali naj gre ali naj se vrne. Dedčeta so zapela partizanasto pesem, otroci se obešajo na vrata in njihove radovedne oči poslednjič gledajo po postaji, po hišicah, ki se tam zadaj kopljejo v soncu. V zadnjem trenutku še zaščitna sestra purnaga v ambulanti voz šoldavateljnemu stotniku, ki ima vročino. Spravili ga bodo v snažno posteljo in mu postrežli z zdravila. Ostali dve sestri razdeljajeta po vagonih mleko za otroke. — Potem loti očitiva zapiska — skozi okna in vrata vagonov poslednjič pogledajo smehljajoci se obrzi, lezní trgovec v zadnjem trenutku skoči na stopnico vagona in se priključu onim, ki polni vednega razpavanja odhajajo v novo življenje.

Vlak, ki so ga okrasili z zeloujem in pisanimi trakovi, z zastavicami in Titovimi sličkami, je v svetlem sončnem opoldnevu krenil proti Zagrebu.

K. Š.

Slovenski poročevalec, 21. 2. 1946, št. 44.

je dejansko zaključila že mnogo prej – že v začetku pomladi leta 1946, ko je prispel v Banat zadnji transport Slovencev.

V kraje, kamor so se naselili kolonisti iz prvega transporta, so se nato naseljevali kolonisti tudi iz vseh transportov, ki so sledili. Namesto v dvanajstih krajih, predvidenih za naselitev slovenskih kolonistov, so se ti naselili v vsej kolonizaciji iz Slovenije le v teh petih krajih. Kraji Velika Greda, Mariolana (sedaj Plandište) in Sečenovo (sedaj Dužina) naj bi po predvidevanjih postali povsem

Predzadnji transport kolonistov v Vojvodino

28. februarja je odpotovalo iz postaje Sevnica pri Zidanem mostu, zbirne baze slovenskih kolonistov, večja skupina slovenskih družin na svoje nove domove v Banat, v kraje, ki so določeni za naseljevanje slovenskih borcev-demobilizirancev in žrtev fašističnega nasilja. To je bil predzadnji transport slovenskih kolonistov v Banat, s katerim je odpotovalo 82 družin s 340 družinskiimi člani. Iz večj. predelov Slovenije so, iz Gorenjske, Stajerske, Notranjske, Dolenjske, Bele krajine, največ jih je iz Prekmurja.

Zo v zgodnjih jutranjih urah so začeli prihajati okrašeni vagoni iz različnih krajev Slovenije. Skrbne sestre Rdečega križa telajo okrog vagonov. Prišel je še zdravnik in desinfektor: ljudi za zdravje naših kolonistov mora biti dobro preskrbljeno. Železniška uprava je poskrbela za zadostno število vagonov in pravočasen odhod, da ne bo nepotrebnega čakanja.

Veselo drvi vlak ob Savi proti Zidanemu mostu, dremavo se prebuja jutro iz nočnega hlada, na vaboda so začarani prvi sončni žarki.

»Sevnica!«

Da, v Sevnico hitijo naši kolonisti, ki potujejo v Vojvodino, ki čaka na spomlad oračev in kopačev, da ne bo ležala v pušči, ampak rodila pod jesen stoteren sad, da bo kruha zadosti za ljudi in krme za živino.

Na progi stoji dolga vrsta vagonov, ob katerih se drinja nekaj otrok in žena s kovčki, pletenimi potalnimi košarami, nahrbtniki in drugo prtljago. K prvemu vagonu stopi mlad fant, zdravih, zagorelih lic, v debelom povsniku in z rjavo kučmo na glavi.

Stopila sem bliže, da ga pobaram, kako in kaj.

»Hej, tovariš, tudi ti v Vojvodino?«

»No, da, v Banat, v Veliko gredo. Tam je že več naših domačinov, pa sem se odločil, da bi krenul tudi sam

»Odkod si pa doma?«

»Iz Grahovega pri Cerklju. Saj menda poznate Grahovo, Hude partizanske borbe so bile tam okrog; bili so gnezditli tam in nam prizadejali dosti hudega. Tudi mene so poslali v internacijo, kjer sem dosti pretrpel, pa sem se le še živ vrnil. Starejši brat je ostal doma na kmetiji in novost je pripeljal k hūti, jaz gram pa zdaj na novo domačijo. Mislim, da mi ne bo hudega, delati sem vajen in kdor je priden, najde svoj kos kruha.«

Žačel je dvigati težke zaboje, velike potne košare, kovčke in drugo ropotijo v vagon. Mlado dekle je prožilo roke in spravljalo predmete v notranjost voza. Še starejša žena je pristopila in pomagala.

»Dosti prtljage imate.«

»Tu v teh zabojih je obleka in perilo, nekaj posteljnine in drugih reči, ki jim človek potrebuje za vsakdanje življenje. Seveda tudi nekaj knjig smo vzeli s seboj, da bomo brali ob nedeljah.«

»Si tudi ti iz Notranjske doma?«

»Da, v Dolnjem jezeru pri Cerklju je moj dom in več otrok nas je v družini. Moj ženin, ki je šel že s prvim transportom pred štirimi meseci v Mariokano, mi je pisal, da mu je dobro tam dobi in naj pridem za njim. Vzela se bova in poleg menda kar za zmiraj tamkaj ostala. Piše, da je na lepi kmetiji, le dela bo dosti. Pa kaj ava poljskemu delu in kmetičnim opravilom vajena, upam, da bova zmogla.«

Od drugega vagona je pristopal star očanec z okrogloobno hčerkco in se ustavil pri naši skupini. Iz Št. Jurja pri Grosuplju je doma, pravi in spremlja svojo hčerkco v Vršac Hčerka bo p.štila dol; na delu in ko bo videl, da je z dekletom vse v redu, se bo vrnil domov. Iz notranjega žepa anknjiča je izvlekel malo strelca, otroc in natočil v šilca žgano kopljico.

Slovenski poročevalec, 3. 3. 1946, št. 53.

slovenski, vendar so se zaradi manjšega zanimanja za kolonizacijo v Sloveniji začeli vanje naseljevati tudi kolonisti iz drugih republik. V teh treh naseljih so slovenski kolonisti sicer prevladovali, a v njih so živeli tudi kolonisti iz Makedonije, nekaj pa tudi iz Hrvaške in Bosne.

Tabela 25: Okraji v Sloveniji, od koder so prišli slovenski kolonisti v Vojvodino

Okrožje – okraj* / Kraj naselitve	Število naseljenih družin					SKUPAJ
	Vršac	Gudurica	Mariolana	Velika Greda	Sečenovo	
CELJSKO						
Celje – m.	1		5	4		10
Celje – ok.	1	3	13	12		29
Konjice			2	1		3
Mozirje			6			6
Šmarje pri Jelšah		2	4	1		7
Trbovlje			5	9		14
LJUBLJANSKO						
Grosuplje	2		2	3		7
Jesenice	17	1	9	4		31
Kamnik	9	1	2	3		15
Kranj	2		2	1		5
Ljubljana – ok.	3		3	14		20
Rakek			9	18		27
Škofja Loka	5		1		1	7
MARIBORSKO						
Lendava	30	31	9		10	80
Ljutomer			2	1		3
Maribor – m.		5	1			6
Maribor – ok.	1	4	2		2	9
Murska Sobota	1	1			31	33
Prevalje		1	2	1	2	6
Ptuj		9	9	1	2	21
Radgona		1	2			3
NOVOMEŠKO						
Črnomelj	1	36	3	1	3	44
Kočevje			4		4	8
Krško	9	25	6	2	8	50
Novo mesto	1	17		4	3	25
Trebnje	1			7	1	9
LJUBLJANA – M.	23	6	1	2		32
SLOV. PRIMORJE	23	3	1	2		29
DRUGE REPUBLIKE	18	15	1			34
	148	161	107+	91	67	574+

+ podatki za enega kolonista niso navedeni

* Okrožja in okraji po upravni razdelitvi LRS z dne 14. 9. 1946

V petih krajih v Banatu so bili naseljeni slovenski kolonisti iz vseh okrajev v Sloveniji, razen iz okraja Slovenska Bistrica.

V Banat so se preseljevali kolonisti iz vseh predelov Slovenije. Največ jih je bilo iz mariborskega okrožja, ki je obsegal večji del Štajerske in Prekmurje. Od

Kolonizacija v Vojvodino iz okrajev LR Slovenije

tam je bilo 161 kolonističnih družin ali 28% vseh slovenskih kolonistov v Vojvodini. Kar petina vseh kolonistov iz Slovenije je bilo iz Prekmurja (okraja Murska Sobota in Lendava). Iz mariborskega okrožja se je največ kolonistov naselilo v Gudurici (51) in v Sečenovem (Dužine) – 27, medtem ko jih je bilo najmanj v Veliki Gredi. V Gudurici so prevladovali naseljenci iz lendavskega okraja, v Sečenovem pa iz okraja Murska Sobota.

Po številu slovenskih kolonistov v Banatu je bilo na drugem mestu novo-meško okrožje, ki je obsegalo območje Dolenjske in Bele krajine. Iz tega predela Slovenije je bilo 136 kolonističnih družin oziroma 23,6% kolonistov iz Slovenije. Največ jih je prihajalo iz okraja Krško (8,7% slovenskih kolonistov); po številu so bili na drugem mestu za kolonisti iz lendavskega okraja. Bela krajina (okraj Črnomelj) je bilo tretje območje, od koder so odhajali kolonisti v Vojvodino. Iz novomeškega okrožja je bilo največ kolonistov v Gudurici (78).

Ljubljansko okrožje je dalo 19,4% kolonistov, največ pa jih je iz tega okrožja prihajalo iz okraja Jesenice (31 družin – 5,4% vseh slovenskih kolonistov). Močno zastopana sta bila še okraja Rakek z območja Notranjske in Ljubljana – okolica. Kolonistov iz ljubljanskega okrožja je bilo največ v Veliki Gredi (43). Iz tega okrožja je bilo tudi največ slovenskih kolonistov, naseljenih v Vršču.

Iz celjskega okrožja je prihajalo 12% zunanjih kolonistov. Iz tega okrožja je bilo največ kolonistov iz okraja Celje–okolica. Kolonisti iz tega okrožja so bili naseljeni v Mariolani, kjer jih je bilo med vsemi slovenskimi kolonisti največ, pa tudi v Veliki Gredi.

Kolonisti so bili resnično iz vse Slovenije, vključno iz krajev v Slovenskem Primorju, vse do obale. Največ kolonističnih družin je prišlo iz krajev, ki ležijo na vzhodni slovenski meji, to je iz predelov, kjer je bila agrarna prenaseljenost, sicer značilna za vso Slovenijo, največja. Iz teh predelov je bilo 40% vseh kolonistov iz Slovenije v Banatu. Sorazmerno močan kolonistični val je prihajal iz severnozahodnega dela Slovenije, iz območja tradicionalne slovenske industrijsko delavske aglomeracije – iz okraja Jesenice (31 družin). Ob dejstvu, da kolonisti iz tega okraja niso bili prvenstveno poljedelci, se postavlja vprašanje, kaj je bil vzrok preselitve v Vojvodino. Prav tako je bilo sorazmerno veliko kolonistov iz Notranjske – okraj Rakek (27 družin). Malo kolonistov pa je prihajalo iz celjskega okrožja. Izjema je bil le okraj Celje–okolica. Nenavadno veliko kolonistov pa je prišlo iz mesta Ljubljane (32 družin), pri čemer je šlo pri teh predvsem za takšne, ki jim kmetijstvo ni predstavljalo osnovnega vira za preživljanje. Iz drugih večjih slovenskih mest, Maribor, Celje, Kranj, ni bilo toliko kolonistov.

Slovenski kolonisti, ki so se naselili v petih banatskih krajih, so prišli iz 270 slovenskih naselij. Največ jih je bilo iz novomeškega okrožja, kjer so prišli iz 90 naselij, iz mariborskega in ljubljanskega so kolonisti prišli iz 68, iz celjskega pa iz 42 naselij. Dejstvo, da so prihajali kolonisti iz toliko naselij, kaže, da so se interesenti za preselitev v Vojvodino odločali predvsem sami in da je pri tem igral vlogo njihov osebni interes; pri zunanji kolonizaciji iz Slovenije je imela oblast vlogo organizatorja tehničnega procesa selitev. Na individualni značaj kolonizacije Slovencev v Vojvodino kaže tudi to, da so iz večine krajev prišle le posamezne družine. Le redki so bili kraji, iz katerih je odšlo v Vojvodino pet ali več kot pet družin. V vsej Sloveniji je bilo le 16 takšnih krajev. Največ jih je bilo v lendavskem okraju (5), v murskosoboškem okraju pa dva. Iz Dolnje Bistrice, iz okraja Lendava, je odšlo 13 družin z 62 družinskimi člani, kar je bilo največ družin in tudi največ družinskih članov, ki so odšli v Banat iz enega samega naselja.

Tabela 26: Kraji, iz katerih so bili slovenski kolonisti v Vojvodini

Okrožje*	Okraj*	Kraj	Število družin	Število družin. članov
1	2	3	4	5
Celjsko	Celje – okolica	Prapretno	1	1
		Dramlje	2	7
		Planina	1	4
		Planinska vas	1	7
		Jurklošter	2	4
		Sv. Peter	2	3
		Sv. Miklavž	2	9
		Žagar	1	2
		Lemberg	1	5
		Marija Gradec	2	9
		Polzela	1	10
		Braslovče	1	2
		Laško	1	2

1	2	3	4	5
		Liboje	1	7
		Trobni dol	2	11
		Migojnice	1	5
		Vojnik	1	9
		Rimske toplice	1	2
		Loka	1	2
		Parizle	1	2
	Celje	Celje	6	25
	- mesto	Babno	1	6
		Teharje	1	7
		Lopata	1	7
		Sp. Hudinja	1	6
	Sl. Konjice	Oplotnica	1	3
		Loče	1	6
		Zbelovska Gora	1	4
	Mozirje	Luče	2	13
		Rečica ob Savinji	1	3
		Gornji Grad	1	6
		Šmartno ob Dreti	2	5
	Šmarje pri Jelšah	Šmarje pri Jelšah	3	16
		Ponikva	2	8
		Cerovec	1	5
		Pilštanj	1	7
	Trbovlje	Zidani most	5	23
		Zagorje	4	23
		Radeče	2	2
		Sv. Jedert	2	5
		Trojane	1	6
Ljubljansko	Grosuplje	Grosuplje	2	6
		Št. Jurij	1	1
		Šmarje	3	14
		Turjak	1	6
	Jesenice	Jesenice	11	54
		Mošnje	1	5
		Dovje	2	9
		Radovljica	2	4
		Hrušica	2	11
		Mojstrana	1	3
		Žirovnica	1	3
		Podnart	1	9
		Bohinj	1	3
		Mevkuž	1	7
		Kočna	3	12
		Krnica	1	5
		Blejska Dobrava	3	17
		Gorje	1	3
	Kamnik	Kamnik	2	17
		Zalog	1	3

1	2	3	4	5
		Sela pri Kamniku	1	5
		Zaboršt	2	9
		Dob	1	6
		Domžale	1	4
		Drtija	1	2
		Kališe	1	3
		?	1	4
		Vir	1	4
		Mengeš	1	1
		Moravče	2	6
	Kranj	Kranj	2	2
		Voglje	1	3
		Tržič	1	1
		Primskovo	1	4
	Ljubljana – ok.	Rakitna	2	11
		Litija	1	2
		Laze	1	1
		Vače	4	15
		Škrlje	2	4
		Preserje	2	4
		Podpeč	1	7
		Kostrevnica	1	3
		Šmartno	1	11
		Ig	1	1
		Mala Štanga	1	7
		Borovnica	1	4
		Kozarje	2	8
	Rakek	Rakek	1	2
		Stari trg	2	11
		Novi svet	1	4
		Cerknica	8	28
		Grahovo	1	2
		Hotederšica	1	4
		Jezero	1	2
		Nova vas	2	5
		Dolenje Jezero	2	4
		Bločice	1	1
		Dolenja vas	1	2
		Bezuljak	1	5
		Žerovnica	3	6
		Markovec	1	4
		Sv. Vid	1	4
	Škofja Loka	Škofja Loka	1	3
		Davča	2	17
		Suha	1	9
		Poljane	1	3
		Leskovicca	1	4
		Brekovice	1	6

1	2	3	4	5	
Mariborsko	Lendava	Dol. Lendava	8	21	
		Pince	10	28	
		Pince Marof	1	3	
		Benica	9	36	
		Kobilje	1	5	
		Dolnji Lakoš	1	7	
		Mostje	10	32	
		Kamovci	4	16	
		Črenšovci	4	19	
		Gor. Bistrica	9	51	
		Dol. Bistrica	13	62	
		Odranci	4	16	
		Žižki	2	9	
		Mala Polana	1	8	
	Genterovci	2	6		
	Ljutomer	Dolga vas	1	5	
		Vučja vas	1	6	
		Mala Nedelja	1	2	
		Ormož	1	7	
	Maribor – mesto	Kamnica	5	18	
		Meljski hrib	1	7	
	Maribor – okolica	Hoče	1	7	
		Rošpoh	1	4	
		Sv. Ožbald	1	9	
		Stara gora	1	5	
		Sv. Trojica v Slov. goricah	1	4	
		Štrihovec	1	4	
		Selnica	1	8	
		Fram	1	6	
		Bresternica	1	8	
		Murska Sobota	M. Sobota	1	1
			Borejci	1	3
			Vanča vas	1	6
			Tešanovci	2	8
	Dolnji Slaveči		1	2	
	Pertoča		1	7	
	Pečarovci		1	7	
	Motovilci		1	3	
	Moščanci		1	5	
	Melinci		9	44	
	Doklevžovje		7	28	
	Ižakovci		4	26	
	Lipovci		2	7	
	Bratonci		1	7	
	Prevalje	Prevalje	2	5	
		Trbonje	1	3	
		Črna	3	18	
Ptuj	Ptuj	2	4		
	Turnišče	2	11		

1	2	3	4	5
		Belski vrh	1	10
		Sv. Marjeta na Drav. polju	2	9
		Stoperce	1	6
		Podlehnik	1	4
		Cvetkovci	2	6
		Prerad	1	4
		Senčak	1	4
		Ritmerk	1	6
		Borovci	1	4
		Zakelj	1	1
		Paradiž	1	8
		Dornava	2	9
		Zamošani	1	4
		Sv. Lovrenc na Dravskem p.	1	2
	Radgona	Dražen Vrh	1	5
		Orehovci	1	3
		Videm ob Ščavnici	1	6
Novomeško	Črnomelj	Črnomelj	2	8
		Bojanci	2	14
		Žuniči	2	4
		Marindol	6	28
		Svržaki	1	5
		Jugorje	1	1
		Vidine	1	2
		Gorenji Radenci	4	20
		Bojanja vas	3	23
		Učakovci	1	1
		Miliči	4	22
		Malo Lešče	1	6
		Dolence	1	1
		Maline	1	3
		Hrast	2	5
		?	1	3
		Vidošiči	1	3
		Mačkovec	1	3
		Lokve	2	8
		Sodevci	1	4
		Želebej	1	2
		Štrekljevec	1	3
		Križevska vas	1	1
		Vinica	1	2
		Jelševnik	1	6
		Golek	1	4
	Kočevje	Kočevje	1	6
		Šalka vas	1	11
		Belica	1	2
		Koprivnik	1	3
		Ribnica	1	3

1	2	3	4	5
		Bosiljeva Loka	1	2
		Osilnica	2	6
	Krško	Brestanica	2	5
		Senovo	2	3
		Dobrova	1	4
		Leskovec	2	16
		Mali Kamen	1	4
		Izvir	1	5
		Krška vas	3	19
		Brezje	1	1
		Brežice	4	18
		Blatno	2	13
		Podsreda	3	5
		Dobeno	1	1
		Mali vrh	1	9
		Pišece	2	8
		Čatež	1	1
		Sromlje	4	15
		Drenovec	1	4
		Bukovje	1	6
		Skopiče	1	8
		Trebelnik	2	10
		Žurkov dol	1	1
		Črnc	1	4
		Veliki Podlog	1	2
		Vrhovska vas	1	8
		Premogovce	1	7
		?	1	3
		Reštanj	1	2
		Sevnica	1	3
		Boštanj	1	2
		Dobova	1	2
		Vranje	1	5
		?	1	5
		Stara vas	2	5
	Novo mesto	Novo mesto	1	2
		Dolenje Kamence	1	5
		Št. Jurij	1	2
		Velike Brusnice	2	6
		Lopata	1	7
		Sv. Marjeta	1	4
		Gaberje	5	21
		Pristava	3	13
		Družinska vas	1	4
		Bučna vas	1	3
		Suhor	1	8
		Veliki Kal	1	2
		Stara Bučka	2	6
		Gotna vas	1	1

1	2	3	4	5
		Mirna Peč	1	2
		Kandija	1	2
	Trebnje	Črmošnjice	1	1
		Velika Loka	1	7
		Dobrniče	1	2
		Prmskovo	2	10
		Dolenja vas	1	1
		Št. Rupert	2	6
		Nemška vas	2	12
Ljubljana – mesto		Ljubljana	31	102
		Vižmarje	1	6
Slovensko Primorje				
	Ajdovščina	Podraga	2	2
	Vipava	Užiče	2	6
		Osek	1	2
	Sežana	Žirje	1	1
	Gorica	Lakovec	1	2
		Vojsko	1	3
	Trst	Salež	1	1
		Milje	1	3
	Koper	Čežarji	3	13
		Dekani	2	6
		Dol	1	8
		Cetere	1	5
		Krnica	1	5
		Prestrež	1	6
		Šmarje	1	6
		Gabrovica	1	4
	Kanal	Kanal	1	6
	Cerkno	Cerkno	3	12
	Idrija	Idrija	1	6
	Tolmin	Tolmin	1	1
		Kneža	1	1
Druge republike				
	Banja Luka	Banja Luka	1	2
		Slatina	12	42
	Negotin	Bistrenica	18	79
	?	Ruma	1	6
	Petrovgrad (Zrenjanin)	Petrovgrad	1	3
	Zaječar	Verlita	1	3

* Okrožja in okraji po upravni razdelitvi LRS z dne 14. 9. 1946

Nekateri kraji so v popisu navedeni napačno, tako ni mogoče ugotoviti, za kateri kraj gre. Napaka je nastala najbrž ob popisovanju v Banatu.

Koliko kolonistov je iz Slovenije odpotovalo v Vojvodino, je znano iz podatkov o transportih; koliko pa se jih je v resnici naselilo v Banatu, je število različno.

Vsi se – z manjšimi razlikami – gibljejo okoli 600 družin. Od vseh, ki so pripotovali, se je okoli 150 družin vrnilo v Slovenijo že pred koncem aprila 1946, ko se je slovenska kolonizacija zaključila in so znani izčrpani spiski kolonistov.⁷⁵ Vrniti se je moralo tudi okoli 100 družin, ki so pripotovali v Banat s sedmim transportom, ker niso imeli pogojev za naselitev. Do srede aprila 1946 se je uradno vrnilo v Slovenijo še 52 družin (163 oseb) na lastno željo, štirim družinam pa je bil vzet status kolonista na zahtevo drugih kolonistov in so tudi morale odpotovati nazaj v Slovenijo.⁷⁶ Sredi aprila 1946 je bilo v petih krajih v Banatu naseljenih 575 slovenskih družin z 2353 družinskimi člani.

Tabela 27: Slovenski kolonisti v Vojvodini

Naselje	družine	druž. člani
Vršac	148	578
Gudurica	161	721
Mariolana (Plandište)	108	422
Velika Greda	91	350
Sečenovo (Dužine)	67	282
	575	2353

Podatki o številu slovenskih kolonistov se pri raznih avtorjih razlikujejo. Število so ugotavljali na podlagi različnih virov in se giblje od 324 družin oziroma gospodarstev, »katera so dobila pravico na kolonizacijo«,⁷⁷ preko 363 družin s 1670 člani,⁷⁸ do 801 družin ob koncu leta 1946.⁷⁹ N. L. Gačeša je podatke črpal iz fonda Glavne komisije za naseljevanja boraca u Vojvodini v Arhivu Vojvodine (Sremski Karlovci) in navedel, da je bilo sredi avgusta 1946 naseljenih 623 slovenskih družin z 2625 družinskimi člani. Poročilo slovenske komisije za agrarno reformo in kolonizacijo iz srede maja 1946 navaja 686 družin z 2810 člani.⁸⁰ V letnem poročilu o izvajanju agrarne reforme in kolonizacije je navedeno, da

⁷⁵ Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo vlade LRS je 11. 4. 1946 poslalo komisiji v Vršac dopis, v katerem jim je sporočilo »naj komisija takoj zaključi svoje poslovanje... Pred svojim povratkom naj komisija sestavi točen spisek kolonistov po posameznih krajih, v katerih so naseljeni.« Spisek je moral vsebovati ime in priimek kolonista, ime in priimek družinskih članov, ki so se naselili z njim, prejšnji poklic kolonista, naslov oz. številko hiše, ki mu je bila dodeljena, kraj in okraj, od koder se je preselil, površina zemlje, ki mu je bila dodeljena, ali je izvrševal kakšno obrt in katero, premoženje, ki ga je pustil v Sloveniji. ARS, MKG (neurejeno).

⁷⁶ ARS, MF 4; Izveštaj o naseljevanju boraca u srez Vršac, 14. 4. 1946.

⁷⁷ Vladimir R. Djurić: Geografski raspored novokolonizovanog stanovništva u Vojvodini. Glasnik etnografskog instituta SAN, I-II (1953–1954), Beograd 1957, str. 744–746. Avtor je podatke črpal iz knjig koloniziranih gospodarstev, vendar ni navedel obdobja, na katerega se ti nanašajo. V svojem delu je navedel naselja, v katerih so bili naseljeni pripadniki posameznih narodov in so v njih prevladovali.

⁷⁸ Stipetić, Agrarna reforma, str. 443, tabela 8. Podatke je črpal iz arhiva Glavne komisije za naseljevanje borcev v AP Vojvodini.

⁷⁹ Pak, n. d., str. 400.

⁸⁰ ARS, MF 4.

Slovenski kolonisti so se naselili v Vojvodini

Naselbine slovenskih kolonistov v Banatu

Na skrajnem severovzhodu naše države, kakšnih 60 km od Beograda, tik ob rumunski meji so v teh zimskih mesecih nastale kolonije slovenskih borec, poljedelcih delavcev, najemnikov in malih posestnikov, povsem tistih naših gospodarsko najšibkejših slojev, ki so že pred vojno bili navezani na iskanje dela in zaslužka daleč izven domovine. Prostor, ki ga je zvenza vlada določila za slovenske koloniste, odnega vršac, ki okraj z mestom Vršcem kot aradišcem. V večji ali manjši razdalji od Vršca leže v glavnem ob železniški progi, nedaleč od meje, vasi Mariolana, Velika Greda, Sečerovo in Gudurica — luena, ki smo jih to zimo pogosto omenjali v zvezi z našimi transporti v Vojvodino.

Vršac sam je mesto z gimnazijo in učiteljskim, s srednjo sadjarsko in vinarsko šolo, živahno kmečko mesto, ki je z odhodom Nemcev izgubilo skoraj polovico svojega prebivalstva. Za mestom se vleče tja proti Gudurici veriga nizkih graščev, posejanih z vinogradi in poraslih z gozdovi lpe. Nekje sredi pota med Vrščem in Gudurico je znameniti vršaci kamnolom, ki bo lahko dal dovolj potrebnega gradiva, da se bodo čim prej zgradile tudi tu trdne ceste namesto mehkih poljskih stez, ki se ob deževnem vremenu izpremenijo v samo blato.

Tri kilometre oddaljena od rumunske meje leži vas Gudurica s svojimi nepreglednimi vinogradi. Vas šteje okoli 800 hiš, ima moderno enonadstropno ljudsko šolo in več trgovin. Ponos Gudurice niso le krasni vinogradi, ampak tudi vzorno urejene kleti. V teh kletih se jo dve stoletji pretakalo bogastvo, ki je prinašalo Tetzu, Beču, Ströblu in drugim nemškim kolonistom ne samo težke milijone, ampak tudi sloves prvotnih vinskih magnatov. Na svetovnih vinskih razstavah so strokovnjaki z užitkom poskušali gudurčki pridelek, ocenjevalne komisije so ponovno pisale zlate diplome. Te diplome so pred kratkim že vedno visele v tistih kmečkih sobah v Gudurici, ki so si jih pozni potomci prvih nemških kolonistov v Vojvodini oprenili z vsakim razkošjem in udobnostjo razvajenega bogataša. In tu, v nekdanji nemški Gudurici se zdaj smuje zadruga, katere člani bodo slovenski borci kolonisti.

Druga največja slovenska kolonija bo v Mariolani, ki pa leži na drugo stran Vršca, sredi polcrajina, ki v marsičem spominja na naše ravninsko Prekmurje. Kakor daleč meže oko, nikjer nobene vzpotine. Samo tu pa tam skupina ali vrsta jagetov ali akacij, nekaj grmovja ob cesti, tu pa tam ob razorani cesti vas, ki ji nikjer ne vidiš konca. Pred vasmi

se je od 1070 (tolikim je bila kolonizacija v Vojvodino odobrena) preselilo 610 družin.⁸¹ Časopis Borba je maja 1946 navedel 691 slovenskih kolonističnih družin.⁸² Po poročilu, ki ga je ob zaključku svojega dela naredila delegacija ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS za kolonizacijo Slovencev v Banatu, je bilo sredi aprila leta 1946 število tamkaj naseljenih slovenskih družin 590. Od tega se jih je iz Slovenije preselilo 564, 26 družin Slovencev pa je prišlo iz drugih federalnih enot.⁸³ Po navedbah Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS iz marca 1948, ko je bila kolonizacija formalno zaključena tudi na jugoslovanskem nivoju, pa je bilo v Vojvodino preseljenih 591 družin z 2836 člani;

⁸¹ ARS, Planska komisija LRS, fasc. 3.

⁸² Borba, 7. 5. 1946.

⁸³ ARS MF 4; Izveštaj o naseljavanju boraca u srez Vršac, 14. 4. 1946.

Lokvirjeno so označeni kraji, kjer so naseljeni slovenski kolonisti

ve v ogromnih miazkih kopijejo gost. Ko bo nastopilo toplo vreme, bodo tam po peščeni zemlji rile črna banatske zelnje. Kakor daleč seže oko, ena sama njiva, črna, mastna, drabna zemlja, ki so jo kmeti preorali traktorji in kjer se bo poleti prelivalo neakomno morje pšenice, kjer bo zelena koruza in bodo sončnice obračale svoja zlatorumena cvetove za vročim banatskim soncem. Sredi take pokrajine leži Mariolana s svojimi dolginami, ravninami in širokimi ulicami, s svojimi tihimi kmečkimi hišami, z opekarno, mlino, šolo, trgovinami in električno centralo.

Mariolana od Mariolana, a za njo pojme še vedno velika leži ob levi železniški progi, samo nekaj kilometrov dalje vas Velika Greda. Dolge, široke ceste s drevoredom akacij, ob hišah iz opeke grajen pločnik, modro in belo pobarvane stene hiš, prostorna dvorišča z gospodarskimi polji in vrtovi — vse vasi in vse hiše so si podobne, kakor da jih je gradil en sam arhitekt, po istem načrtu. Tudi na je tudi kakšno štiri kilometre oddaljena vas Sečenovo, medu isto plod-

ne ravnine, s drevoredom akacij, s belimi jaterni gost, gogajočih v miazki pred vasjo.

Več kakor dve sto let so v teh krajih živeli Nemci, širki so nemško miselnost, v svojih domovih pa kopičili bogastvo, ki ga tako radodarno daje zemlja v Banatu. Imeli so v rokah vas obrt in del trgovine. Z odhodom nemških kolonistov, ki jih je nekdanj pripeljala v naše kraje Marija Terezija, so se izpraznilo tudi te velike banatske vasi tu v neposredni bližini meje. Uthnilo so, kakor so nenadoma utihnilo tolke druge vasi po Vojvodini. A je za nvalo časa. Kmetu so začeli prihajati vnanje drugi ljudje, prihajali so s dolginami vini iz Bosne in Hercegovine, iz črne gore in hrvaškega Zagorja, njih pa so se v začetku znoje pridružili tudi naši slovenski transporti. Pribajali so iz najbolj prizadetih krajev širom naše domovine: stotine in tisoči orah, ki so se štiri leta borili za to, da bi bila naša zemlja res tudi naša last. Tisoče in tisoče hektarjev naše najboljše zemlje v Vojvodini so to jesen zorači donatli ljudja, po vseh hi-

hišah se je že oglašala donatna bosoda, donatna pesem. Tej veliki družini kolonistov v Vojvodini se pridružujejo tudi naši boreci in njihove družine, da s skupnimi delovi zgrade novo zgodovino tu v žitnici Jugu-slavije.

Mnogi izmed teh, ki si danes urejajo svoje domove v Mariolani, Veliki Gredi, Sečenovu in Gudurici, so delali po farmah evropskih veloposeditnikov, kopači so prvmog po vseh evropskih rudnikih, bili so v Ameriki.

Še trikrat eni morda štirikrat bo odpeljal iz Bevnice proti Vršcu dolg vlak, iz katerega se bo oglašala vsela pesem mladine, otroški jok in smeh, mukanje krav — potem bo naša kolonizacija v Vojvodini sldjulo čena. In tudi, kd se dostej životarim na svojih krpicah zemlje nokje na Blajevskem, v Praskmirju, na Doljenjskem, Gorenjskem in Notranjskem, bodo letos prvič našli krompir, sojall koruzo in prirzevali vnograde v banatskih vasač. K. Š.

Slovenski poročevalec, 10. 3. 1946, št. 59.

vrnilo se je 131 družin (745 oseb), tako da je pomladi 1948 živelo v petih banatskih naseljih 460 slovenskih družin z 2091 člani.⁸⁴

Po podatkih iz aprila 1946 je bilo največ slovenskih kolonistov leta 1946 naseljenih v Gudurici (28%), nato v Vršcu (25,7%), v Mariolani (Plandište)

⁸⁴ AJ, 97/14, 91; Gačeša, Agrarna reforma, str. 326.

18,8%, v Veliki Gredi 15,8%, najmanj pa v Sečenovem (Dužine) 11,6%. V naslednjih mesecih se takšno stanje ni bistveno spremenilo. V Vršac se je do 1. julija preselilo še 9 družin, v Gudurico pa 23. V ostalih treh krajih s slovenskimi kolonisti ni bilo več novih slovenskih naselitev.

Največ slovenskih kolonistov se je naselilo v vinogradniškem območju Vršačkih planin. Več kot polovica kolonistov iz Slovenije je bilo naseljenih v Vršču in Gudurici. V tem kraju, oddaljenem od Vršca okoli 14 km proti severovzhodu, je bilo slovenskih kolonistov največ. V oba kraja so naselili tudi Slovence, ki so prišli kot kolonisti v Banat iz drugih jugoslovanskih republik.

V Vršac, v mestno naselje z vinogradniškim okoljem, so iz Slovenije naselili koloniste, ki so prihajali iz mestnih ali mešanih naselij.⁸⁵ Po številu je bilo sicer največ kolonistov iz okraja Lendava. Petina vseh slovenskih priseljencev v Vršac je bila iz vasi v lendavskem okraju. To so bili tudi edini kmetje med kolonisti iz Slovenije v tem kraju. Na drugem mestu po številu naseljenih Slovencev v Vršču so bili kolonisti iz Jesenic. Iz krajev jeseniškega okraja so se naselili v Vršču samo trije kmetje, 14 kolonistov pa je imelo nekmetijske poklice. Iz ostalih gorenjskih okrajev je bilo največ takih, ki so kot poklic navedli delavec. V tem banatskem mestu je bilo nasploh naseljenih največ slovenskih kolonistov, ki so prihajali z Gorenjske, iz okrajev Jesenice, Škofja Loka, Kranj in Kamnik. Bilo jih je več kot Prekmurcev. Gorenjska pa v Sloveniji ni območje z vinogradniško tradicijo, tako da se je želja vojvodinskih oblasti – naseliti v Vršču slovenske vinogradnike in nadaljevati s tradicijo vinogradništva v tem mestu in okolici – očitno izjalovila. V Vršac so se iz Slovenije namreč preselili predvsem kolonisti, ki niso opravljali kmečkih del, marveč razne uslužnostne dejavnosti in obrt. Poklicna sestava slovenskih kolonistov v Vršču kaže, da je šlo predvsem za nekmečke poklice; predvsem za takšne, ki so potrebni za normalno funkcioniranje življenja v mestnem naselju. Očitno je bil namen slovenske kolonizacije v Vršču zapolniti praznino, nastalo z odhodom nemških obrtnikov, in ne toliko ohranjanje vinogradništva v okolici. V Vršču se je naselilo tudi 23 kolonistov iz Ljubljane, ki v večini primerov tudi niso bili kmetje ali poljedelski delavci. To je bila najmočnejša 'kolonija' Ljubljančanov v Banatu. Kmeta sta bila med njimi le dva kolonista iz Ljubljane, večina pa je bila obrtnikov; med njimi dva sodarja, pek, pekovski pomočnik, mesar, zidar, frizer, šivilja in tudi dentist.

Med kolonisti v Vršču je bilo tudi 23 družin, ki so prišle iz krajev v Slovenskem primorju. Bilo je 80% vseh, ki so se iz teh krajev preselili v Banat. Med temi so bili najštevilnejši kolonisti iz krajev v okolici Kopra. Iz tega območja je bilo 10 družin, medtem ko so iz drugih krajev in njihove okolice prihajale posamezne družine. Iz Cerkna 3, iz Vipave 4, Gorice 2, Idrije, Kanala, Sežane in Trsta pa po ena družina ali posamezni kolonist. Med primorskimi kolonisti je bila večina kmetov.

V Vršču so bili kolonisti tudi Slovenci, ki so se tja preselili iz drugih republik. Iz Slatine, kraja pri Banja Luki, je bilo 13 družin, tri iz Negotina, po en kolonist pa sta prišla iz Rume in Petrovgrada (danes Zrenjanin). Prvi je bil po poklicu frizer, drugi pa puškar. V Gudurico so se naselili kolonisti iz Bistrenice, iz okraja

⁸⁵ Jeržabek, n. d., str. 36.

Negotin v vzhodni Srbiji. Vsi ti kolonisti, bilo je 15 družin, so tam pustili po 20 ha zemlje in hiše, v Gudurici pa so dobili 4 oziroma 5 katastrskih juter, to je 8,5 ha zemlje. V Mariolano se je preselila iz Zaječara ena družina, ki so jo predstavljale tri ženske.

V drugi kraj, ki je bil vinogradniško usmerjen, v Gudurico, se je naselilo največ kolonistov iz območja Bele krajine in Dolenjske. Poleg 36 belokranjskih družin iz okraja Črnomelj se jih je v Gudurico naselilo še 25 iz okraja Krško in 17 iz novomeškega okraja; tako je bilo kolonistov iz okrožja Novo mesto v tem kraju domala polovica (78). Močan delež pri kolonizaciji Gudurice so imeli tudi kolonisti iz okraja Lendava (31 družin). Iz drugih slovenskih okrajev so prišle v Gudurico posamezne družine. Iz ljubljanskega okrožja sta bili le dve. V Gudurici se je naselilo tudi 15 družin, ki so prišle iz Negotina. Za razliko od Vršca so bili v Gudurico naseljeni predvsem poljedelci in le nekaj obrtnikov: sodar, mizar, ključavničar, čevljar, krojač. Ti so imeli uradni status obrtnika in zato niso dobili toliko zemlje kot ostale kolonistične družine.

Za naselitev Mariolane (Plandište) je bilo značilno, da so se v tem kraju naselili slovenski kolonisti iz domala vseh slovenskih okrajev, razen iz okrajev Murska Sobota, Novo mesto, Trebnje in Slovenska Bistrica. Iz tega okraja sploh ni bilo nobenega kolonista. Nobeno območje, od koder bi prišlo več kolonistov skupaj, ni posebej izstopalo. Največ jih je bilo sicer iz okraja Celje-okolica, od koder je prišlo 13 družin; iz okrajev Jesenice, Ljutomer in Ptuj pa jih je bilo po 9.

V Veliki Gredi so prevladovali slovenski kolonisti iz ljubljanskega okrožja, in sicer predvsem iz okrajev Rakek (18) in Ljubljana-okolica (14). Bili so tudi iz krajev v celjskem okrožju (okraj Celje-okolica 12, Trbovlje 9), iz Dolenjske jih je bilo največ iz okraja Trebnje (7), le tri naseljene družine pa so prišle iz mariborskega okrožja.

Najmanj slovenskih kolonistov je bilo v Sečenovu (Dužine), od Vršca najbolj oddaljeni 'slovenski koloniji'. Večina naseljencev iz Slovenije v tem kraju prišlo iz Prekmurja. Največ jih je bilo iz krajev v okraju Murska Sobota; 46,2% vseh tamkajšnjih slovenskih naseljencev. Iz krajev na Dolenjskem in Beli krajini je bilo 28,3% kolonistov, medtem ko je bil iz ljubljanskega le ena družina, iz celjskega pa nobena. Do takšne krajevné razporeditve kolonistov je očitno prišlo zaradi tega, ker so želeli – še pred prihodom vseh slovenskih kolonistov v Vojvodino – iz Sečenova vse do tedaj nastanjene slovenske koloniste preseliti v ostale štiri 'slovenske kolonije'. Kolonisti naj bi se koncentrirali predvsem v Vršču in Gudurici. V Sečenovu je po tej preselitvi ostalo le 24 družin. S preseljevanjem so prenehali, ko so iz Ljubljane sporočili, da bodo prišli v Banat še štirje transporti. Za naselitev v Sečenovo so bili predvideni predvsem Prekmurci – kot najprimernejši poljedelci. Ves sedmi transport, v katerem je bilo 128 družin iz murskosoboškega in lendavskega okraja, je bil predviden za naselitev Sečenova. Izkazalo se je, da je bilo med temi večina romskih družin, ki pa niso izpolnjevale pogojev za kolonizacijo. Zato so jih na osnovi odločitev slovenskega ministristva in zvezne komisije za agrarno reformo in kolonizacijo vrnili v Slovenijo. Poleg tega je bilo ugotovljeno, da je imelo 80% očesno bolezen trahom. Tiste, ki so ostali, so naselili v Sečenovu, tako da so v tem kraju prevladovali Prekmurci.

Glede narodnostne pripadnosti kolonistov iz Prekmurja, zlasti iz lendavskega

okraja, kjer je bilo živečih veliko število Madžarov, je bilo pričakovati, da so bili med kolonisti tudi Madžari. Po popisu kolonistov in v njem navedenih imenih in priimkih kolonistov, ni mogoče ugotoviti, če so bili med kolonisti tudi Madžari. Pri kolonizaciji Slovencev v Vojvodino niso posvečala pozornosti narodni pripadnosti kolonista, zato tudi ni navedene narodna pripadnost. Imena in priimki kolonistov iz lendavskega okraja pa kažejo, da ni šlo za koloniste madžarske narodnosti. Iz Genterovcev, izrazito narodnostno mešanega kraja v lendavski občini, kjer je bilo sedemkrat več Madžarov kot Slovencev, sta prišli v Banat dve družini s 6 člani, za katere bi glede na priimke lahko sodili, da ni šlo za pripadnike madžarske narodnosti (Martin Zver, zidar – kmet, naselil z ženo in dvema hčerkama v Mariolani; Marija Hozjan, naselila v Sečenovu s sinom).

V Vojvodino so se preseljevale cele družine in tudi posamezniki, ki pa so imeli enak status kot veččlanska kolonistična družina. Dobili so enako površino zemlje kot štiričlanska družina, ki je predstavljala povprečno veliko slovensko kolonistično družino. Bile so tudi izrazito velike družine z osem in več člani, nekaj tudi po enajst. Vse sicer niso bile družine v pravem pomenu besede, saj so bili med kolonisti tudi primeri, ko sta posestvo v Banatu dobila brat in sestra ali pa samec, ki je prišel z zaročenko. Med slovenskimi kolonisti v Banatu je bilo tudi 66 takih, ki so bili neporočeni. V večini primerov ti niso bili kmetje, ampak so opravljali različne druge poklice.

Ob naselitvi je vsaka kolonistična družina dobila zemljo, hišo s pripadajočim gospodarskim poslopjem in tudi pripadajoči inventar. Uredba o izvedbi naselitve borcev po Vojvodini⁸⁶ je predpisovala, da dobi ob naselitvi vsaka družina 8 oralov (4,5 ha) plodne zemlje, stanovanjsko hišo in gospodarska poslopja. Zemljo naj bi tudi dodeljevali v več delih, tako da bi vsako kolonistično gospodarstvo dobilo tri dele njivskih površin in en del vinograda ali sadovnjaka, če so bile za to možnosti. Ta površina je veljala za štiričlansko družino, medtem ko je za vsakega nadaljnjega družinskega člana bilo predvideno še 28 arov. Največ zemlje, ki so jo lahko dobili kolonisti, je bil 12 oralov (6,8 ha). Naseljenci so imeli tudi pravico do vrta okoli hiše, nekakšne ohišnice, velike dober hektar. Narodni heroji, družine padlih narodnih herojev in oficirji JA so imeli pravico do 30 % večjih posestev.

Slovenski kolonisti so v petih banatskih naseljih dobili skupaj 2403,55 ha zemlje, povprečno 4,2 ha na kolonistično družino. To je bilo 1,1 % vse zemlje, ki je bila v vsej zunanji kolonizaciji v Vojvodino razdeljena zunanjim kolonistom v Vojvodini (po podatkih N. L. Gačeše). Med vsemi kolonističnimi družinami, priseljenimi v Vojvodino v okviru poveljne kolonizacije, je bilo slovenskih le 1,3 %.

Naseljevanje je bilo organizirano tako, da so bile za posamezne kolonistične družine hiše in zemlja določeni že vnaprej. Ob prihodu so se lahko takoj vselili. Nekaj težav je bilo s tem sprva v Vršču, kjer so se v hiše, predvidene za slovenske naseljence, vselili kolonisti, ki so prišli sami, neorganizirano, večinoma iz okolice mesta in krajev v Vojvodini. Njihovo izselitev in naselitev Slovencev so uredili sporazumno in brez težav. V Veliki Gredi je predstavljala problem različna kvalitete hiš, zato je prihajalo med kolonisti do zavisti in nezadovoljstva. V Mariolani

⁸⁶ UL DFJ, 72-666/21. 9. 1945.

Prvi božič naših kolonistov v Vojvodini

Dva nepozabna dneva so doživeli naši kolonisti v Vojvodini. Prvi je bil 15. decembra, ko je 36. divizija priredila udarniški dan za slovenske koloniste. Drugi je bil 23. decembra, ko je ista divizija priredila božičnico našim otrokom in odraslim.

Takoj po prihodu naših prvih transportov v Vršac in vršački srez, se je začel divizijski klub, ki ga vodi poročnik Zoran Burovec, živo zanimati za usodo slovenskih borcev in njihovih družin. Na lastno pobudo so organizirali vršačke vojne zdravnike, krojače, čevljarje, elektrotehniko in mehanike, da so posvetili 15. december slovenskim kolonistom. Zbrali so se v prisrčno okrašeni hiši enega izmed naših kolonistov ter tam od jutra do večera sprejemali naše ljudi, ki so ves dan prihajali na zdravstveni pregled, prinašali raztrgane čevlje in obleke. Obrtniki so prinesli seboj tudi ves material, ki so ga potrebovali za popravila. Mnogo čevljev je bilo ta dan popravljenih, marsikatera obleka lepo pokrpana, elektrotehniko so poskrbeli, da v sleherni kolonisti hiši električna napeljava v redu deluje, mehaniki so pregledali ključavnice in drugo, kar spada v njihovo stroko. Udarniški dan so zaključili z večerno prirediljo, kjer so govorniki v prisrčnih nagovorih pozdravljali naše borce, jim zagotavljali svojo pomoč, ne le v besedah, marveč predvsem v dejanjih.

Še večje presenečenje je pripravila 36. divizija našim kolonistom na božič.

V nedeljo pred božičem se je že navsezgodaj zjutraj odpejala iz Vršca v Gudurico skupina oficirjev in vojakov pod vodstvom šefa divizijskega kluba poročnika Zorana Burovca. Z njimi so se peljali vojaški zdravniki, čevljarji in krojači. Na

vozovih so tudi imeli naložena darila, ki jih je 36. divizija pripravila za naše koloniste. V kratkem času je zbrala 90.000 dinarjev ter obdarila čez 60 naših otrok ter vse odrasle. Vsak otrok je dobil tople nogavice, toplo srajco in volneno jopico dobre kvalitete, povrh pa še vrečico bonbonov. Za odrasle so darovali 2500 kg moke, ki so si jo vojaki in oficirji pritrkali od lastnih ust. Razen moke so jim podarili tudi fižol in kašo.

Zdravniki so zjutraj najprej pregledali vse otroke, katerih zdravstveno stanje je prav dobro. Nato so jim razdelili darila. Govorniki so imeli nekaj prisrčnih govorov o bratstvu in povezanosti naših dveh narodov, o skrbi borcev po končanih uspehih te vojne za splošno obnovo.

Popoldne ob tretji uri je bila v Vršcu ista prireditev, samo v še mnogo večjem obsegu. Prireditev je bila v pivovarni, kjer je urejena skupna menza za naše koloniste. Na programu so bile deklamacije, partizanske in narodne pesmi, igrokaz, na koncu pa plesna zabava. Med pozdravnimi nagovori ni nobeno oko naših ljudi ostalo suho. Po dvorani so se razlegali vzkliki bratstvu, maršalu Titu in Stalinu, slovenskemu narodu itd. Prireditelji so znali pričarati med ljudi tisto prisrčno razpoloženje, ki ga čuti človek le med svojimi dragimi.

Divizijski klub se zanima za vsak transport naših kolonistov in jim da takoj na razpolago vse, kar mu je mogoče. Ko so naši ljudje izrazili željo, da bi se učili cirilice, jim je divizijski klub nemudoma dostavil začetnice. Z ginjenostjo in hvaležnostjo se bodo slovenski borci kolonisti spominjali 36. divizije in njenega kluba, ki se s tako toplo ljubeznijo zanima za njihovo usodo.

Kmečki glas, 10. 1. 1946, št. 2.

pa je prišlo do napetosti med slovenskimi kolonisti in Madžari, notranjimi vojvodinskimi kolonisti, ker so bili Slovenci prepričani, da so dobili Madžari boljše hiše in opremo.⁸⁷

Slovenski kolonisti so bili v večini poljedelci, ki so po navedbi slovenskega Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo izhajali večinoma iz »najsiriomašnejših slojev naroda, ki nimajo niti najpotrebnejše obleke«.⁸⁸ V tej oznaki kolonistov je bilo nekaj pretiravanja – že zaradi namena, s katerim je bila dana – vendar je v veliki meri ustrezala resničnim socialnim razmeram in posestni sestavi slovenskih kolonistov. Za mnoge koloniste je bilo potrebno ob prihodu priskrbeti tudi oblačila. Čeprav je bil eden od pogojev za pridobitev statusa kolonista, da je bil kmetovalec brez ali s premalo zemlje, to ni pomenilo, da so bili med slovenskimi kolonisti samo kmetje oziroma taki, ki jim je obdelovanje zemlje predstavljalo poglavitni dejavnost in vir za preživljanje. Med kolonisti je bilo tudi mnogo takih, ki so bili v prejšnjem poklicu rokodelci in delavci. Takih, ki so se že pred preselitvijo ukvarjali pretežno s kmetijsko dejavnostjo, je bilo 260 – 45 % (po podatki

⁸⁷ ARS, MKG (neurejeno); Izveštaj o spolnjoj kolonizaciji na terenu sreza vršačkog, 18. 5. 1946. Gačeša, Agrarna reforma, str. 193–199.

⁸⁸ AJ, 97/2, 25; Stroški za kolonizacijo borcev v Vojvodini, 14. 2. 1946

Kaj nam pišejo kolonisti iz Vojvodine

Mnogi izmed naših znancev in sorodnikov so bli to zimo v Vojvodino, da si tam ustanovijo nove domačije. Iz pisma, ki ga pošilja ena izmed kolonistk svojemu znancu, lahko vidimo, kako so bili pogosto naši kolonisti presenečeni nad tem, kar so našli v banatski vasi, ki jim bo postala nova domovina. To pismo se glasi:

»Dragi Stane!

Ko je bila ura 8, amo se prebudili na postaji v Vršču. Tam so nas že čakali z vozni in nas odpeljali v naše lepe bogate domove. Zdaj Ti bom opisala, kako izgleda naš novi dom.

Ko prideš do številke 67, potkaš možno na vrata, ker v kuhinji in po stanovanju sploh se dela, prava dirka je, kjer se kosajo trije Ljubljance, kdo bo več napravil. Ena hiša s dvema sobama in predsobo, to je moja last. Imam lepo posteljo iz češnjevoga lesa, ravno takšno omaro, lepo mizico, divan, v drugi sobi pa polno pohištva, zloženega na kupu od tal do stropa, ker nimamo toliko prostora, da bi lahko vse pospravili, čeprav imamo 4 sobe in kuhinjo. Druga stran pa je drugo večje poslopje in tam sta oče in mati.

Kakšnih pet metrov od vrtnih vrat so tri stopnice, ki peljejo v prvo sobo, kjer imamo sedaj kuhinjo. Veš, to je tako, da sta dve kuhinji, ena ima cementna tla, ta je poletna, druga pa je kraena, svetla, za zimo. Malo dalje od poletne kuhinje so vrata v vinsko klet. Tam pa je polno sodov, tam je tudi ogromna stikalnica za grozdje. Kaj takega

še sploh nisem videla. Od kleti so zadnja vrata in tam je hlev. Seveda, zdaj je prazen, ampak vsak čas bomo prejeli dva prašička, tri kokoši, mogoče tudi kozo in gosi. To poslopje je kakih 40 m dolgo. Takoj za hišo je vrt, ki ga je okoli 500 m². Dve tretjini vrta je vinograd z marelicami, hruškami in višnjami. Ko prideš iz vrta, je našemu kozolcu podobna sušilnica za koruzo. Veš, šla sem po vino k nekemu seljaku v drugo ulico. Takoj so vedeli, da nisem domačinka. Vprašali so me: »Seko, jesi li ti Rusinja?« Veš, povedala sem jim, da sem Slovenka, nato pa so me »častili«. Izpiti sem morala tri kozarce vina, pa kakšnega, da skoraj domov nisem več našla.

Takoj je prišel k nam vodja kolonistov in mi rekel, da bo zdaj zadržni letaj, katerega se bom udeleževala. V nedeljo bomo imeli mladinski sestanek, a vsak ponedeljek in petek je kmečki sestanek, kjer se bomo učili obdelovati zemljo. Zdaj se že pripravljajo za drugi miting.

Hrano imamo sedaj še v akupni kuhinji. Je zelo fina. To pa samo toliko časa, da se vse uredi. Tekom tedna bomo že doma kuhali.

Delo na polju se še ni pričelo. Prihodnji mesec pa bomo pričeli skupno delati v vinogradih. Kako se bo delo razvijalo, Ti bom vse natanko popisala. Kraj je lep, pa tudi hribovito je za meslom, je velika, kakih sto metrov visoka vinaka gorica. Sploh nov svet, novi ljudje, novi običaji! Zdaj pa moram končati. Priazno pozdravljam Tebe in vse znance
Anica.«

Kmečki glas, 14. 3. 1946, št. 11.

za ,nosilca' kolonizacije oz. ,družinskega glavarja'). Med temi je bilo 19 navedenih kot posestnik, 158 kot kmet, 67 kot poljedelci, 18 pa kot kmetijski delavci. Delavcev je bilo med kolonisti 27%, rokodelcev 16%, ostali pa so pripadali poklicem kot so šofer, vrtnar, kuharica, tkalec, tiskar, črkostavec, dentist, državni upokojenec, železničar, uradnik. Med kolonisti sta bila tudi dva, ki sta bila oficirja. Ni znano, ali sta bila to oficirja JA.

Poklicno sestavo kolonistov je mogoče ugotovljati le za družinske ,poglarje', kajti v popisu kolonistov so navedeni samo njihovi poklici oziroma dejavnosti, s katerimi so se ukvarjali v Sloveniji. Druga težava je v nedoslednosti meril pri popisovanju. V Vršču so tako vse, ki so se že pred preselitvijo ukvarjali s kmetijstvom, navedli kot kmete, ne glede na to, ali so pustili v Sloveniji kakšno zemljiško posest; pri popisu v Gudurici pa so razlikovali med poljedelci, kmeti in posestniki. Kot posestnika in kmeta so šteli tistega, ki je v Sloveniji zapustil posest, pa čeprav še tako majhno. Za kmeta so tako šteli tistega, ki je v Sloveniji imel sadni vrt, kot tudi takšnega s 15 ha zemlje. Problem je tudi v zvezi z navedbo poklica »delavec«. Pri tem namreč ni jasno, ali je šlo pri teh le za take, ki so bili zaposleni v industriji in so glede na kraj bivališča v resnici predstavljali polproletarce, ali so bili to tudi poljedeljski delavci. Kot »industrijski delavec« je naveden le en kolonist. Vprašljiva je tudi skupina gospodinj; teh je bilo 27. To so bile zlasti vdove, ki so predstavljale ,glavo' kolonistične družine, a so navedle dotedanji poklic »gospodinja«, čeprav so se v resnici ukvarjale s kmetovanjem.

Med kolonisti je bilo glede navedbe prejšnjega poklica 45% kmetovalcev.

Slovenske kolonije v Vojvodini rasejo

Na zaeženi cesti proti Ormožu dva konja težko vlečeta visoko naložen voz. Za vozom stopajo Vinko Jazbec, njegov sin in njegova sestra. Pravkar so se poslovili od svoje sedemdesetletne matere, ki sedi zdaj nekje v kotu njihove viničarije in bridko joče. Njene solze jim težijo srca — pa saj bo spomladi zagotovo prišla za njimi! In potem si bodo tam na rodovitni banatski ravnini ustvarili srečnejši dom.

Na svežem grobu vaškega pokopališča kleči sivolasa žena. S trepetajočimi rokami prižiga poslednjo svečo sinu, ki ga je prežgodaj pokosila sovražna krogla. Hiša je požgana. Zaradi tega, ki leži tu v grobu in zaradi onih dveh, ki sta se vendarle živa vrnila iz nemškega taborišča, je prežgodaj osivela. Nič več jih ne veže na ta kraj kakor ta grob in sajostopogorišče. Na pot v Vojvodino bodo vzeli le svoje zdrave, dela vstane roke in nezlomljivo vero v boljše bodočnost.

Alojz Boh je v svoji tesni hišici pospravil ostre čevljarске nože, šila in kopita, naložil vse to na svojih osem otrok, katerih najmlajši je komaj dobro leto na svetu, na voz in za vedno rekel z bogom staremu domu. Sosede, ki mu stiskajo roke in mu želijo srečo na pot in v novem življenju, si s predpasniki brišejo solze. Njegove oči pa se smejejo skozi solze, njegove oči, ki zadnjič gledajo stari dom in ga primerjajo z onim v Banatu — prostorno kmečko hišo, v katero bodo lahko spravili dovolj postelj za ves njegov drobiž. Alojz Boh je že bil v Banatu, tam ima že svojo hišo, na dvorišču že brskajo njegove kokoši in v hlevu se oglašata svinja. V to hišo bo zdaj privedel še eno in otroke, potem pa bo v eno izmed sob razpostavil svoja kopita in novo, boljše življenje se bo začelol.

Tako se je v Gaberju poslovila od požgane domačije Jeničeva Marija, nekje pri Novem mestu je vzel slovo od razdejanih vinogradov Medvedov Janez, v Bresternici pri Mariboru se je poslovil od svoje viničarije in sosedov Skrbinšek, ki bo v Banatu laže preživljal svojo sedemčlansko družino.

Te dni se bo na majhni postaji v Hajdučici tretjič ustavil tovorni vlak iz Slovenije. Spet bodo odklopili nekaj vagonov, vlak pa bo krenil naprej proti Vel. Gredi in Vršču. Spet bo oživel nekaj tihih, zapuščenih hiš v Sečenjevju, Vel. Gredi in Vršču. A zdaj se v njih ne bodo več glasile nemške besede — v. eni izmed teh prostranih kmečkih hiš se bosta naselila drobna, majhna žena s svojim sinom, ki je še otrok, a si je tam pri Domžalah že dolgo služil kruh pri tujih ljudeh. Na prazne, poslikane stene bosta obesila očetovo sliko, ki mu vešta za grob, in vse tiste podobe in kipce, ki so doslej viseli na ogoljenih stenah njune siromašne domačije.

S tretjim transportom, ki je pred dnevi odpeljal 70 naših družin v Vojvodino, bo v Sečenovu že 35 slovenskih družin. V Veliki Gredi jih bo 60, v Vršču pa 62. V Mariolani šteje slovenska kolonija že 50, v Gudurici pa le 14 družin. Preko 850 Slovencev se je v zadnjih treh mesecih naselilo v vršačkim srezu.

Med tem ko leži zemlja pod snegom, si ljudje urejajo hiše, gospodarska poslopja in se razdeljujejo po vasi, da si organizirajo društveno življenje. V vsaki vasi so si takoj po prihodu prvega transporta ustanovili OF odbore, določili so si hišo za sestanke, kamor dobivajo tudi slovenske časopise. V vsako vas je že prišel slovenski učitelj, da otroci ne bodo preveč zamudili s šolo.

Domačini, ki so jim že ob prvem sprejemu izpričali, kako dobrodošli so jim Slovenci, se zanimajo za vsak naslednji transport in so jim s svojo prijazno ustrežljivostjo povsod v pomoč.

V mnoge tisoče slovenskih družin prinaša letošnje leto tisto veliko izpremembo, ki jim bo za vso bodočnost predrugačila življenje. Otroci ne bodo več zaman prosili kruha, očetje se ne bodo več spraševali, za kuga se do smrti ubijajo z delom. Zemlja ne bo več rodila samo nekaterim; vse delovno ljudstvo bo jedlo z njene bogate mize, pa naj bo to doma v Sloveniji ali tam daleč v Vojvodini, kjer si stotine slovenskih družin gradijo nova ognjišča.

Kmečki glas, 7. 2. 1946, št. 6.

Kmetov posestnikov je bilo po popisu slovenskih kolonistov v banatskih naseljih 178. Število takih, ki so v Sloveniji zapustili svojo zemljiško posest, je bilo med kolonisti še manjše. Podatki o premoženju, ki so ga imeli oziroma pustili kolonisti v Sloveniji, kažejo, da je imelo le 131 — to je 22,7% med vsemi kolonističnimi družinami — zemljo že v starem kraju. Med temi vsi niso bili kmetovalci, ampak tudi delavci in obrtniki.

Največ (26) je bilo takih s posestvom, velikim od 0,5 ha do 1 ha; do 0,5 ha zemlje je bilo 24 kolonistov, skupaj je imelo do 1 ha zemlje v 'starem kraju' 38% kolonistov. Od 1 do 1,5 ha velika posestva je zapustilo v Sloveniji 16, od 1,5 do 2 ha 9, od 2 do 2,5 ha 10, od 2,5 ha do 3 ha 5, od 3 do 4 ha 7, od 4 do 5 ha 11 kolonistov. Nad 5 ha zemlje je med kolonisti imelo v Sloveniji 9, medtem ko je nad 10 ha zemlje imelo 15 kolonistov, med katerimi je bilo 13 tistih, ki so se preselili v Banat iz območja Negotina v vzhodni Srbiji. Ti so tam imeli posestva,

velika 20 ha. Med kolonisti iz Slovenije je imel le en kolonist, in sicer iz Koprivnika v okraju Kočevje na območju Kočevskega Roga, 15 ha zemlje, 10 ha pa je imel posestnik iz Suhorja. Glede na takšno velikost posestva ni jasno kako je lahko postal kolonist. Pri teh dveh kolonistih je, da sta dobila status, igralo vlogo nekaj drugega, ne njuno socialno-posestno stanje. Lahko pa gre tudi za napako pri popisovanju. Isto velja za posestnike iz vasi Benica v lendavskem okraju, od koder so bili kolonisti s posestvi, velikimi od 5 do 8,75 ha zemlje; iz vasi Pince v istem okraju pa je prišel kolonist z 9 ha in dvema hišama. To so bile izjeme, medtem ko so imeli drugi kolonisti iz Prekmurja mnogo manjšo zemljiško posest; od pol hektarja do 2,5 ha. Prav tako velika so bila tudi posestva kolonistov v Beli krajini. Nasplošno kaže velikost posestev, ki jih je ob preselitvi zapustila v Sloveniji večina kolonistov kaže, da so se selili v Banat resnično revni kmetje, še več pa je bilo takih, ki zemlje sploh niso imeli.

Vsi kolonisti, razen tistih, ki so se tudi uradno naselili kot rokodelci in se obvezali, da bodo v novem okolju opravljali svojo obrtniško dejavnost, so dobili posestvo in postali na ta način kmetje – zemljiški posestniki. V posameznih krajih naselitve so slovenski kolonisti dobili različne površine zemlje. V Vršču jih je večina dobila po 4,5 ha. Glede na število družinskih članov se je zviševala do 6,5 ha. Tretjino zemlje na vsakem kolonističnem posestvu je predstavljal vinograd. Podobno je bilo tudi v Gudurici, kjer je večina kolonistov dobila skupno nekoliko manjšo površino zemlje. Štiričlanski družini je pripadlo 2,8 ha, desetčlanski pa 3,9 ha veliko posestvo. Več zemlje na kolonistično gospodarstvo so dobili naseljenci v nižinskih predelih, kjer je bila zemlja pripravna samo za poljedelstvo. V Mariolani (Plandište), Veliki Gredi in Sečenovu (Dužine) je štiričlanska družina dobila 4,6 ha, petčlanska 5,2 ha, osemčlanska 5,7 ha, enajstčlanska pa 6,7 ha veliko posest.

Kolonisti, ki so bili po poklicu obrtniki in so se kot taki udeležili kolonizacije, so dobili le po dober hektar zemlje oziroma ohišnico. V vseh petih krajih, naseljenih s slovenskimi kolonisti, je bilo 17 takih, ki so imeli uradno status obrtnika. Bili so sodarji, mizarji, ključavničarji, kovači, čevljarji, krojači, mesarji; ukvarjali so se s takšnimi dejavnostmi, ki so potrebne za življenje v vsakem naselju. Kolonisti – rokodelci so bili zato tudi razporejeni glede na potrebe po posameznih naselitvenih krajih, na primer sodarji v vinogradniških krajih Vršču in Gudurici.

Kolonisti so bili v večini primerov revni; to je pokazal problem, ki je nastal ob prihodu zadnjih transportov. Ob naselitvi so se kolonisti – kljub gostoljubnemu sprejemu domačinov in ustrezni organizaciji pri dodeljevanju zemlje – znašli pred problemom prehrane. Preseljevanje je namreč potekalo v zimskem času, ko ni bilo pridelkov, kolonisti pa s seboj tudi niso mogli vzeti vsega, kar so doma pridelali; če sploh so, glede na to, da jih polovica sploh ni bila kmetov. Vse do polovice februarja 1946 so bili kolonisti s hrano preskrbljevani v zadostni meri, od 15. februarja dalje pa so dobili le po 20 kg koruze in 7 kg pšenice na osebo, medtem ko so vse ostalo morali kupovati preko nabavno-prodajnih zadrug, za kar pa niso imeli denarja. Prav tako niso mogli plačati mletja koruze in pšenice, kajti 'ušur' (mlevščina) v naravi je bil izredno visok. Primanjkovalo je tudi maščob. Na osebo so kolonisti dobili samo 200 g maščobe, kar pa je bilo ob težkem delu pri pomladanski setvi premalo.⁸⁹

Večji problem je za koloniste predstavljalo pomanjkanje živine. Poročali so sicer, da je bila razdeljena »po ključu«, vendar jo je bilo za obdelovanje premalo. V Vršču je prišel 1 konj in 1 krava na pet družin, v Gudurici so dobile 1 kravo tri družine, v Veliki Gredi pa so živino delili glede na površino. Na 57 ha njivske površine je prišel en konj in en voz. Vsaka družina je dobila tudi po enega prašiča, ki ga zaradi pomanjkanja krme in slabe letine v prvem letu kolonizacije ni mogla rediti.⁹⁰ Kolonisti so zaradi težav sprožili pri slovenskih kmetijskih organih kampanjo za dovoz živine iz Slovenije. Tisti kolonisti, ki so pustil doma živino, so jo po odobritvi okrajne komisije za agrarno reformo in ministrstva za kmetijstvo lahko prepeljali v Banat. Prevoz je bil v primeru, da je kolonistovo potrebo po živini potrdil tudi pristojni krajevni oblastni organ v Banatu, brezplačen. Kolonisti so na ta način lahko prepeljali v Banat le po eno glavo živine, v izjemnih primerih pa dve.⁹¹ Na ta način se je delno omilil problem pomanjkanja zlasti vprežne živine.

Pomanjkanje živine je med kolonisti v veliki meri vzpodbudilo tudi ustanavljanje zadrug in kolektivni način obdelovanja zemlje. Slovenci so v Banatu ustanovili vrsto kmečkih delovnih zadrug, v katere je vstopil dobršen del kolonistov. Zadruge so ustanavljali že na poti v Banat, tako da so začele delovati takoj ob prihodu kolonistov. Do aprila 1946 so slovenski kolonisti ustanovili 9 kmečkih delovnih zadrug; 6 od teh je bilo III., dve IV., ena pa I. tipa.⁹² V Vršču sta delovali dve; poljedeljsko vinogradniška zadruga Triglav (III. tip), v katero je vstopilo 64 družin in je imela 144 ha njivskih površin in 76,5 ha vinogradov in zadruga Titan (III. tip). V tej je bilo 60 družin, imela je 131 ha njivskih površin in 74 ha vinogradov. V to zadrugo so začeli kasneje vstopati tudi pripadniki drugih narodov in je kmalu razpadla. V Vršču so bile vse KDZ ustanovljene na nacionalni osnovi; svojo zadrugo so imeli srbski kolonisti in tudi tisti iz Bosne in Hercegovine. Med slovenskimi kolonisti je bilo samostojnih kmetov ob prihodu v Vršac samo 26 družin; imele so 80 ha njiv in 41 ha vinogradov. V Gudurici so delovale tri slovenske KDZ, v katerih je bilo 139 od 161 slovenskih kolonističnih družin, naseljenih v tem kraju. Dve sta bili III., ena pa IV. tipa. V Mariolani (Plandište) je v zadrugo I. tipa vstopilo 80 družin, 28 pa jih je ostalo samostojnih obdelovalcev. V Veliki Gredi sta bili zadrugi Tone Tomšič (III. tip) in Stane Rozman (IV. tip), v katerih je bila večina, 83 družin, medtem ko je v Sečenovem vstopilo v zadrugo (III. tip) le nekaj nad polovico slovenskih naseljencev.⁹³ Do jeseni istega leta so 4 zadruge razpadle.⁹⁴

Novo okolje in novi pogoji za obdelovanje, pomanjkanje delovnih izkušenj in živine, težave s prehrano v prvih tednih naselitve, zlasti pa pomladi, ko so morali kolonisti opravljati težka dela pri setvi; vse to je vplivalo na proces odseljavanja oziroma vračanja slovenskih kolonistov iz Banata. Prav slovenski ko-

⁸⁹ ARS, MF 4, Izveštaj o naseljavanju boraca u srez Vršac, 14. 4. 1946.

⁹⁰ Pak, n. d., str. 401.

⁹¹ ARS, MF 4; Prošnja za posredovanje ministrstva pri reševanju problemov slovenskih kolonistov v Vojvodini, 21. 5. 1946. Prevoz živine kolonistov iz Slovenije v Banat, 12. 6. 1946.

⁹² Glej opombo 81 na str. 87.

⁹³ ARS, MF 4.

⁹⁴ AJ 97/9, 61; Poročilo za mesec oktober 1946.

Med našimi kolonisti v Vojvodini

Avtomobil drči po zaprašeni cesti iz Vrčca proti Gudurici. Mimo njiv, na katerih delajo bosanski kolonisti. Mimo vinogradov, kjer cvetoke breskve, marelice in višnje vabijo čebele na prvo spomladansko pašo. Zdrčal je skozi dolgo vas Vel. Središče, splašil gosi na cesti in privabil na večna vrata nekaj radovednih žensk in otrok. Pokrajina se iz vršacke ravnine vedno bolj izpreminja v valovito gričevje, posejano z vinogradi.

Cesta zavije v vas. V tej vasi živi 160 slovenskih družin. V hiši, pred katero se je ustavil avto, imajo še vedno skupno kuhinjo tisti, ki si še niso uredili domačega gospodinjstva. Tu je Filipčič, doma iz Ljubljane.

»Prišli smo vas pogledat... kako ste si že kaj uredili življenje tu v Gudurici.«

»Hej, nam je dobro!... se smeje Filipčič. In že nam razlaga, da so v krajevnem odboru skoraj že sami Slovenci, predsednik je naš fant, Jaklič. Ustanovili so si zadrugo, dve zadrugi, samo nekaj družin je ostalo zunaj teh dveh zadrug. Skupaj odhajajo zjutraj v vinograde, skupaj prihajajo zvečer v vas. Vsi moški so zdaj zunaj, režejo in orjejo in kopljejo...«

Filipčič nas pelje skozi vas. Ženske, ki jih srečujemo, se nam zadovoljno nasmihajo. Z vseh strani slišimo slovensko govorico.

V čedni hiši sredi vasi živijo trije bratje, sami mladi fantje. Eden izmed njih je pravkar skuhal kosilo. Sami si gospodinjijo. Na vso moč so zadovoljni in v svojem novem domu.

»Pisali smo že očetu, da bi prišel za nami,« pravijo in nam razkazujejo, kako so si uredili stanovanje.

V sosednji hiši imajo bolnika. Zaščitni sestri delita aspirine. Gospodar, ki je sredi zime zapustil svojo siromašno vasico v Beli Krajini, s širokim nasmehom na obrazu pravi: »Da ti vejš, koliko vinograda sem dobil! Pa kakšnega... Srečen sem, da bolj ne morem biti... Jutri mi bodo pokazali še en vinograd, velik vinograd, ki bo tudi moj...«

In nekam čudno se sliši, ko nam sosed, pri katerem sprašujemo, kje živi Kasteličeva družina, pravi, kakor da je vse življenje preživel v tej hiši in v tej banatski vasi: »Kar tule skozi moje dvorišče greste, pa pridete na cesto in na koncu tiste ceste, v zadnji hiši jih boste dobili... kar skozi moje dvorišče!...«

»Ob štirih zjutraj že zaprežem, pa me do večera ni domov.« nam pravi kolonist, ki pravkar na svojem dvorišču zaprega konje, da se odpravi orat v vinograd.

Trsje v vinogradih že poganja. Zadrugarji so se načrtno lotili dela. Eni postavljajo kolje, drugi orjejo, tretji obrezujejo in čistijo. Nad njimi pa se smeje toplo spomladansko sonce in breskve in marelice jih obsipajo z belimi listi svojih cvetov. Ta ali oni se za trenutek vzravna in se zagleda tja preko valovitih gričev, kakor da se skuša zamisliti, kakšni bodo ti vinogradi jeseni, ko bo vsak tra preobložen s sladkim grozdem, ko bodo po ozki cesti škripala težko naložena kola, ko bo iz debelih, sočnih jagod teklo prvo njihovo vino...

Sredi vasi stoji krasno enonadstropno šolsko poslopje. Pred dnevi je prispela tudi v Gudurico slovenska učiteljica in zdaj bodo imeli otroci reden pouk.

Ženske, ki so prišle iz hiš, nas vabijo, vsaka bi nam rada pokazala, kako si je uredila svojo

novi domačiji, povedala, kako zadovoljni so... A pot do Mariolane je dolga, mudi se nam, da pogledamo, kako živijo tam naši kolonisti.

Ko se peljemo preko ravnine, ki ji nikjer ni videti kraja, imamo vtis, kakor da se tam daleč na obzorju preliva morje. Vse okrog nas same njive, obdelane in še neizorane in vse to valovi pred nami kakor voda. Tu pa tam se na polju že pasejo črede svinj, gosi si iščejo paše daleč izven vasi, tam stoji okoli traktorja gruča ljudi...

Kolonist iz Ljubljane, mesar po poklicu, si tu sredi vasi pomalem ureja svojo delavnico. Ponošno nam razkazuje svojo hišo, tri krasno poslikane, prostorne sobe, klet, ki gre pod vso hišo in je podobna ogromnemu skladišču, zidano klavnico s posebej urejeno hladilnico, potem nas pelje na obširen vrt, ki leži zadaj za hišo in kjer mu bo zrasklo dovolj povrtnine za domačo uporabo.

»Kdo bi si bil mislil...« ponavlja kar naprej in nam naroča: »Povejte vsem, kdor pride iz Ljubljane, naj vpraša za mesarja Kulišaka, pri meni se bo najedel in naspal...« Še vedno ne more prav verjeti, da je vse to, kar je doživel zadnje čase, čista resnica, da se ne bo nekega jutra zbudil nekeje v Ljubljani, na svojem starem ubogem domu, s starimi skrbmi za vsakdanje življenje...

Vse hiše so sveže prebeljene, stanovanja snažna, ljudje zadovoljni. Z vrtov za hišami se oglašajo slovenska pesem, slovenska govorica. Ženske sadijo krompir, sesejo zelenjavo, na zgodaj obdelanih gredah že raste solata. Odkar se je začela pomlad, so postali ti vrtovi središče življenja v družini. Povsod nam najprej razkazujejo vrt, kaj jim je že zrasko, kaj si bodo še nasadili... Mnogi izmed kolonistov so že pred prvono prihajali sem na delo. Ti so se najprej znašli, zakopali so se v delo, nikjer jih ni dosti videti ne slišati, v pisarno pridejo le, če jih kličejo.

»Kako je doma? Kako je v Ljubljani, kako je s Trstom, kaj je novega tam pri nas...?« sprašujejo željni novic iz stare domovine. Stari materi, ki sedi pri štedilniku v kuhinji, so privrle solze na oči. Toži se ji po stari domačiji, po vasi, kjer je preživela vso svoje življenje. Mladi jo tolažijo, mladim se zdi, da nikdar niso živeli nikjer drugje, kakor v Mariolani, v tej prostorni kmečki hiši, kjer vsak kotichek priča, v kakšnem blagostanju so živeli tu prejšnji gospodarji.

V vsej vasi so ostale le štiri družine izven zadruge, vsi drugi so si ustanovili zadrugo za skupno obdelovanje zemlje. V dolgi procesiji, po petdeset jih gre zjutraj na njive, s seboj si nesejo hrano za ves dan. Pomagajo si z orodjem in živino in z vsem, kar kdo premore. V teh kratkih mesecih in tednih so spoznali, da so prišli v kraj, kjer je treba le malo dobre volje in dela, pa si bodo lahko krasno uredili življenje. Tisti, ki so prišli sem le z malo gotovine, imajo že po več svinj.

Prav tako odhajajo na skupno delo zadrugarji v Veliki Gredi in Vrčcu. Traktor in konj orjeta njivo ali vinograd brez ozira na to, čigava je. Pod cvetločimi breskvami, orehi in višnjami se razlega vesela slovenska pesem. Prva pomlad je tu. Marsičesa še primanjkuje, toda zemlja, lepa, rodovitna zemlja leži tu pred njimi, njihova, pripravljena, da bogato poplača vsak najmanjši trud.

Katarina Spur

Kmečki glas, 18. 4. 1946, št. 16.

lonisti so se najbolj številčno in tudi najhitreje vračali. Vzroki za to so bili: geografsko klimatski, psihološki; nastali zaradi geografske podobe naselitvene pokrajine; pa tudi bolj družbeno-ekonomskega značaja. Na novo geografsko okolje so se namreč slovenski kolonisti med vsemi kolonisti najtežje privajali. Večina razlogov za vračanje je bila povezana z nesposobnostjo aklimatizacije kolonistov, manjša pa z nezmožnostjo njihovega prilagajanja, tako da je med poglavitne vzroke vračanja iz Vršca šteti klimo, bolezen, starost.⁹⁵

Slovenski naseljenci so se začeli vračati, še preden se je kolonizacija iz Slovenije sploh uradno končala. V začetku marca 1946 je predsedstvo slovenske vlade ugotavljalo, da se bodo nekateri kolonisti vračali v Slovenijo iz gospodarskih in geopsiholoških razlogov, na primer domotožja, še bolj pa zaradi klimatskih. »Ker se človek alpskega tipa ravninskemu podnebjju zelo težko prilagodi, moramo računati z verjetnostjo, da se bodo naši kolonisti vračali ne samo v bližnji bodočnosti, ampak še celo čez več let,« je zapisalo predsedstvo slovenske vlade v dopisu Komisiji za agrarno reformo in kolonizacijo v Beograd. Ob tem je izpostavilo vprašanje, kaj storiti s tistimi kolonisti, ki se bodo vračali oziroma od česa bodo ti živeli. Glede tistih, ki niso pustili posestev, ampak le službo, po mnenju predsedstva ni bilo dilem. Vprašanje pa je bilo glede posestnikov: kaj storiti s posestvi, ki so jih zapustili v Sloveniji? Predsedstvo vlade je predlagalo, naj počakajo z delitvijo teh posestev, ki so sicer zakonsko prešla v zemljiški sklad, tri leta; v tem času pa naj krajevni organi oblasti poskrbijo za njihovo obdelavo oziroma jih dajejo v zakup.⁹⁶ Sredi julija 1946 je to vprašanje – potem ko je problematika povratnikov očitno postala pereča – začelo reševati Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS. Sporočilo je oblastnim in organom za izvajanje agrarne reforme, da bo zavarovanje zemljišč in inventarja, ki so ga pustili kolonisti v domačem kraju, rešeno s posebnim zakonom. Ta sicer ni bil izdan, vendar je ministrstvo v dopisu pojasnilo rok in pogoje zavarovanja kolonističnih posestev. Posest, ki jo je pustil kolonist v Sloveniji, je formalno ostalo njegova last še tri leta, po tem obdobju pa je postala predmet agrarne reforme. V tem roku lastnik – kolonist ni mogel sam razpolagati s svojim posestvom, ampak je z njim upravljal krajevni oblastni organ. Ta ga je dajal v zakup najpotrebnejšim agrarnim interesentom v kraju; prvenstveno pravico zakupa so imeli kolonistovi sorodniki. Ministrstvo je določilo tudi, da lahko kolonisti odpeljejo s svojega posestva v kraj kolonizacije živino, a le, če je tam niso dobili.⁹⁷ Te določbe niso bile izdane samo zaradi vračanja kolonistov iz Vojvodine, ampak zaradi še bolj problematičnega in številčnejšega vračanja notranjih kolonistov. Zaradi možnosti so se ti mnogo bolj vračali oziroma želeli gospodariti na dveh posestvih – v ‚starem‘ in ‚novem‘ kraju.

Do srede aprila 1946 se je iz Vojvodine uradno vrnilo 52 družin s 163 člani. Največ se jih je vrnilo iz treh ravninskih naselij: Mariolane (Plandište), Velike Grede in Sečenova (Dužine). Iz teh krajev se je vrnilo 35 družin: iz Velike Grede 15 družin (29 oseb), iz Sečenova (Dužine) 10 (42 oseb), iz Mariolane (Plandište)

⁹⁵ Jeržabek, n. d., str. 38.

⁹⁶ AJ, 97/11, 75.

⁹⁷ ARS, MF 4; Zavarovanje zemljišč in inventarja, ki so ga pustili kolonisti v domačem kraju, 16. 7. 1946.

10 (21 oseb). V prvem valu je bilo najmanj povratnikov iz Vršca: 5 družin z 32 družinskimi člani. Med vsemi temi povratniki je bilo kar 15 takih, ki so prišli v Banat sami, a jim ni bilo všeč, zato so se vrnili. V poročilu delegata slovenskega ministrstva za kmetijstvo jih je ta označil kot špekulante in nergače, »za katere je še boljše, da so se vrnili, ker so oteževali gospodarski in politični razvoj kolorij.«⁹⁸ Vračale so se tudi velike družine, ena tudi z devetimi člani. Povratniške družine so bile iz vseh krajev, od koder so kolonisti sicer prihajali, vendar jih je bilo največ iz notranjskih krajev. Od tam je bilo med povratniki kar 10 kolonistov, večina je bilo samcev, ki so dobili možnost naselitve v krajih v banatski nižini. Verjetno je bil to eden od ključnih vzrokov za njihovo vračanje, pa tudi povratek drugih, saj je bil za ljudi, vajene drugačnega okolja, prvi vtis ob prihodu v banatska nižinska naselja porazen. Mirko Pak je zapisal, da je pogled na prostrano, v nižjih delih mokro ravan marsikoga pripravil do vrnitve v Slovenijo; najtežji so bili prvi dnevi, tedni in meseci bivanja v Banatu.⁹⁹

Največ vračanj je bilo zato v letu 1946. Pravo število povratnikov ni znano, kajti mnogi so se vračali »na lastno pest«, ne da bi svoj odhod iz Banata javili organom oblasti v kraju naselitve ali kolonističnim organom. Dodatno težavo je povzročalo »divje« vračanje posameznih družinskih članov. Vsekakor so pristojni oblastni organi sprva vodili evidenco tistih družin, ki so se vračale uradno. Oktobra 1946 je slovensko kmetijsko ministrstvo poročalo, da se je do tedaj vrnilo 30 povratniških družin,¹⁰⁰ kar je bilo premalo glede na druge podatke. V letu 1946 se je v Slovenijo vrnilo 116 družin, v letu 1947 pa 27.¹⁰¹ Po podatkih Ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS, posredovanih Komisiji za agrarno reformo in kolonizacijo, ob formalnem zaključku njenega delovanja pomladi 1948, se je do tedaj iz Banata vrnilo 131 družin s 745 člani, kar je bilo manj kot v letih 1946 in 1947.¹⁰² V vseh letih se je največ kolonistov vrnilo prav v letu 1946. Nedvomno so se Slovenci – glede na celotno število priseljenih slovenskih kolonistov v Banat – najbolj množično vračali v »stari kraj«.

Proces vračanja je bil večji v urbanem kot ruralnem okolju; iz mesta Vršca večji kot iz vasi. Po podatkih iz Vršca, kamor so prišli Slovenci zadnji med vsemi kolonisti, so odšli prvi in številčno najbolj množično. Do leta 1948 je odšlo iz Vršca 73 slovenskih družin, kar je bilo številčno največ med vsemi kolonisti. Bolj so se vračali tudi kolonisti, ki se niso razlikovali samo nacionalno, temveč predvsem kulturno-zgodovinsko od »staroselcev«. Razlike v jeziku, narodnosti in v veroizpovedi, načinu življenja in v tradicijah – to so bili vzroki za težji proces socialnega prilagajanja in tudi vzrok vračanja.¹⁰³

⁹⁸ AS, MF 4. Med takimi je bil očitno tudi Jakob Zajc, ki se je aprila 1947 vrnil iz Vršca v Grušovlje in se zaposlil v Žalcu; po dveh mesecih je bil iz službe odpuščen; marca 1948 je organiziral t. i. bando, ki je bila že po dveh dneh ujeta; na sodnem procesu je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo. Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, 214–29; Milko Mikola: Sodni procesi na Celjskem 1944–1951. Celje 1995, str. 208–209.

⁹⁹ Pak, n. d., str. 414.

¹⁰⁰ AJ, 97/9, 61; Poročilo za mesec oktober 1946.

¹⁰¹ Gaceša, Agrarna reforma, str. 355.

¹⁰² AJ, 97/14, 91.

¹⁰³ Jeržabek, n. d., str. 39–40.

Na vračanje so vplivali geografsko-krajinski in klimatski razlogi oziroma posledice klimatskih razmer. V prvem letu naselitve je bila namreč huda suša, kar je povzročilo slabo letino. To se je poznalo še nekaj nadaljnjih let in je vplivalo na povratniški val. Na sorazmerno številno vračanje slovenskih kolonistov iz Banata v Slovenijo je imel vpliv tudi njihov poklicni, socialni in posestni sestav. Upoštevati velja dejstvo, da je bilo med kolonisti veliko rokodelcev; za te je vprašanje, koliko so do prihoda v Banat obdelovali zemljo. Tudi med kmetovalci je bila večina takšnih, ki do tedaj svoje zemlje niso imeli. Vzrok je bil tudi v prilagodljivosti drugačnemu načinu obdelave, v novih pogojih; večina slovenskih priseljencev ga ni bila vajena. To se je poznalo predvsem pri tistih, ki do tedaj zemlje niso obdelovali ali se kot bivši poljski delavci niso takoj znašli na sedaj svojem kosu zemlje. Ostali so predvsem tisti, ki doma niso pustili nobene zemlje. Vzrok za velik delež Prekmurcev med vračajočimi je bil v njihovem 'tradicionalnem' načinu sezonskega preseljevanja, medtem ko stalnega naseljevanja niso bili vajeni; zato so se najtežje vživeli v nove kraje, dasi so bili krajinsko zelo podobni njihovi dotedanji pokrajini.¹⁰⁴ Kolonisti v Vršču so počasi sprejemali način proizvodnje, kakršen je bil v novi sredini, še posebej pa so se počasi odločali za vrtnarske kulture in za industrijske ter krmilne rastline. V prvih letih po naselitvi so bili vinogradi, dodeljeni kolonistom, uničeni; nekaj zaradi neznanja pri obdelovanju, nekaj zaradi opustitve; nekateri kolonisti so vinograde enostavno preorali. Ni znano, če so bili to prav slovenski kolonisti, saj je bilo v Vršču naseljeno največje število kolonistov iz Srbije in to iz pretežno bogatih poljedelskih območij.¹⁰⁵ Vsekakor pa načrt, da bi s slovenskimi naseljenci v Vršču in okolici ohranili vinogradniško tradicijo, ni uspel.

Tisti, ki so se odločili za vrnitev, so se s tem odpovedali statusu kolonista in niso imeli več pravice sodelovati v notranji kolonizaciji. Poleg tega so se vračali na lastne stroške. Največ povratnikov je bilo v letih, ko je kolonizacija formalno še potekala. V prvem povratniškem valu v letu 1946 in 1947 so se vračali Slovenci iz Banata v kraje, od koder so izvirali. Tisti, ki so doma pustili posestvo, so se v veliki večini primerov vrnili nanj. V kasnejših letih so mnogi slovenski povratniki iz Vojvodine odhajali v Slovenijo v industrijske centre v Sloveniji in se zaposlovali v industriji, s čimer se je zanje začel proces deagrarizacije. V začetku 60. let je v Banatu živelo še 182 slovenskih kolonističnih družin.¹⁰⁶

Po koncu priseljevanja v okviru kolonizacije je število Slovencev, ki so živeli v naseljih v Banatu nenehno padalo. Do leta 1948, ko je bil izveden prvi povojni popis prebivalstva, je njihovo število glede na stanje iz aprila 1946 padlo za četrtno. V petih banatskih krajih je 15. marca 1948 živelo 1807 Slovencev; v Vršču 645, to je 2,7% prebivalcev mesta, v Gudurici 498 (34% vseh prebivalcev kraja), v Mariolani (Plandište) 212 Slovencev (7% vseh prebivalcev kraja), v Veliki Gredi 289 Slovencev (16% vseh prebivalcev kraja), v Sečenovem (Dužine) 163 Slovencev (32% vseh prebivalcev kraja).¹⁰⁷ Koliko je bilo Slovencev – kolonistov

¹⁰⁴ Pak, n. d., str. 400; 414–415.

¹⁰⁵ Jeržabek, n. d., str. 44.

¹⁰⁶ Pak, n. d., str. 418; 422–425.

¹⁰⁷ Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948 godine, knjiga IX; Stanovništvo po narodnosti. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1954, str. 339, 341–342.

v teh krajih ob naslednjem popisu prebivalstva (leta 1953), ni mogoče ugotoviti, ker so bili 'skriti' v kategoriji »ostali Jugoslovenci«. Tisti, ki so kot rojstni kraj navedli Slovenijo, so bili najbrž Slovenci; jih je bilo v celem okraju Vršac, kamor so spadali kraji s slovenskimi kolonisti, 823.¹⁰⁸ V naslednjih popisih prebivalstva (leta 1961, 1971, 1981) so podatki o narodni pripadnosti navedeni samo do nivoja občine, ne pa tudi kraja. V občini Vršac, kjer so bili trije kraji s slovenskimi kolonisti (Vršac, Velika Greda, Gudurica), je leta 1961 živelo 592 oseb, ki so se opredelile za Slovence; od tega jih je bilo 455 rojenih v Sloveniji. Za te lahko upravičeno menimo, da so se preselili v času povojne kolonizacije. V občini Plandište, kjer sta bila kraja s slovenskimi kolonisti Plandište (v času kolonizacije Mariolana) in Dužine (v času kolonizacije Sečenovo), pa je bilo Slovencev 241, od tega je bilo rojenih v Sloveniji 172. V občinah, kjer so bili kraji, kamor so se naselili Slovenci – kolonisti, je bilo leta 1961 627 oseb, rojenih v Sloveniji.¹⁰⁹ Leta 1971 je v občini Vršac živelo 349 Slovencev, v občini Plandište pa 145;¹¹⁰ deset let kasneje, 1981, je v občini Vršac bilo še 282 Slovencev, v občini Plandište pa 81.¹¹¹ V občinah, kjer so kraji, kamor so se preseljevali Slovenci, je leta 1981 živelo le še 15 % Slovencev – od števila v letih 1945/46.

* * *

Namen kolonizacije, tako notranje kot zunanje, je bil dosežen le delno. To velja zlasti za njen socialno-ekonomski vidik; z njo namreč ni bila dosežena tista raven proizvodnje, kakršno so imela posestva prejšnjih lastnikov, kar se je poznalo pri preskrbi. Na zaplenjena posestva Nemcev v Vojvodini so bili namreč naseljeni kmetovalci, ki niso zmogli pridelovati tako, da bi ohranili že dosežene količine pridelka. Delno velja to tudi za izvedeno notranjo kolonizacijo. Bolje je bil uveljavljen politični in narodnostno-osvobodilni namen, saj se je s kolonizacijo spremenil narodostni značaj predelov, v katerih so se naselili kolonisti, okrepil pa se je tudi politični položaj nove oblasti. To je bil tudi glavni cilj kolonizacije, kot so si jo zamislili in izvedli v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni v okviru agrarne reforme.

¹⁰⁸ Popis stanovništva 1953. Narodnost i materin jezik, podaci za srezove prema upravnoj podeli u 1953. godini, knjiga VIII. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1959.

¹⁰⁹ Popis stanovništva 1961. Vitalna, etnička i migraciona obeležja, rezultati za opštine, knjiga VI. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1967, str. 82, 99.

¹¹⁰ Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Etnična, prosvetna in ekonomska obeležja prebivalstva in gospodinjstev po številu članov; rezultati po občinah. Zvezni zavod za statistiko, Beograd 1974, str. 20.

¹¹¹ Popis stanovništva, domačinstava i stanova 1981. godine – SR Srbija, SAP Vojvodina. Pokrajinski zavod za statistiku, Novi Sad 1982, str. 20.

VI. Rezultati in posledice agrarne reforme

Agrarna reforma, izvedena v letih po zaključku druge svetovne vojne – ta je v Jugoslaviji in v Sloveniji prinesla spremembo politične oblasti in spreminjanje družbeno-ekonomskih odnosov – je pomenila zaključek spreminjanja posestnih razmer, kakršne so bile vzpostavljene sto let pred tem z zemljiško odvezo. Dokončala je nalogo, ki je bila sicer namenjena meščanski demokratični revoluciji, hkrati pa je vzpostavila osnove za razvoj kmetijstva na socialističnih osnovah. Agrarna reforma je predstavljala pogoj razvoja socialistične kmetijske politike in njeno prvo fazo. Kljub temu, da se je razlikovala od podobnega ukrepa, izvedenega v Rusiji po boljševiški osvojitvi oblasti, je imela v sebi klice nacionalizacije zemlje in razvoj socialističnega kmetijstva, kakršnega so poznali v Sovjetski zvezi – s poudarkom na državni lastnini zemlje in skupnem obdelovanju. Z agrarno reformo so bili za to ustvarjeni predvsem politični pogoji.

Agrarno reformo po drugi svetovni vojni je sicer uzakonila in izvedla nova, z revolucijo vzpostavljena oblast z značajem diktature proletariata; vendar je ta ukrep predstavljal nadaljevanje ukrepa meščanske demokratične revolucije. Bila je v bistvu njen ukrep, ki je bil v funkciji ohranitve in okrepitev dosežkov socialistične revolucije. Povojni agrarni reformi je razredni značaj – kolikor ga je imela – dajalo na eni strani dejstvo, da jo je izvajala oblast, na čelu katere je bila komunistična partija, na drugi pa, da je bolj odločno posegla v zemljiško posebno sestavo in jo koreniteje spremenila, kot je to storila predvojna oblast s svojo agrarno reformo.

Povojna agrarna reforma v Sloveniji se s svojo usmeritvijo in načeli ni bistveno razlikovala od predvojne. Obe agrarni reformi sta kazali zelo podoben pogled na veleposestva in sta bili izrazito protiveleposestniško usmerjeni; razlike so bile le glede izvajanja in rezultatov. Povojna agrarna reforma je bila le bolj dosledno izvedena. Spreminjanje posestne sestave je dajalo povojni agrarni reformi – v primerjavi z rezultati agrarne reforme izvedene v obdobju med obema svetovnimima vojnama – značaj radikalnega ukrepa. Oblast, ki jo je uzakonila in izvajala, ji je dala značaj revolucionarnega, razrednega poseganja v lastninske odnose in njihovega spreminjanja, čeprav ni odpravila zasebne zemljiške lastnine.

Agrarna reforma vključno s kolonizacijo je bila glede ustvarjanja zemljiškega sklada izvajana predvsem v tistih predelih, v katerih je uvajanje kapitalizma v kmetijstvo potekalo po ‚pruski poti‘.¹ To so bili predeli, ki so bili do leta 1918 v

¹ Po ‚pruskem‘ načinu je šel razvoj v predelih, ki so bili pod oblastjo Habsburžanov, medtem ko naj bi bil razvoj v Srbiji ‚ameriški‘. Razlika je bila v ukinjanju podložniških odnosov; v habsburških deželah so bili odpravljani 1848 z zemljiško odvezo, s katero so bili kmetje osvo-

Tabela 28: Delež federalnih enot v zemljiškem skladu – po vrsti in številu posesti*

Federalne enote +	Vrsta posesti**									v %
	1	2	3	4	5	6	7	8	9-15	
<i>Vojvodina</i>										
Štev. posestev	0,7	0,0	0,4	3,4	3,0	0,3	41,1	2,3	1,4	52,7
Površina – ha	5,1	0,2	2,1	4,5	2,6	0,5	23,6	1,3	0,6	40,5
<i>Hrvaška</i>										
Štev. posestev	0,2	0,2	0,4	0,4	1,5	1,1	12,3	1,5	5,1	22,7
Površina – ha	3,1	3,3	3,0	0,6	1,2	0,5	7,3	2,5	2,2	23,7
<i>Slovenija</i>										
Štev. posestev	0,2	0,2	0,3	0,1	0,8	0,2	3,4	0,9	0,0	6,1
Površina – ha	3,1	1,3	2,9	0,2	2,0	0,3	7,0	1,4	0,3	18,5
<i>Bosna in Hercegovina</i>										
Štev. posestev	0,2	0,1	0,1	0,1	0,9	2,3	2,1	1,2	4,0	11,0
Površina – ha	1,1	0,2	0,3	0,3	0,7	0,2	0,8	0,5	2,6++	6,7
<i>Makedonija</i>										
Štev. posestev	0,2	0,0	0,4	0,4	1,0	0,2	–	–	1,7	3,9
Površina – ha	2,0	0,2	0,8	0,6	0,7	0,4	–	–	1,2+++	5,9
<i>Srbija s Kosovim</i>										
Štev. posestev	0,8	0,5	0,1	0,7	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0	3,5
Površina – ha	0,5	0,1	1,1	1,1	0,9	0,0	0,0	0,0	0,1	3,8
<i>Črna Gora</i>										
Štev. posestev	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	–	–	0,1	–	0,1
Površina – ha	0,0	0,1	0,2	0,1	0,1	–	–	0,1	–	0,6
SKUPAJ										
Štev. posestev	2,3	1,0	1,7	5,1	8,6	4,1	58,9	6,0	1,7	100
Površina – ha	14,9	5,4	10,4	7,4	8,2	1,9	38,7	5,8	7,0	100

* Izračunano po podatkih Gaceša, Agrarna reforma, str. 362.

** Vrsta posestev: 1) veleposest privatnikov; 2) posest bank, podjetij ipd.; 3) posest cerkva, samostanov ipd.; 4) posest preko maksimuma; 5) nekmečka posest; 6) posest izginulih lastnikov; 7) nemška zaplenjena posest (odlok AVNOJ); 8) posest zaplenjena na osnovi sodnih odločb; 9–15) ostalo: posest zapuščana od kolonistov, državna zemlja oddvojena za sklad, zemljiške skupnosti, darovanja, zapuščena zemljišča, posest izseljenih drugih narodov ++, zemlja po zakonu o reviziji +++.

+ Razvrstitev federalnih enot, oz. avtonomnih pokrajin po velikosti zemljiškega sklada; zaradi specifičnosti v agrarni reformi je Vojvodina izvzeta iz okvira Srbije.

++ Zemlja, ki so jo pustili Poljaki, izseljeni na osnovi meddržavnega dogovora med FLRJ in Poljsko januarja 1946; 14.588 ha = 0,88% zemljiškega sklada.

+++ Zemlja na osnovi zakona o reviziji razdelitve zemlje kolonistom in agrarnim interesentom v Makedoniji in Kosovsko-metohijski oblasti.

bojeni osebne odvisnosti od fevdalca in so lahko ustvarili (z visokim denarnim odkupom) svoje posestvo, dotedanji fevdalci pa so se spremenili v velike kapitalistično organizirane posestnike, katerim so zemljo obdelovali nekdanji tlačani. V Srbiji so bili podložniški odnosi ukinjeni v začetku 19. stoletja, v celoti 1833; zaradi redke naseljenosti je tam veljal kolonistični način ustvarjanja kmečkih gospodarstev; kmetje so zemljo oziroma gozdne površine, kolikor so jih lahko izkrčili in kultivirali, dobivali od države brezplačno.

okviru avstroogrške monarhije in je bil zato proces 'teritorializacije' kmetov drugačen kot v Srbiji ali v tistih predelih, kjer so bile v veljavi oblike turškega fevdalnega sistema. Agrarna reforma je posegala predvsem na tista območja, kjer predvojna agrarna reforma ni uspela odpraviti stanja, kakršno je bilo po zemljiški odvezi sredi prejšnjega stoletja. V Vojvodini, na Hrvaškem in v Sloveniji je bilo skupaj razlaščenih 81,5% vseh posestev, ki jih je v celotni Jugoslaviji zajela agrarna reforma po drugi svetovni vojni.

Agrarna reforma in kolonizacija, kakršna je bila izvedena v prvih letih po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji in Sloveniji, je bila politično-ekonomski ukrep, pri čemer je tisti, ki jo je uzakonil dajal prvenstvo političnemu. To je sicer – bolj ali manj – značilnost vseh agrarnih reform. Imela je poudarjeno razredno-politično usmeritev, brez večjih ekonomskih motivov.² Takšni so bili tudi rezultati, medtem ko so bile posledice izvedene agrarne reforme predvsem ekonomskega značaja. Kljub poudarjenemu političnemu namenu pa je povzročila številne spremembe, ki so imele širši pomen za gospodarski in družbeni razvoj, in to ne le v kmetijstvu, marveč tudi v neagrarnih gospodarskih panogah.

Rezultati agrarne reforme na ekonomskem področju so povzročili vrsto protislovnih posledic. Odvzemanje in dodeljevanje zemlje po socialno-političnih in nacionalnih merilih je imelo zlasti za oblast v političnem in socialnem smislu sicer pozitivni učinek, toda posledice na gospodarskem področju so bile bolj negativne.

Za novo oblast v Jugoslaviji je agrarna reforma predstavljala predvsem politično nujnost. V sodelovanju in zavezništvu delavskega razreda oziroma komunistične partije s kmeti so namreč videli enega bistvenih pogojev za uspeh revolucije, ki kljub osvojitvi politične oblasti še ni bila končana. Agrarna reforma je bila sredstvo za pridobitev kmetov. Spreminjanje dotedanjega zemljiško-posestnega stanja in razmer je moralo biti tako, da je na eni strani ustrezalo večini kmetov in je bila s tem potešena njihova 'lakota po zemlji', na drugi strani pa je moralo ustrezati tudi državnim oblastem glede njenih načrtov razvoja družbe v smeri socialističnih družbeno-ekonomskih odnosov.

Čeprav je agrarna reforma pomenila poseganje v družbeno-ekonomske odnose oziroma v zemljiško lastnino in spreminjanje posestne sestave, je imela za oblast izrazito političen namen. Oblast, ki jo je uzakonila, je videla v agrarni reformi predvsem sredstvo za svojo politično utrditev in potrditev. Z njo je želela razrešiti eno ključnih vprašanj za nadaljevanje oziroma končanje v času osvobodilne vojne začete revolucije. Agrarna reforma je bila zato zamišljena kot sredstvo reševanja kmečkega vprašanja, kar je pomenilo v razumevanju vodilne politične sile – komunistične partije – zbliževanje interesov delavskega razreda s hotenji kmetov. To pa je imelo politični značaj in rešitev kmečkega vprašanja je bila postavljena za prvenstveni namen agrarne reforme. Vzrok agrarne reforme je bil v ekonomskih in lastninskih odnosih – v agrarnem vprašanju. Rešitev agrarnega vprašanja in vzpostavitev novih lastniških in ekonomskih odnosov v kmetijstvu kot prevladujoči gospodarski panogi, je predvsem pomenilo – prepričati in pridobiti kmečko prebivalstvo oziroma večino tega na stran nove politične

² Dragan Veselinov: Agrarno pitanje u Jugoslaviji. Borba, Beograd 1981, str. 118.

oblasti v državi. Čeprav je oblasti z agrarno reformo to uspelo, pa je prav glede namena oziroma pričakovanj pomenila tudi razhajanje: oblast so zanimali predvsem kratkoročni politični učinki, medtem ko je kmet, ki naj bi mu bila agrarna reforma namenjena, pričakoval ekonomske učinke in izboljšanje svojega družbenega in gospodarskega položaja. Prišlo je do razhajanj med političnimi interesi oblasti in ekonomskimi kmetov.

Osnovni politični namen, ki ga je imela z agrarno reformo, je državna oblast dosegla že dobra dva meseca po uzakonitvi, ko v praksi še ni niti zaživela. Politični, kratkoročni namen agrarne reforme se je pokazal v rezultatu volitev v ustavodajno skupščino novembra 1945. Oblast je na teh volitvah dobila prepričljivo večino tudi zaradi glasov kmečkega prebivalstva, ki mu je obljubila izvedbo agrarne reforme.

Namen agrarne reforme je opredelil Tito v prvi vrsti za socialni. To je potrebno razumeti kot politični. Agrarno reformo je označil kot ukrep, ki državi ne bo prinesel večjih materialnih koristi. »Mi se pri izvajanju agrarne reforme nismo ozirali na fiskalne dohodke,« vendar »na ta način se izvaja kompenzacija, ki mnogo pomeni tudi politično«, je ocenil agrarno reformo po volitvah v ustavodajno skupščino.³

Vzrok, da je bila povojna agrarna reforma prvenstveno protiveleposestniško usmerjena oziroma je težila k odpravljanju posledic fevdalnih lastninskih odnosov in omejitvi velikosti zemljiške lastnine, je bil političen. V političnem vodstvu je namreč prevladala ocena, da bi vsako preveč odločno in prehitro poseganje v obstoječe lastninsko-posesstne odnose z nacionalizacijo zemlje imelo za oblast negativne posledice, ker bi »razbilo zvezo delovnega ljudstva, iz malega in srednjega kmeta bi napravilo aktivno rezervo buržoazije in njenih kapitalističnih pozicij«. ⁴ Vzrok za takšno odločitev je bil v poznavanju zgodovinskega razvoja posestnih odnosov, kakršni so bili znani na slovenskem podeželju od srede 19. stoletja dalje, ko je bila izvedena zemljiška odveza. Z zemljiško odvezo so bili odpravljeni fevdalni odnosi med zemljiškimi gospodi in podložniki; ti so postali svobodni kmetje s svojo zemljiško lastnino – zemljiški posestniki; bili so ‚teritorializirani‘. To je bil osnovni razlog, da v Jugoslaviji v okviru izvajanja revolucionarnih ukrepov po drugi svetovni vojni ni bila izvedena nacionalizacija zemlje, kot se je to zgodilo v Rusiji v oktobrski revoluciji. Tradicija zemljiške lastnine je bila pri kmetih zakoreninjena. V njihovi zavesti jim je pomenila njihovo osnovno pravico, zato bi vsako poseganje in omejevanje njihove lastnine, razumeli kot, ukrep podoben zaplembi. To bi jih po mnenju snovalcev agrarne reforme odvrnilo od podpore oblasti. Na ta način se je agrarna reforma pokazala predvsem kot premišljeno politično dejanje oziroma sredstvo državne oblasti za njeno utrditev.

Državna oblast je politični učinek, ki ga je z agrarno reformo želela, nedvomno dosegla; ko je potrebovala podporo večjega dela kmetov, si jo je z agrarno reformo zagotovila, hkrati pa je uspela na vasi politično osamiti bogatejše kmete.

Kmalu po tem, ko je bila izvedena in so agrarni interesenti ter kolonisti dobili

³ Tito, Govori i članci, II, str. 118, 121.

⁴ Boris Kidrič: O graditvi socialistične ekonomike FLRJ (referat na V. kongresu KPJ). Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str. 391.

zemljo, je začela agrarna reforma svoje politično poslanstvo izgublјati. Pokazala so se razhajanja pri razumevanju namena agrarne reforme: oblast je imela z njo predvsem politične cilje, medtem ko so kmetje videli v agrarni reformi predvsem svoje ekonomske interese. Kmetje svojih posebnih političnih interesov niso imeli; podprli so oblast in njene politične cilje, pričakovali pa so ugodne ekonomske posledice zase. Zanimal jih je predvsem materialni učinek agrarne reforme; koliko se bo posamezniku izboljšalo posestno stanje oziroma kako se bo agrarna reforma kazala v njegovem vsakdanjem življenju. Vzrok, da je začelo prihajati do nasprotij med oblastjo in kmeti, je bil v ekonomskih rezultatih, ki posamezniku niso prinesli bistvenega izboljšanja njegovega socialnega položaja. Drugi vzrok je bil v dodatnih ukrepih oblasti, s katerimi je ta posegala v kmetovo gospodarjenje in njegovo lastnino.

Političnost agrarne reforme – prikazana je bila kot socialni namen – se je kazala v načinu ustvarjanja zemljiškega sklada in v razdeljevanju tega. Komu in zakaj je bila zemlja odvzeta, je imelo politični namen; merila so bila predvsem razredna, čeprav prekrita s socialnimi in narodnostnimi razlogi. Pri razdeljevanju oziroma dodeljevanju zemlje so bila prav tako poglobitva socialna, politična in patriotična merila.

Glede na vrsto posestev oziroma njihovo velikost so bila z agrarno reformo hkrati zajeta posestva, ki so imela po površini in po izvoru – ne glede na njihovo lastništvo – veleposestniški značaj in mala kmetijska gospodarstva, katerih velikost je njihovim lastnikom komaj zagotavljala preživetje. To so bila posestva z do 5 ha skupne površine. Ti dve vrsti posestev sta ‚igrali‘ v agrarni reformi v Sloveniji poglobitvo vlogo. Veleposestva so z izvedbo agrarne reforme v resnici izginila, kar pa ni povzročilo bistvenih sprememb v posestnem stanju, značilnem za Slovenijo kot deželo majhnih posesti. Srednje velika posestva (5 do 15 ha skupne površine) so ostala na predvojni ravni.

Agrarna reforma je pomenila način spreminjanja posestne podobe in narodnostne sestave posestnikov. Med vsemi vrstami zemljiških lastnikov, ki jih je zajela agrarna reforma, so predstavljala zaplenjena nemška posestva v Sloveniji – po številu in tudi po površini – največjo posestniško skupino, ki ji je bila zemlja odvzeta. Pri tem je šlo za različno velika posestva – od velikih kmetij in veleposesti do majhnih kmetij. Pri zaplembi nemške posesti namreč ni bila pomembna velikost in delovni odnos lastnika do zemlje, ampak le njegova narodnostna pripadnost. Glede na obseg zaplemb je mogoče kot enega poglobitvinih rezultatov agrarne reforme v Sloveniji označiti spremembo narodnostne sestave zemljiških lastnikov.

To velja v primeru veleposestnikov hkrati tudi za socialno osvoboditev. Poleg narodnostne komponente je bil v primeru veleposestnikov odkritejši tudi razredni pristop. Veleposestniki, v veliki meri so bili neslovenskega rodu, so predstavljali »fevdalne ostanke« in so bili simbol socialnega izkoriščevalca, proti kateremu je potekal v slovenski zgodovini »boj za staro pravdo«. Glede na obseg razlastitev v korist zemljiškega sklada – tako po številu kot po površini, ki jim je bila z agrarno reformo odvzeta – so bili v Sloveniji med največjimi objekti agrarne reforme. Površina razlaščenih posestev, ki so bila neposredno in posredno fevdalnega izvora, je v slovenskem zemljiškem skladu predstavljala 40%.

Razredno-socialni vidik agrarne reforme je prišel do izraza tudi v primeru zemljiških lastnikov, ki sicer po velikosti niso spadali med veleposestnike, po poreklu pa njihova zemlja tudi ni predstavljala fevdalnih ostankov. To so bili posestniki, ki jim kmetovanje ni pomenilo glavnega vira dohodkov za preživljanje in v veliki meri tudi zemlje niso obdelovali sami. To so bili tako imenovani nekmetje. Pri razlastitvi teh je najbolj dosledno prišlo do izraza načelo, da pripada zemlja tistemu, ki jo obdeluje. V primerjavi z drugimi vrstami posesti, ki so bila razlaščena z agrarno reformo, je bilo število teh sorazmerno veliko. Več je bilo le posestev zaplenjenih na osnovi ‚patriotične nacionalizacije‘. Pri zemljiških lastnikih – nekmetih je bil za agrarno reformo pomemben zlasti delež obdelovalne zemlje. Ta je bil v primerjavi z drugimi vrstami razlaščenih posestnikov sorazmerno velik; po površini je bilo nekmetom razlaščeno 8,7 % vse obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu. Glede na površino je bila ta večja, kot je bila obdelovalna zemlja, razlaščena cerkvi in podjetjem. Prav obdelovalna zemlja nekmetov je bila namreč tista, ki je bila v izvajanju agrarne reforme v največji meri razdeljena med agrarne interesente. Tem so poleg te delili še obdelovalno zemljo cerkve in zaplenjeno zemljo nemških lastnikov. Te skupine zemljiških lastnikov so na ta način imele v agrarni reformi pglavitno mesto. Preko odnosa do njih oziroma do njihove zemlje je viden socialni in tudi razredni vidik agrarne reforme.

Veliki kmetje s presežkom nad zakonskim maksimumom 35 ha obdelovalne zemlje oziroma 45 ha skupne površine, ki so svojo zemljo obdelovali v lastni režiji, so bili v povojni agrarni reformi v Sloveniji malenkostno prizadeti. To velja tako za njihovo število kot tudi za površino njim razlaščene zemlje. Niso presegali 1,5 % od števila razlaščenih in zaplenjenih posestev. Prav takšen je bil tudi delež njihovih površin v zemljiškem skladu. Agrarna reforma namreč ni bila naperjena proti njim.

Za učinkovitost agrarne reforme oziroma njene socialne in ekonomske rezultate je bil pomemben zlasti delež obdelovalne zemlje v zemljiškem skladu. Agrarna reforma je zajela le 7,5 % površin obdelovalne zemlje, kolikor je je bilo po popisu iz leta 1931. V zemljiškem skladu agrarne reforme v Sloveniji je obdelovalna zemlja predstavljala petino. Med agrarne interesente in koloniste je bila razdeljena le slaba polovica razlaščene in zaplenjene obdelovalne zemlje (okoli 30.000 ha), medtem ko je več kot polovica ostalo državi; na ta način je bila nacionalizirana.

Za rezultate in posledice agrarne reforme je pomembno zlasti razmerje med zemljo, ki je bila razdeljena med agrarne interesente, in tisto, ki je postala državna. V Sloveniji je bilo razdeljeno le 13 % zemljiškega sklada, prav tolikšen del je uradno ostal nerazdeljen. S to zemljo je v resnici upravljala država, tri četrtine pa je ostalo državi neposredno, od tega vsi razlaščeni in zaplenjeni gozdovi (okoli 163.000 ha). Državne je postalo 86,5 % zemlje zajete v agrarno reformo v Sloveniji. Za agrarno reformo v Sloveniji je zato mogoče upravičeno soditi, da je njen učinek predstavljal nacionalizacijo zemlje, čeprav to ni bil namen agrarne reforme. Še več zemlje pa je bilo podržavljene v predelih, priključenih k Sloveniji po mirovnem sporazumu z Italijo. Tam je bila agrarna reforma izvedena takrat, ko se je v Sloveniji že zaključila. Med agrarne interesente je

bilo tam razdeljeno le 2 % razlaščene in zaplenjene zemlje. To je bila politična odločitev, vzroki pa so bili ekonomski. Posledice, ki jih je povzročilo razdeljevanje med agrarne interesente v Sloveniji, se namreč niso na ekonomskem področju pokazali kot pozitivni.

Rezultat agrarne reforme je bila poleg spremembe posestne tudi sprememba lastrinske sestave, kar je mogoče označiti za izrazito politično posledico. Okrepil se je namreč državni sektor, kar je pomenilo, da je bila – kljub poudarjanim načelom agrarne reforme – zemlja v resnici nacionalizirana. V vsedržavnem merilu je več kot polovico državnega sklada obdržala država v svojih rokah za državna kmetijska posestva in za tako imenovana »gospodarstva splošnega ljudskega značaja«, kar so predstavljale ekonomije državnih podjetij in ustanov ter tudi za zadruga za skupno obdelavo zemlje. To je Kidriču predstavljalo dokaz, da je bila agrarna reforma izvedena v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni ukrep socialističnega značaja.⁵

Država se je z izvedbo agrarne reforme uvrstila med pomembnejše zemljiške lastnike. Agrarna reforma je na ta način položila temelje socialističnega gospodarstva v kmetijstvu. Večina zemlje je bila sicer še vedno v zasebnih rokah. V začetku leta 1949 – po tem, ko je bila agrarna reforma v glavnem izvedena in tudi formalno zaključena – je bilo v Sloveniji v lasti zasebnih kmetov 82 % oziroma 93 % obdelovalne zemlje.⁶ Država je dobila močno oporo v gozdovih, saj je postala pomemben posestnik gozdnih površin. Z agrarno reformo oziroma nacionalizacijo zemlje je četrtnina vseh gozdnih površin, kolikor jih je bilo v Sloveniji po popisu iz leta 1931, postala državnih. Večina gozdov je sicer ostala v zasebnih rokah, vendar so bili to predvsem gozdovi manjših zasebnih kmetov, ki so predstavljali bogastvo za svoje lastnike, za narodno gospodarstvo pa niso pomenili pomembnejše gospodarske postavke. Leta 1948 je imela država v lasti 28 % gozdov,⁷ kar je bila posledica agrarne reforme oziroma določila, da razlaščeni gozdovi in gozdni inventar preidejo v državno last in upravo. Z agrarno reformo so prešla v državno last in upravo državnih gozdnih gospodarstev največja in tudi najbolj urejena gozdna posestva, ki so bila do tedaj predvsem v lasti zasebnih veleposestnikov in cerkve. Razlaščeni gozdovi teh posestnikov so v zemljiškem skladu predstavljali 40 % vseh gozdov; skupaj z zaplenjenimi na osnovi avnojskega odloka pa tri četrtine. Zasebnim lastnikom, kmetom s presežkom nad maksimumom in nekmetom, je bilo z agrarno reformo odvzetih – v primerjavi z drugimi lastniki zemlje – le malo gozdov.

Takšni rezultati agrarne reforme kažejo, da ni bil njen namen v ohranjanju majhne parcelne zemljiške lastnine, marveč v odpravljanju izkoriščevalskega obstoja privatne lastnine⁸ in zamenjavi z državno vodeno kmetijsko proizvodnjo.

⁵ V. kongres KPJ, str. 395–396. Kasnejše raziskave so pokazale, da je državni sektor dobil 50,8 % (Stipetič, Agrarna reforma, str. 452) oziroma 54,6 % (Gačeša, Agrarna reforma, str. 367). Uradni statistični podatki, ki jih je navajal zvezni statistični zavod pa so kazali obratno razmerje – državni sektor je dobil 49 %.

⁶ Popis živine, perutnine in čebelnih panjev po stanju na dan 1. 2. 1949. Zvezni statistični urad FLRJ, Statistični urad LRS, Kmetijska statistika, zvezek 7, tabela 1.

⁷ Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, II. izredno zasedanje (14. februarja – 16. februarja 1949). Ljubljana 1949, str. 74.

⁸ Veselinov, Agrarno pitanje, str. 119.

Država je zemljo obdržala iz ekonomskih razlogov, saj že ustvarjalci zakona o agrarni reformi niso verjeli, da je na malih in srednje velikih kmetijah mogoča racionalna proizvodnja.⁹ Ustanavljanje državnih kmetijskih posestev je imelo namreč namen, da se vnaprej nadomesti in preseže pričakovan padec v pridelku z agrarno proizvodnjo in predelavo na industrijskih osnovah. Z razlaščenjem velikih kapitalističnih gospodarstev niso želeli takega velikega proizvodnega načina ukiniti in ga nadomestiti z majhnim parcelno kmetijsko proizvodnjo, marveč se je želelo v to veliko blagovno proizvodnjo, kakršna se je razvila v kapitalizmu, vpeljati socialistične ekonomske odnose. Prevladalo je mnenje o praktičnih ekonomskih prednostih socialističnega gospodarstva nad drobnim kmečkim.¹⁰ Hkrati pa je država želela tudi v kmetijstvu okrepiti svojo ekonomsko osnovo in vpliv.

Z agrarno reformo je bilo povezano tudi nastajanje kmečkega delovnega združenstva – »kolhozništva«. Prve kmečke delovne zadrugе so v Sloveniji nastajale iz vrst agrarnih interesentov in kolonistov. V glavnem so to bile zadrugе, ki so jih ustanavljali viničarji iz zemlje razlaščene na osnovi zakona o razlastitvi posestev, ki so jih obdelovali koloni in viničarji. Z izvajanjem agrarne reforme je tako v Sloveniji nastalo 19 vinogradniških zadrug ter 17 kmečkih delovnih zadrug. Te so ustanavljali predvsem kolonisti.¹¹

Glede na delež obdelovalne zemlje razdeljene med agrarne interesente in koloniste, in na delež gozdov, zajetih z agrarno reformo, ki pa so ostali v rokah države, je mogoče rezultat agrarne reforme v Sloveniji označiti za polovičen. Z njo je bil namreč dosežen bolj političen namen, vključno z osvoboditvijo zemlje lastništva neslovenskih lastnikov. Nadaljnji razvoj kmetijske politike z administrativnimi posegi oblasti v kmetijstvo – od proizvodnje do menjave in potrošnje – so politične rezultate, dosežene z agrarno reformo, izničili.

Manj pomembni za oblast, vendar z dolgoročnejšimi posledicami, so bili rezultati na socialnem področju, saj se z agrarno reformo ni bistveno izboljšalo posestno stanje dobitnikov zemlje. Ekonomske posledice so bile – tako za državo oziroma narodno gospodarstvo kot za posameznika – nasploh minimalne, če ne kar negativne.

Glede ekonomskih rezultatov je imela agrarna reforma kot posledico nazadovanje kmetijstva kot gospodarske panoge, kar je imelo dolgoročnejše posledice in je povzročilo politične odločitve, ki naj bi 'izničile' nekatere posledice spremembe posestnih odnosov in sestave, povzročene z agrarno reformo. Z izvedbo agrarne reforme so namreč posestva, ki so bila sposobna proizvajati tržne viške, delili oziroma so dobila nove gospodarje. To je povzročalo težave v preskrbi, kajti novi lastniki niso bili povsod takšni, da bi znali dodeljeno jim zemljo obdelovati tako, da bi dajala presežke. To je veljalo zlasti za Vojvodino, kjer so naselili koloniste, nedorasle obdelovanju tamkajšnje zemlje. V manjši meri velja to za agrarno reformo v Sloveniji, kjer stanje tistih, ki so zemljo dobili, ni bilo bistveno izboljšano.

⁹ Rad zakodavnih odbora P. Avnoj i P. PNS DFJ, str. 253.

¹⁰ Dragan Veselinov: Sumrak seljaštva. Ekonomika, Beograd 1987, str. 27.

¹¹ AJ, 97/9, 61.

Tabela 29: Zemljiški sklad agrarne reforme in razdelitev zemlje med koristnike v Sloveniji po vrstah zemlje

RAZLASTITVE IN ZAPLEMBE (zemljiški sklad)			RAZDELITEV ZEMLJIŠKEGA SKLADA						IZLOČENO	NERAZDELJENO			
Štev.	Vrsta zemlje	Površina – v ha	Agr. interesi		Kolonisti		KDZ		SKUPAJ		Površina – v ha	Površina – v ha	
			štev.	Površina – v ha	štev.	Površina – v ha	štev.	Površina – v ha	štev.	Površina – v ha			
<u>LR SLOVENIJA*</u>													
	obdel. z.	61490		14844		9876		4357		29077		17478	14934
	pašniki	25490		1881		1218		1577		4676		10803	10079
	planine	5354		–		–		–		–		1251	3103
	gozdovi	161765		833		188		690		1711		159285	769
	ostalo	12310		127		234		54		415		6482	5415
11343	SKUPAJ	266478	19956	17685	2866	11516	36	6678	22858	35879	196299	34300	
<u>SLOVENSKO PRIMORJE**</u>													
1109		44302	389	902			?	13122			30278		
<u>SKUPAJ</u>													
12452		310780	20345	18587				19800		35879	226577	34300	

Podatki za LR Slovenijo* se nanašajo na 1. 7. 1947 (AJ, 97/12, 79), za Slovensko Primorje** pa za leto 1949 (Slovensko Primorje in Istra. Beograd 1953, str. 620).

** Okraji: Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana, Tolmin.

Najbolj očitni ekonomski rezultat in posledica izvedbe agrarne reforme je bila sprememba števila posestev in sprememba posestne sestave. Zaradi neskladnosti podatkov o posestnih razmerah iz popisa leta 1931 in prvih povojnih popisov,¹² je to sicer težko ugotoviti in točno prikazati. Vsaka primerjava je v veliki meri netočna, vendar je to edini način prikaza ekonomskih rezultatov agrarne reforme.¹³

V Sloveniji je bilo z agrarno reformo zajetih okoli četrtnina vseh posesti, ki so bila po stanju popisa iz leta 1931 na ozemlju Slovenije. To so bila posestva, ki so bila z agrarno reformo razlaščena (11.300), ali so z njo zemljo dobila. Zemljo je dobilo 22.800 gospodarstev: 20.000 agrarni interesenti, 2800 kolonisti. Zemlje, ki je z agrarno reformo spremenila lastništvo, je bilo petina predvojne površine zemlje v Sloveniji (266.480 ha).

Med prejemniki zemlje iz zemljiškega sklada agrarne reforme so bili v glavnem takšni, ki zemlje niso imeli dovolj. To pa se ni pokazalo v povečanju števila

¹² Prvi povojni popis zemljišč v Sloveniji je Zavod za statistiko in evidenco LRS izvedel leta 1947 (objavljeno leta 1951), katerega namen je bil »dobiti točno sliko zemljiških fondov po administrativnih edircah in dobiti socialno strukturo kmečkega prebivalstva glede na sektorje lastništva in velikost posestev«. (str. 2) Glede socialne oziroma posestne sestave je bilo dano le število gospodarstev – posestev, niso pa bile prikazane njim pripadajoče površine. To je bilo obdelano z 10% vzorcem. Leta 1948 je bil izdelan popis kmetijskih strojev in naprav v LRS po stanju na dan 1. 8. 1948 (Kmetijska statistika, zvezek 4, Ljubljana 1949), v katerem je bilo podano število gospodarstev po sektorjih lastništva in velikostnih skupinah ter zemljiške površine po okrajih. Prvi popis kmetijskih gospodarstev na celotnem državnem ozemlju je bil izveden januarja 1949 (stanje na dan 1. 2. 1949) v okviru popisa živine, perutnine, čebelnih panjev (Kmetijska statistika, zvezek 7, Ljubljana 1949). Zaradi različne metodologije se rezultati teh popisov med seboj razlikujejo in niso primerljivi.

¹³ Primerljivost podatkov o številu kmečkih gospodarstev oziroma posestni sestavi iz leta 1931 in povojnih popisov je nemogoča ali vsaj težka; rezultat je netočen, ker so bile razlike v namenu in načinu popisa. Popis iz leta 1931 je zajel vsa kmečka gospodarstva z nad 500 m² površine (načelo »obrata«), medtem ko je npr. popis zemljišč iz leta 1947, prav tako pa tudi popis kmetijskih strojev in naprav po stanju 1. 8. 1948, sledil lastništvu zemlje (državna, združna, zasebna kmetijska posestva). Primerljivost je težka tudi zaradi različnega ozemlja, ki ga je popis zajel. Kljub težavnosti glede primerljivosti predvojnega in povojnega posestnega stanja temelji primerjava na popisu, izvedenem po formalnem zaključku agrarne reforme; izvedel ga je Statistični urad LRS 1. 8. 1948 kot popis kmetijskih strojev in naprav (Kmetijska statistika, zvezek 4, Ljubljana 1949). V tem popisu je prikazano tudi število gospodarstev po sektorjih lastništva in velikostnih skupinah ter po velikostnih skupinah po okrajih LRS. Pri tem je potrebno upoštevati, da so bili v tem popisu kmetijski obrati razdeljeni na tri sektorje lastništva. V zasebnem sektorju je bilo 99,7% vseh kmetijskih posestev v LRS. Ker je potrebno pri primerjavi upoštevati tudi ozemeljsko ujemanje s stanjem leta 1931, je treba zato iz celotnega števila kmečkih gospodarstev odšteti tista iz okrajev Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Sežana in Tolmin, priključena k LR Sloveniji po mirovnem sporazumu z Italijo. Vendar pa po okrajih niso znani podatki o deležu posameznih lastniških sektorjev. Ker je v vseh okrajih in pri vseh velikostnih skupinah prevladoval zasebni sektor z nad 99%, je mogoče – ob upoštevanju netočnosti, ki izhaja iz tega – to posplošiti na vsa kmetijska posestva. Na ta način je mogoča primerjava tudi po okrajih, čeprav tudi v tem primeru ni ozemeljskega ujemanja predvojnega in povojnega stanja posameznega okraja. V celoti se stanje okrajev bolj ali manj ujema. Navkljub vsemu je primerjava posestnega stanja iz leta 1931 in 1948 zato lahko le približna in tudi netočna; vendar jo vseeno uporabljamo, ker je le tako mogoče ugotoviti in prikazati obseg, rezultate in posledice izvedene agrarne reforme.

posestnikov z do 5 ha zemlje. Po popisu iz začetka leta 1949¹⁴ je v Sloveniji število posesti z do 5 ha skupne površine – v primerjavi z letom 1931 – celo padlo. Prav tako je padel tudi njihov delež med vsemi posestvi. Leta 1931 je bilo takih posesti 57,3 %, v začetku leta 1949 pa jih je bilo, ob povečanju skupnega števila kmečkih gospodarstev v Sloveniji, brez Primorske, torej na domala istem ozemlju, 32,6 %.

Z izvedbo agrarne reforme se je povečalo skupno število kmečkih gospodarstev.¹⁵ V začetku leta 1949 je bilo skoraj na istem ozemlju, kot ga je pred drugo svetovno vojno obsegala Dravska banovina, 42.800 posestev več kot v zadnjem predvojnem popisu leta 1931; v Dravski banovini je bilo 154.628 kmečkih gospodarstev, konec januarja 1949 pa na istem ozemlju 197.493.¹⁶ Povečanje števila gospodarstev sicer v celoti ne more biti posledica agrarne reforme, kajti upoštevati velja dejstvo, da je spremembo povzročil tudi razvoj v desetletju pred drugo svetovno vojno in tudi vojna sama. Med podatki obeh primerjajočih popisov je namreč preteklo osemnajst let. Kljub temu je mogoče vzroke za večji del sprememb v številu in sestavi posestev iskati predvsem v agrarni reformi.

Za razliko od povečanja števila kmečkih gospodarstev je površina kmetijske zemlje ostala domala nespremenjena. Povečala se je od leta 1931 do 1949 za 11.587 ha, kar je bilo – glede na stanje iz leta 1949 – 0,9 % površine.

Glede podatkov o številu kmečkih gospodarstev in njihovi velikostni sestavi iz leta 1949 je potrebno opozoriti na lastniško kategorijo, vodeno v statistiki kot »nekmetovalci«. To so bili po statistiki vsi, ki so sicer bili lastniki kmečkega gospodarstva in so na njem živeli, zaposleni pa so bili v neagrarni dejavnosti. Za nekmečko je veljalo tudi gospodarstvo, ko je eden od družinskih članov, živečih v skupnem gospodinjstvu – ne le gospodar, delal izven posestva. Takšen pristop statistike je podoba posestne sestave v Sloveniji po izvedeni agrarni reformi v veliki meri zameglil oziroma jo popačil. »Nekmetovalci« so bili v resnici polkmetje – polproletarci, ki so živeli na posestvu in ga tudi obdelovali – resda

¹⁴ To je bil prvi popis, ki je bil po 2. svetovni vojni izveden po vsej državi, in sicer kot popis živine, perutnine in čebelnih panjev. Ker je bil ta popis, s katerim je bilo zajeto stanje 1. 2. 1949, prvi izveden po uradnem končanju agrarne reforme, je kljub vsem pomanjkljivostim najbolj uporaben za prikaz posestne sestave slovenskega kmetijstva oziroma za primerjavo med predvojnimi in povojnimi stanjem.

¹⁵ Avtorji, ki so dosedaj analizirali rezultate in posledice agrarne reforme (V. Stipetič, N. L. Gaceša, ta je le povzel ugotovitve prvega), so za Slovenijo navajali padec skupnega števila gospodarstev. Do takšnega zaključka je Stipetič prišel zato, ker je od skupnega števila gospodarstev odštel število gospodarstev, ki so jih v statistiki vodili kot nekmetovalce. To so bila kmečka gospodarstva, kjer je bil vsaj en član zaposlen v izvenagrarni dejavnosti; pa tudi posestva cerkva, samostanov, cerkvenih občin in župnih nadarbin. (Navodilo za popis živine, perutnine, čebelnih panjev, ... po stanju na dan 15. januarja 1949. leta).

¹⁶ Primerjava med predvojnimi in povojnimi števili kmečkih gospodarstev je mogoča le za približno isto ozemlje, to je za ozemlje, kakršno je imela predvojna Slovenija – Dravska banovina. Iz ozemlja LR Slovenije, kakršno je bilo v času popisa živine, perutnine in čebelnih panjev po stanju na dan 1. 2. 1949, je zato v celoti izločena Goriška oblast, takratna upravno-teritorialna enota, ki je obsegala okraje Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana, Tolmin. Del ozemlja v okrajih Idrija in Postojna je sicer predvojno spadal v Dravsko banovino, v takratne okraje Logatec in Kranj, vendar zaradi pomanjkanja stvarnih podatkov pri prikazu števila posestev tega ni mogoče upoštevati. V Goriški oblasti je bilo leta 1949 37.434 kmečkih gospodarstev, to je 16 % vseh v LR Sloveniji.

Tabela 30: Število kmečkih gospodarstev po velikostnih skupinah v Sloveniji (brez Primorske) – primerjava popisov leta 1931 in 1949¹⁷

Velikostna skupina – v ha	1931		1949	
	štev.	%	štev.	%
brez zemlje	–	–	4673	2,4
do 2	51137	33,0	25455	13,0
2–5	37655	24,3	33651	17,2
<i>do 5 (skupaj)</i>	<i>88792</i>	<i>57,3</i>	<i>63779</i>	<i>32,6</i>
5–10	28832	18,6	28705	14,7
10–15	–	–	15239	7,8
10–20	24470	15,8		
nad 20	12534	8,1		
nekmetovalci	–	–	67516	34,5
člani KDZ	–	–	1779	0,9
	154628	100	195420	100

predvsem za svoje potrebe – vendar jih je vseeno potrebno šteti med zemljiške lastnike. Teh je bilo po podatkih iz leta 1949 v Sloveniji, brez upoštevanja ozemlja Primorske, 67.500, vključno s Primorsko pa 78.600. »Nekmetovalcev« je bilo v posestni sestavi med vsemi velikostnimi skupinami gospodarstev največ – 34,5%. Med »nekmetovalce« je statistika štela tudi cerkvena posestva, tako da to še otežuje ugotavljanje števila polkmetov – polproletarcev. Cerkvinih »nekmečkih« posestev je bilo sicer malo; med 73.450 nekmečkimi posestvi, ki so jih našli v popisu zemljišč leta 1947, je bilo 860 cerkvenih – 1,2%. Podatki iz leta 1949 sicer ne omogočajo ugotavljanja, v katero velikostno skupino so »nekmetovalci« v resnici spadali, vendar je mogoče na osnovi podatkov iz leta 1947 sklepati, da so bili to predvsem tisti z do 5 ha skupne površine velikimi posestvi. Po podatkih iz tega popisa so bila gospodarstva nekmetov v glavnem velika do 5 ha; takih je bilo 94%, od teh pa je bilo največ takih s posestvom, velikim do 0,5 ha.¹⁸ Upoštevanje tega pa podoba posestne sestave spremeni. Število malih posestev se namreč poveča, ne pa zmanjša, kot kažejo podatki ob neupoštevanju »nekmetovalcev«. Posestva z do 5 ha in posestva »nekmetovalcev« skupaj so predstavljala dve tretjini posestev. To pa je več, kot je bilo malih posestev leta 1931 na približno istem ozemlju. Ob neupoštevanju nekmečkih posestev¹⁹ je bil v začetku leta 1949 delež posestev z do 5 ha skupne površine 49,8%, kar pa je bilo v resnici manj kot je bil delež posestev te velikosti leta 1931.

¹⁷ V letu 1949 je upoštevano približno isto ozemlje, kot je bilo leta 1931; prav tako so zajeti samo podatki o zasebnem sektorju, ki je obsegal 99% vseh gospodarstev. Nastala razlika o številu kmečkih gospodarstev je zato zanemarljiva.

¹⁸ Popis zemljišč 1947. Zavod za statistiko in evidenco LRS, Ljubljana 1951, str. 60–61, tab. V.

¹⁹ Stipetić, Agrarna reforma, str. 461–462; Gačeša, Agrarna reforma, str. 371–372.

Lastniška kategorija »nekmetovalci« je bila delno posledica agrarne reforme oziroma deagrarizacije, ki jo je povzročala zaradi ustvarjanja gospodarstev, nesposobnih za življenje le od kmetovanja. V neagrarnih dejavnostih, predvsem v industriji, so se kot nekvalificirana delovna sila zaposlovali predvsem tisti z malih kmetij.

Agrarna reforma vsekakor ni razrešila bistvenih vprašanj ekonomskega in socialnega položaja kmetijstva kot panoge, niti ne posameznikov – kmetov. Glede na zakonsko omejitev, da so lahko dobili zemljo samo tisti, ki z dodeljeno zemljo niso prekoračili 5 ha obdelovalne površine, v agrarni reformi ni bilo mogoče videti ukrepa, ki bi imel namen bistveno spremeniti posebno sestavo in izboljšati socialno-materialni položaj posestnikov z majhnimi posestvi. Zemljo je z agrarno reformo dobila le četrtina vseh posestev z do 5 ha skupne površine (po podatkih popisa 1931). Agrarna reforma je številčno okrepila kmečka gospodarstva, ki so bila brez perspektive, saj so živila na spodnji meji blagovne oziroma naturalne reprodukcije in v blagovno denarnih odnosih niso mogla računati na dolgoročni obstoj.²⁰ Z agrarno reformo se namreč njihova posestva niso povečala v tolikšni meri, da bi bila sposobna ustvarjati tržne viške in bi omogočala lastnikom preživljanje brez iskanja dodatnih virov zaslužka.

Z agrarno reformo se je posameznemu prejemniku zemlje iz zemljiškega sklada njegovo posestvo sicer povečalo, vendar to ni imelo večjih učinkov za celotno narodno gospodarstvo. Te spremembe niso povzročile bistvenega izboljšanja posestne sestave v Sloveniji. Ekonomski učinek dodeljevanja zemlje je bil v resnici majhen že za posameznika – prejemnika agrarne zemlje. V Sloveniji so agrarni interesenti dobili povprečno po 0,9 ha zemlje na posamezno posestvo, kar pa ni moglo imeti večjih, pa tudi ne dolgosežnejših ekonomskih posledic niti zanj, še manj pa za družbo. Posestva, dodeljevana kolonistom, so bila nekoliko večja – od 3 do 4 ha. Agrarni interesent si je na ta način sicer nekoliko povečal svoje posestvo, vendar ne v tolikšni meri, da bi mu to zagotavljalo življenje le od kmetovanja. Ker so po zakonu lahko dobili zemljo le takšni agrarni interesenti, ki niso imeli več kot 5 ha obdelovalne zemlje, je to pomenilo, da so z agrarno reformo ustvarjali mala posestva. To so bila takšna, ki so jih pred vojno uvrščali med bajtarje in po mnenju tedanjih strokovnjakov niso zagotavljala dovolj za preživetje; zato so morali iskati dodatne vire zaslužka kot najemni poljedeljski delavci ali pa tudi izven agrarne proizvodnje.²¹ Pri dodeljevanju zemlje je potrebno upoštevati še dejstvo, da med obdelovalno zemljo, ki je bila razdeljevana, niso bile le njive, marveč – kot je pokazala analiza ohranjenih popisov razdelitve zemlje v posameznih krajih – v večji meri travniki. Socialni učinek agrarne reforme na posameznika vsekakor ni bil ugoden, saj je večino dobitnikov zemlje postavil v vlogo, da so morali tudi še naprej iskati vir zaslužka

²⁰ Veselinov, *Agrarno pitanje u Jugoslaviji*, str. 118.

²¹ Po mnenju dr. Iva Pirca, ki se je kot zdravnik ukvarjal s problematiko prehrane, je šele posestvo med 10–20 ha nudilo lastniku z družino možnost preživljanja izključno od kmetijstva. *I. Pirc: Prehrana prebivalstva*. Socialni problemi slovenske vasi, I. zvezek, zbirka študij št. 2, Ljubljana 1938, str. 89–90; Rado Miklič pa je menil, da je za 5-člansko družino potrebno posestvo 5 ha. *R. Miklič: Sezonsko izseljevanje (Nekaj pripomb in opozoril)*. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, 3–4, str. 87.

izven svojega posestva. Ker najemno delo v kmetijstvu ni bilo več mogoče, so ga lahko iskali le v izven agrarnih gospodarskih panogah. Agrarna reforma je torej s tem, ko je po socialnem načelu dodeljevala zemljo malim kmetom – bajtarjem, ki jim je bilo dodeljeno premalo zemlje za uspešno kmetijsko proizvodnjo, povzročala tudi ‚beg z zemlje‘ oziroma imela vlogo pospeševalca deagrarizacije.

V Sloveniji je bil namreč že v času izvajanja agrarne reforme, zlasti pa neposredno po njej opazen močan ‚beg z zemlje‘. Na ta način so reševali enega problemov, značilnih za Slovenijo v obdobju med obema vojnama – agrarno prenaseljenost. To so – v povezavi agrarne reforme in industrializacije – uspešno razreševali med vsemi jugoslovanskimi republikami le v Sloveniji; za to je bila odločilnega pomena stopnja razvoja neagrarnega gospodarstva, natančneje industrije.²² Tisti, ki niso imeli dovolj zemlje za življenje, čeprav so jo dobili z agrarno reformo, so se lahko zaposlili v industriji. Na ta način je agrarna reforma, ki ni ustvarila za samo od kmetijske proizvodnje sposobnih posestev, pomenila ustvarjalca deagrarizacije. Glede na število tako imenovanih nekmetijskih posestev pa hkrati s procesom deagrarizacije ni potekal tudi proces urbanizacije.

Že ob snovanju zakona o agrarni reformi je bilo jasno, da agrarna reforma ne bo odpravila agrarne prenaseljenosti in da je vsi, ki bi zemljo želeli in jo potrebovali, ne bodo mogli dobiti. V zveznem ministrstvu za kmetijstvo so poleti 1945 ugotovili, da je število potencialnih interesentov tolikšno, da zemlje vsi ne bodo mogli dobiti, zlasti če »se osnuje zdravo in ekonomsko sposobno malo kmetijsko posestvo«. Za tiste, ki takšnih posesti ne bi dobili, so menili naj, iščejo delo izven kmetijstva, v industriji.²³ Podobnega mnenja so bili tudi na nižjem nivoju – v okrajni agrarni komisiji v Novem mestu na začetku izvajanja agrarne reforme. Menili so: »Da bodo ta posestva (mala – op. Z. Č.) donosna, jih je treba pojačati. Zato ne ustvarjati malih posestev, temveč jih združevati v večje celote. Tiste podeželane pa, ki se ne nameravajo oz. ne morejo v vsem posvetiti kmetijstvu, pa usmerjati v druge panoge narodnega gospodarstva n. pr. industrijo.«²⁴ Na ta način je bila agrarna reforma prej eden od pospeševalcev deagrarizacije kot pa ekonomsko socialni ukrep za izboljšanje posestnih razmer.

Med posledice agrarne reforme je potrebno šteti tudi proces ‚osrednjenja vasi‘, ko so večja posestva spreminjali v srednja, mala pa so povečali tako, da so tudi postajala srednje velika. Takšna so bila za oblast politični in ekonomski ideal.²⁵ Namen tega je bil bolj politične narave, kajti s tem so želeli odpraviti ali vsaj omejiti socialno-razredno razlikovanje na vasi. Z ‚osrednjenjem vasi‘ so skušali doseči ekonomsko enakost, kar je bilo v nasprotju s koncentracijo zemljiških posesti, torej nastajanjem proizvodnega združenstva. Neposredno pred začetkom kolektivizacije v letu 1949 je bilo srednje velikih posestev v Sloveniji 44.000 (22,5%). ‚Srednjaki‘ in posestva do 5 ha ter ti. nekmetovalci – v resnici

²² Stipetič, Agrarna reforma, str. 465.

²³ Gačeša, Agrarna reforma, str. 142–143.

²⁴ ZAL, OLO Kočevje.

²⁵ Za srednje posestvo so v Zavodu za statistiko in evidenco LRS šteli takšno, ki je imelo 5–15 ha površine. To se je razlikovalo od pojmovanja srednjega posestva pred vojno, ko je za srednjo kmetijo veljalo tisto z 10–20 ha površine.

so bili to mali posestniki – so po agrarni reformi predstavljali večino slovenskega kmeta – 89,6 %.

Posledice agrarne reforme so se pokazale v kmetijski proizvodnji, ki je bila glede na predvojno raven nižja. Vzrok temu ni bil samo v agrarni reformi in spremembi posestne sestave. S povečanjem števila malih posestev, na katerih so proizvajali v glavnem za domače potrebe, so se pojavile težave glede delovanja trga kmetijskih pridelkov. Vzrok je bil tudi v odnosu tistih kmetov do trga, ki jih agrarna reforma sicer ni prizadela. Rezultati agrarne reforme so tako posredno vplivali na uvajanje ekonomsko-političnih ukrepov, ki jih je oblast izvajala zaradi preskrbe vedno večjega števila zaposlenih izven kmetijstva, predvsem v izgradnji industrije. Posledice agrarne reforme na ekonomskem področju, predvsem v preskrbi, so povzročile nasprotni učinek, kot naj bi ga ta imela na političnem področju.

Agrarna reforma v Sloveniji ni dosegla niti ekonomskega niti političnega namena, kakršnega so pričakovali oziroma je bil splošno razglašan. Posredno je povzročila celo težave v preskrbi. Spreminjanje posestne sestave in 'osrednjenje vasi' je imelo za posledico povečanje avtarkije v kmetijstvu ter zmanjšanje tržnih viškov. To se je pokazalo kot slabo, ko so začeli s petletko in pospešeno industrializacijo, kar je zahtevalo povečano število zaposlenih izven kmetijstva in s tem več potrošnikov odvisnih od kmetijske proizvodnje. Potrebe preskrbe so povzročile zaostritev odnosa oblasti do kmetov; posledica je bila, da so se začeli odvrčati od oblasti tudi dobitniki zemlje, ki so jo dobili z agrarno reformo. Ekonomsko-politični ukrepi: odkup oziroma obvezna oddaja, davčne zahteve, sistem cen – vse to je so kmete kljub izvajani tako imenovani diferenciaciji na vasi, česar sredstvo je bila tudi agrarna reforma, strnilo v odporu oblasti – na vasi se je razvil nekakšen 'egalizem'.

Takšna politična situacija je bila – po poročilu Centralnega komiteja KP Slovenije – predvsem na Štajerskem in Gorenjskem, kjer diferenciacija še ni bila izvedena in so bili vsi kmetje, tudi revnejši, ki so sicer zaradi agrarne reforme bili oblasti naklonjeni, enotno proti njenim ekonomsko-političnim ukrepom – odkupu in oddaji viškov ter davkom. Kjer so bili med vojno močni partizanski predeli, sta srednji in mali kmet izpolnjevala obveze.²⁶ Vzrok za težave zlasti na Gorenjskem in Štajerskem je bil po mnenju CK KPS v tem, da so zasedali vodilna mesta v lokalnih organih oblasti bogati kmetje – 'kulaki'. Ugotavljali so, da so ti poleg svojega ekonomskega položaja in moči izkoriščali tudi svoj »politični kapital«, ki so ga imeli, ker so sodelovali v narodnoosvobodilnem boju. Po mnenju slovenskega partijskega vodstva so izkoriščali položaj »prvih partizanov« in izigravali politiko in ekonomsko-politične ukrepe oblasti na vasi pa tudi agrarno reformo. »Z bogatim kmetom imamo težave, ker ugodne življenjske in gospodarske pogoje ne jemlje kot stvar, katero mu je omogočila zmaga v osvobodilnem boju, ampak jemlje to kot dejstvo, ki mu je dano samo po sebi,« je bil v letnem poročilu CK KPS za leto 1946 ocenjen politični položaj na vasi.²⁷ Na konferenci okrožnih in okrajnih sekretarjev KPS je Viktor Avbelj, sekretar mariborskega okrožnega

²⁶ ARS II, CK KPS, škatla 18.

²⁷ Prav tam.

komiteja, ocenil, da je imela agrarna reforma na Štajerskem politično negativne posledice. Povedal je, da so se ekonomsko močnejši kmetje, ki so sicer v času vojne bili na strani narodnoosvobodilnega gibanja in ga podpirali, začeli odmikati od oblasti. Vzrok za to je iskal tudi v agrarni reformi, za katere politični učinek je rekel: »Mislim, da smo z agrarno reformo dobili mnogo premalo.« Povedal je, da so v nekaterih okrajih v mariborskem okrožju udarile komisije predvsem po ‚malem človeku‘, proti velikim, bogatejšim kmetom pa so bili popustljivejši.²⁸

Odpori kmetov proti različnim ukrepom oblasti so bili tudi kaznovani; podobno kot pri agrarni reformi so posegli v zemljiško lastnino in jo odvzemali. Odvzem oziroma zaplemba posestva ali dela posestva je bila dopolnilna kazen za takšen odpor, na primer za neizvrševanje predpisanih obveznosti pri odkupu in oddaji določenih presežkov pridelkov oziroma upiranju oddaji. Čeprav je na ta način državna oblast posegala v lastništvo posestva in ga spreminjala v svojo korist – zaplenjena zemlja je postala del državne lastnine – to ni bila agrarna reforma. Medtem ko je bila agrarna reforma socialno-ekonomski ukrep s poudarjenim političnim namenom, je zaplemba zemlje zaradi odpora ekonomsko-političnim ukrepom predstavljala dopolnilno kazen – in kot takšno jo je potrebno tudi obravnavati. Poseganje v zasebno lastnino kmetov, ki so bili obsojeni zaradi delovanja proti oblasti oziroma neizpolnjevanja njenih administrativno postavljenih zahtev, zato presega obravnavo agrarne reforme.

Agrarni reformi kot politično-ekonomskemu ukrepu, s katerim si je nova državna oblast v času svoje krepitve zagotovila politično podporo, je na področju kmetijske politike sledilo njeno nasprotje. To je bila kolektivizacija, označena z združevanjem malih individualnih kmetijskih proizvajalcev v kmečke delovne zadruge, jugoslovansko obliko kolhozov. Pri tem procesu, ki je v resnici pomenil izničevanje rezultatov agrarne reforme,²⁹ je oblast izrabljala svojo moč za doseg ekonomskih interesov; v prvi vrsti zagotavljanje preskrbe. Ekonomsko-politični ukrepi za zagotovitev zagotovljene preskrbe so imeli tudi dolgoročneje razredno zasnovan cilj. Ukrepi so imeli značilnosti tako imenovane prvotne socialistične akumulacije, kar je bil način razredno zaostrenega pristopa do kmetov – kot nadaljevanje socialistične revolucije. Kmet kot dotedanji ‚zaveznik‘ delavskega razreda je v tej fazi postal njegov nasprotnik. Rezultati agrarne reforme in posledice, ki so se kazale v preskrbi, so posredno omogočale sprejemanje revolucionarno socialističnih ukrepov, naperjenih proti kmetom kot razredu – ne glede na njihov različen socialno-ekonomski položaj. To je bilo v nasprotju z razglašeni načeli agrarne reforme, ki je imela za merilo delovni odnos zemljiškega lastnika do zemlje in njegov socialno-ekonomski položaj. Kolektivizacijo v kmetijstvu je bilo moč razumeti tudi kot odgovor na posledice agrarne reforme, povzročene s povečanjem števila malih posesti, nesposobnih proizvajati za vedno večje potrebe. V nasprotju z agrarno reformo, s katero je oblasti uspelo večino kmetov prepričati, da to ni ukrep, ki bi jih imel namen v celoti razlastiti, pa so kmetje kolektivizacijo razumeli predvsem kot način poseganja v njihovo zemljiško

²⁸ ARS II, CK KPS, Partijske konference in posveti 1946–1951; Zapisnik konference okrožnih in okrajnih sekretarjev KPS 14. 6. 1946.

²⁹ Gačeša, Agrarna reforma, str. 375.

lastnino in razlaščenje. Kolektivizacije in vsiljevanega ustanavljanje kmečkih delovnih zadrug ni mogoče razumeti kot sestavni del agrarne reforme. Cilj je bil pri agrarni reformi in kolektivizaciji enak, vendar je bil pristop različen. Z agrarno reformo je oblast iskala predvsem politično podporo, s ciljem utrditi in vzpostaviti socialistične družbene odnose; kolektivizacija pa ji je pomenila način za doseg zlasti ekonomskih učinkov, ki bi bili vidni v preskrbi, potrebni za nemoteno izvajanje industrializacije.

Agrarna reforma, kakršno je neposredno po koncu 2. svetovne vojne uzakonila oblast, na čelu katere je bila komunistična stranka in je bila v veliki meri izvedena v dveh letih po koncu vojne, je v začetku petdesetih let doživela svoj pravi zaključek. Takrat je v drugačnih političnih razmerah – komunistična partija je bila trdno v sedlu in agrarne reforme kot ‚mobilizacijskega sredstva‘ ni več potrebovala – država ponovno posegla v zemljiško lastnino. Z zakonom o kmetijskem skladu splošnega ljudskega premoženja in dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam,³⁰ sprejetim v zvezni ljudski skupščini maja 1953, je država radikalno posegla v lastninske odnose na agrarnem področju in spremenila posestno sestavo. S to tako imenovano drugo agrarno reformo – v resnici pa je bila nasprotje agrarne reforme iz let 1945–1948 in njenih osnovnih načel – je bila v določeni meri uresničena prvotna zamisel, kakršna je bila za agrarno reformo predlagana pomladi leta 1945. Takrat je bila predlagana nacionalizacija zemlje, ki jo bo zajela agrarna reforma. To se je z zakonom o kmetijskem skladu splošnega ljudskega premoženja dejansko zgodilo. Uzakonjeno je bilo, da kmetijska obdelovalna zemlja kmetov nad 10 ha preide v zemljiški sklad in postane splošno ljudsko premoženje. Zemlja nad tem zemljiškim maksimumom je bila proti odškodnini nacionalizirana. Kmetijskim organizacijam so to zemljo dodeljevali v trajno uporabo, njen lastnik pa je bila država.

Leta 1953 je bila v zvezi z ‚drugo‘ agrarno reformo razrešena tudi viničarska problematika, ki so jo začeli reševati v okviru agrarne reforme v Sloveniji že leta 1945 z zakonom o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. Sprejet je bil zakon o odpravi viničarskih in podobnih razmerij,³¹ s katerim so bila ta razmerja (hubarska, ofarska, majerska, kolonatska) na ozemlju LR Slovenije odpravljena. Zemlja tistih, ki so jim jo obdelovali delavci v deputatnih odnosih je bila razlaščena v korist kmetijskega zemljiškega sklada splošnega ljudskega premoženja, to je države.

Agrarna reforma in kolonizacija, izvedena v prvem povojnem obdobju, je kljub tako imenovani ‚drugi agrarni reformi‘ leta 1953 – ki pa je bila predvsem ukrep nacionalizacije – pustila posledice na posameznikih, prizadetih z agrarno reformo, in tudi na celotni družbi. Bila je celovit družbeni proces, ki je zajel veliko število ljudi in jih označil; tako tudi obdobje, v katerem je bila izvedena. Še sedaj je ‚živ‘ proces, ki postaja – kot svoje nasprotje – zopet aktualen.

³⁰ UL FLRJ, 22–150/27. 5. 1953.

³¹ UL LRS, 22–77/8. 7. 1953.

Popis zakonodaje o agrarni reformi in kolonizaciji

JUGOSLAVIJA

1945

– Odlok o prehodu sovražniškega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile. *UL DFJ*, 2–25/6. 2. 1945.

– Začasna prepoved vrnitve kolonistov v njihove prejšnje življenske kraje. *UL DFJ*, 13–153/16. 3. 1945.

– Odločba o dovolitvi kolonistom za preselitev v Vojvodino. *UL DFJ*, 15–167/23. 3. 1945.

– Odlok o prehodu zaplenjenih sovražnikovih kmetijskih posestev pod nadzorstvo zveznega ministrstva za kmetijstvo. *UL DFJ*, 28–260/1. 5. 1945.

– Zakon o postopku z imovino, katero so lastniki morali med okupacijo zapustiti in z imovino, katero so jim odvzeli okupator in njegovi pomagači. *UL DFJ*, 3–319/29. 5. 1945.

– Zakon o zaplombi imovine in o opravljanju zaplembe. *UL DFJ*, 40–359/12. 6. 1945.

– Odlok o prepovedi prodajanja, kupovanja in zadolževanja kmetijskih zemljišč, gozdov, kmetijskih poslopij in objektov. *UL DFJ*, 48–439/10. 7. 1945.

– Zakon o reviziji razdelitve zemlje kolonistom in agrarnim interesentom v Makedoniji in v kosovsko-metohijski pokrajini. *UL DFJ*, 56–527/3. 8. 1945.

– Zakon o državnih kmetijskih posestvih. *UL DFJ*, 56–529/3. 8. 1945.

– Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji. *UL DFJ*, 64–605/28. 8. 1945.

– Uredba o Agrarnem svetu DFJ. *UL DFJ*, 67–623/4. 9. 1945.

– Odlok o prednostnem vrstnem redu pri dodeljevanju zemlje. *UL DFJ*, 68–631/7. 9. 1945.

– Odlok, s katerim se stavljajo pod začasno upravo federalnih ministrstev za gozdarstvo tisti gozdovi in gozdna zemljišča, za katere veljajo odredbe zakona o agrarni reformi in kolonizaciji. *UL DFJ*, 68–634/7. 9. 1945.

– Uredba o komisiji za naseljevanje borcev v Vojvodini. *UL DFJ*, 71–666/18. 9. 1945.

– Uredba o ustanovitvi skladov: stanovanjskih in kmetijskih zgradb, kmetijskega inventarja in živine, semen in hrane in hišne opreme, dobljenih z zaplembami in razlastitvami. *UL DFJ*, 72–669/21. 9. 1945.

– Uredba o izvedbi naselitve borcev v Vojvodini. *UL DFJ*, 72–670/21. 9. 1945.

– Pojasnilo 2. odstavka 2. člena uredbe o prednostnem vrstnem redu pri dodeljevanju zemlje. *UL DFJ*, 74–693/28. 9. 1945.

– Naredba o obveznem obdelovanju in posetvi zemljišč, ki spadajo pod odredbe zakona o agrarni reformi in kolonizaciji ter ostalih zemljišč, ki so pod državno upravo. *UL DFJ*, 74–694/28. 9. 1945.

- Odločba, da federalna kmetijska ministrstva izdajajo odločbe o dodelitvi zemlje raznim uradam in ustanovam v izkoriščanje in obdelovanje. *UL FLRJ*, 79-750/16. 10. 1945.

- Uredba o dopolnitvi uredbe o ustanovitvi skladov: stanovanjskih in kmetijskih zgradb, kmetijskega inventarja in živine, semen in hrane in hišne opreme, dobljenih z zaplembami in razlastitvami z dne 21. septembra 1945. *UL DFJ*, 92-875/27. 11. 1945.

1946

- Navodilo za tolmačenje in uporabo 2. in 5. člena uredbe o ustanovitvi skladov: stanovanjskih in gospodarskih zgradb, poljedeljskega inventarja in živine, semen in hrane in hišne opreme, dobljenih z zaplembo in razlastitvami z dne 21. septembra 1945. *UL FLRJ*, 10-57/1. 2. 1946.

- Navodilo o zastopanju Ministrstva kolonizacije Zvezne vlade in podrejenih uradov in ustanov. *UL FLRJ*, 10-60/1. 2. 1946.

- Zakon ustanovitvi Komisije za agrarno reformo in kolonizacijo. *UL FLRJ*, 12-73/8. 2. 1946.

- Uredba o organizaciji in pristojnosti komisije za agrarno reformo in kolonizacijo pri vladi FLRJ. *UL FLRJ*, 15-110/19. 2. 1946.

- Tolmačenje Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v pogledu razlastitve zemljiških posestev. *FLRJ*, 16-115/22. 2. 1946.

- Zakon o potrditvi in spremembah zakona o agrarni reformi in kolonizaciji z dne 23. avgusta 1945. *UL FLRJ*, 24-152/22. 3. 1946.

- Odločba o razveljavljanju odločbe o prepovedi prodaje, nakupa in zadolžitve kmetijskih zemljišč, gozdov, kmetijskih gospodarskih zgradb in objektov. *UL FLRJ*, 43-291/28. 5. 1946.

- Naredba o enotnem izvajanju agrarne reforme na gozdnih posestvih. *UL FLRJ*, 48-332/14. 6. 1946.

- Splošni zakon o ravnanju z razlaščenimi in zaplenjenimi gozdnimi posestvi. *UL FLRJ*, 61-430/30. 7. 1946.

- Uredba o likvidaciji obvez agrarnih dolžnikov pri ravnateljstvu za finančno likvidacijo agrarne reforme na velikih posestvih v severnih krajih. *UL FLRJ*, 70-497/30. 8. 1946.

- Odredba o taksni oprostitvi taks za zemljiškoknjižne vpise v lastninske pravice na zemljiščih in zgradbah, dodeljenih po zakonu a agrarni reformi in kolonizaciji. *UL FLRJ*, 82-578/11. 10. 1946.

- Zakon o potrditvi, spremembah in dopolnitvah Zakona o reviziji, razdelitve zemlje kolonistom in agrarnim interesentom v Makedoniji in v kosovsko-metohijski pokrajini. *UL FLRJ*, 89-634/5. 11. 1946.

- Obvezna razlaga čl. 36 Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji. *UL FLRJ*, 99-689/10. 12. 1946.

- Odredba o odpravi taks za zemljiškoknjižne vpise lastninske pravice na gozdovih, ki so razlaščeni in dodeljeni po splošnem zakonu o ravnanju z razlaščenimi in zaplenjenimi gozdnimi posestvi. *UL FLRJ*, 105-755/27. 12. 1946.

1947

- Uredba o spremembi čl. 7 Uredbe o izvedbi naselitve borcev v Vojvodini. *UL FLRJ*, 13-105/14. 2. 1947.

- Odločba o izločanju zemljišč iz zemljiškega sklada agrarne reforme in kolonizacije in dodeljevanju zemlje ustanovam. *UL FLRJ*, 21-154/14. 3. 1947.

– Zakon o spremembah in dopolnitvah člena 36 zakona o agrarni reformi in kolonizaciji. *UL FLRJ, 101-745/26. 11. 1947.*

– Zakon o ureditvi bremen, vknjiženih na nepremičninah, ki so prešle v last države po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji in po splošnem zakonu o ravnanju z razlaščenimi in zaplenjenimi gozdnimi posestvi. *UL FLRJ, 106-781/13. 12. 1947.*

1948

– Ukaz o odpravi komisije za agrarno reformo in kolonizacijo pri vladi FLRJ. *UL FLRJ, 34-264/28. 4. 1948.*

– Rešitev o ukinitvi glavne komisije za naseljevanje borcev v Vojvodini. *UL FLRJ, 46-358/3. 7. 1948.*

– Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji. *UL FLRJ, 105-870/4. 12. 1948.*

SLOVENIJA

1945

– Uredba o začasni ureditvi prejemkov viničarjev. *UL SNOS in NVS, 50-364/7. 11. 1945.*

– Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji. *UL SNOS in NVS, 62-396/19. 12. 1945.*

– Zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. *UL SNOS in NVS, 62-397/19. 12. 1945.*

1946

– Odločba /o imenovanju komisij za agrarno reformo/. *UL LRS, 7-28/23. 1. 1946.*

– Zakon o dopolnitvah in spremembah zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji z dne 17. decembra 1945. *UL LRS, 30-125/17. 4. 1946.*

– Zakon o obvezni obdelavi kmetijskih zemljišč in začasni ureditvi zemljiškega zakupa. *UL LRS, 32-130/27. 4. 1946.*

1947

– Uradni poziv lastnikom zemljiških posestev na območju, ki je bilo po mirovni pogodbi z Italijo priključeno k ozemlju FLRJ in je pripadlo LRS. *UL LRS, 51-318/13. 12. 1947.*

– Zakon o likvidaciji agrarne reforme, ki se je izvajala do 6. aprila 1941. leta na veleposestvih na ozemlju LRS. *UL LRS, 52-320/21. 12. 1947.*

– Zakon o agrarnih skupnostih. *UL LRS, 52-323/21. 12. 1947.*

1948

– Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Ljudski republiki Sloveniji. *UL LRS, 10-61/24. 2. 1948.*

– Odločba o imenovanju članov komisije za agrarno reformo na priključenem ozemlju LRS. *UL LRS, 10-76/24. 2. 1948.*

– Obvezna razlaga čl. 3 Zakona o likvidaciji agrarne reforme, ki se je izvajala do 6. aprila 1941 na veleposestvih na ozemlju LRS. *UL LRS, 16-105/13. 4. 1948.*

– Zakon o ravnanju z razlaščenimi in zaplenjenimi gozdnimi posestvi v Sloveniji. *UL LRS, 28-138/25. 5. 1948.*

1949

– Uredba o organih in postopku za preiskanje prilastitev državnih zemljišč, ledin in zemljišč bivših agrarnih skupnosti. *UL LRS*, 12–66/12. 4. 1949.

1953

– Obvezna razlaga 2. člena zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v LRS. *UL LRS*, 21–75/2. 7. 1953.

– Zakon o odpravi viničarskih in podobnih razmerij. *UL LRS*, 22–77/8. 7. 1953.

SLOVENSKO PRIMORJE¹

1946

– Odredba o upravi sovražnikovega imetja in imetja odsotnih oseb. *UL P PNOO*, 10–71/29. 5. 1946.

– Odredba o ukinitvi kolonata. /izdal Okrajni izvršilni narodno osvobodilni odbor za koprski okraj 1. 7. 1946/. *UL IOLO*, 1 /1. 9. 1947*²

– Odredba o dopolnitvi odredbe okrajnega INOO v Kopru o odpravi kolonata. /izdal Okrajni izvršilni narodno osvobodilni odbor za koprski okraj 4. 9. 1946/. *UL IOLO*, 1/1. 9. 1947*.

– Odlok o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov. *UL P PNOO*, 17–133/25. 9. 1946.

– Odlok o ureditvi agrarnih razmerij in razveljavitvi dražb. /izdal Okrajni izvršilni narodno osvobodilni odbor za koprski okraj 1. 12. 1946/. *UL IOLO*, 1/1. 9. 1947*.

– Odlok o dopolnitvi odloka Poverjeništvu PNOO o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov. *UL P PNOO*, 20–553/10. 12. 1946.

1947

– Odlok o dopolnitvi odloka z dne 1. decembra 1946. /izdal Okrajni izvršilni narodno osvobodilni odbor za koprski okraj 13. 1. 1947/. *UL IOLO*, 1/1. 9. 1947*.

– Odlok o spremembi in dopolnitvi odloka ONOO za koprski okraj od 1. decembra 1946. /izdal Okrajni narodno osvobodilni odbor za koprski okraj 4. 2. 1947/. *UL IOLO*, 1/1. 9. 1947*.

– Ukaz o raztegnitvi veljavnosti ustave, zakonov in drugih pravnih predpisov FLRJ na ozemlje, ki je po mirovni pogodbi z Italijo priključeno FLRJ. *UL FLRJ*, 80–549/17. 9. 1947.

– Ukaz o razširjenju veljavnosti ustave, zakonov in drugih pravnih predpisov Ljudske republike Slovenije na področje, priključeno po mirovni pogodbi z Italijo k ozemlju FLRJ, kolikor pripada to ozemlje LRS. *UL LRS*, 39–211/20. 9. 1947.

– Odlok o ureditvi poljedeljskih razmerij v Istrskem okrožju. *UL IOLO*, 2–10/20. 9. 1947.

¹ Izvzeto iz popisa zakonodaje v LRS zaradi posebnega državnega položaja Slovenskega primorja v letih 1945–1947 oz. do leta 1954.

² Odredbe in odloki, ki jih je izdal okrajni izvršilni narodno osvobodilni odbor oziroma okrajni NOO v Kopru v zvezi z agrarnimi odnosi v letu 1946 in 1947, do začetka izhajanja Uradnega lista Istrskega okrožnega ljudskega odbora, so bili objavljeni v št. 1 tega lista. Odredbe in odloki so bili v času izdaje objavljeni z lepaki. Označeni so z *.

1948

– Odlok o spremembah in dopolnitvah odloka o ureditvi agrarnih odnosov v Istrskem okrožju z dne 14. septembra 1947. *UL VUJA jugoslovanske zone STO in IOLO*, 1–36/10. 1. 1948.

– Odlok o prazniku agrarne reforme. *UL VUJA jugoslovanske zone STO in IOLO*, 1–37/10. 1. 1948.

1949

– Odlok o odpravi agrarnih komisij ter o prepovedi upostavljanja odpravljenih agrarnih odnosov kolonata in polovičarstva. *UL VUJA jugoslovanske zone STO in IOLO*, 3–18/1. 9. 1949.

1951

– Odlok o spremembi in dopolnitvi odloka o odpravi agrarnih komisij ter o prepovedi upostavljanja odpravljenih agrarnih odnosov kolonata in polovičarstva. *UL IOLO*, 14–109/15. 12. 1951.

1954

– Uredba o izvajanju zakonov in drugih zveznih predpisov na ozemlju, na katero se je razširila civilna uprava FLRJ. *UL FLRJ*, 56–667/30. 12. 1954.

Seznam uporabljenih virov in literature

I. VIRI

1. Arhivi in arhivski fondi

Arhiv Jugoslavije (AJ):

- Fond Saveta za poljoprivredu i šumarstvo vlade FNRJ (signatura fonda 4)
- Fond ustanova agrarne reforme i kolonizacije socialističkog perioda (signatura fonda 97)
- Fond planske komisije FNRJ (signatura fonda 41)
- Fond Privrednog saveta (signatura fonda 40)
- Fond CK KPJ

Arhiv Republike Slovenije (ARS):

- Ministrstvo za finance LRS, serija Agrarna reforma in kolonizacija (MF)
- Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo LRS, Oddelek za agrarno reformo (MKG)
- Planska komisija LRS (PK LRS)
- Kontrolna komisija pri vladi LRS (KK LRS)
- Predsestvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (P. SNOS)
- Slovenski narodnoosvobodilni svet – odseki
- Poverjenišтво Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje – Ajdovščina (PPNOO)
- CK KPS

Pokrajinski arhiv Koper (PAK)

- Okrajni ljudski odbor Koper
- Okrajna komisija za agrarno reformo Koper
- Okrajna komisija za agrarno reformo Postojna
- Okrajna komisija za agrarno reformo Sežana
- Okrajna komisija za agrarno reformo Ilirska Bistrica

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM)

- Mestni ljudski odbor Maribor – mesto
- Okrajni ljudski odbor Maribor – okolica
- Okrajni ljudski odbor Radgona
- Okrajni ljudski odbor Ljutomer
- Okrajni ljudski odbor Murska Sobota
- Okrajni ljudski odbor Prevalje

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG)

- Okrajni ljudski odbor Gorica
- Okrajni ljudski odbor Tolmin
- Okrajni ljudski odbor Idrija

Zgodovinski arhiv Celje (ZAC)

- Okrožni ljudski odbor Celje
- Fond Komisije za upravo narodne imovine
- Okrajni ljudski odbor Krško
- Okrajni ljudski odbor Šmarje pri Jelšah

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

- Okrožni ljudski odbor Novo mesto
- Okrajni ljudski odbor Grosuplje
- Okrajni ljudski odbor Kamnik
- Okrajni ljudski odbor Kočevje
- Okrajni ljudski odbor Kranj
- Okrajni ljudski odbor Ljubljana-okolica
- Mestni ljudski odbor Ljubljana-mesto

2. Tiskani viri

Stenografsko gradivo

Zakonodavni rad Predsedništva AVNOJ-a i Predsedništva narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944 – 27. oktobra 1945), po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd 1951.

Treće zasedanje AVNOJ i zasedanje Privremena narodne skupštine (7. – 26. avgusta 1945), stenografke beleške.

Rad zakonodavnih odbora Predsedništva AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine (3. aprila – 25. oktobra 1945), po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd 1952.

Zasedanje Ustavotvorne skupštine (29. novembra 1945 – 31. marta 1946), stenografske beleške.

Prvo vanredno zasedanje Narodne skupštine FNRJ (I. saziv) (31. januara – 4. februara 1946), stenografske beleške.

Drugo redovno zasedanje Narodne skupštine FNRJ (I. saziv) (2. – 21. decembar 1946), stenografske beleške.

Treće vanredno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda (I. saziv) (27. – 28. novembra 1948), stenografske beleške.

Četvrto redovno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda (24. – 29. novembra 1947), stenografske beleške.

Peto redovno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda (I. saziv) (22. – 28. aprila 1947), stenografske beleške.

Šesto redovno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda (II. saziv), knjiga III (20. – 22. maja i 7. – 10. septembra 1953), stenografske beleške.

Stenografski zapiski Ustavodajne skupščine Ljudske republike Slovenije. Ljubljana 1950.

Stenografski zapisniki Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, II. redno zasedanje (15. decembra 1947 do 18. maja 1948), III. redno zasedanje (19. maja 1948),

IV. redno zasedanje (14. decembra 1948), Ljubljana 1953.

V. kongres KPJ, 21 – 28. jula 1948, stenografska beleške. Kultura, Beograd 1949.

Znanstvene izdaje virov

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1–7. Ljubljana 1962, 1964, 1966, 1968, 1978, 1981, 1989.

Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921. Ljubljana 1980.

Drugi (Vukovarski) kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/1/2. Beograd 1983.

Treći kongres KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/1/6. Beograd 1986.

Peta zemaljska konferencija KPJ. Izvori za istoriju SKJ, serija A/1/10. Beograd 1980.

Osnivački kongres KP Srbije, 8.-12. maja 1945. Beograd 1972.

Sednice Centralnog komiteta KPJ, 1948-1952. Izvori za istoriju SKJ, serija A/1/2. Beograd 1985.

Zbrana dela

Tito : Zbrana dela, 6. knjiga. Ljubljana 1980.

Broz Josip-Tito: Govori i članci, knjiga I–VIII. Zagreb 1959.

Kardelj Edvard: Problemi naše socialistične graditve, knjiga 1, 2., Ljubljana 1955, 1956.

Kidrič Boris: Zbrano delo, I–IV. Ljubljana 1978.

Kidrič Boris: Sabrana dela, knjiga IV–VII. Beograd 1985.

Pijade Moša: Izabrani spisi, tom I, knjiga 3, knjiga 4. Beograd 1965, 1966.

II. kongres KPS. Ljubljana 1949.

3. Časopisi

Ljudska pravica, glasilo Komunistične partije Slovenije, 1945–1953.

Slovenski poročevalec, glasilo Osvobodilne fronte Slovenije, 1945–1953.

Kmečki glas, tednik za podeželjsko ljudstvo, 1945–1953.

4. Uradni listi

Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, 1945 (UL DFJ).

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 1946–1954 (UL FLRJ).

Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, 1945 (UL SNOS in NVS).

Uradni list Ljudske republike Slovenije, 1946–1954 (UL LRS).

Uradni list Poverjenišтва Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje, 1945–1947 (UL PPNOO).

Uradni list istrskega okrožnega ljudskega odbora, 1947 (UL IOLO).

Uradni list vojne uprave J. A. jugoslovanske zone STO in istrskega okrožnega ljudskega odbora, 1948–1951 (UL VUJA/IOLO).

5. Statistično gradivo

Statistični godišnjak 1934–1935, knjiga VI; 1936, knjiga VII; 1937, knjiga VIII; 1938–1939, knjiga IX. Opšta državna statistika, Beograd, 1936, 1937, 1938, 1939.

Statistički godišnjak FNRJ 1954. Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd 1954.

Jugoslavija 1918–1988, statistički godišnjak. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989.

Letopis Ljudske republike Slovenije 1953. Zavod za statistiko LRS, Ljubljana 1953. Slovenija 1945–1975. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1975.

Popis zemljišč iz leta 1947. Zavod za statistiko LRS, Ljubljana 1951.

Kmetijska statistika. Zavod za statistiko LRS, Ljubljana 1948.

II. LITERATURA

1. Knjige

Baš Franjo: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Maribor 1989.

Biber Dušan: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Ljubljana 1966.

Brezigar Milko: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Celje 1918.

Cifrić Ivan: Revolucija i seljaštvo. Zagreb 1981.

Čermelj Lavo: Slovenci in Hrvatje pod Italijo. Ljubljana 1965.

Čukanović Savo: Selo i seljaštvo u agrarnoj politici Jugoslavije. Beograd 1977.

Eric Milivoje: Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941 god. Sarajevo 1958.

Erjavec Fran: Kmetiško vprašanje v Sloveniji. Ljubljana 1928.

Ferenc Mitja: Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Ljubljana 1993.

Ferenc Tone: Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. 1. knjiga: Država v državi. Ljubljana 1987.

Ferenc Tone: Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. 2. knjiga: Narod si bo pisal sodbo sam. Ljubljana 1985.

Ferenc Tone: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968.

Ferenc Tone – Kacin-Wohinz Milica – Zorn Tone: Slovenci v zamejstvu, pregled zgodovine 1918–1945. Ljubljana 1974.

Gačeša L. Nikola: Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948. Novi Sad 1984.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I. Ljubljana 1970.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog II. Ljubljana 1980.

Jovanović Žarko: KPJ prema seljaštvu 1919–1941. Beograd 1984.

Kardelj Edvard: Pot nove Jugoslavije. Ljubljana 1946.

Kardelj Edvard: Problemi socialistične politike na vasi. Ljubljana 1959.

Kardelj Edvard: O poljoprivredi, selu i zadrugarstvu, knjiga 1. Beograd 1983.

Kerenčič Jože: Domačija. Študija o naši vasi, zbrano delo. Maribor 1967.

Kuzmanović Rajko: Privremena narodna skupština DFJ – od AVNOJ-a do konstituante. Beograd 1981.

Kuhar Lovro – Prežihov Voranc: Zbrano delo, 10., 12. knjiga. Ljubljana 1983, 1990.

Lazarević Žarko: Kmečki dolgovi na Slovenskem. Ljubljana 1994.

Marentič Janez: Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom. Ljubljana 1957.

Marković Petar: Strukturne promjene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka (period 1900–1963). Beograd 1963.

- Mates Leo: Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije. Beograd 1976.
- Matica Marijan: Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945–1948. Zagreb 1990.
- Medved Jakob: Mežiška dolina, socialnogeografski razvoj zadnjih sto let. Ljubljana 1967.
- Melik Anton: Slovenija, geografski opis, I. del, 2. zvezek. Ljubljana 1936.
- Melik Anton: Slovenija, opis slovenskih pokrajin. Knjiga 1–4. Ljubljana 1954, 1957, 1959, 1960.
- Melik Anton: Planine v Julijskih Alpah. SAZU, delo 1, Ljubljana 1950.
- Mendras Henri: Seljaška društva (Elementi za jednu teoriju seljaštva). Zagreb 1986.
- Mirković Mijo: Seljaci u kapitalizmu. Zagreb 1952.
- Mirković Mijo: Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb 1958.
- Nešović Slobodan: Stvaranje nove Jugoslavije. Beograd 1981.
- Opšti šematizam Katoliške crkve u Jugoslaviji. Sarajevo 1939.
- Petranović Branko: Istorija Jugoslavije 1918–1988. 3. knjiga: Socialistička Jugoslavija 1945–1988. Beograd 1988.
- Petranović Branko: Istoriografija i revolucija. Beograd 1984.
- Petranović Branko: Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove. Beograd 1969.
- Petranović Branko: Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ. Beograd 1964.
- Petranović Branko – Dautović Sava: Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941–1945). Beograd 1988.
- Petrović J. Vojislav: Razvitak privrednog sistema FNRJ posmatran kroz pravne propise, 1–3. Beograd 1954, 1955, 1956.
- Prepeluh Albin: Naš veliki socialni problem – agrarna reforma. Ljubljana 1933.
- Prepeluh Albin: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938.
- Prepeluh Albin – Abditus: Problemi malega naroda. Ljubljana 1918.
- Prepeluh Albin: V boju za zemljo in državo. Ljubljana 1928.
- Prinčič Jože: Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963. Novo mesto 1994.
- Slovensko primorje in Istra. Beograd 1953.
- Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana 1939.
- Šnuderl Makso: Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana 1950.
- Titl Julij: Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper 1965.
- Veselinov Dragan: Agrarno pitanje u Jugoslaviji. Beograd 1981.
- Veselinov Dragan: Sumrak seljaštva. Beograd 1987.
- Vilfan Sergij: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1961.
- Vodušek Starič Jera: Prevzem oblasti 1944–1946. Ljubljana 1992.
- Za izboljšanje življenskih pogojev našega kmetijstva. Poročilo o kmetijski anketi, 30. 5. – 3. 6. 1938. Ljubljana 1938.

2. Razprave in članki

- Bilimović Aleksander: Agrarna struktura Jugoslavije in Slovenije v primeri z agrarno strukturo nekaterih drugih dežel. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, 3–4.
- Bratko Ivan: Naša kolonizacija. Sodobnost, VIII, 1940.
- Bratko Ivan: Nekmetska in tuja zemljiška posest v Sloveniji. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, 7–8.
- Bratko Ivan: Kmetijski dolgovi. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, 9–10.
- Cifrić Ivan: Agrarno i seljačko pitanje u teoriji i praksi naše Partije. Naše teme, 1975,

3.

Čepič Zdenko: Načini zaostrovanja razrednega v zaključnem obdobju NOB (v luči zakonskih ukrepov). Prispjevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, 1–2.

Čepič Zdenko: Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, 1–2.

Čepič Zdenko: Nekateri značilnosti gospodarske politike v obdobju 1945–1952 (teze). Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, 1–2.

Čepič Zdenko: O ukrepih za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov leta 1942 v Sloveniji. Borec, XXXIX, 1987, 10.

Čepič Zdenko: Prispevek k proučevanju ekonomskih vidikov revolucije v obdobju NOB. Prispjevki za novejšo zgodovino, XXVII, 1987, 1–2.

Djurić R. Vladimir: Geografski raspored novokolonizovanog stanovništva u Vojvodini. Glasnik etnografskog instituta SAN, I-II (1953–1954), Beograd 1957.

Frangeš Oto: Agrarna reforma u sjevernim dijelovima Jugoslavije. Ekonomist, 1935, 8.

Gačeša L. Nikola: Agrarni programi građanskih političkih partija u Jugoslaviji između dva svetska rata. JIČ, XXII, 1987, 1–2.

Grahovac Petar: 20 godina agrarne reforme u Jugoslaviji. Ekonomika poljoprivrede, 1966, 3.

Horvat Branko: Jugoslovska agrarna teorija i politika u posleratnom razdoblju. Pregled, LXVI, 1976, 7–8.

Ilešič Svetozar: Agrarna prenaseljenost Slovenije. Tehnika in gospodarstvo, VI, 1940, 3–4.

Ivanović Stanoje: Seljačko i agrarno pitanje u programima seljačkih stranaka. Sociologija sela, 1970, 27–28.

Janša Olga: Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis, XVIII, 1964.

Jeržabek V. Vinko: Kolonizacija u Vršcu (1946–1963. god.). Sociologija sela, III, 1965, 9.

Jeržabek V. Vinko: Kolonizacija i procesi društvenog prilagođavanja kolonista u Vršcu (1945–1963). Zbornik društvenih nauka, 1966, 45.

Juriša Stanko: Kidričevo viđenje seljaškog pitanja u posleratnoj agrarnoj politici. Zbornik centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, XXI, 1984, 1.

Klemenčić Vladimir: Nemci v statistiki v jugoslovske Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis, XL, 1986, 4.

Kostić Darinka: Agrarna reforma i promene u životu posleratnih kolonista u Vojvodini. Stanovništvo, V, 1967, 3.

Kraigher Vito: Slovanski viničarji. Sodobnost, VII, 1939.

Lazarević Žarko: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918–1941. Prispjevki za novejšo zgodovino, XXIX, 1989, 2.

Levstik Jože – Vid: Izvajanje agrarne reforme med NOB na Dolenjskem. Borec, XXIV, 1972, 8/9.

Marjanović Jovan: Ekonomske promene u toku narodnooslobodilačkog rata. Istoriski glasnik, 1955, 1.

Marušić Branko: Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju. Jadranski zbornik, II, 1957.

Mikola Milko: Izvajanje agrarne reforme v celjskem okrožju. Celjski zbornik 1989.

Nečak Dušan: Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skuposti v Sloveniji po letu 1945. Zgodovinski časopis, 47, 1993, 3.

Nedog Alenka: Kmečko gibanje v okviru Ljudske fronte na Slovenskem. JIČ, XIII, 1974, 1–2.

Novak Miroslav: Prispevek k zgodovini reševanja viničarskega vprašanja na slovenskem Štajerskem. Zbornik občine Slovenska Bistrica II, 1990.

Pačnik Jože: Razvoj viogradniškega združenstva na naši severnimeji. Nova Obzorja, I, 1949.

Pak Mirko: Kolonizacija Slovencev v Banatu. Geografski zbornik, VIII, 1963.

Pavlovič Mato: Agrarna reforma u Istri od godine 1946.-1948. Rad JAZU, knjiga 288, Zagreb 1952.

Petranovič Branko: Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945-septembar 1946). Istorija XX. veka, zbornik radova V, Beograd 1963.

Slabek Henryk: Problemi politike komunističkih partija u oblasti agrarne reforme (1945-1948). Prilozi za istoriju socijalizma, 1967, 4.

Srbašić Marijan, Dobranić Draško: Prilog poznavanju problematike agrarnog maksimuma. Problemi socijalističkog razvoja poljoprivrede i sela. Komunist, Ljubljana 1984.

Stipetič Vladimir: Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945. - 1948. Rad JAZU, knjiga 300, Zagreb 1954.

Stipetič Vladimir: Mjesto i uloga Edvarda Kardelja u borbi za pridobivanje seljaštva Jugoslavije za socijalističku revoluciju. Problemi socijalističkog razvoja poljoprivrede i sela. Komunist, Ljubljana 1984.

Stiplovšek Miroslav: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918-1920. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV, 1974, 1-2.

Uratnik Filip: Poljedeljsko delavstvo v Sloveniji. Socialni problemi slovenske vasi, II. zvezek. Ljubljana 1938.

Vlaškalic Tihomir: Uticaj agrarne reforme od 1945. godine na promene u strukturi poljoprivrednih poseda. Ekonomski anali, 1958, 6.

Vodopivec Vlado: Pravni in socialno politični problemi poljedeljskega delavstva. Sodobnost, VIII, 1940.

Vrišer Igor: Goriška Brda. Geografski zbornik, II, 1954.

Zagradnik Maruša: Procesi podržavljanja premoženja v Slovenskem Primorju po drugi svetovni vojni. Stoletje gospodarskih sprememb v Sloveniji in prelomnice. Ljubljana 1995.

Zupan T.: Posestna struktura Slovenije. Sodobnost, VIII, 1940.

Zupan T.: Proletarizacija kmeškega ljudstva. Sodobnost, VIII, 1940.

Žgeč Franc: Haloze (Sociološka študija). Sodobnost, III, 1935.

Žnidarič Marjan: Nemški živelj v Podravski regiji med vojnama do leta 1945. Časopis za zgodovino in narodopisje, 64=29, 1993, 1.

III. SLIKOVNO GRADIVO

Muzej novejše zgodovine

Arhiv Republike Slovenije, filmsko gradivo

Seznam osebnih imen

- Abditus, glej Prepeluh Albin
Aberšek Karel 179
Auersperg Karl 20
Avbelj Viktor 253
- Bagner 181
Baš Franjo 91, 132, 186
Baum 182
Bebler Aleš 66
Beltram Julij 170
Biber Dušan 47, 56, 61, 130, 204
Bošković Duda 76
Bratko Ivan 21, 47, 123
Brezigar Milko 32, 33
Broz Josip 49, 53, 61, 66, 68–70, 72, 100, 242
- Cajnkar Stanko 121
Coronini 181, 182
- Čepič Zdenko 4, 31, 51, 60
Čermelj Lavo 24, 168
Čubrilovič Vaso 71, 72, 75–77, 141, 202
- Dautović Sava 61
De Totto Giovanni Gregorio 170
Djurić Vladimir R. 222
Dobranič Draško 85
Dougan Danilo 171
- Engels Friedrich 44
Erič Milivoje 35
Erjavec Fran 21, 23
Esterhazy 20
- Fajfar Tone 80
Ferenc Mitja 197, 199
Ferenc Tone 18, 24, 51, 54–56, 80, 168, 181, 186, 197
- Gačša Nikola N. 11, 62, 63, 65, 67, 68, 71, 75, 86, 87, 114, 140, 144, 202, 204, 222, 227, 228, 235, 240, 245, 249, 250, 252, 254
- Gosar Andrej 31, 36–38, 49
Grol Milan 72–74
- Herberstein Josip 20
Hozjan Marija 227
Hribar Janez 76, 79–81, 121
- Ilec Rudi 179
Ilešič Svetozar 193
- Jamnik Alojz 40
Janša Olga 10, 21, 22, 29, 30, 34, 35, 44, 113
Jeržabek Vinko V. 204, 225, 234–236
Joksimović Dragič 72
Jovanović Dragoljub 73
Jožef II. 20
Jurašević Fran 55, 181
- Kacin-Wohinz Milica 24, 168
Karadorđević Aleksander 35
Kardelj Edvard 8, 11, 48, 53, 65–68, 85
Kavčič Stane 158
Kerenčič Jože 124
Kermavner Dušan 33, 36, 42, 46
Kidrič Boris 8, 47, 51–54, 57, 66, 80, 81, 86, 92, 102, 242, 245
Klemenčič Vladimir 187
Kobe Božo 128
Korun Milan 44
Kozak Juš 17, 100
Kresal France 18
Kuhar Lovro 81, 158, 159
Kuzmanović Rajko 71
- Lah Ivanka 90
Lazarevič Žarko 21, 28, 29, 77, 82, 115, 123
Lenin Vladimir Iljič Uljanov 64, 67, 114
Leskošek Franc 56
Levstik Jože 54, 162, 178

- Madonizza Giovanni 170
 Majcen Ivan 41
 Marentič Janez 23
 Marušič Branko 24, 25, 168, 180, 181
 Marx Karl 44
 Mates Leo 69
 Maticka Marijan 11, 78
 Medved Jakob 21
 Mermolja Ivan 41
 Melik Anton 23, 163, 164
 Mendras Henri 5, 6
 Mihletić Ante 12
 Mikeš Olga 100
 Miklič Rado 251
 Mikola Milko 8, 235
 Mikuž Metod 54
 Minic Miloš 74
 Mohorič Jakob 31, 32
 Munda Mirko 200
- Nečak Dušan 7, 18, 186
 Nedog Alenka 48
 Nemeč Ivan 77
 Nešović Slobodan 64
 Nobile Carlo 173
 Novak Janže 45, 46
 Novak Miroslav 90
- Pak Mirko 197, 222, 232, 235, 236
 Partljič Tone 17
 Pavlovič Mato 11, 172
 Petranović Branko 1, 62, 67, 70, 77
 Pijade Moša 61, 64–66, 69–72, 74–78, 201
 Pirc Ivo 23, 251
 Pivec Melita 34
 Popov Živa S. 203
 Potočnik Miha 115
 Prepeluh Albin 20–22, 39, 33, 36, 41, 42,
 45, 46, 48, 50, 114, 115, 117
 Prežihov Voranc, glej Kuhar Lovro
 Prijatelj Ivan 33
 Prinčič Jože 8, 17
 Proudhon Pierre-Joseph 43
 Pucelj Ivan 39
- Rasinger Lojz 200
 Rasinger Mirko 200
 Repe Božo 49
 Ribaš 100
 Rozman Franc 33
 Ruard Viktor 21
- Saje Franček 34
 Schoenburg-Waldenburg 20
- Skoberne Bronislav 174, 176
 Slabek Henryk 5
 Slodnjak Anton 17
 Slomšek Anton Martin 121
 Srbašič Marjan 85
 Stepinac Alojzij 6, 70
 Stipetič Vladimir 10–12, 86, 110, 114, 116,
 122, 140, 144, 156, 222, 245, 250, 252
 Stiplovšek Miroslav 18, 35
 Stojanović Radmila 74
- Šapla Anton 21, 29, 30
 Šivic Anton 20
 Škerl France 50
 Šnuderl Makso 51, 56
 Štolfa Milko 181, 182
 Štrumbil Žarko 14
 Šubašič Ivan 72
- Teuffenbach 181, 183
 Tavčar Ivan 38
 Thurn Douglas 20
 Thurn Vincenc 20
 Thurn, rodbina 21
 Titl Julij 168, 169
 Tito, glej Broz Josip
 Tomažič Ivan 121
 Tomić Aleksa 73, 74
 Topalović Živko 43
- Uratnik Filip 22, 87
- Veselinov Dragan 84, 241, 245, 246, 249, 251
 Vilfan Joža 56
 Vilfan Sergij 90, 168
 Vlaškalič Tihomir 11
 Voglar Fran 39
 Vodopivec Vlado 22
 Vodušek Starič Jera 7, 17
 Vrišer Igor 180–183
 Vukosavljevič Sreten 71, 72, 202
- Windischgraetz Hugo 20
- Zanini 181
 Zajc Jakob 235
 Zgonik Mavricij 28
 Zichy Marija 20
 Zorn Tone 24, 168
 Zupančič Marjan 14
 Zver Martin 227
- Žerjav Gregor 40
 Žnidarič Marjan 188

Seznam zemljepisnih imen

- Ajdovščina 170, 201, 221
Ajševica 183
Ankaran 168, 169, 174
Apače 188, 189, 192, 193, 195, 196
Apaško polje 185, 186, 188, 189, 191, 192, 193, 195, 196
- Babno 216
Bačka 61, 86, 202
Bačka Palanka 204
Banat 86, 202, 203, 206, 208–211, 213–215, 221, 222, 225, 227, 230, 232, 235, 236
Banja Luka 221, 22
Baranja 61, 86, 202
Bela krajina 28, 34, 103, 128, 129, 191, 193, 214, 226, 231
Belica 219
Beli Kamen 199
Belski vrh 92, 219
Beltinci 20, 191
Benedikt 126, 193
Benica 218, 231
Beograd 11, 13, 66, 67, 173, 206, 234
Bertoki 168, 172, 174
Betnava 121
Bezuljak 217
Bistrenica 221, 225
Blatno 220
Bled 20
Blejska Dobrava 216
Bločice 217
Bohinj 216
Bojanci 219
Bojanja vas 219
Boka 202
Borejci 218
Borovci 219
Borovnica 217
Boršt 168, 174
Bosiljeva Loka 220
Boštanj 220
- Branik 182
Braslovče 215
Bratonci 218
Brda, glej Goriška Brda
Breg 200
Brekovice 217
Brestanica 106, 117, 220
Bresternica 218
Brezje 220
Brezovica 119
Brežice 26
Bučna vas 220
Buje 170, 176
Bukovje 220
- Celje 26, 101, 105, 129, 149, 154, 159, 163, 191, 193, 197, 213–215, 226
Celovec 117
Cerkno 221, 225
Cerknica 217
Cerovec 216
Cerovo 183
Cesta 199
Cetere 174, 221
Cink 52
Cmurek 91
Cremona 170
Cvetkovci 219
- Čatež 220
Čedad 181
Četore 168
Čežarji 221
Črenšovci 218
Črešnjevci 192, 195
Črmošnjice 199, 221
Črna 115, 218
Črnc 220
Črnci 189, 191, 192, 195
Črni Potok 198–200

Črnomelj 26, 47, 127, 129, 152, 159, 163, 193,
213, 214, 219, 226

Davča 217

Dekani 168, 174, 175, 221

Dob 217

Dobeno 220

Dobova 220

Dobrnice 221

Dobrova 156

Dobrova 220

Dobrovo 182

Doklevžovje 218

Dol 221

Dolenja vas 221

Dolenje Kamence 220

Dolga vas (Kočevska) 198–200

Dolga vas 218

Dolence 219

Dolenjska 34, 54, 80, 103, 107, 129, 188, 191,
214, 226

Dolenja vas 217, 221

Dolnja Bistrica 215, 218

Dolenje Jezero 217

Dolnja Topla Reber 199

Dolnje Ložine 200

Dolnji Lakoš 218

Doljni Leskovec 106

Dolnji Pokštajn 199

Dolnji Slaveči 218

Domžale 217

Dornava 219

Dovje 200, 216

Draga 199, 200

Dragonja 169

Dramlje 215

Dravograd 25, 26, 28

Dražen Vrh 189, 192, 195, 219

Drenovec 220

Drobtinci 189, 192, 195

Drtilja 217

Družinska vas 220

Dunaj 170

Dužine 202, 206, 211, 213, 214, 222, 225–227,
231, 232, 234, 236, 237

Dvori nad Izolo 168

Ferderb 199

Ferdreng 199

Fram 218

Gaberje 220

Gabrovica 221

Gažon 168, 174

Genterovci 218, 227

Golek 219

Gorenje 200

Gorenjska 129, 200, 225, 253

Gorica 55, 163, 164, 167, 179–181, 182, 183,
221, 225, 247, 249

Goriča vas 164

Goričane 48

Goriška 24, 167, 168, 178, 179

Goriška Brda 24, 55–56, 90, 167, 178,
180–182

Gorje 216

Gornja Bistrica 218

Gornja Briga 220

Gornja Radgona 16, 47, 91, 107, 126, 127,
129, 147, 148, 152, 161, 163, 186, 188,
191–196, 213, 219

Gornja Topla Reber 199

Gornje Ložine 200

Gornji Grad 25, 26, 28, 117, 216

Gornji Pokštajn 199

Gorenji Radenci 219

Gotenica 200

Gotna vas 220

Grabe 189, 192, 193, 195

Gradec (Graz) 16, 91

Grahovo 217

Grčarice 199, 200

Grenoble 119

Grintovec 199

Grosuplje 129, 150, 156, 157, 163, 191, 193,
213, 216

Grušovlje 235

Gudurica 202, 203, 206, 208, 213, 214, 222,
224–226, 229, 231, 232, 236, 237

Gudurički vrh 203

Guštanj, glej Ravne

Handlerji 200

Haloze 47, 90–92

Hoče 218

Hotederšica 217

Hrast 219

Hrib 199

Hrušica 216

Hrvaška 143

Idrija 163, 167, 183, 221, 225, 247, 249
Ig 217

Ilirska Bistrica 163, 167, 183, 247, 249

Impoljca 155

Istra 11, 24, 90, 92, 167–170, 172, 176, 178,
180, 182, 183, 247

Izola 168, 174, 175

Izvir 220
 Ižakovci 218

 Jajce 59
 Jalta 71
 Janhova 189, 191–193, 195
 Jelovica 20, 117
 Jelševnik 219
 Jermenovci 202
 Jernej 168
 Jernej pri Ločah 117
 Jeruzalemske gorice 124
 Jesenice 21, 105, 115, 129, 148, 150, 158, 159,
 163, 191, 193, 213, 214–26, 225, 226
 Jezersko 200
 Jezero 217
 Jugorje 219
 Julijske Alpe 162–164
 Jurkošter 215

 Kališe 217
 Kamnica 218
 Kamnik 26, 129, 150, 159, 163, 191, 193, 213,
 216, 225
 Kamniške Alpe 25
 Kamovci 218
 Kampil-Solana 174
 Kanal 221, 225
 Kandija 221
 Karavanke 25, 159
 Klinja vas 200
 Kneža 221
 Knežja Lipa 199
 Kobilje 218
 Kobljarji 200
 Koče 200
 Kočevje 26, 33, 47, 127, 129, 130, 147, 148,
 152, 163, 164, 197, 199, 200, 213, 219, 231,
 252
 Kočevska 16, 20, 54, 147, 164, 185–188,
 197–200
 Kočevska Reka 199, 200
 Kočna 216
 Kog 107
 Komolec 199
 Konca vas 200
 Konjišče 189, 192, 195
 Koper 24, 55, 168–178, 182, 210, 221, 225
 Koprivna 159
 Koprivnik 164, 199, 200, 219, 231
 Koroška 89, 129
 Korte 174
 Kostel 199

 Kostrevnica 217
 Koštabona 168, 174
 Košteli 24
 Kozarje 217
 Kranj 25, 26, 28, 129, 150, 158, 163, 183, 191,
 193, 213, 215, 217, 225, 249
 Križevska vas 219
 Krkavče 168, 174
 Krmin 181
 Krnica 216
 Krnica (Koper) 221
 Krog 168, 170, 174
 Kromberg 183
 Krško 25, 26, 94, 106, 107, 126, 129, 152, 163,
 193, 213, 214, 220, 226
 Krška vas 220
 Kukovo 199
 Kula 204
 Kumrova vas 199
 Kunče 199

 Lakovec 221
 Lapinje 199
 Laško 26, 215
 Lavrica 96
 Lazaret 169
 Laze 217
 Lazec 200
 Ledinek 193
 Lemberg 215
 Lendava 20, 25, 26, 28, 105, 129, 151, 163,
 200, 206, 213–215, 218, 225, 226
 Lepi hrib 199
 Leskovec 220
 Leskovicca 217
 Lešane 188, 189, 192, 193, 195
 Liboje 216
 Lipnica (Leibnitz) 91
 Lipovci 218
 Litija 26, 217
 Livold 198–200
 Ljubljana 13, 14, 18, 26, 27, 129, 130, 134,
 136, 137, 140, 150, 154, 156, 157, 159, 163,
 168, 188, 191, 193, 20, 208, 213–215, 217, 221,
 225, 226, 242, 245, 248, 250, 251
 Ljutomer 25, 27, 95, 107, 129, 130, 148, 151,
 163, 213, 218
 Loče 117, 216
 Loke 183
 Lokve 219
 Logatec 27, 249
 Lokavec 189, 192, 193, 195
 Lomanoše 192, 193, 195

Lopata 216
Lopata 220
Loška dolina 34
Lovrenc na Dravskem polju 219
Lucija 168, 174
Luče 216
Lutverci 188, 189, 192, 193, 195

Mačkovec 199
Mačkovec pri Suhorju 219
Mahovci 189, 192, 195
Mahovnik 199
Makedonija 143
Mala Nedelja 218
Mala Polana 218
Mala Štanga 217
Mali Kamen 220
Mali vrh 220
Maline 219
Malo Lešče 219
Marezige 174, 175
Maribor 25, 27, 47, 90, 92, 121, 129, 130, 148,
151, 154, 158, 159, 163, 188, 213, 215, 218
Marija Gradec 215
Marindol 219
Mariolona, glej Plandište
Marjeta na Dravskem polju 219
Markovec 217
Matverjevci
Medana 182
Melinci 218
Meljski Hrib 218
Mengeš 217
Menina 117
Mevkuž 216
Mežakla 21
Mežica 115
Mežiška dolina 21, 81
Migojnice 216
Miliči 219
Milje 221
Mirna Peč 221
Mladenovac 68–70
Mlaka 200
Mojstrana 200, 216
Mokrica 117
Moravče 217
Mostje 218
Moščanci 218
Mošnje 216
Motovilci 218
Motvarjevci 105

Mozirje 89, 100, 101, 117, 129, 149, 159, 163,
191, 193, 213, 216
Muha vas 199
Murska Sobota 25, 27, 28, 100, 129, 130, 151,
163, 191–193, 213, 214, 218, 226
Muta 188

Nasova 189, 192, 193, 195
Neblo 181, 182
Negotin 221, 225, 226, 230
Nemška Loka 199
Nemška vas 221
Neuzina 202
Notranjska 54, 80, 129, 191, 193, 214, 215
Nova Gorica, glej Gorica
Nova Štifta 100
Nova vas 168, 174
Nova vas nad Dragonjo 174, 217
Novi Sad 204, 207
Novi svet 217
Novi vrh 189, 192, 193, 195
Novo mesto 27, 100, 102, 103, 106–108, 119,
128–130, 153, 163, 191, 193, 213, 220, 226,
252
Nove Ložine 200
Novi Lazi 200
Novi Log 199

Odranci 218
Oltra 170
Onek 199
Oplotnica 20, 216
Orehovci 219
Ormož 91, 218
Osek 221
Osilnica 220
Ozeljan 183

Paradiž 219
Pariz 147
Parižlje 216
Pečarovci 218
Pertoča 218
Petanjci 100
Petrovgrad, glej Zrenjanin
Pilštajn 216
Pince 218, 231
Pince Marof 218
Piran 24, 168, 169, 174, 175
Pišece 94, 200
Plandište 202, 206, 208, 211, 213, 214, 222,
224, 226, 227, 231, 232, 234, 236, 237
Planina 160, 215

Planinska vas 215
 Pleterje 117, 119
 Plitvica 188, 189, 192, 193, 195
 Plitvički Vrh 192, 195
 Pobegi 168, 174
 Podgorje 189, 192, 193, 195
 Podgrad 194
 Podkoren 200
 Podlehnik 219
 Podmarkovec 170
 Podnart 216
 Podpeč 217
 Podpreska 199, 200
 Podraga 221
 Podsreda 220
 Poganci 103
 Pogled 189, 192, 195
 Pohorje 89, 159, 160
 Pokljuka 117
 Polica 194
 Poljana 20
 Poljane 217
 Poljčane 163
 Polom 199
 Polzela 215
 Ponikva 216
 Portorož 168–170, 174, 175
 Posavje 34
 Postojna 163, 167, 178, 179, 183, 247, 249
 Prapretno 215
 Premogovce 220
 Prekmurje 16, 20, 28–30, 129, 191, 193, 200,
 206, 208, 213, 214, 226, 231
 Prerad 219
 Prerigel 199
 Preserje 217
 Prestrež 221
 Prevalje 129, 148, 151, 158–160, 213, 218
 Primorska 24, 25, 55, 109, 116, 117, 201, 250
 Primskovo 217
 Primskovo 221
 Pristava 220
 Ptuj 20, 25, 27, 117, 129, 130, 148, 152, 163,
 213, 218, 226
 Ptujška Gora 101, 102
 Pugled 199

 Radeče 216
 Radkersburg (Radgona) 16, 91
 Radlje ob Dravi 188
 Radensko polje 192
 Radovljica 25, 27, 216
 Rajhenau 199

 Rajhenburg, glej Brestanica
 Rajndol 199
 Rakitna 217
 Rakek 129, 150, 159, 183, 191, 193, 213–215,
 217, 226
 Ramsrigelj 199
 Raven 168
 Ravne 21
 Razguri 201
 Rečica ob Savinji 216
 Rdeči Kamen 199
 Reštanj 220
 Ribnica 164, 199, 219
 Rihemberk, glej Branik
 Rim 121, 127
 Rimske toplice 216
 Ritmerk 219
 Rošpoh 218
 Rožengrunt 189, 192, 193, 195
 Ruma 221, 225

 Saleto 174
 Salež 221
 San Toma, glej Sv. Tomaž 174
 Sava 53
 Savinjske Alpe 159
 Seč 199
 Seča 170
 Sečenovo, glej Dužine
 Sečovlje 168, 170, 175
 Segovci 188, 189, 192, 193, 195, 196
 Sela pri Kamniku 217
 Selnica 218
 Semedala 168, 170, 174
 Semič 47
 Senčak 219
 Senovo 220
 Sevnica 155, 207, 220
 Sežana 163, 167, 180, 183, 221, 225, 247, 249
 Sičiole 174
 Skopiče 220
 Slatina 221, 225
 Slavonski Brod 207
 Slovenj Gradec 25, 27, 28
 Slovenska Bistrica 91, 129, 152, 159, 160,
 193, 213, 226
 Slovenska vas 200
 Slovenske gorice 47, 90, 124, 188, 189, 191,
 192
 Slovenske Konjice 26, 28, 117, 126, 129, 149,
 159, 197, 213, 216
 Sinederevo 204
 Smuka 199

Snežnik 20
Sodevci 219
Sotla 53
Spodnja Briga 216
Spodnja Hudinja 216
Srednja vas 199, 200
Srednji vrh 200
Srem 61, 86, 202
Sremski Karlovci 222
Sromlje 220
Stara Bučka 220
Stara Cerkev 198, 200
Stara gora 218
Stara vas 220
Stari Lec 202
Stari Log 199
Stari trg 217
Stična 119
Stogovci 189, 191, 192, 195, 196
Stomaž 168
Stoperce 219
Stopiče 100
Strunjan 24, 168, 174
Studeno 199
Suha 217
Suhor 220, 231
Svetinje 107
Svetli Potok 199
Sv. Bartolo 174
Sv. Jedert 216
Sv. Jernej, glej Jernej pri Ločah 117
Sv. Lovrenc, glej Lovrenc na Dravskem polju
Sv. Lucija, glej Lucija
Sv. Marjeta, glej Marjeta na Dravskem polju
Sv. Marjeta, glej Šmarjeta
Sv. Miklavž 215
Sv. Ožbalt 218
Sv. Peter 174
Sv. Peter 215
Sv. Tomaž 174
Sv. Trojica 218
Sv. Vid 217
Svržaki 219

Šalara 168
Šalka vas 200, 219
Šalet 168
Šempeter 181, 183
Šentjanž 102
Šentjernej 216
Šentjurij na Dolenjskem 221
Šentrupert 221

Škofja Loka 129, 151, 158, 159, 191, 193, 213, 217, 225
Škriļje 217
Šmarje-Sap 216
Šmarje 175, 221
Šmarje pri Jelšah 25, 27, 129, 149, 191, 193, 197, 213, 216
Šmarjeta 220
Šmartno 217
Šmartno ob Dreti 216
Šmartno ob Paki 194
Šmihel 41
Štajerska 16, 23, 36, 44, 47, 56, 90, 103, 107, 117, 124, 129, 130, 132, 184, 185, 190, 200, 201, 213, 253, 254
Št. Janž, glej Šentjanž
Št. Jernej, glej Šentjernej
Št. Jurij 216
Št. Jurij, glej Šentjurij na Dolenjskem
Št. Rupert 102
Št. Rupert, glej Šentrupert
Štrekljavec 219
Štrihovec 218

Teharje 216
Tešanovci 218
Tolmin 163, 164, 167, 179, 183, 221, 247, 249
Trate 189, 192, 193, 195
Trava 199, 200
Trbonje 218
Trbovlje 97, 129, 149, 213, 216, 226
Trebelnik 220
Trebnje 107, 129, 153, 159, 163, 193, 197, 213, 221, 226
Trobni dol 216
Trojane 216
Trst 170, 179, 181, 221, 225
Tržič 217
Tržič (Monfalcone) 181
Turjak 216
Turkova Draga 199
Turn 199
Turnišče 218

Učakovci 219
Užiče 221

Vače 217
Vanča vas 218
Vanganel 168, 174
Velika Greda 202, 206, 211, 213, 214, 222, 225-227, 231, 232, 234, 236, 237
Velika Loka 221

Velika Nedelja 117
Velike Brusnice 220
Veliki Gaj 202
Veliki Podlog 220
Veliki Kal 220
Veliko Polje 201
Veliko Središte 202, 203
Velka 189, 190
Verlita 221
Visem 106
Videm (Udine) 181
Videm ob Ščavnici 219
Vidine 219
Vidošiči 219
Vincenza 181
Vinica 219
Vipava 182, 221, 225
Vipolže 182, 183
Vir 217
Vižmarje 221
Vlajkovac 202
Voglje 217
Vojnik 216
Vojsko 221
Vojvodina 13, 60–63, 68, 78, 79, 103, 143,
184–186, 197, 201, 202, 204, 206, 208, 210,
215, 227, 234, 236
Vrabče 21
Vranje 220
Vratja vas 189, 192, 193, 195
Vratji vrh 189, 192, 193, 195
Vrbje 201
Vrbovec 199
Vrhnika 118
Vrhovska vas 220
Vršac 202–204, 206, 208, 213, 214, 222,
224–227, 229, 231, 232, 234–237
Vršačke planine 225
Vučja vas 218
Vukovar 43, 48
Vuzenica 188
Zaboršt 217
Zagorje 216
Zagreb 70, 117, 172, 207
Zajčje Polje 200
Zaječar 221, 226
Zakelj 219
Zalog 216
Zamošani 219
Zbelovska Gora 216
Zbigovci 192, 195
Zgornja Velka 192, 195
Zibelj 199
Zidani most 216
Zrenjanin 221, 225
Žagar 215
Žalec 201, 235
Želebej 219
Železne Dveri 107
Željne 164, 198, 200
Žepovci 189, 192, 193, 195, 196
Žerovnica 217
Žiberci 189, 192, 193, 195, 196
Žirje 221
Žirovnica 216
Žižki 218
Žuniči 219
Žurkov dol 220
Žusterna 170

Seznam uporabljenih kratic

- AJ – Arhiv Jugoslavije
- ARS – Arhiv Republike Slovenije
- AVNOJ – Antifašistično veče narodnog oslobođenja Jugoslavije
- CK – Centralni komite
- ČZN – Časopis za zgodovino in narodopisje
- DFJ – Demokratična federativna Jugoslavija
- DLR – Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji
- FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija
- GZ – Geografski zbornik
- IOLO – Istrski okrožni ljudski odbor
- IOOF – Izvršni odbor Osvobodilne fronte
- KDZ – Kmečka delovna zadruga
- KG – Kmečki glas
- KK – Kontrolna komisija
- KLO – Krajevni ljudski odbor
- KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
- KPJK – Komunistična partija Julijske krajine
- KPS – Komunistična partija Slovenije
- KUNI – Komisija za upravo narodne imovine
- LO – Ljudski odbor
- LP – Ljudska pravica
- LRS – Ljudska republika Slovenija
- LS – Ljudska skupščina
- MF – Ministrstvo za finance
- MKG – Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo
- MLO – Mestni ljudski odbor
- NKOJ – Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije
- NVS – Narodna vlada Slovenije
- NOO – Narodnoosvobodilni odbor
- OF – Osvobodilna fronta
- PAK – Pokrajinski arhiv Koper
- PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
- PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica
- PK – Planska komisija
- PNZ – Prispevki za novejšo zgodovino
- PPNOO – Poverjeništvo pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora
- PZDG – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja
- SNOS – Slovenski narodnoosvobodilni svet
- SP – Slovenski poročevalec

STO – Svobodno tržiško ozemlje
UL – Uradni list
VUJA – Vojna uprava Jugoslovanske armade
ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZČ – Zgodovinski časopis
ZLS – Začasna ljudska skupščina

KAZALO

UVOD	5
1. Čas agrarne reforme	7
2. Problematika virov in literature pri proučevanju agrarne reforme	10
I. EKONOMSKE IN POLITIČNE OSNOVE AGRARNE REFORME V SLOVENIJI	19
1. Oris posestnih razmer in agrarne reforme v obdobju med svetovnimi vojnama na Slovenskem	19
2. Videnje agrarne reforme v slovenski politiki med svetovnimi vojnama	30
3. Agrarna reforma v času druge svetovne vojne na Slovenskem	49
II. POLITIČNE, IDEJNE IN ZAKONSKE OSNOVE AGRARNE REFORME	59
1. Zaplemba in nacionalizacija zemlje	59
2. Agrarna reforma v zamislih državno-partijskega vodstva pomladi 1945	63
3. Uzakonitev agrarne reforme in kolonizacije	70
4. Končanje boja za staro pravdo	79
5. Načela in zakonodaja agrarne reforme in kolonizacije	81
III. IZVAJANJE IN UČINKI AGRARNE REFORME V SLOVENIJI	93
1. Ustvarjanje zemljiškega sklada	111
2. Razlastitve in zaplembe po območjih Slovenije	129
3. Zemljiški sklad po vrstah zemlje	135
4. Izločitev zemlje iz zemljiškega sklada	138
5. Nacionalizacija gozdov	140
6. Razdeljevanje zemljiškega sklada (dodeljevanje zemlje)	142
7. Dodeljevanje zemlje po območjih Slovenije	147
8. Dodeljevanje posameznih parcel agrarnim upravičencem	155
9. Posebnosti agrarne reforme v Sloveniji in dodatni ukrepi	157
a) Agrarna reforma na višinskih posestvih	157
b) Agrarna reforma in agrarne skupnosti	161

IV. AGRARNA REFORMA V SLOVENSKEM PRIMORJU	167
1. Odprava kolonskih odnosov na Koprskem	169
2. Agrarna reforma na Goriškem	178
V. KOLONIZACIJA	185
1. Notranja kolonizacija	185
2. Kolonizacija Slovencev v Vojvodino (zunanja kolonizacija)	201
VI. REZULTATI IN POSLEDICE AGRARNE REFORME	239
POPIS ZAKONODAJE O AGRARNI REFORMI IN KOLONIZACIJI	257
SEZNAM UPORABLJENIH VIROV IN LITERATURE	263
SEZNAM OSEBNIH IMEN	271
SEZNAM ZEMLJEPISNIH IMEN	273
SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC	281

Documenta et Studia Historiae recentioris

XI

dr. Zdenko Čepič

AGRARNA REFORMA IN KOLONIZACIJA V SLOVENIJI

(1945–1948)

1. izdaja

Urednik Bojan Osterc

Lektorirala Metka Damjan

Recenzenta dr. France Kresal in prof. dr. Dušan Nečak

Opremil Bronislav Fajon

Zemljevidi Bojan Nedok

Založila Založba Obzorja Maribor

Za založbo Pavla Peče

Natisnila Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana 1995

Naklada 800 izvodov

ISBN 86-377-0775-0

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-29 z dne 9. 12. 1994 se za knjigo plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5%.